คุณหญิงง่าแสนยได้สร้าง

ที่ระลึก

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

คุณหญิงจ่าแสนยบดีศรีบริบาล (เลื่อน)

ณ เมรุวัดธาตุทอง

วันพุธที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๔

ทายาท คุณหญิงจ่าแสนยบดีศรีบริบาล (เลื่อน) ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบถวายบังคมมา ณ เบื้องยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้วยความระลึกในพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ ที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานพระมหากรุณาพระราชทานเพลิงเผาศพ คุณหญิงจ่าแสนยบดีศรีบริบาล (เลื่อน) เป็นกรณีพิเศษ พระมหากรุณาธิคุณทั้งนี้ นอกจากจะเป็นเกียรติแก่วงศ์สกุลของผู้วายชนม์แล้ว ยังเป็นผลดลบรรดาลให้ผู้วายชนม์ไปสู่สุคติในสัมปรายภพด้วย ทายาททั้งปวงจึงขอจารึกพระมหากรุณาธิคุณไว้ในความทรงจำชั่วชีวิต

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ

[signature]

ประวัติย่อ

คุณหญิงจ่าแสนยบดีศรีบริบาล (เลื่อน)

คุณหญิงจ่าแสนยบดีศรีบริบาล เป็นบุตรีขุนทิพโวหาร (แช่ม ไทยานนท์) มารดาชื่อนางอ่วม ไทยานนท์

เกิดเมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๖

มีพี่น้องร่วมบิดามารดา ๖ คน

๑. นางเชย พรรณพิจิตร
๒. นางทองคำ บัวเล็ก
๓. พระภักดีสมบัติ (สิงโต ไทยานนท์)
๔. นายแปลก ไทยานนท์
๕. นางเทียง สกุลหงส์
๖. คุณหญิงจ่าแสนยบดีศรีบริบาล (เลื่อน)

ได้ทำการสมรสกับพระยาจ่าแสนยบดีศรีบริบาล ซึ่งขณะนั้นเป็นหลวงบุพราชอำรุง รับราชการอยู่กระทรวงมหาดไทยฝ่ายปกครอง ได้ติดตามสามีไปต่างจังหวัดมากมายหลายจังหวัดเกี่ยวกับหน้าที่ราชการ จนกระทั่งพระยาจ่าแสนยบดีศรีบริบาล ได้ล้มป่วยเป็นไข้มาเลเลียขึ้นสมองอย่างแรงเมื่อกลับจากตรวจราชการทางภาคเหนือ และได้ถึงแก่อนิจกรรมในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่ง ร.ม.ต. ว่าการกระทรวงมหาดไทย

มีบุตรธิดารวม ๖ คน ดังนี้

๑. ดร. อำรุง สุนทรวร
๒. น.ส. อร่าม สุนทรวร
๓. พ.ต.อ. ประสาท สุนทรวร
๔. นางพิพิธ เศรษฐบุตร
๕. นางคัทลียา ทองแถม ณ อยุธยา
๖. นายชิงชัย สุนทรวร

ไว้อาลัย

— ๐ —

คุณแม่ได้จากพวกเราไปแล้ว แม้พวกเราจะอาลัยอาวรณ์สักเพียงใด แต่ในส่วนลึกของจิตเราก็ทราบว่า เป็นการจากไปอย่างสมควรแก่กาลเวลา จากไปเหมือนกับใบไม้หรือผลไม้ที่แก่งอมและล่วงจากขั้วฉะนั้น ท่านจากเราไปแต่ร่างกายอันไม่เที่ยงและเน่าเปื่อย ส่วนพระคุณและคุณงามความดีของท่านจะคงจารึกอยู่ในจิตของพวกเราจนกว่าจะถึงกาลเวลาที่พวกเราจะได้ติดตามท่านไป

ท่านจากไปอย่างสงบ มือทั้งสองทับกันอยู่บนยอดอก ซึ่งพวกเราชาวพุทธศาสนิกชนถือกันว่าเป็นการไปดี ไปสู่สุขคติภพ ซึ่งก็มีเหตุผลให้คิดและมั่นใจเช่นนั้นเมื่อประกอบกับการประพฤติปฏิบัติของท่านเมื่อยังดำรงชีวิตอยู่

คุณแม่เป็นผู้โอบอ้อมอารี ไม่ถือเนื้อถือตัว ใจดี สุภาพ อ่อนโยน มีอารมณ์อันสม่ำเสมอ นาน ๆ พวกเราจึงจะเห็นท่านอารมณ์เสียสักครั้งหนึ่ง

เป็นคนไม่เห็นแก่ตัวทั้งไม่เห็นตัวเองสำคัญด้วย สามีสำคัญที่สุด ลูก ๆ และคนอื่นก็มักมาก่อนเสมอ ท่านใจดีและใจอ่อนโดยมากเสียออดพวกเราไม่ใคร่ได้ พวกเรามักออดให้ต้องตามใจอยู่บ่อย ๆ จนญาติผู้ใหญ่บางคนตำหนิว่า ตามใจลูกเกินไปอีกหน่อยก็เสียเด็กหมด แต่พวกเราก็ไม่ยักเสีย เพราะยิ่งโตเราก็ยิ่งเห็นคุณค่าและทราบซึ้งในความเมตตาปราณีของท่านยิ่งขึ้น และไม่อยากให้ท่านต้องกระเทือนใจเพราะการกระทำของพวกเราแม้แต่น้อย

ถึงท่านจะโบราณก็จริง แต่เลี้ยงดูพวกเรามาอย่างนำสมัยทีเดียว คือเลี้ยงอย่างที่เป็นทั้งแม่และทั้งเพื่อน ในระหว่างเราแม่ลูกจึงไม่มีความลับต่อกัน ซึ่งเรารู้สึกว่าพวกเราออกจะโชคดีและได้เปรียบพวกเพื่อน ๆ ในสมัยเดียวกันมาก เพราะการกลัวเกินไปเป็นเหตุให้เหินห่างและไม่อบอุ่นเท่าที่ควร และเราก็เลี้ยงดูลูก ๆ ของเราอย่างเดียวกับที่เราได้ถูกเลี้ยงมา

ในสมัยที่พวกเรายังเรียนหนังสืออยู่ มีพวกญาติ ๆ และข้าราชการที่อยู่ต่างจังหวัดฝากบุตรหลานมาเรียนหนังสืออยู่ด้วยหลายคน บางทีก็มีญาติพี่น้องมาพักอยู่ด้วยเป็นครั้งคราว ท่านก็เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และรักใคร่เอ็นดูเขาทุกคน ทำให้เพื่อนฝูง ญาติมิตรและลูกหลานรักและเคารพท่านมาก เพราะน้ำใจท่านกอบไปด้วยเมตตา และไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อผู้ใด พวกที่เคยอยู่ร่วมกับพวกเรามาในสมัยนั้นคงจะทราบซึ้งในความจริงข้อนี้ดี

ท่านมีคุณธรรมสูงกอบไปด้วยพรหมวิหารสี่ พวกเราไม่เห็นท่านอิจฉาริษยาใครเลย มีแต่พลอยปรีดาปราโมทเมื่อทราบว่าญาติมิตรหรือลูกหลานประสบโชคหรือได้ลาภได้ยศ ส่วนคนที่ตกอับคับแค้นหรือประสบเคราะห์กรรมท่านก็พลอยอนาทรร้อนใจไปด้วย ถ้าเป็นคนใกล้ชิดหรือลูกหลานก็ให้ความช่วยเหลือตามสติกำลัง

ความพยาบาทอาฆาตไม่มีในดวงจิตของท่านอย่างแท้จริง พวกเราเคยทราบว่า มีคน ๆ หนึ่งอิจฉาริษยาท่านมากเมื่อตอนสาว ๆ พออายุเข้ากลางคนก็กลับมาพบปะสังสรรค์กันใหม่ โดยเขาเป็นฝ่ายเข้ามาหาก็ไม่เห็นท่านรังเกียจเดียดฉันท์อะไร เคยอย่างไรก็อย่างนั้นราวกับไม่เคยมีอะไรเกิดขึ้น พวกญาติ ๆ เสียอีกกลับเจ็บแค้นแทนและแอบนินทาท่านว่า ช่างไม่รู้จักโกรธรู้จักจำเสียบ้างเลย ไม่รู้จะใจดีไปถึงไหน ประเดี๋ยวก็ได้เรื่องอีกหรอก ด้วยเหตุนี้เราจึงพลอยทราบความหลังไปด้วย

ในหน้าที่ภรรยาก็ไม่เห็นมีอะไรบกพร่อง แต่ก็ออกจะเป็นของธรรมดา ๆ สำหรับคนในสมัยนั้น เพราะท่านผู้ใหญ่ ๆ ที่เราคุ้นเคยก็เห็นท่านปฏิบัติตนเหมือน ๆ กัน คือปฏิบัติตามธรรมะของภรรยา ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างครบถ้วน เช่นรักษาทรัพย์ที่สามีมอบให้ ใช้ไปในทางที่ถูกที่ควร โดยไม่ให้มันละลายไปเพราะการพนันหรือในทางที่ไม่ชอบ เคารพ รัก และซื่อสัตย์ต่อสามี เป็นมารดาที่ประเสริฐของลูก ๆ อุปการะและให้ความเอ็นดูแก่ญาติมิตรของสามีตามสมควร ดูแลลูกเต้าและบริวารให้มีความสุข ดีก็ใช้ ไข้ก็รักษาเป็นต้น

การอบรมลูกดูจะแปลกกว่าคนอื่น ๆ เมื่อพวกเราทำอะไรขวางหูขวางตาหรือมีกิริยามารยาทไม่น่าดู ท่านจะว่ากล่าวเพียงเล็กน้อยแล้วก็ท่องสุภาษิตสอนหญิงให้

พวกเราฟัง จนพวกเราพลอยขึ้นใจไปด้วยจนบัดนี้มาคิด ๆ ดูก็แปลก ไม่ทราบว่าท่านไปจดจำมาจากไหนมากมาย

คุณแม่ชอบประกอบการกุศลและทำบุญทำทานอยู่เสมอ การใส่บาตรทุก ๆ เช้าไม่ต้องพูดถึง เพราะในสมัยที่พวกเรายังเด็ก ๆ จนกระทั่งเป็นหนุ่มเป็นสาว การใส่บาตรดูจะทำกันเป็นประจำแทบทุกบ้าน มากองค์บ้างน้อยองค์บ้างตามกำลังศรัทธา ถึงไม่ใส่บาตรเองก็มีคนใส่แทน

เมื่อเด็ก ๆ พวกเรารู้สึกสนุกสนานมากที่ได้ติดตามท่านไปทำบุญที่วัด เมื่อถึงเทศกาลทำบุญเช่น ก่อพระเจดีย์ทราย ถวายของกัณฑ์เทศน์ที่รับไว้ ฯ.

ถ้าญาติที่สนิท ๆ จะทอดกฐินหรือบวชลูกบวชหลาน แม้จะอยู่ต่างจังหวัดท่านก็มักไปร่วมด้วยความยินดีและเต็มใจเสมอ พวกเราเด็ก ๆ ก็ลิงโลดคอยนับวันนับคืน เพราะเป็นโอกาสจะได้เที่ยวต่างจังหวัด มั่นใจว่าถึงอย่างไรเราก็ต้องออกตามไปด้วยจนได้ และพวกคุณลุงคุณป้าท่านก็เอ็นดูพวกเรา ชวนให้ค้างหลาย ๆ วันเสียด้วยซ้ำ บางคราวคุณพ่อท่านก็กรุณาหาเรือให้ ซึ่งทำให้พวกเราสนุกสนานยิ่งขึ้น

บางปีในฤดูเข้าพรรษา ท่านเคยไปถืออุโบสถและเลี้ยงพระทั้งวัดทุก ๆ วันพระจนตลอดพรรษา พยายามไม่ให้ขาดนอกจากมีธุระหรือจำเป็นจริง ๆ ถ้าตรงกับวันหยุดเราก็ไปด้วย เห็นเขาเอาบาตรและสำรับทั้งคาวและหวานมาตั้งเรียงไว้ ๓ แถว พวกที่ไปเลี้ยงก็ตักข้าวใส่บาตรทุก ๆ บาตรจนครบ ส่วนของคาวของหวานก็ตักใส่ชามสำรับทุก ๆ สำรับ ไปแต่เช้าพอบ่าย ๆ ก็กลับบ้าน ไม่ได้ค้างที่วัด

เมื่อคุณแม่บุญเรือน โตงบุญเติม ซึ่งคุณแม่และพวกเราเคารพในคุณธรรมอันสูงของท่านยังมีชีวิตอยู่ ท่านก็ไปสวดมนต์ที่บ้านสามัคคีวิสุทธิทุก ๆ วันอาทิตย์ตอนบ่ายเป็นประจำ

ราวกับจะรู้ตัว เพราะในบั้นปลายแห่งชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปีสุดท้ายนี้ ท่านทำบุญทำทานมาก ใครมาบอกบุญไม่ขัดเลยมากบ้างน้อยบ้างตามศรัทธา แต่ถ้า

พวกลูก ๆ มาบอกเองละก็ทำมาก เช่นร่วมสร้างโบสถ์ บวชนาค ทอดกฐิน เลี้ยงพระ นอกจากนั้นยังได้ตั้งมูลนิธิร่วมกับลูก ๆ ไว้จำนวนหนึ่งด้วย

มีหลานอยู่คนหนึ่ง ท่านอุปการะมาเมื่อเป็นเด็ก แต่ได้จากกันไปกว่า ๓๐ ปีแล้ว ท่านก็ยังอุตส่าห์นึกถึง ก่อนสิ้นชีวิตเพียงเดือนหรือสองเดือนเท่านั้น ได้สั่งให้พวกเราตามมาหา แล้วก็มอบเงินให้จำนวนหนึ่ง บอกว่าเคยใช้สอยมามาก. สงสารแล้วก็จะได้ไม่มีเวรไม่มีกรรมต่อกัน

ครั้งสุดท้ายที่ได้ทำบุญคือ ทอดกฐินเอาเงินสร้างโบสถ์ที่วัดอาวุธวิกสิตารามบางพลัด เมื่อวันเสาร์ที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ ในการทอดกะฐินครั้งนี้ ท่านไปเองไม่ไหวเพราะชราภาพมาก ได้มอบให้พวกเราจัดการแทนในนามของท่าน ท่านเจ้าคุณที่วัดได้กรุณาแนะนำและจัดการให้คุณแม่ได้รับฟังการโมทนาทางโทรศัพท์ ซึ่งนับว่าเป็นพระคุณอย่างยิ่ง เพราะพวกเราไม่ได้นึกถึง และไม่คิดว่าจะมีทางทำได้ แล้วต่อมาอีกเพียงเจ็ดแปดวันคือ วันอาทิตย์ที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ ท่านก็จากพวกเราไปด้วยความสงบ

แม้แต่ในวาระสุดท้ายของชีวิตแท้ ๆ ท่านก็ยังไม่วายปราณีพวกเรา ด้วยการจากไปอย่างสงบนี้ เป็นการช่วยให้พวกเราพ้นจากความทุกข์ทรมานทางจิตใจอันแสนสาหัส ในการที่จะต้องทนดูทนเห็นท่านดิ้นรนกระสับกระส่ายโดยที่รู้ว่าไม่มีทางช่วย ช่วยไม่ได้เพราะวาระสุดท้ายได้มาถึงแล้ว พวกเรายังเคยพูดกับคนที่ช่วยพยาบาลว่า เมื่อวาระสุดท้ายของท่านมาถึง แม้นว่าท่านต้องกระสับกระส่ายดิ้นรนเพราะหายใจไม่ออก เราคงสงสารสุดหัวใจ มันคงทรมานจิตใจพิลึกที่ไม่สามารถจะช่วยอะไรได้แล้ว เราจะทนได้อย่างไร เขายังตอบว่า ก็ต้องทนได้.

ที่เราพูดเช่นนี้เพราะเหตุว่า ท่านมีโรคประจำตัวอยู่อย่างหนึ่ง คือมีเสมหะอยู่ในปอดมากเหลือเกิน และคอยผสมเวลาเจ็บไข้เป็นเรื้อรังมานานนับปี รักษาเท่าไรไม่ยอมหาย อย่างดีก็ค่อยยังชั่ว เราจึงเกรงไปว่า อ้ายเสมหะนี่แหละจะเป็นต้นเหตุให้

ท่านต้องวายชนม์ แต่ช่างเคราะห์ดีเหลือเกินที่มันไม่ให้โทษถึงขนาดนั้น มิหนำซ้ำก่อนท่านสิ้นสักวันสองวันไม่ทราบว่ามันแห้งหายไปไหน เป็นอันว่าความหวาดระแวงของเราไร้สาระ

บัดนี้คุณแม่ได้จากพวกเราไปแล้ว จากไปจริง ๆ จากไปในลักษณะที่ไม่อาจกลับมาเยี่ยมเยือน และให้โอกาสพวกเราได้ทดแทนพระเดชพระคุณอันมหาศาลของท่านได้อีกแล้ว ทั้ง ๆ ที่พวกเรายังทดแทนพระคุณท่านไม่เพียงพอ แม้จะคิดว่าท่านจากไปดีแต่พวกเราก็ยังไม่วายอาวรณ์

พวกเราขอตั้งจิตอธิษฐาน ขอเดชะกุศลผลบุญและคุณงามความดีที่คุณแม่ได้ประกอบมาตลอดชีวิต และกุศลผลบุญที่พวกเราได้บำเพ็ญมา จงส่งผลดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของคุณแม่ที่เคารพรักจงประสบแต่อิฏฐคุณมนูญผลตามสมควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพจงทุกประการเทอญ.

ลูก ๆ

คำนำ

ขอกราบขอบพระเดชพระคุณท่านพุทธทาสภิกขุอย่างสูง ในความกรุณาของท่าน ที่ได้อุทิศหนังสือเหล่านี้ให้เป็นธรรมทาน เนื่องในพิธีฌาปนกิจ ของคุณหญิงจ่าแสนยบดีศรีบริบาล เจ้าภาพได้เลือกและรวบรวมพิมพ์ หนังสือ บางเล่มของท่าน สำหรับเป็นบรรณาการ แก่ท่านที่กรุณามาให้เกียรติเป็นครั้งสุดท้าย หนังสือเอกสารชุด "มองด้านใน" นี้ คงจะเป็นประโยชน์บ้างไม่มากก็น้อย สำหรับท่านที่กำลังศึกษาและสนใจใฝ่ธรรมทั้งหลาย.

ขอกราบขอบพระทัย และขอบพระคุณท่านที่เคารพ ตลอดจนญาติมิตรทุกท่าน ที่ได้แสดงไมตรีจิตโดยการสละเวลามาร่วมแสดงความเสียใจในพิธีรดน้ำศพ สวดพระอภิธรรม ร่วมบำเพ็ญกุศลตามวาระต่าง ๆ และร่วมในพิธีฌาปนกิจศพในครั้งนี้

คุณงามความดีที่คุณหญิงจ่าแสนฯ ได้ปฏิบัติมาตลอดชีวิต บุญกุศลที่เจ้าภาพได้บำเพ็ญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ดวงวิญญาณของท่าน ตลอดจนกุศลเจตนาของท่านที่เคารพทั้งหลาย จงเป็นปัจจัยดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของ คุณหญิงจ่าแสน ยบดีศรีบริบาล จงประสบแต่ ความสงบสุข ในสัมปรายภพสมดังปรารถนาจงทุกประการเทอญ.

สารบาญ

— ๐ —

ภาษาคน - ภาษาธรรม

พุทธทาสภิกขุ

แสดง ณ โมกขพลารามไชยา

๘ ตุลาคม ๒๕๐๙

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมา สมฺพุทฺธสฺส ฯ

อปฺปมตฺโต อุโภ อตฺเถ อธิคณฺหา ติ ปณฺฑิโต

อตฺถาภิ สมยาธีโร ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจตี ติ.

ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ ติ.

ณ บัดนี้ จะได้วิสัชนาพระธรรมเทศนา เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริมศรัทธา–ความเชื่อมั่นและวิริยะ–ความพากเพียร ของท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท ให้เจริญงอกงามก้าวหน้าในทางแห่งพระศาสนา ของสมเด็จพระบรมศาสดา อันเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย กว่าจะยุติลงด้วยเวลา.

ธรรมเทศนาในวันนี้เป็นธรรมเทศนาพิเศษ ดังที่ท่านทั้งหลายก็เห็นได้อยู่แล้ว อาตมาได้พิจารณาแล้ว ๆ เล่า ๆ ว่า จะแสดงด้วยเรื่องอะไรดี ในที่สุดก็มามองเห็นว่าข้อที่ท่านทั้งหลายส่วนมาก ไม่เข้าใจในธรรมะอันลึกซึ้งแสดงอยู่แล้วเป็นอันมาก, ได้ยินได้ฟังกันอยู่เป็นอันมากก็ยังไม่เข้าใจเกิดความสงสัยขึ้นว่า ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร ค้นไปค้นมา ในที่สุดก็พบว่า เนื่องด้วยคนเราโดยมาก รู้แต่ภาษาธรรมดา:– คือภาษาชาวบ้านพูด หรือเรียกว่า "ภาษาคนธรรมดา" ไม่ใคร่จะรู้ "ภาษาของธรรมะ" และไม่เคยคิดว่ามีภาษาอีกภาษาหนึ่งซึ่งแตกต่างกัน แทบจะตรงกันข้ามหรือตรงกันข้ามก็มีนั้นเป็นภาษาธรรมะ

จงกำหนดจดจำไว้ให้ดีว่า ภาษาคนนั้นเป็นอย่างหนึ่ง ภาษาธรรมะนั้นเป็นอย่างหนึ่ง ภาษาคนก็คือภาษาโลก ๆ ภาษาของคนที่ไม่รู้ธรรมะ พูดกันอยู่ตาม ภาษาคนที่

ไม่รู้ธรรมะ นี้เรียกว่าภาษาคน; ส่วนภาษาธรรมะนั้นเป็นภาษาที่ "คน" เหมือนกันพูด, แต่ว่าได้เห็นธรรมะในส่วนลึก หรือเห็นธรรมะที่แท้จริง แล้วพูดไปด้วยความรู้สึกอันนั้น จึงเกิดเป็นภาษาธรรมะขึ้นมา ไม่เหมือนภาษาคน นี้เรียกว่าภาษาธรรมะ

ภาษาจึงมีอยู่เป็น ๒ ภาษา คือ **ภาษาธรรม** อย่างหนึ่ง **ภาษาคน** อย่างหนึ่ง ภาษาคนนั้นเอาไปตามทางของวัตถุ ตามทางที่รู้สึกได้ตามคนธรรมดารู้สึก และอาศัยวัตถุเป็นพื้นฐาน ไม่ได้อาศัยธรรมะเป็นพื้นฐาน จึงพูดแต่เรื่องวัตถุ พูดแต่เรื่องโลก พูดแต่เรื่องที่เห็นได้ด้วยตามธรรมดาสามัญชน. ส่วนภาษาธรรมะนั้น เป็นไปในทางนามธรรมที่ไม่เห็นตัว ไม่เนื่องด้วยวัตถุ ต้อง มีปัญญาเห็นนามธรรมเหล่านั้นแล้ว จึงจะพูดเป็น และให้ความหมายเป็น; จึงพูดกันอยู่แต่ในหมู่ผู้เห็นธรรม นี้เป็นภาษาธรรมะ ภาษานามธรรมที่เหนือไปจากวัตถุ.

ถ้าพูดอย่างภาษาสมัยใหม่นี้ก็จะพูดว่า เป็นภาษาทาง Physics ซึ่งอาศัยวัตถุเป็น Physical way of Speaking คือพูดไปตามแบบตามวิธีของฝ่าย Physics ทีนี้ที่ตรงกันข้ามนั้นเป็น Meta-physics คือนอกเหนือที่วิชา Physics จะเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยได้ อย่างนี้เรียกว่า Meta-physics; มีวิธีพูดเป็น Meta-physical way of Speaking ของมันเอง. ฉะนั้นเรียกสั้น ๆ ว่ามีภาษา Physics กับภาษาที่เหนือ Physics.

ภาษา Physics ก็คือภาษาโลก ภาษาคน ที่พูดกันอยู่ตามธรรมดา ที่อาศัยวัตถุเป็นพื้นฐาน ส่วนภาษา Meta-physics ต้องอาศัยนามธรรมเป็นพื้นฐาน. ต้องเคยรู้ ต้องเคยศึกษา ต้องเคยเข้าใจ ไม่ต้องอาศัยวัตถุเป็นพื้นฐาน แต่อาศัยนามธรรมพวก abstract ต่าง ๆ เป็นพื้นฐาน หวังว่าท่านคงจะเข้าใจ ในความแตกต่างของภาษาคนกับภาษาธรรมขึ้นบ้างแล้ว

อาตมาจะชี้ต่อไปว่า เพราะรู้แต่ภาษาคนนี่เอง ไม่รู้ **ภาษาธรรมะ** จึงฟังธรรมะแท้ ๆ ไม่เข้าใจ, **คือธรรมะในชั้นสูง ธรรมะในชั้นโลกุตตระ ที่จะดับทุกข์ได้จริง**นั้น ฟังไม่เข้าใจ, เพราะรู้แต่ภาษาคน ไม่รู้ภาษาธรรม ทีนี้เพื่อจะเปรียบเทียบให้เห็นก็ต้องยกมาทั้งภาษาคน และภาษาธรรมควบคู่กันไปทีเดียว

ขอให้สนใจในนิเขปบท ที่ได้ยกขึ้นไว้ข้างต้นว่า

อปฺปมตฺโต อุโภ อตฺเถ อธิคณฺหาติ ปณฺฑิโต:– ว่า ผู้ที่เป็นบัณฑิตนั้น ย่อมถือเอาอรรถทั้งหลายทั้งสองได้

อตฺถาภิสมยาธีโร ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจติ.–เป็นคนฉลาดรู้พร้อมซึ่งอรรถทั้งหลายแล้ว เขาก็เรียกว่าเป็นบัณฑิต.

นี้เป็นหลักทั่ว ๆ ไป ที่จะใช้ในทางธรรมะชั้นสูงก็ได้ ชั้นต่ำก็ได้ แม้จะใช้กับเรื่องภาษาพูดก็ได้ เพราะมีคำจำกัดชัดอยู่ว่า:– อุโภอตฺเถ คือ ซึ่งความหมายทั้งสอง หรือซึ่งอรรถะทั้งสอง ถ้าเป็นคนฉลาดต้องถือเอาความหมาย หรืออรรถะได้ทั้งสองฝ่ายหรือสองอย่าง, ไม่ใช่ถือเอาได้แต่อย่างเดียว เช่นถือเอาแต่ความหมายในทางภาษาคนได้, แต่ไม่ถือเอาความหมายในทางภาษาธรรมะได้, อย่างนี้ก็ต้องเรียกว่าไม่ใช่บัณฑิต, ไม่ใช่คนฉลาด เพราะพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า ถ้าเป็นคนฉลาด ต้องถือเอาอรรถะทั้งหลายได้ทั้งสองฝ่าย เอนนั่ง เราต้องเป็นคนไม่ประมาท ขยันศึกษา ถือเอาอรรถะทั้งสองฝ่ายให้ได้, คือทั้งฝ่ายภาษาคนและฝ่ายภาษาธรรม ซึ่งจะได้เปรียบเทียบให้เห็นต่อไป ขอให้ตั้งใจฟังให้ดีสักหน่อย

คำแรกที่อาตมาจะยกเอามาเป็นตัวอย่าง ก็คือคำว่า **"พุทธะ"** คำว่าพุทธะก็แปลว่าพระพุทธเจ้า ท่านทั้งหลายก็รู้ดีอยู่แล้ว พุทธะในภาษาคน หมายถึงองค์พระพุทธเจ้าเนื้อหนังของท่าน ร่างกายของท่าน ที่เกิดในประเทศอินเดียเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว นิพพานแล้วเผาไหม้ไปหมดแล้ว นั่นพุทธะภาษาคน

ส่วน พุทธะภาษาธรรมนั้น หมายถึงตัวธรรมะแท้ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ผู้ใดเห็นธรรมะ ผู้นั้นเห็นตถาคต ผู้ใดเห็นตถาคต ผู้นั้นเห็นธรรมะ. ผู้ที่ไม่เห็นธรรมะนั้น แม้จะจับจีวรของตถาคตอยู่แท้ ๆ ก็ไม่ชื่อว่าเห็นตถาคตเลย. ลองคิดดูว่าธรรมะในที่นี้คืออะไร ?

ธรรมะในที่นี้คือ สิ่งที่เป็นนามธรรมไม่เป็นตัวเป็นตน ไม่ใช่เนื้อหนัง แต่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า นั่นแหละคือ ตัว ตถาคต องค์ตถาคต ผู้ใดเห็นธรรมะ ผู้นั้นเห็นตถาคต ผู้ใดเห็นตถาคต ผู้นั้นเห็นธรรมะ, ไม่เห็นธรรมะ ก็ชื่อว่าไม่เห็นตถาคต.

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าในภาษาธรรมะนั้น คือตัวธรรมะที่ทำบุคคลให้เป็นพระพุทธเจ้า คือว่าถ้าเห็นแล้ว จึงได้ชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้าตัวจริง. เห็นแต่เนื้อหนังของท่าน ไม่ชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้า และไม่สำเร็จประโยชน์อะไร

คนเป็นอันมากในครั้งพุทธกาล ไม่ชอบพระพุทธเจ้า ด่าพระพุทธเจ้า ทำร้ายพระพุทธเจ้าก็มี, นั่นเขาเห็นเนื้อเห็นตัวท่าน ก็ไม่เข้าใจท่าน เพราะนั่นเป็นพระพุทธเจ้าส่วนเปลือก ส่วนภาษาคน พระพุทธเจ้าเนื้อแท้ ภาษาธรรมะนั้นคือธรรมะในจิตใจของท่าน ที่ทำให้บุคคลเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมา, อย่างที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "ผู้ใดเห็นธรรมะ ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเราผู้นั้นเห็นธรรมะ" นี่คือพระพุทธเจ้าในภาษาธรรมะ

หรืออีกอย่างหนึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า "ธรรมวินัยที่ได้แสดงแล้ว บัญญัติแล้ว นั้นจักอยู่เป็นศาสดาแห่งพวกเธอทั้งหลาย ในกาลเป็นที่ล่วงลับไปแห่งเรา" หมายความว่า พระพุทธเจ้าองค์แท้นั้นไม่ได้ดับหายไป ไม่ได้สูญไป ดับหายไปแต่ร่างกายหรือเปลือก พระศาสดาองค์แท้คือธรรมวินัยนั้นยังอยู่อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นพระพุทธเจ้าในภาษาธรรมะ.

สรุปความก็ว่า พระพุทธเจ้าภาษาคนนั้น หมายถึงตัวคน พระพุทธเจ้าภาษาธรรมะนั้น หมายถึงธรรมะที่ทำความเป็นพระพุทธเจ้า

ที่นี้ก็มาถึงคำที่สอง คือคำว่า **ธรรม** หรือ ธมฺม, พระธรรม คำว่า พระธรรมภาษาเด็ก ๆ ก็หมายถึงพระคัมภีร์ หนังสือหนังหา ที่เรียกกันว่าพระธรรมอยู่ในตู้; หรือว่าเสียงที่ใช้แสดงธรรม ดังที่กล่าวออกเสียงอยู่เดี๋ยวนี้ ว่านี่คือตัว **ธรรม**; พระคัมภีร์เป็นตัวธรรม เสียงเทศน์ก็เป็นตัวธรรม อย่างนี้เป็นต้น ธรรมะอย่างนี้มันเป็นภาษาคน ภาษาคนโง่ ภาษาคนที่ยังไม่เห็นธรรมะ เรียกว่าภาษาคน

ธรรมะในภาษาธรรมะ นั้นก็คือ:— ธรรมะที่เป็นอันเดียวกันกับพระตถาคต ผู้ใดเห็นธรรมะ ผู้นั้นเห็นตถาคต ผู้ใดเห็นตถาคต ผู้นั้นเห็นธรรมะ ธรรมะจริงในภาษาธรรมะนั้นอยู่ที่นั่น

หรือถ้าจะให้จำแนก คำว่า "ธรรม" ในภาษาบาลีนั้น หมายถึงสิ่งที่ละเอียดลึกซึ้งหลายอย่าง หลายประการรวมกัน ที่เรียกว่าธรรมชาติ. ไม่มีเวลาที่จะจาระไนโดยรายละเอียด จะกล่าวแต่หัวข้อว่า:—

– ตัวธรรมชาติแท้ ๆ นั้นก็เรียกว่าธรรมะ.

– กฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้น ก็เรียกว่าธรรมะ.

– หน้าที่ที่มนุษย์จะต้อง ประพฤติให้ถูก ให้ต้องตามกฎของธรรมชาตินั้นก็เรียกว่าธรรมะ.

– ผลอันใดเกิดขึ้นมาจากการ ประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามธรรมชาตินั้น ก็เรียกว่าธรรมะเหมือนกัน

ธรรมะมีความหมายกว้างขวางอย่างนี้ ไม่ใช่เป็นเพียง หนังสือ คัมภีร์ ใบลาน หรือเสียงเทศน์

คำว่า ธรรมะ ในภาษาธรรมหมายถึงนามธรรมที่เป็นธรรมะที่กว้างขวาง ที่ลึกซึ้ง ที่หมายถึงทุก ๆ สิ่งที่เข้าใจได้ยากก็มี เข้าใจได้ง่ายก็มี

ทีนี้ คำถัดไป คือคำว่า "**สังฆะ**" หรือ **พระสงฆ์** คำว่าพระสงฆ์ในภาษาคนหมายถึงตัวนักบวชเหลือง ๆ แดง ๆ เพ่นพ่านทั่ว ๆ ไป นี่คือพระสงฆ์ในภาษาคน, ภาษาคนโง่ที่ยังไม่เห็นธรรมะ. ส่วนพระสงฆ์ในภาษาธรรมะนั้น หมายถึงธรรมะอีกเหมือนกัน คือธรรมะหรือคุณธรรมทุกขั้นทุกตอน ที่มีอยู่ในจิตใจของนักบวชผู้มีคุณธรรม. นักบวชคนไหนมีคุณธรรมอยู่ในใจ ไม่ใช่เป็นนักบวชแต่เปลือก คุณธรรมที่มีอยู่ทุกขั้นทุกตอนในจิตใจของนักบวชนั้น เรียกว่าพระสงฆ์

พระสงฆ์ ภาษาธรรมะก็หมายถึง คุณธรรมหรือพระธรรมอีกเหมือนกัน: พระสงฆ์ภาษาคน หมายถึงตัวนักบวช พระสงฆ์ภาษาธรรมะ หมายถึงคุณธรรมที่มีอยู่ในจิตใจของคน อย่างที่เราเรียกว่าพระสงฆ์ มี ๔:– โสดา สกิทาคา, อนาคา, และอรหันต์. นี้ก็หมายถึงคุณธรรม ไม่ได้หมายถึงตัวคน เพราะเปลือก หรือตัวคนนั้น มันเหมือนๆ กันหมด ไม่ว่าของใคร มันผิดกันแต่คุณธรรมในใจที่ทำให้เป็นพระโสดา, สกิทาคา, อนาคา, และอรหันต์ขึ้นมา เรารู้จักพระสงฆ์ในภาษาธรรมกันเสียบ้าง

ทีนี้ก็มาถึง คำว่า **ศาสนา** หรือ พระศาสนา คำว่า ศาสนาในภาษาคน หรือภาษาคนโง่นั้น หมายถึงโบสถ์ วิหาร เจดีย์ ผ้ากาสาวพัสตร์เหลืองอร่ามไปหมด มี

เจดีย์สะพรั่งไปหมด มีโบสถ์สะพรั่งไปหมดก็ว่า "พระศาสนาเจริญแล้วเว้ย!" นี่พระศาสนาในภาษาคน.

ส่วนคำว่า **ศาสนาในภาษาธรรมนั้น หมายถึงตัวธรรมะที่แท้จริง ที่เป็นที่พึ่งแก่มนุษย์ได้จริง ธรรมะใดเป็นที่พึ่งแก่มนุษย์ได้จริง ดับทุกข์ให้แก่มนุษย์ได้จริง ธรรมะนั้นคือศาสนา** คือสิ่งที่เรียกว่าศาสนาในภาษาธรรมะ ถ้าศาสนาเจริญ ก็หมายความว่ามีคุณธรรมที่ดับทุกข์ได้จริง แพร่หลายทั่วไปในหมู่มนุษย์; นี้เรียกว่าศาสนาเจริญ ไม่ใช่เพียงแต่รุ่งเรืองไปด้วยผ้ากาสาวพัสตร์ แล้วก็จะเรียกว่าศาสนาเจริญก็หาไม่

ศาสนาภาษาคน หมายถึงโบสถ์วิหาร เจดีย์ ผ้ากาสาวพัสตร์เป็นต้น ศาสนาภาษาธรรม หมายถึงธรรมะที่เป็นที่พึ่งแก่มนุษย์ได้จริง

หรือ จะเขยิบให้ใกล้เข้ามาอีกหน่อยหนึ่ง คำว่า ศาสนา แปลกันว่า คำสั่งสอน คนโดยมากก็เอาคำสั่งสอนเป็นตัวศาสนา ถ้ามีการเรียนการสอนการเจริญแล้วก็เรียกว่าศาสนาเจริญ นี้ก็ถูกเหมือนกัน แต่น้อยเกินไป คือถูกแต่ตามตัวหนังสือ ศาสนาที่แปลว่า คำสั่งสอนนี้เป็นภาษาคน ไม่ใช่ภาษาธรรม

ศาสนาที่เป็นภาษาธรรมะนั้นคือ ตัวพรหมจรรย์ คือการประพฤติปฏิบัติลงไปจริงๆ ตามทางธรรม เป็นพรหมจรรย์ที่มีความงดงามในเบื้องต้น, พรหมจรรย์ที่มีความงดงามในท่ามกลาง และพรหมจรรย์ที่มีความงดงามในเบื้องปลาย: เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสส่งภิกษุ ๖๐ รูปว่า "จงไปประกาศพรหมจรรย์แก่ชาวโลก จงประกาศพรหมจรรย์ให้งดงามทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย"

"พรหมจรรย์" ในที่นี้ท่านหมายถึงการประพฤติปฏิบัติ ที่ดับทุกข์ได้จริง งามในเบื้องต้น ก็คือการศึกษาเล่าเรียน งามในท่ามกลาง ก็คือการปฏิบัติ งามในขั้นปลายสุดท้าย ก็คือผลของการปฏิบัติที่เกิดขึ้นจริงๆ นี้คือตัวพรหมจรรย์ที่เป็นตัวศาสนาตามภาษาของธรรมะ

ศาสนาภาษาคน หมายถึงตัวคำสั่งสอน แต่ศาสนาภาษาธรรม หมายถึงตัวพรหมจรรย์ที่งดงามในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และเบื้องปลายดังที่กล่าวมา จึงต่างกันมาก

ทีนี้ จะพิจารณากันให้ละเอียดลงไป จนถึงคำที่เกี่ยวข้องกับเราเป็นประจำวัน เช่นว่า :—

คำว่า "**ทำการงาน**" หรือ "**การงาน**" ภาษาคน การงานหมายถึงอาชีพ ที่ทำด้วยความจำเป็น ไม่ทำไม่ได้ มันบังคับให้ทำ เพื่อเอามาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องบ้าง เพื่อเสวยกามารมณ์บ้าง อาชีพที่ทำไปด้วยความจำเป็นนี้เรียกว่าการงานในภาษาคน ส่วนการงานในภาษาธรรมนั้นหมายถึง กัมมัฏฐาน คือการปฏิบัติธรรม หรือตัวการปฏิบัติธรรมนั่นเอง เป็นตัวการงาน

จะเปรียบเทียบให้เห็นยิ่งขึ้นไป คนธรรมดาหรือคนไม่เห็นธรรม ทำการงานด้วยความจำเป็น เพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง เพื่อซื้อหากามคุณ; แต่พระอริยบุคคลหรือคนที่เห็นธรรม ทำการงานในฐานะที่เป็นการปฏิบัติธรรม เพราะว่าการงานนี้ต้องทำด้วยความซื่อตรง ด้วยความสุจริต ด้วยความขยัน ด้วยความแข็งขัน ด้วยความฉลาด ด้วยคุณธรรมมากมายหลายประการ จึงจะสำเร็จการงานนั้นได้ ดังนั้น **การงานนี้ก็คือการปฏิบัติธรรม**

ในขั้นที่ลึกขึ้นไป ถ้าคนเราทำการงานตามหน้าที่ของตน แม้การงานในโลก ในที่สุดการงานนั้นจะสอนให้รู้จักความจริงของชีวิตจิตใจ สอนให้รู้จักความไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา สอนให้บรรลุธรรมะโดยไม่รู้สึกตัว. การงานในภาษาธรรม จึงหมายถึงการปฏิบัติธรรม ที่มีอยู่เองในตัวชีวิตจิตใจนั่นเอง; แม้ที่สุดแต่การที่เราจะต้องบริหารร่างกายให้เป็นสุข ให้สะอาด ให้เรียบร้อย นี้ก็เป็นการปฏิบัติธรรม ก็ต้องทำด้วยจิตใจที่ดีที่ฉลาด ที่ขยันขันแข็ง เป็นต้น

สรุปความว่า "การงาน" ภาษาคนหมายถึงอาชีพที่ทำด้วยความจำเป็น การงานในภาษาธรรมะ หมายถึงการปฏิบัติธรรม คำว่า "กัมมัฏฐาน" ก็แปลว่าการงาน การปฏิบัติที่เป็นชิ้นเป็นอันในทางธรรมะแล้ว ก็เรียกว่า กัมมัฏฐานทั้งนั้น กัมมัฏฐานก็แปลว่าการงาน. "การงาน" ในภาษาธรรมะจึงหมายถึง การปฏิบัติธรรมอยู่ในตัวมันเอง.

จะกล่าวถึงคำว่า "**พรหมจรรย์**" อีกครั้งหนึ่ง พรหมจรรย์ภาษาคน ภาษาชาวบ้าน ที่ไม่รู้อะไรในทางธรรม ก็เข้าใจได้แต่เพียงว่า พรหมจรรย์นั้น คือเว้นจากการ

ประพฤติผิดในทางกาม ของคนหนุ่มคนสาวเท่านั้นเอง. แต่คำว่า พรหมจรรย์ในภาษาธรรมะนั้น หมายถึงการทำเพื่อละกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่ง ระบบใดระบบหนึ่งลงไปจริงๆ ด้วยความเคร่งครัดไม่ให้บกพร่อง ไม่ว่าเราจะสมาทานการปฏิบัติข้อไหน ถ้าปฏิบัติลงไปให้จริงให้เคร่ง ไม่มีการบกพร่องแล้วเรียกว่าพรหมจรรย์ทั้งนั้น; มิได้หมายแต่เพียงว่า การไม่ประพฤติผิดในทางเรื่องชู้สาว ของคนหนุ่มสาวเท่านั้นเอง; นี่แหละภาษาคนกับภาษาธรรมต่างกันอยู่อย่างนี้

ทีนี้ กระโดดข้ามไปถึงคำว่า "**นิพพาน**" นิพพานในภาษาคน ภาษาชาวบ้านที่ไม่รู้อะไรก็เข้าใจว่า นิพพานเป็นบ้าน เป็นเมือง; เพราะคนเทศน์ก็มักจะเทศน์อยู่ว่า "นิพพานเป็นอมตะมหานคร" บ้าง, เป็น "เมืองแก้ว กล่าวแล้ว คือพระนิพพาน" บ้าง: คนที่ฟังฟังไม่เข้าใจ ก็เข้าใจว่าเป็นนครเป็นบ้านเป็นเมืองเอาจริง ๆ" แล้วเลยเดาต่อไปอีกขั้นหนึ่งว่า ที่นั้นมีอะไรให้สารพัดอย่าง เป็นเมืองแก้วสารพัดนึก จะนึกอะไรก็ได้นั้น ตามชอบใจตัวเอง ก็เลยอยากไปนิพพาน เพราะเป็นบ้านเป็นเมืองสารพัดนึกเช่นนั้น; นี้นิพพานภาษาคน, ภาษาคนโง่ ภาษาคนที่ไม่รู้ธรรมะ แต่ก็มีอยู่มากทั่ว ๆ ไปแทบทุกวัดทุกวา

คำว่า "นิพพาน" ในภาษาธรรมะนั้น หมายถึงความดับสิ้นสุดแห่งกิเลสและความทุกข์โดยประการทั้งปวง และอย่างแท้จริง. เมื่อใดมีการดับแห่งกิเลส และดับความทุกข์อย่างแท้จริง เมื่อนั้นเป็นนิพพานตามมากตามน้อย ตามสถานะ; ถ้าหมดจนสิ้นเชิงก็เป็นนิพพานถึงที่สุด เป็นการดับเย็นแห่งความทุกข์ความร้อนแห่งไฟ คือกิเลสและความทุกข์ นี้นิพพานภาษาธรรม นิพพานภาษาคนก็คือ เมืองแก้วสารพัดนึก นิพพานภาษาธรรม ก็คือความดับทุกข์สิ้นเชิงที่นี่และเดี๋ยวนี้ก็ได้ ท่านลองคิดดูเถิดว่าคนเข้าใจนิพพานอย่างไรกันโดยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนแก่ตามศาลาวัด

ลดลงไป ก็มาถึงคำว่า "**มรรค–ผล**" คำว่ามรรคผลนี้ชอบพูดกันติดปาก แม้พวกชาวบ้าน "ทำอะไร ทำให้เป็นมรรคผล" พอประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนต้องการขึ้นมา ก็เรียกว่า "เป็นมรรคเป็นผลแล้วเว้ย!" แม้แต่เป็นเรื่องโลกีย์, โลกียะของคนชาวบ้านกิเลสหนา ก็พูดว่า "เป็นมรรคเป็นผลแล้วเว้ย!" เพราะการทำการทำงานนั้นได้สำเร็จตามที่ตนต้องการ นี่มรรคผลภาษาคนหมายอย่างนี้

แต่ มรรคผล ภาษาธรรมะนั้นหมายถึงการทำลายความทุกข์ ทำลายกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ได้อย่างถูกต้อง ตามหลักธรรมะเป็นขั้น ๆ ขึ้นไปทีเดียว นี้คือคำว่ามรรคผลในภาษาธรรมะ

ท่านทั้งหลายก็เคยพูดคำว่ามรรคผลกันอยู่เป็นประจำวัน เมื่อไรพูดมรรคผลภาษาคน เมื่อไรพูดมรรคผลตามภาษาธรรมะ หรือภาษาพระพุทธเจ้า ก็ต้องระวังให้ดี ๆ

ทีนี้ มาถึงคำที่ประหลาดต่อไป ก็คือคำว่า "**มาร**" มาร พญามารเป็นต้น มารในภาษาคน ก็หมายถึงยักษ์มารที่มีรูปร่างหน้าตาน่าเกลียดน่ากลัว นี่มารในภาษาคน. มารในภาษาธรรมะนั้นไม่เป็นคน แต่เป็นภาวะอันหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะขัดขวางความดีความงาม ความที่จะก้าวไปถึงความดับทุกข์, สภาพที่ขัดขวางหนทางของสิ่งเหล่านี้เรียกว่ามาร หรือถ้าจะให้เป็นตัวบุคคลก็นก็เอา แต่ต้องเข้าใจให้ถูกต้อง

คำว่า "มาร" นั้นคงจะได้ยินได้ฟังกันมาบ้างแล้วว่ามาจากชั้นปรนิมมิตวสวัสดี ลงมาจากสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัสดี มาผจญพระพุทธเจ้า นี้คือพญามารที่แท้จริง มาจากสวรรค์ชั้นสูงสุด สวรรค์ปรนิมมิตวสวัสดีนั้น เป็นสวรรค์ที่ประกอบไปด้วยกามคุณชั้นสูงสุดด้วย แล้วยังได้อย่างอกอย่างใจ มีคนคอยอำนวยให้อย่างเต็มตามความต้องการด้วย ไม่ใช่พญามารที่หน้าตาดุร้าย น่าเกลียด เที่ยวจับสัตว์เดรัจฉานกินเลือดที่ปากแดงอย่างนี้เป็นต้น นั่นเป็นมารของคนโง่ มารในภาษาคน คือคนโง่ ที่ไม่รู้จักมาร.

มารในภาษาธรรมะ อย่างเลวที่สุดก็หมายถึงสวรรค์ หรือ กามคุณชั้นสูงสุด ที่เรียกชื่อว่าปรนิมมิตวสวัสดี และเมื่อกล่าวโดยทั่วไป ก็คือสภาวะทางนามธรรม ที่ขัดขวางความดีความงามความก้าวหน้าในทางธรรมทุกชนิด นี้เรียกว่ามารในภาษาธรรมะ.

ทีนี้ พูดถึงคำว่า "**โลก**" กันบ้าง คำว่าโลกนี้ ภาษาคนหมายถึง แผ่นดิน ตัวโลกนี้ จะว่าแบนหรือกลมก็ตามใจ หมายถึงตัวโลกแผ่นดิน, คำว่าโลกในภาษาคน.

แต่ภาษาธรรมะนั้น คำว่า "โลก" เขาหมายถึง นามธรรม หรือ คุณธรรม หรือคุณสมบัติ ที่มีประจำอยู่ในโลก เช่นความทุกข์เป็นต้น ความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลง

ความทุกข์ เหล่านี้เป็นคุณสมบัติประจำอยู่ในตัวโลก นั่นแหละคือตัวโลกในภาษาธรรมะ. จึงกล่าวว่าโลกก็คือความทุกข์ ความทุกข์ก็คือโลก อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสอริยสัจจ์สี่ บางทีก็ใช้คำว่า "โลก" บางทีก็ใช้คำว่า "ทุกข์" เป็นอันเดียวกัน เช่นพูดว่า:– โลก:– เหตุให้เกิดโลก, ความดับสนิทของโลก, หนทางให้ถึงความดับสนิทของโลก; อย่างนี้ พระพุทธองค์ทรงหมายถึงตัวทุกข์, ตัวเหตุให้เกิดทุกข์, ตัวความดับสนิทของความทุกข์ และวิธีหนทางทำให้ถึงความดับสนิทของคามทุกข์;

เพราะฉะนั้น ในภาษาของพระพุทธเจ้าหรือภาษาธรรมะนั้น คำว่า "โลก" หมายถึงความทุกข์, ทุกข์กับโลกเป็นตัวเดียวกัน

หรืออีกทางหนึ่ง คำว่า "โลก" หมายถึงสิ่งที่ต่ำๆเตี้ยๆ ไม่ใช่ลึกซึ้ง ไม่ใช่สูงสุด เราพูดกันว่าเป็นเรื่องโลกๆ ไม่ใช่เรื่องธรรมะ อย่างนี้เป็นต้น; นี้ก็ยังเป็นคำว่า "โลก" ในภาษาธรรมะเหมือนกัน ไม่ใช่คำว่าโลกจะหมายถึงแต่ตัวแผ่นดินเสมอไป นั่นเป็นภาษาคน

ทีนี้ เขยิบให้สูงขึ้นไปก็มาถึงคำว่า "**ชาติ**" หรือ "**ความเกิด**" คำว่า ความเกิดหรือชาติในภาษาคนนี้หมายถึงการคลอดจากท้องแม่; คนๆหนึ่งก็คลอดทีเดียวเท่านั้น แล้วก็อยู่ไปจนกว่าจะตายเน่าเข้าโลง ความเกิดมีครั้งเดียว; เกิดจากท้องแม่อย่างนี้เป็นความเกิดตามภาษาคน.

ส่วนคำว่า "**เกิด**" หรือ "**ความเกิด**," ในภาษาธรรมะนั้น หมายความถึง ความเกิดแห่งความรู้สึกว่าตัวฉันหรือตัวกูก็ตามที่เกิดขึ้นมา ครั้งหนึ่งๆในจิตใจของคนเราเป็นประจำวัน คนธรรมดาก็เกิดได้มากครั้ง ถ้าเป็นคนดีก็เกิดได้น้อยครั้ง ถ้าเป็นพระอริยเจ้าก็ยิ่งเกิดน้อยลงไปอีก กระทั่งไม่เกิดเลย เมื่อใดเกิดความรู้สึกว่า "ตัวฉัน" อย่างนั้นอย่างนี้เร่าๆขึ้นมาในใจ กระทั่งเป็นตัวกูขึ้นมาอย่างนั้นอย่างนี้ นี้ก็เรียกว่าตัวฉันเกิดมาคราวหนึ่ง เรียกว่าความเกิด

เพราะฉะนั้นความเกิดจึงเกิดได้หลายๆครั้งแม้ในวันหนึ่ง, คิดไปอย่างสัตว์เดรัจฉานก็เกิดไปเป็นสัตว์เดรัจฉานเดี๋ยวนั้นเอง, คิดไปอย่างคนก็เกิดเป็นคนเดียวนั้น

เอง, **เพราะว่าชีวิต, อัตภาพ, สุขทุกข์หรือจะไรเหล่านี้ ท่านกำหนดไว้ด้วยความเกิดขึ้นแห่งจิต ขณะหนึ่ง ๆ เท่านั้น.** ฉะนั้นคำว่า "ความเกิด" ในภาษาธรรมะนั้น หมายถึงเกิดแห่งความรู้สึกว่าตัวฉันหรือตัวกู นี้เป็นความเกิดในภาษาธรรม ความเกิดในภาษาคนหมายถึงเกิดจากท้องแม่.

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเรื่องความเกิดนั้น บางคราวก็แสดงด้วยภาษาคนก็มีเหมือนกัน ในเมื่อพูดตามธรรมดา; แต่ถ้าพูดในเรื่องธรรมะชั้นสูง เช่นเรื่องปฏิจจสมุปบาท เป็นต้นแล้ว คำว่าความเกิดนั้น ท่านพูดในภาษาธรรมะ ไม่ได้หมายถึงเกิดจากท้องแม่ แต่หมายถึงการเกิดขึ้นแห่งอุปาทานว่าตัวตน หรือของตน ตัวฉันหรือของฉัน ตัวกูหรือของกู เป็นต้น.

ทีนี้ ก็มาถึง "**ความตาย**" ความตายภาษาคน ก็คือตายชนิดที่จะต้องเอาใส่โลงไปเผาฝัง

แต่ความตายในภาษาธรรมะนั้น หมายถึงความสลายแห่งความรู้สึกที่ว่าเมื่อตะกี้นั้นเอง คือความรู้สึกที่เกิดขึ้นว่าเป็นตัวฉัน ตัวกู นั้นแหละมันสลายลงไป นี้เรียกว่าความตายในภาษาธรรมะ

พูดถึงคำที่เรียกว่า "**ชีวิต**" คำว่าชีวิตในภาษาคน, ภาษาเด็ก ๆ ก็ได้ ก็คือสิ่งที่ยังไม่ตาย ยังเป็นได้ ยังดิ้นได้ ยังเดินได้ ยังกินอาหารได้เป็นต้น; ภาษาที่ละเอียดที่สุด เช่นภาษา ชีววิทยาก็ว่า ความสดอยู่ได้ของ Nucleus ของ Cell เซลล์หนึ่ง คือ Protoplasm นั้นยังสดอยู่ ยังเจริญอยู่ก็เรียกว่าชีวิตอย่างนี้; นี้ก็ยังเป็นภาษาวัตถุหรือภาษาคนมากขึ้นไปอีก.

ส่วนคำว่า ชีวิตภาษาธรรมะนั้น ต้องหมายถึงสภาวะที่ไม่รู้จักตายจริง ๆ คือ อสังขตธรรม–คือนิพพานหรือชีวิตนิรันดรจริง ๆ จึงจะเรียกว่าชีวิต. เมื่อใดพูดว่าชีวิตภาษาคน ก็หมายถึงชีวิตอย่างที่เขาพูด ๆ กันอยู่ เมื่อใดพูดถึงชีวิต ภาษาธรรมก็หมายถึงภาวะที่ไม่รู้จักตาย เพราะมันไม่มีความเกิด มันจึงไม่มีความตาย จึงได้แก่อสังขตธรรมทั้งหลาย ที่เราเรียกกันว่า นิพพาน เป็นต้น; หรือในที่อื่นหรือในศาสนาอื่นเขาอาจจะเรียกว่า ชีวิตนิรันดร เป็นชีวิตที่ไม่รู้จักดับอีกต่อไป เป็นชีวิตพระเป็นเจ้า, หรือชีวิตอะไรก็แล้วแต่จะเรียก นั่นแหละจึงจะเป็นชีวิตจริงหรือชีวิตในภาษาธรรมะ

ทีนี้ก็มาใกล้ จนถึงกระทั่งถึงคำว่า "**คน**" เราพูดกันติดปากว่า "คน คน คน" ทุกคนก็เป็นคน. แต่ระวังให้ดี คำๆ นี้ก็มีอยู่ ๒ ความหมาย คำว่าคนในภาษาคนก็หมายถึงสัตว์ที่มีรูปร่าง อย่างที่เราเรียกว่าคน.

แต่คำว่า คนในภาษาธรรมะนั้น หมายถึงคุณธรรมที่เหมาะกับคำว่ามนุษย์ คือคุณธรรมที่สูงที่เหมาะกับคำว่ามนุษย์ คือมีจิตใจสูง; นี้เราจะเข้าใจได้ง่ายๆ เช่นเมื่อท่านทั้งหลายบางคนไปด่าเพื่อนด่าฝูงว่า "มึงไม่ใช่คน" นี้หมายความว่าอย่างไร? เขาก็เป็นคนมีรูปร่างเหมือนคนด่าเขานั่นเอง แต่ทำไมไปหาว่าเขาไม่ใช่คน นี่ก็เพราะว่าเขาขาดคุณธรรมที่เหมาะสำหรับคำว่ามนุษย์ เราจึงด่าเขาว่าไม่ใช่คน.

คำว่า "คน" จึงมี ๒ ความหมายเสียแล้ว ความหมายหนึ่งเป็นภาษาคน หมายถึงสัตว์ที่มีรูปร่างอย่างคน อีกความหมายหนึ่งเป็นภาษาธรรมะ หมายถึงคุณธรรมที่เหมาะสมกับคำว่า มนุษย์

ทีนี้ไปนึกถึงคำว่า "**พระเจ้า**" หรือ "**พระเป็นเจ้า**" พระเป็นเจ้าในภาษาคนก็หมายถึงเทวดาที่มีอำนาจในการสร้าง ในการบันดาล ในการเนรมิตต่างๆ: นี้เรียกว่าพระเป็นเจ้า นี้ก็ถูกตามภาษาคน. แต่ในภาษาธรรมะนั้น เขาหมายถึงอำนาจอันลึกลับที่ไม่ต้องเป็นตัวคน ไม่ต้องเป็นตัวธรรมดา ไม่ต้องเป็นตัวอะไรหมด, แต่เป็นสิ่งที่เป็นธรรมชาติ เป็นนามธรรม เช่นกฎของธรรมชาติเป็นต้น.—สิ่งที่เรียกว่า กฎของธรรมชาติ นั่นแหละ บันดาลให้เกิดสิ่งนั้นสิ่งนี้ขึ้นมา.

— กฎของธรรมชาติ นั่นแหละควบคุมสิ่งทั้งหลายทั้งปวง.

— กฎของธรรมชาติ นั่นแหละมีอำนาจเหนือสิ่งทั้งปวง.

เพราะฉะนั้นคำว่า "พระเป็นเจ้า" ในภาษาธรรมะนั้น เราหมายถึง กฎธรรมชาติเช่นนี้เป็นต้น เป็นตัวอย่าง และเราเรียกว่า "ธรรม"

กฎของธรรมชาตินี้ เราเรียกกันอย่างภาษาไทย, ถ้าเรียกอย่างภาษาบาลี เรียกว่า ธรรม เฉยๆ, ธรรมะนั่นแหละ คำๆ เดียวกันนั่นแหละ เรียกว่าธรรมเฉยๆ หมายถึงกฎธรรมชาติ เพราะฉะนั้นพระเป็นเจ้าของเราก็คือ ธรรม.

ทีนี้ มองดูลงไปข้างล่าง ถึงคำว่า "**อบาย**" คำว่า อบาย ก็หมายถึงโลกที่ตกต่ำ ตามปกติ เราแจกเป็น—สัตว์นรก, —สัตว์เดรัจฉาน, เปรต, อสุรกาย สี่อย่างนี้รวม

เรียกกันว่า อบาย เขียนภาพไว้ตามฝาผนังโบสถ์, นรกเป็นอย่างนั้น สัตว์เดรฉานเป็นอย่างนี้ เปรตเป็นอย่างโน้น อสุรกายเป็นอย่างนู้น ล้วนแต่จะเป็นต่อเมื่อตายแล้วทั้งนั้น นั้นเรียกว่าอยู่ในสภาพที่เป็นวัตถุ เป็นสัตว์ที่เลวๆ นี่คืออบายในภาษาคน นรกในภาษาคน สัตว์เดรัจฉานในภาษาคน.

เทียบคู่กันให้เห็นง่ายๆ "นรก" ในภาษาคนหมายถึงเมืองอยู่ใต้ดิน มีเจ้าหน้าที่เป็นยมบาล จับคนไปลงโทษต่างๆนานา ตายแล้วจึงจะไปถึง.

ส่วนนรกในภาษาธรรมะนั้นหมายถึง ความร้อนใจเหมือนไฟเผา เมื่อนั้นเรียกว่า เป็นนรกในภาษาธรรมะ ใครทำความร้อนใจให้เกิดแก่ตนเอง ในลักษณะเหมือนไฟเผาเมื่อไร ก็เรียกว่าตกนรกเมื่อนั้น และความร้อนใจนั้นก็มีหลายอย่าง หลายแบบหลายชนิด เพราะฉะนั้นจึงแบ่งชื่อนรกได้เป็นต่างๆกัน

คำว่า "**สัตว์เดรัจฉาน**", กำเนิดสัตว์เดรัจฉานก็หมายถึง หมู หมา กา ไก่ ที่เที่ยววิ่งอยู่ตามพื้นดิน ตายแล้วไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานอย่างนั้น นี่เรียกว่ากำเนิดเดรัจฉานของภาษาคน

ส่วนในภาษาธรรมะนั้น หมายความว่า เมื่อใดเรามีความโง่เช่นเดียวกับสัตว์เดรัจฉาน เมื่อนั้นเราเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานแล้วที่นี่และเดี๋ยวนี้เอง; วันหนึ่งเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานหลายหนก็ได้ นี่คำว่ากำเนิดเดรัจฉานในภาษาธรรมะหมายถึงความโง่.

คำว่า "**เปรต**" ในภาษาคน หมายถึงสัตว์ที่มีปากนิดเดียวมีท้องโตมาก กินไม่ทันและหิวอยู่เรื่อย และจะเป็นก็ต่อเมื่อตายแล้วเหมือนกัน นี่เรียกว่า เปรต ในภาษาคน.

ส่วนเปรตในภาษาธรรมะนั้น เมื่อใดมีความทะเยอทะยานด้วยกิเลสตัณหา มีความวิตกกังวลด้วยกิเลสตัณหาแล้ว เมื่อนั้นเรียกว่าเป็นเปรต เพราะมันมีอาการเหมือนกับว่า ปากเท่ารูเข็ม ท้องเท่าภูเขาเหมือนกัน คนมีกิเลสตัณหามาก โลภจัดเกินไป วิตกกังวลมากเกินไป ก็มีอาการเป็นเปรต เรียกว่าเกิดเป็นเปรตแล้วที่นี่และเดี๋ยวนี้ ไม่ต้องรอต่อตายแล้ว.

คำว่า "**อสุรกาย**"; กำเนิดอสุรกายภาษาคนก็หมายถึงผีชนิดหนึ่งมองไม่เห็นตัว เที่ยวหลอกเที่ยวหลอนไม่กล้าแสดงตัว เพราะมีความขลาด.

แต่อสุรกายในภาษาธรรมนั้น หมายถึงตัวความขลาดในจิตใจของมนุษย์นั่นเอง ไม่ต้องรอต่อตายแล้ว จึงจะไปเกิดเป็นอสุรกาย เมื่อใดมีความขี้ขลาด เมื่อนั้นเป็นอสุรกายทันที ขี้ขลาดอย่างไม่ควรจะขี้ขลาด ขี้ขลาดเกินไป กลัวกระทั่งจิ้งจกตุ๊กแก กิ้งกือไส้เดือน เหล่านี้ก็เรียกว่าขี้ขลาดเกินไป จนอยู่ในสภาพอสุรกาย; กลัวการทำความดีก็มี กลัวว่าบรรลุนิพพานแล้วจะไม่มีรสมีชาติ สู้อยู่ในเรื่องโลก ๆ นี้ไม่ได้ เพราะกลัวนิพพานอย่างนี้ก็มี. ความกลัวอย่างไม่มีเหตุผลชนิดนี้เป็นอสุรกาย เมื่อใดมีความกลัวอย่างนี้ ก็ให้ถือว่าเป็นอสุรกายที่นี่และเดี๋ยวนี้.

นี่เป็นอบายในภาษาธรรมะ แตกต่างกับอบายในภาษาคน; แล้วมันยังมีเรื่องที่จะต้องคิดต่อไปว่า ถ้าไม่ตกอบายในภาษาธรรมะแล้ว เป็นไม่ตกอบายในภาษาคนคนแน่; เช่นว่าเราไม่ทำผิดจนมีอะไรร้อนใจ ไม่ตกนรกในชาตินี้แล้ว ชาติหน้าไม่ต้องกลัว ต่อหลังจากตายแล้วไม่ต้องกลัว เป็นไม่ตกนรกแน่. หรือว่าชาตินี้เราไม่โง่อย่างสัตว์เดรัจฉาน; ไม่หิวอย่างเปรต; และไม่ขี้ขลาดอย่างคนขี้ขลาดแล้ว; ก็ไม่มีบาปอันใดที่จะทำให้ต้องตาย แล้วไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน หรือเป็นเปรต หรือเป็นอสุรกาย.

เพราะฉะนั้นจงสนใจแต่เรื่องนรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย ที่จะตกที่จะเป็นกันที่นี่ และเดี๋ยวนี้ให้มากที่สุด, นรก เปรต เดรัจฉาน อสุรกาย ที่จะถึงต่อตายแล้วนั้นเก็บไว้ทีก่อนก็ได้ ไม่ต้องไปสนใจเพราะว่าถ้าไม่เป็นนรก, เดรัจฉาน, เปรต, อสุรกายในภาษาธรรมะ ที่นี่และเดี๋ยวนี้แล้ว. แม้จะตายอย่างไรก็ไม่ต้องไปตกนรก หรือไปเป็นเปรตเป็นต้น; เพราะว่าเราประพฤติปฏิบัติชอบ ไม่มีอะไรทำให้ต้องตกอบายในปัจจุบันนี้แล้ว มันก็ไม่ต้องไปตกต่อเมื่อตายแล้วแน่นอน.

ทุกคนก็ดูเหมือนจะพูดเป็นว่า สวรรค์อยู่ในอก นรกอยู่ในใจ; แล้วทำไมจึงโง่เกินไป ถึงกับไม่เข้าใจในเรื่องอบายทั้งสี่ ที่มีอยู่ในชีวิตนี้จริง ๆ; ทั้งที่พูดอยู่ว่า สวรรค์อยู่ในอก นรกอยู่ในใจ

ถูกแล้วแน่นอน สวรรค์หรือนรกภาษาคนนั้น อยู่นอกตัว อยู่ที่โลกไหนก็ไม่รู้ถึงกันต่อเมื่อตายแล้ว. ส่วนนรกหรือสวรรค์ในภาษาธรรมะนั้นอยู่ในใจ ถึงได้เมื่อไรก็ได้ แล้วแต่การปรับปรุงแต่งของชีวิตจิตใจ นี้เรียกว่าอบายในภาษาคนกับอบายในภาษาธรรมะนั้นต่างกันอย่างนี้.

เมื่อพูดถึง **สวรรค์** ในภาษาคนก็หมายถึงเทวโลกอันงดงามอยู่เบื้องบน ที่ใฝ่ฝันกันนัก; ทำบุญสักบาทหนึ่งก็จะเอาวิมานหลังหนึ่ง มีนางฟ้าเป็นร้อย ๆ สิบ ๆ นี้เป็นสวรรค์ในภาษาคน.

ส่วนสวรรค์ในภาษาธรรมะนั้น หมายถึงกามคุณหรือยอดสุดของกามคุณเป็นต้นที่ทำให้คนลุ่มหลง นี้เรียกว่าสวรรค์ชั้นกามาวจร; ถ้าเป็นสวรรค์ชั้นพรหมโลก ก็หมายถึงความว่างจากกามารมณ์ มีความสบายใจเพราะไม่ถูกกามารมณ์รบกวน; เหมือนอย่างว่า คน ๆ หนึ่ง เมื่อมีความหิวในกามารมณ์ บริโภคกามารมณ์เสร็จแล้ว ไม่อยากแตะต้องกามารมณ์อีกต่อไป ในเวลานั้นต้องการอยู่ว่าง ๆ เงียบ ๆ จืด ๆ นี้ก็คือความรู้สึกที่ว่างจากกามารมณ์ ที่พอจะเทียบกันได้กับคุณสมบัติของพวกพรหม หรือ พรหมโลก. เพราะฉะนั้นเราจึงกล่าวว่า สวรรค์ชั้นธรรมดาก็คือสมบูรณ์ไปด้วยกามมารมณ์ สวรรค์ชั้นสูงสุดเช่น ปรนิมมิตวสวัสดี ก็คือสมบูรณ์ไปด้วยยอดสุดของกามารมณ์ สวรรค์ชั้นพรหมโลก ก็คือว่างจากการเบียดเบียนของกามารมณ์ แต่ยังมีตัวมีตนมีตัวกูอยู่.

ทีนี้ ลองพูดถึงคำว่า "**น้ำอมฤต**" น้ำอมฤตซึ่งแปลว่า น้ำที่ทำความไม่ตาย น้ำอมฤตภาษาคน ก็หมายถึงเหล้าชนิดหนึ่ง ซึ่งพวกเทวดากินกันเข้าไปแล้วก็ไม่ตาย แล้วก็เลยรบราฆ่าฟันกันอีก นี่น้ำอมฤตภาษาคน.

แต่น้ำอมฤตในภาษาธรรมนั้น หมายถึงธรรมะชั้นสูง ในขั้นอนัตตา หรือสุญญตา. ธรรมะในขั้นสูงถึงขนาดเป็นอนัตตาหรือเป็นสุญญตานั้น ทำให้คนไม่ตาย เพราะทำให้ว่างจากตัวคน ไม่มีตัวคนแล้ว จะมีความตายได้อย่างไร ฉะนั้นธรรมะ ในขั้นอนัตตา หรือสุญญตา **นั้น** คือน้ำอมฤต ในภาษาธรรมะ

ส่วนสุราชนิดหนึ่งซึ่งกินกันเข้าไปแล้วไม่ตาย ตามที่เล่ากันมาอย่างปรัมปรานั้นเป็นน้ำอมฤตในภาษาคน, คนโง่, คนที่ไม่เห็นธรรมหรือไม่ถึงธรรม ทีนี้เมื่อได้พูดถึงคำว่าสุญญตาขึ้นมาแล้ว ก็จะถือโอกาสอธิบายคำ ๆ นี้เสียเลย.

คำว่า "**สุญฺญตา**" เป็นภาษาบาลี, "สุญฺญ" แปลว่าว่าง; "ตา" แปลว่าความ "สุญญตา แปลว่า ความว่าง." ความว่างในภาษาคน, ภาษาคนโง่ที่ไม่เห็นธรรม ไม่ถึงธรรมนั้น, มีความหมายว่าไม่มีอะไรเลย หรือสูญเปล่า ไม่ได้อะไรเลย. ฟังดูให้ดี ๆ

ว่าสุญญตา ความว่างในภาษาคนนั้นไม่มีอะไรเลยแม้แต่สักนิดเดียว สักอย่างเดียว คือ มันว่างไปหมด แล้วก็สูญเปล่าด้วย ไม่เป็นประโยชน์อะไร นี่สุญญตาความว่างในภาษาคน คนโง่ คนไม่เห็นธรรม.

ส่วน **สุญญตา** หรือ **ความว่าง** ในภาษาธรรมนั้นมีทุกอย่างทุกๆประการ อะไรๆก็มีเท่าไร ๆ ก็ได้ เว้นเสียแต่ความรู้สึกว่าตัวฉัน หรือของฉัน. ให้มีอะไร ๆ ครบทุกอย่างทุกประการอย่างไร ๆ จะนึกคิดไปอย่างไรก็ได้ ให้มีทุก ๆ อย่างได้ ทั้งรูปธรรมและนามธรรม เว้นเสียอย่างเดียวแต่ว่าไม่มีความรู้สึกว่า ตัวฉันหรือของฉัน; ไม่มีความรู้สึกว่าตัวกูหรือของกู นั่นคือ สุญญตา;–ความว่าง ตามความหมายในภาษาธรรมะหรือภาษาของพระพุทธเจ้า.

สุญญตา แปลว่า ว่าง; ว่างจากอะไร? ว่างจากตัวตน หรือของตน นอกนั้นมีได้หมด อะไร ๆ ไม่ถือว่าเป็นตัวฉันและของฉัน ตัวกูและของกูก็แล้วกัน; นี่เรียกว่า สุญญตา–ความว่าง ตามภาษาธรรมะ; เมื่อพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สุญญตาหรือความว่าง ท่านตรัสในภาษาธรรมะ: พวกคนโง่ฟังในภาษาคน ก็เลยเอาไปเป็นว่า ไม่มีอะไรหรือสูญเปล่า; เมื่อเข้าใจคำว่าความว่างเป็นเช่นนี้ ในภาษาคนเช่นนี้เสียแล้ว มันก็เข้าใจสุญญตาในภาษาธรรมะของพระพุทธเจ้าไม่ได้; คนโง่เหล่านี้จึงได้พ่นอะไรออกมาแปลก ๆ เกี่ยวกับเรื่องความว่าง ซึ่งไม่เข้าเรื่องเข้าราวกันกับเรื่องความว่างของพระพุทธเจ้า ที่ได้กล่าวไว้ในภาษาธรรมะ.

จึงหวังว่า ท่านทั้งหลายทุกคนจะได้สนใจกำหนดจดจำ คำว่า "ว่าง, ว่าง" นี้ไว้ให้ดีว่า ถ้าภาษา **Physics** หรือ **Physical** นั้น หมายถึงอะไรจริง ๆ แต่ถ้าภาษา **Meta–physics** แล้ว หมายถึงมีทุกอย่าง เว้นเสียแต่ความเป็นตัวฉันหรือความเป็นของฉัน.

ในวัตถุสิ่งของ รูปธรรม นามธรรม หรืออะไรก็ตาม มันไม่มีอะไรที่เป็นตัวฉันหรือของฉันได้; มันว่างจากคุณสมบัติแห่งความเป็นตัวฉันเป็นของฉันเช่นนี้ จึงได้เรียกมันว่าว่าง; และมันไม่ได้สูญเปล่า มันเอามาใช้ทำอะไรก็ได้ ตามที่สติปัญญาจะรู้จักใช้รู้จักทำมันก็แล้วกัน ขออย่างเดียวแต่ว่า อย่าไปเกิดมีความรู้สึกว่าเป็นตัวฉันหรือของฉันเข้า

เพราะฉะนั้น สุญญตา หรือความว่างในภาษาธรรมะนั้นไม่ได้แปลว่า สูญเปล่า ถ้าใครไปแปล สุญญตา–ความว่างว่าสูญเปล่านั้น เป็นคนโง่ ยังไม่รู้จักธรรมะ ไม่รู้ภาษาของธรรมะ พูดไปตามภาษาคนอย่างเดียว; แล้วเอามางัดกันเข้ากับความว่างในภาษาธรรม แล้วมันจะพูดกันรู้เรื่องได้อย่างไร ขอให้เข้าใจคำๆนี้ไว้เป็นพิเศษว่า มีความหมายเป็น ๒ ทางอย่างนี้.

ทีนี้ก็มาถึงคำว่า "**ความหยุด**" หยุดคือไม่แล่น ไม่เคลื่อนไหวนั้น ความหยุดอย่างภาษาคน ภาษาชาวบ้านนั้น มีความหมายอย่างหนึ่ง; ความหยุดอย่างภาษาธรรมะของพระพุทธเจ้านั้น มีความหมายอีกอย่างหนึ่ง จะยกตัวอย่างให้เห็นง่ายๆ:–

เช่นความหยุดตามภาษาขององคุลีมาลย์นั้นมันอย่างหนึ่ง ความหยุดตามภาษาของพระพุทธเจ้านั้นมันอีกอย่างหนึ่ง; ท่านทั้งหลายก็เคยได้ยินได้ฟังเรื่ององคุลีมาลย์มาแล้วว่าโต้ตอบกันอย่างไรกันกับพระพุทธเจ้าในข้อนี้ ความหยุดอย่างขององคุลีมาลย์นั้นเป็นภาษาคน ความหยุดอย่างของพระพุทธเจ้านั้นเป็นภาษาธรรมะ, ความหยุดอย่างภาษาชาวบ้านภาษาคนขององคุลีมาลย์ก็คือไม่เคลื่อนไหว ให้ยืนอยู่นิ่งๆ

แต่ ความหยุดในภาษาของพระพุทธเจ้านั้น ท่านหมายถึงความว่างจากตัวตน ถ้าว่างจากตัวตน แล้วจะเอาอะไรไปวิ่ง. ลองคิดดูข้อนี้ก็แล้วกัน ถ้าเมื่อมันว่างจากตัวตนแล้วจะเอาตัวฉันที่ไหนไปวิ่ง; ก็ต้องถือว่าฉันหยุดแล้วนี้ ความหยุดอย่างภาษาของพระพุทธเจ้า ไม่มีตัวตนจะยึดถือไว้ว่าเป็นตัวตน ว่างจากตัวตนโดยสิ้นเชิง.

ความว่างนั้นคือ ความหยุดในที่นี้ นี้คือหยุดอย่างภาษาพระพุทธเจ้า มันต่างกับหยุดอย่างภาษาคนธรรมดาอย่างไร; ลองเปรียบดูเถิด

หยุดอย่างภาษาพระพุทธเจ้านั้น วิ่งอยู่ก็ได้ ก็เรียกว่าหยุด; เพราะมันไม่มีคนผู้วิ่ง มันหยุดความต้องการของกิเลสตัณหาโดยประการทั้งปวง: ไม่มีตัวฉันที่จะต้องการอะไรที่ไหน ไม่วิ่งไปวิ่งมาที่ไหน.

เหมือนอย่างคนที่ว่า ยังมีความอยากแล้วก็เที่ยววิ่งหาบุญหากุศล หาความดีหาอะไรไปเสียสาระพัดอย่าง ที่นั้นที่นี่เที่ยวแห่กันไปเที่ยวแห่กันมา อย่างนี้ก็เรียกว่า วิ่ง

แต่ถ้าหยุดความต้องการเสียได้ หยุดความมีตัวมีตนเสียได้ แม้จะขึ้นเรือบินอยู่ก็เรียกว่าหยุด. ขอให้รู้จักเปรียบเทียบความหยุดตามภาษาคน กับความหยุดในภาษาธรรมให้เข้าใจให้ดี แล้วก็จะช่วยให้เข้าใจเรื่องความว่างได้ดีด้วย.

พูดแต่เรื่องลึก ๆ อย่างนี้ก็คงจะง่วงนอน ทีนี้ก็มาพูดถึงเรื่องคำง่าย ๆ เช่นว่า "**แสงสว่าง**": ตามธรรมดาเมื่อพูดถึงแสงสว่าง ก็หมายถึงแสงตะเกียงแสงดวงอาทิตย์ แสงไฟฟ้าอะไรก็แล้วแต่จะเรียกกัน นี้เป็นภาษาคน.

แต่ถ้า ภาษาธรรม ของพระพุทธเจ้า คำว่า "แสงสว่าง" ท่านหมายถึงปัญญา หรือวิชชาหรือญาน หรืออะไรที่คล้ายกัน.

แม้จะไปนั่งอยู่ในถ้ำมืดตื้อ ก็มีแสงสว่าง เพราะว่าขณะนั้นมีปัญญา มีวิชชา มีญาณอยู่ในใจอย่างโชติช่วง จึงว่าที่นั่นก็มีแสงสว่างในถ้ำมืดตื้อ; หรือว่ากลางคืนไม่มีแสงเดือนแสงดาว ดับตะเกียงเสียให้หมด ก็เรียกว่ามีแสงสว่าง คือมีปัญญา มีวิชชา มีญาณอยู่ในจิตในใจของพระโยคาวจรนั้น นี้เรียกว่าแสงสว่างภาษาธรรม.

ทีนี้เกี่ยวกับ "**ความมืด**" ความมืดในภาษาคนธรรมดา หมายถึงมืดจนมองด้วยตาไม่เห็น มันมืดเหลือเกิน นี้เรียกว่าความมืดภาษาคน

ส่วนความมืดในภาษาธรรมนั้นหมายถึง อวิชชา—ความโง่ ความหลง โมหะนั่นแหละคือความมืด จับตัวไปนั่งอยู่กลางแดด มันก็ยังมืดอยู่นั่นเอง, เพราะมันมืดด้วยอวิชชา มืดด้วยโมหะ ความมืดภาษาคนกับความมืดภาษาธรรมต่างกันอย่างนี้

ทีนี้ก็ไปถึงคำว่า "**กรรม**" เมื่อชาวบ้านเขาพูดว่า "กรรมแล้วเว้ย!" ก็หมายความว่า มันแย่แล้ว! มีโชคร้าย มีผลบาปมาถึง นี่คำว่ากรรมภาษาชาวบ้าน

แต่กรรมในภาษาธรรมะนั้นหมายถึงสิ่งอื่น คือหมายถึงการกระทำ กระทำไม่ดีกระทำชั่วก็เรียกว่ากรรมดำ กระทำดีก็เรียกว่ากรรมขาว, แล้วมีกรรมประหลาดอีกอย่างหนึ่งที่ไม่ดำไม่ขาว คือกรรมที่ทำให้สิ้นกรรมอีกต่อหนึ่ง ยิ่งฟังไม่เข้าใจ ไม่รู้ว่าทำอย่างไร; ก็คือเรื่องทำให้รู้อนัตตา ให้รู้สุญญตา จนไม่มีตัวตนนั่นแหละ ทำอย่างนั้นเรียกว่าเป็นกรรมในพระพุทธศาสนา กรรมที่แท้จริง กรรมที่พระพุทธเจ้าท่านทรงสั่งสอนท่านอุตส่าห์สั่งสอนยิ่งกว่ากรรมไหนหมด

แต่คนก็ไปสนใจกันเพียงเรื่องกรรมดำกรรมขาว คือกรรมดี กรรมชั่ว; ไม่สนใจกันถึง กรรมที่สาม นี้ ที่ไม่ดำไม่ขาว ไม่ดีไม่ชั่ว คือว่างจากตัวตนไปหมด และทำให้ลุถึงนิพพาน ให้สิ้นกรรมดีกรรมชั่วโดยประการทั้งปวง เขาไม่เข้าใจว่า จะสิ้นกรรมได้อย่างไร ไม่รู้ว่าจะสิ้นกรรมได้ด้วย เพราะการทำกรรมให้ถูกต้องตามวิธีของพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสไว้ คือ อริยมรรคนั่นเอง

เมื่อใดประพฤติอริยมรรค โดยเฉพาะคืออริยมรรคมีองค์แปด เมื่อนั้นชื่อว่าทำกรรมที่ไม่ดำไม่ขาว และจะเป็นที่สิ้นสุดแห่งกรรมทั้งปวง นี่คือกรรมในภาษาธรรมะ ไม่ใช่กรรมภาษาลูกเด็ก ๆ ว่า:เป็นกรรมแล้ว แย่แล้ว โชคร้ายจริง นี้เรียกว่ากรรม นี่เป็นกรรมในภาษาคน

คำว่า "**ที่พึ่ง** หรือคำว่า **สรณะ** ที่พึ่ง, ที่พึ่งหรือสรณะภาษาคนนั้น หมายถึงคนอื่น หมายถึงสิ่งอื่นที่อยู่นอกตัว ที่จะเอามาเป็นที่พึ่ง เช่นพึ่งจ้าวพึ่งนาย ก็หมายถึงคนอื่นที่อยู่นอกตัวเรา พึ่งผีพึ่งสาง พึ่งจอมปลวก พึ่งศาลพระภูมิ พึ่งอะไรก็สุดแท้มันล้วนแต่เป็นสิ่งอื่น คนอื่น อยู่นอกตัวเรานี้คือสรณะ—ที่พึ่งในภาษาคน

ส่วนสรณะที่พึ่งในภาษาธรรม นั้นหมายถึงตัวเอง: อยู่ในตัวเอง **แม้ว่าเราจะพูดว่า พึ่งพระพุทธ พึ่งพระธรรม พึ่งพระสงฆ์ ก็หมายถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่มีอยู่จริงในตัวเรา มีอยู่ในจิตใจของเรา** จึงจะเป็นที่พึ่งแก่เราได้ เพราะฉะนั้นมันจึงมีอยู่ในตัวเรา หรือเป็นการกระทำของตัวเรา ที่ทำให้มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ขึ้นมาในจิตในใจของเรา ที่พึ่งหรือสรณะในภาษาธรรมนั้น คือตัวเองอยู่ในตัวเอง ไม่ได้อยู่ข้างนอก

ทีนี้ก็มาถึงคำว่า "**หัวใจของพระพุทธศาสนา**" เมื่อพูดถึงหัวใจของพระพุทธศาสนาแล้ว จะมีเรื่องประหลาด ๆ บางคนก็ท่องนั่นนี่ เช่น–วิ–สุ–ปะ = วินัย, สุตตะ, ปรมัตถะอย่างนี้ วิสุปะ, วิสุปะ, วิสุปะ ว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา หัวใจพุทธศาสนาอย่างนี้มันภาษาคน, คนโง่, คนไม่เห็นธรรม ท่องคาถาเป็นภาษาบาลีสองสามตัว เรียกว่าหัวใจของพุทธศาสนาก็มี หรือท่องอย่างอื่นก็มี

แต่หัวใจของพระพุทธศาสนาในภาษาธรรม ตามแบบของพระพุทธเจ้านั้น คือ "**ความรู้ที่รู้ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นตัวเราหรือของเรา**" ถ้าพูดเป็นภาษาบาลีก็ว่า:— สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย— สิ่งทั้งหลายทั้งปวง อันบุคคลไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นตัวเรา ของเรา" นั้นคือหัวใจของพุทธศาสนา ตามภาษาธรรมะ หรือภาษาของพระพุทธเจ้าดังที่กล่าวแล้ว

เพราะฉะนั้นใครอยากจะมีหัวใจของพระพุทธศาสนาก็ระวังให้ดี อย่าไปถือเอาหัวใจพุทธศาสนาตามภาษาคน หรือคนโง่ คนไม่เห็นธรรม, คนไม่ถึงธรรมเข้า จะน่าหัวเราะเหมือนเด็ก ๆ

ทั้งหมดเท่าที่แสดงมานี้ ก็เรียกว่าพอที่จะช่วยให้ท่านทั้งหลาย รู้จักเปรียบเทียบคำ ๆ เดียวว่ามี ๒ ความหมายอย่างไร. ถ้าเป็นบัณฑิตมีสติปัญญา จะถือเอาได้ซึ่งอรรถทั้งสอง, อปฺปมตฺโต อุโภ อตฺเถ อธิคณฺหาติ ปณฺฑิโต บัณฑิตเป็นผู้ไม่ประมาทแล้วย่อมถือเอาได้ซึ่งอรรถทั้งสอง, อรรถทั้งสองในที่นี้ อาตมาหมายถึงความหมายทั้งสองของคำทั้ง ๒ ประเภท

ความหมายของคำทางภาษาคนนั้นอย่างหนึ่ง ความหมายของคำ ๆ เดียวกัน ในทางภาษาธรรมะนั้นอีกอย่างหนึ่ง ถ้าเป็นคนฉลาดจริง ก็จะต้องถือเอาให้ได้ทั้งสองอย่างเหมือนตัวอย่างที่ได้ยกมากล่าวให้เห็นอย่างมากมาย แต่ว่าคำทั้งหลายที่ได้ยกมากล่าวแล้วข้างต้นนั้น เป็นภาษาที่สูง ๆ ไป ทีนี้เราจะมาพูดกันถึงภาษาต่ำ ๆ ดูบ้าง

ขออภัยอย่าถือว่าเป็นคำโสกโดกหยาบคาย เช่นคำว่า "**กิน**" คำว่ากินในภาษาคน หมายถึงกินอาหารทางปาก เหมือนที่เราเรียกกันว่า กินเข้าไป

แต่คำว่า "กิน" ในภาษาธรรมนั้น, กินทางตา กินทางหู กินทางจมูก กินทางลิ้น กินทางกาย กินทางใจ; ลองคิดดูว่า หมายถึงอะไร คำว่ากิน ตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกได้กลิ่น นี้เรียกว่ากิน กินทางตา กินทางหู เป็นต้น อย่างนี้ท่านเรียกว่า ภาษาธรรมะ เช่นคำว่า "กามโภคี" ผู้บริโภคกามใช้อยู่ทั่วไป ในภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ซึ่งเป็นคำเดียวกับคำว่ากิน

คำว่า "**บริโภคสตรี**" ฟังดูก็คงจะเป็นที่หัวเราะกันลั่นทีเดียว สำหรับคนไทยเรา; แต่เป็นของธรรมดาที่สุดในภาษาบาลีหรือภาษาสันสกฤต

คำว่าบริโภคสตรีไม่ใช่หมายถึงจับผู้หญิงมาฆ่ามาแกงกิน แต่หมายถึงบุรุษเพศบริโภครสอันเกิดแต่สตรี อย่างนี้เรียกว่าบริโภคสตรี คำว่ากิน ในภาษาธรรมะ หมายความอย่างนี้

ในภาษาบาลีถ้าพูดว่า "นิพโภโค" คือไม่มีอะไรจะกินแล้ว ก็หมายความว่า พระพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์ทั้งหลายไม่ถูกปรุงแต่งด้วย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์อีกต่อไป; อยู่เหนืออำนาจการปรุงแต่งของสิ่งทั้งหกนั้นแล้ว เรียกว่า คนไม่มีอะไรจะกิน จงรู้จักคำว่า "กิน" ในภาษาธรรมะให้กว้างขวางอย่างนี้ จะเข้าใจธรรมะอันลึกซึ้งได้โดยง่าย

ทีนี้มาถึงคำว่า "**นอน**" นอนหลับนี่แหละ เราหมายถึงการนอนอย่างสุนัขนอน หมานอน แมวนอน นี้คือนอนภาษาคน นอนหลับภาษาคน

แต่ถ้านอนหลับภาษาธรรม หมายถึงเป็นอยู่ด้วยอวิชชา ต่อให้นั่งลืมตาอยู่อย่างนี้ แต่ถ้ากำลังโง่แล้ว เรียกว่าหลับอยู่นี้คือ หลับในภาษาธรรมะ, การเป็นอยู่หรือมีชีวิตอยู่ด้วยอวิชชา ในอิริยาบทใดก็ตาม เรียกว่าหลับ

การตื่น เราหมายถึงตื่นนอน

แต่ในภาษาธรรมนั้นหมายถึงชีวิต ที่เป็นอยู่ด้วยชาคริยานุโยค เป็นอยู่ด้วยสติปัฏฐาน ทั้งตื่นและทั้งหลับก็เรียกว่าตื่น

ผู้เจริญสติปัฏฐานมีสติไม่ขาดตอน แม้หลับลงไปแล้ว ตื่นขึ้นมาด้วยสติอย่างนั้นอีก อย่างนี้เรียกว่ามีสติทั้งหลับทั้งตื่น, เมื่อเขาตื่นอยู่ก็เรียกว่าตื่นอยู่, เมื่อเขาหลับอยู่ก็เรียกว่าเขาตื่นอยู่ นี่ตื่น, ตื่นแล้วในภาษาธรรมะ

ทีนี้ถ้าพูดว่า "**เล่น**" ภาษาชาวบ้าน ภาษาคนก็หมายความถึงเล่นอย่างเด็ก ๆ เล่น เล่นกีฬา เล่นหวัว สนุกสนาน ทำนองนั้นเรียกว่า "เล่น"

แต่คำว่าเล่นในภาษาธรรมะนั้น หมายถึงบันเทิงอยู่ด้วยธรรมะ เป็นธรรมบันเทิง แม้ที่สุดแต่เล่นอยู่ในความสุขของฌานของสมาธิก็เรียกว่า "ฌานกีฬา" อย่างนี้ก็เป็นการเล่นของพระอริยเจ้า คำว่า "เล่น" ในภาษาธรรมะหมายอย่างนี้

คำว่า "**นางฟ้า**" ภาษาคนก็หมายถึงนางฟ้าตัวสวย ๆ อยู่ในสวรรค์วิมานข้างบนโน้น เรียกว่านางฟ้า

แต่นางฟ้าในภาษาธรรมนี้ กลับหมายถึงธรรมะของพระพุทธเจ้า โดยมากมักจะเล็งถึงปริยัติธรรม แต่โดยที่แท้แล้ว ต้องเล็งถึงธรรมะทั่ว ๆ ไป ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในเบื้องปลาย, เหมือนที่ได้กล่าวมาแล้วในคำว่าพรหมจรรย์ นี้คือนางฟ้าในภาษาธรรมะ เป็นที่ต้องการ เป็นที่ปรารถนาของสัตบุรุษในพระพุทธศาสนา แม้แต่คำว่านางฟ้า ก็ยังมีความหมายแตกต่างกันอย่างนี้

ทีนี้ เราลองพูดถึงคำว่า "**หญิงกับชาย**" ภาษาคนธรรมดาสามัญ ภาษาโลกๆ ก็หมายถึงเพศตรงกันข้ามเป็นหญิงเป็นชาย

แต่ถ้าภาษาธรรมะ เขาหมายถึงนิมิตแห่งหน้าที่ ที่ธรรมชาติกำหนดให้มนุษย์จะต้องร่วมมือกันกระทำ ไม่ใช่เรื่องการบริโภครสของกามคุณ แต่เล็งถึงการที่ว่า มนุษย์จะต้องอยู่ในโลก จะต้องไม่สูญพันธุ์ไป แปลว่ามนุษย์ยังไม่บรรลุถึงธรรมะสูงสุด คือนิพพานเพียงใด ยังจะต้องมีการสืบเชื้อสายเมื่อนั้น จึงต้องแบ่งแยกหน้าที่กัน ในระหว่างหญิงกับชาย, หรือว่าเมื่อเป็นหญิงเป็นชายแล้ว ก็ช่วยกันแบ่งภาระ **ในหน้าที่การงานประจำวันที่เป็นการปฏิบัติธรรม** ให้เบาบางลงไป นิมิตแห่งหน้าที่ที่ธรรมชาติกำหนดให้อย่างนี้ เรียกว่าเป็นหญิงเป็นชายในภาษาธรรมะ, ไม่ใช่หญิงชายตามภาษาธรรมดา มีความหมายต่ำ ๆ ไปตามสัญชาติญาณ ซึ่งสัตว์เดรัจฉานก็ทำเป็น, ไม่ควรจะนึกไปเพียงเท่านั้นว่า ความหมายของเพศหญิงเพศชายนี้มีความหมายเช่นนั้น, ควรจะนึกถึงแต่เพียงว่า เครื่องหมายอันหนึ่ง ซึ่งเป็นการแบ่งแยกหน้าที่ที่จะต้องร่วมกันทำ ดังนั้นจะเลยพูดถึงคำว่า "สมรส" เสียเลยจะดีกว่า

คำว่า "**สมรส**" แปลว่าการแต่งงาน หรืออะไรทำนองนั้น ก็รู้กันดีอยู่แล้ว, คำว่าสมรสในภาษาคน หมายถึงคนหญิงชาย แต่งงานกันตามธรรมเนียม ตามประเพณี สมรสนี้เป็นภาษาคน

แต่คำว่า สมรสในภาษาบาลีหรือภาษาธรรมนั้น แปลว่ามีรสเสมอกันโดยธรรม คือมีความปรารถนา มีความต้องการที่ถูกต้อง แล้วร่วมเป็นอันเดียวกัน ไม่จำเป็น

ต้องมีกายสัมผัส ระหว่างหญิงกับชาย, ไม่มีแม้แต่ว่า จะเขียนจดหมายถึงกันทางไปรษณีย์ก็ยังได้ คือโดยทางเนื้อทางหนัง ทางตัวบุคคลนั้น ไม่ได้เคยแตะต้องกันเลย แต่ก็มีการสมรสกันได้, เพราะมีความปรารถนาอย่างเดียวกัน มีหน้าที่อย่างเดียวกัน มีความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน มีความยินดีพอใจอย่างเดียวกัน เช่นว่า ต้องการจะพ้นทุกข์ด้วยกันอย่างแท้จริง ในหลักเกณฑ์อันเดียวกัน; ต่างคนต่างพอใจในการปฏิบัติธรรมอันนั้นร่วมกัน หวังผลร่วมกัน; อย่างนี้ก็เรียกว่ามีรสเสมอกัน เป็นการสมรสในภาษาธรรมะ หรือภาษาบาลีก็ตาม; ภาษาตามทางธรรม มีความหมายที่บริสุทธิ์สะอาดอย่างนี้เสมอไป

ทีนี้มาถึงคำว่า "**พ่อแม่**" ภาษาชาวโลก ๆ ที่เราเรียกกันว่าพ่อว่าแม่ก็หมายถึงผู้ให้กำเนิดเกิดมา

แต่ใน ภาษาธรรมะอันลึกซึ้ง นั้น พ่อหมายถึงอวิชชา แม่หมายถึงตัณหา ล้วนแต่ต้องฆ่าเสียให้ตายอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า :–

"มาตรํ ปิตรํ หนฺตฺวา อกตญฺญูสิ พราหมณ" เป็นต้นว่า ให้ฆ่าพ่อฆ่าแม่เสียแล้วเป็นคนอกตัญญู จึงจะถึงนิพพานอย่างนี้; พ่อผู้ให้กำเนิดคืออวิชชา แม่ผู้ให้กำเนิดคือตัณหา พ่อ–แม่ในภาษาธรรมะในชั้นสูง ท่านเล็งความหมายกันอย่างนี้ กลายเป็นสิ่งที่ต้องฆ่าต้องทำลายเสียแล้วจึงจะบรรลุถึงนิพพาน; พ่อแม่ในภาษาคนภาษาชาวบ้านภาษาเด็ก ๆ นั้น ก็คือผู้ที่เรียกกันว่า พ่อแม่ ๆ อยู่เป็นประจำวัน

คำ "**เพื่อน**" ภาษาชาวบ้านภาษาโลก ๆ นี้ก็เรียกว่า เพื่อน" ว่าเกลอ ว่านั่นนี่กันตามที่ใช้กันอยู่ เรียกว่าเพื่อน คือคนที่ทำอะไรถูกใจตนก็เรียกว่าเพื่อน

แต่เพื่อนหรือสหายหรือมิตรใน ภาษาธรรมะนั้น หมายถึงธรรมะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือธรรมะที่ทำความพ้นทุกข์ให้; ระบุชื่อลงไปว่า อัษฎางคิกมรรคหรืออัฏฐังคิกมรรค นี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เป็นกัลยาณมิตรอย่างยิ่งของคนทุกคน คำว่าเพื่อนในภาษาธรรมะ หมายถึงอริยอัฏฐังคิกมรรค มีองค์แปดประการ ;– สัมมาทิฏฐิ, สัมมาสังกัปโป ฯลฯ" ดังนี้เป็นต้น นี่คือเพื่อนในภาษาธรรมะ

คำว่า "**ศัตรู**" ศัตรูภาษาโลก ภาษาคน ก็คือคนที่เราเกลียด และคนที่กำลังต้องการทำอันตรายเรา เรียกว่าศัตรู

แต่คำว่าศัตรูในภาษาธรรมะนั้น หมายถึงจิตใจของตัวเองที่ตนตั้งไว้ผิด ๆ; จิตใจของตัวเองและตนเองนั่นแหละตั้งมันไว้ผิด ๆ นั่นแหละคือศัตรู จิตที่เราตั้งไว้ผิด ๆ นั่นแหละคือศัตรู ไม่ใช่คนนอกตัวเรา ไม่ใช่คนที่อยู่นอกตัวเรา เหมือนที่ชาวบ้านเขาเรียกกันว่า ศัตรู, นั่นมันศัตรูภาษาคน ศัตรูภาษาธรรมะนี้ คือจิตที่ตั้งไว้ผิด เมื่อใดจิตตั้งไว้ผิดเมื่อนั้นมีศัตรู และเกิดอยู่ในใจ เกิดขึ้นในใจ เกิดจากจิตใจ มีศัตรูอยู่ในอกในใจ, เมื่อใดจิตนั้นตั้งไว้ถูก ประกอบไปด้วยธรรม เมื่อนั้นไม่มีศัตรู มีมิตร

คำสุดท้ายที่อยากจะพูดถึง ก็คือคำ "**ของเหม็นคาวเหม็นเน่า**" ปลาเน่า เป็นต้น เราเรียกกันว่าของเหม็นคาวของเน่าในภาษาคนภาษาโลก

แต่ของเน่าของเหม็นคาวในภาษาธรรมนั้น พระพุทธเจ้าท่านตรัสระบุถึงกิเลส เช่น อภิชฌา–ความอยากได้เกินประมาณ หรือ อัสมิมานะ–ความมีตัวมีตน ยกชูหางเป็นตัวกู ของกูขึ้นมา อย่างนี้เรียกว่าของเหม็นคาว

ทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นคำธรรมดาที่สุดแล้ว ที่เอามาเป็นตัวอย่าง มาเปรียบเทียบให้เห็นว่า ภาษาคนกับภาษาธรรมนั้นมันแตกต่างกันอย่างไร, เมื่อท่านทั้งหลายทบทวนดูแล้วก็จะเห็นได้ว่า นี่เองเป็นต้นเหตุ เป็นมูลเหตุ ที่ทำให้เราฟังธรรมะไม่รู้เรื่อง ฟังธรรมะชั้นสูงสุดที่เป็นปรมัตถ์ เป็นอภิธรรมชั้นลึกซึ้งนั้นไม่รู้เรื่อง เพราะว่าเราไม่เข้าใจภาษาธรรมะ เข้าใจแต่ภาษาคนอย่างเดียว ภาษาพระอริยเจ้าเราเข้าใจไม่ได้

ตัวอย่างเหมือนว่า "**การหัวเราะ**" มีพระพุทธภาษิตว่า "การที่หัวเราะร่วนไปอย่างนั้น เขาเรียกว่าอาการของเด็กอ่อนนอนเบาะ" คิดดูเถิด เราก็ยังชอบหัวเราะร่วนกันอยู่นั่นเอง ทั้งที่เป็นอาการของเด็กอ่อนนอนเบาะ เราก็ไม่รู้จักละอาย เราชอบหัวเราะกัน ร่าเริงร่วนกันไป สรวลเสเฮฮากันไป

ทำไมว่า "หัวเราะเหมือนอาการของเด็กนอนในเบาะ" ก็คิดดูเถิดว่าเด็กนอนในเบาะ มันก็ยิ้มแหยอยู่อย่างนั้น

แต่ถ้าจะเป็นการหัวเราะอย่างภาษาพระอริยเจ้ากันบ้างแล้วก็จะต้องหัวเราะเยาะสังขารที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ที่มีความเปลี่ยนแปลง, เรารู้เท่าทัน แล้วหัวเราะเยาะสังขาร หรือหัวเราะเยาะกิเลสตัณหา ว่าต่อไปนี้ มันทำอะไรเราไม่ได้ อย่างนี้จึงจะเรียกหัวเราะ ที่ควรแก่คำว่าหัวเราะที่มีความหมาย ที่มีคุณค่าที่มีประโยชน์

คำว่า "**ร้องเพลง**" การร้องเพลง เหมือนที่ร้องกันอยู่แซ่ดตามวิทยุนั้น คือ อาการของเด็กร้องไห้ หรืออาการของคนร้องไห้, พระอริยเจ้าท่านจัดมันไว้ ในฐานะเป็นอาการร้องไห้, เพราะต้องทำปาก ทำคอ ทำเสียง ทำลิ้น ทำอะไรเหมือนกับการร้องไห้

แต่ทว่า ถ้าเป็นการร้องเพลงจริง ๆ ตามแบบของพระอริยเจ้าแล้ว ก็คือการเห็นธรรมะแล้ว เปล่งอุทานอันสูงสุดออกมา เป็นการแสดงความจริงบ้าง เป็นการแสดงความพอใจในธรรมะบ้าง เป็นการบรรเลงในทางธรรมะออกมา, หรือกล่าวอุทานเป็นธรรมะออกมา นี่จึงจะเป็นการร้องเพลงที่แท้จริง

ทีนี้ก็มาถึง "**การเต้นรำ**" ที่นิยมกันมาก อุตส่าห์ไปหัดกัน ใช้ให้ลูกสาวลูกชายไปหัดกัน เสียเงินเสียทองเป็นอันมากนั้น มันคืออาการของคนบ้า พระอริยเจ้าเรียกการเต้นรำว่าอาการของคนบ้า ไปเปรียบเทียบดูเอาเองก็แล้วกัน ว่ามันเป็นอาการของคนบ้าอย่างไร ถ้าไม่บ้าแล้วมันคงลุกขึ้นเต้นไม่ได้, เคยคำนวณกันไว้ว่า มันต้องบ้ามากเกินกว่า ๑๕ เปอร์เซนต์มันจึงจะหมดความละอาย ลุกขึ้นเต้นได้, จึงถือว่า การลุกขึ้นเต้นรำนี้เป็นอาการของคนบ้า

แต่ถ้าจะเป็นการเต้นรำตามแบบของพระอริยเจ้าแล้ว อันต้องหมายถึงคำว่า "ธรรมนันทิ" คือการลุกขึ้นเต้นรำเยาะเย้ยกิเลส หรือแสดงความหลุดพ้นแล้ว, ไม่ติดบ่วงของอุปาทานทั้งสี่ ที่เท้า ที่มือ ที่แขน ที่ขา ที่คอ เป็นมือเท้าแขนขาที่อิสระ รำฟ้ออยู่ได้ เพราะไม่ถูกอุปาทานผูกมัด นี่จึงจะเรียกว่าเต้นรำตามแบบของพระอริยเจ้า

คิดดูเถิด ถ้าเรารู้กันแต่ทางภาษาคน คงไม่อาจจะฟังคำเหล่านี้เข้าใจ ผู้ที่มีปัญญาพูดว่า "**นกไม่เห็นฟ้า**" คนโง่ ๆ ก็ไม่เชื่อ, ทำไมนกจะไม่เห็นฟ้า เพราะว่านกมันก็บินอยู่ในฟ้า

คนมีปัญญาจะพูดว่า "**ปลาไม่เห็นน้ำ**" คนโง่ ๆ ก็ไม่เชื่อ ไม่เคยนึกว่า ปลาอยู่ในน้ำนั้นไม่อาจจะเห็นน้ำ เพราะมันถึงน้ำ มันไม่รู้จักน้ำ

หรือว่า ไส้เดือนที่มุดอยู่แต่ในดินก็ไม่เห็นดิน,

หรือว่า หนอนที่จมอยู่ในคูถเกิดในคูถตายในคูถก็ยังไม่เห็นคูถ,

ในที่สุด คนนั่นเองเห็นโลก, คนที่นั่ง นอน เดิน ยืน อยู่ในโลกนี่แหละ ไม่เห็นโลก เป็นผู้ไม่เห็นโลก ถ้าเป็นผู้เห็นโลกแล้วคงไม่จมอยู่ในโลก คงจะขึ้นมาเสียจากโลกมาอยู่กับธรรมะ

เพราะคนจมมุดอยู่ในโลก เหมือนหนอนจมอยู่ในคูถ จึงรู้แต่ภาษาคน ไม่รู้ภาษาธรรม–ไม่รู้ภาษาธรรมะ เพราะว่ามัวจมอยู่แต่ในโลก เหมือนหนอนจมอยู่ในคูถ, เหมือนไส้เดือนจมอยู่ในดิน เหมือนปลาจมอยู่ในน้ำ, เหมือนนกไม่เห็นฟ้า. ดังนั้นคนจึงไม่รู้ภาษาธรรม, คนรู้แต่ภาษาคน เลยฟังภาษาธรรมไม่ถูก

อาตมาจะยกตัวอย่าง ภาษาธรรมะ อย่างรุนแรงมาให้ฟัง เช่น ภาษาธรรมะ จะพูดว่า **"ยิ่งเดินจะยิ่งไม่ถึง"** คนธรรมดาก็ฟังไม่ถูก เพราะว่าการเดินนั้น มันหมายถึงว่า มันต้องการอะไรสักอย่างหนึ่ง แล้วมันก็เดินไปเที่ยวหา เดินไปจะเอาให้ได้, ยิ่งเดินมันก็ยิ่งไม่ถึง คือไม่ถึงความสงบ ไม่ถึงนิพพาน นิพพานจะถึงได้เพราะไม่ต้องการ เพราะไม่อยาก เพราะไม่หวัง เพราะไม่ปรารถนา มันจึงไม่ต้องเดิน ไม่เดินมันจึงจะถึงนิพพาน, ยิ่งเดินยิ่งไม่ถึง ยิ่งเอายิ่งไม่ได้ ยิ่งเอาคือว่า ยิ่งมีตัณหาอยากเอานั่นเอานี่ เป็นนั่นเป็นนี่ มันก็ยิ่งไม่ได้ พอหยุดเอาเสียเท่านั้น มันก็ได้เต็มที่ขึ้นมาทันที

เกี่ยวกับ **"การส่งเสียง"** ภาษาธรรมะจะพูดว่า **"การส่งเสียงนี้จะไม่ดัง ไม่ส่งเสียงนั่นแหละจะดัง"** หมายความว่าถ้าเรามีสมาธิ มีความสงบ มีความรำงับแล้ว เสียงของธรรมะจะดังขึ้นมาในจิตในใจ.

หรือจะพูดว่า สิ่งที่เอามาพูดได้นี้ไม่ใช่ธรรมะ ไม่ใช่ของจริง สิ่งที่เป็นธรรมะแท้จริง เอามาพูดไม่ได้

ดังนั้นที่อาตมาพูดอยู่ตลอดเวลานี้ ยังไม่ใช่ธรรมะ ยังไม่ใช่ของจริง, เป็นแต่เสียงที่แสดงออกไป เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจว่า จะไปถึงของจริงได้อย่างไรเท่านั้น ของจริงนั้นเอามาพูดไม่ได้ ยิ่งพูดเท่าไร ยิ่งไม่เป็นของจริง, พูดได้ก็แต่วิธีที่จะแนะที่จะบอกกันว่า ทำอย่างไรจึงจะถึงของจริง ดังนั้นต้องเลิกพูดกัน

เป็นอันว่าจบเรื่องของการเปรียบเทียบ ในระหว่างภาษาคนกับภาษาธรรม, และขอให้ท่านทั้งหลายเอาไปคิดไปนึกดูให้ดีว่า มันจริงตามที่อาตมานึกหรือไม่.

อาตมานึกว่า เดี๋ยวนี้เราฟังเทศน์ ฟังปาฐกถา ฟังธรรมเทศนากันมาตั้ง ๑๐ ปี ๒๐ ปี ๓๐ ปี แล้วก็มี แต่ทำไมจึงฟังไม่เข้าใจไม่รู้เรื่อง ไม่เห็นธรรมไม่ถึงธรรม ที่ฟังไม่เข้าใจไม่รู้เรื่อง นี้ก็เพราะว่าฟังไม่ถูก.

ทำไมจึงฟังไม่ถูก ก็เพราะรู้แต่ภาษาคน ไม่รู้ภาษาธรรม รู้ฟังแต่ภาษาคน ไม่รู้ฟังภาษาธรรมะ พอได้ยินภาษาธรรม ก็เอาภาษาคนเข้าไปจับ เหมือนคนที่โง่ ๆ เอาคำว่า "**ความว่าง**" ในภาษาคนไปจับกันเข้ากับภาษาธรรม เลยไม่รู้เรื่อง ไม่เข้าใจ แล้วก็พูดอะไรโง่ ๆ ออกมาอีกมากมาย

นี้คือโทษของการที่ไม่รู้ภาษาคน และภาษาธรรมทั้งสองอย่าง ถือว่าเป็นคน ประมาท ยังไม่ใช่บัณฑิตเลย ไม่ตรงตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสว่า .– อปฺปมตฺโต อุโภ อตฺเถ อธิคณฺหาติ ปณฺฑิโต" – บัณฑิตย่อมถือเอาซึ่งประโยชน์ทั้งหลายทั้งสองอย่างได้ เป็นผู้ไม่ประมาท

–"อตฺถาภิ สมยาธีโร ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจติ" – คนฉลาดชื่อว่าเป็นบัณฑิตก็เพราะรู้แจ้งแทงตลอด ซึ่งอรรถทั้งหลายทั้งปวง ดังวิสัชนามา.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอวํก็มีด้วยประการฉะนี้.

ดวงตาที่เห็นธรรม

ของ

พุทธทาสภิกขุ

ข้อนี้ ควรจะทราบได้เองว่าธรรมจักษุนั้น เป็นผลของการฟังเรื่องอริยสัจ. ผู้ใดได้ฟังเรื่องอริยสัจ มีธรรมจักษุเกิดขึ้น ข้อนี้หมายความว่าผู้นั้นได้เริ่มเห็นธรรมะที่เป็นตัวพุทธศาสนา; แม้ว่าจะยังไม่ละกิเลสได้สิ้นเชิง แต่ก็เป็นการแน่ว่าจะละกิเลสได้สิ้นเชิง ในโอกาสต่อไป.

ในระดับของการได้ธรรมจักษุนี้ หมายถึงความเป็นพระโสดาบัน. พระโสดาบันก็แปลว่า ผู้แรกถึงกระแส. กระแสนั้น คือกระแสแห่งพระนิพพาน. ผู้ถึงกระแสแห่งพระนิพพานก็หมายความว่า เป็นผู้ที่แน่นอนต่อการบรรลุพระนิพพาน มีอันไม่เวียนกลับเป็นธรรมดา แน่นอนต่อการก้าวไปสู่คุณธรรมเบื้องหน้าเป็นลำดับ ๆ ไป จนกระทั่งถึงอันดับสูงสุด คือเป็นพระอรหันต์.

ดังนั้น คำว่าธรรมจักษุ ก็มีความหมายอย่างเดียวกันกับคำว่า โสดาบัน คือผู้แรกถึงกระแสของพระนิพพานนั้นต้องมีธรรมจักษุเกิดขึ้นเห็นธรรม. หรือกล่าวกลับกันก็คือผู้ที่มีธรรมจักษุมองเห็นธรรมจริงแล้ว ผู้นั้นย่อมถึงกระแสแห่งพระนิพพาน.

ด้วยเหตุนี้จึงได้กล่าวว่า การถึงกระแสพระนิพพานนั้นเป็นอันเดียวกันกับการได้ธรรมจักษุ. ผลของการแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์นั้น ปรากฏชัดอยู่ว่าทำให้พระอัญญาโกณฑัญญะเกิดธรรมจักษุและเห็นธรรม.

การเห็นนั้น มีใจความสำคัญว่า "ยังกิญจิ สมุทยะ ธัมมัง" สิ่งไร ๆ มีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา;

"สัพพันตัง นิโรธะ ธัมมัง" สิ่งนั้น ๆ ทั้งหมดมีการดับไปเป็นธรรมดา.

ผู้สนใจในเรื่องนี้จะต้องสังเกตุ และกำหนดข้อความนี้ไว้ให้ดี ๆ ให้แน่ชัดว่าสิ่งใดมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นมีความดับเป็นธรรมดา. ถ้าจะให้สั้นลงไปอีก

ก็ต้องว่า **สิ่งใดมีความเกิด สิ่งนั้นต้องมีความดับ**. ถ้าสิ่งใดไม่มีความเกิด สิ่งนั้นก็ไม่มีความดับ.

เราจึงแยกสิ่งทั้งหลายทั้งปวงได้เป็น ๒ ฝ่าย หรือ ๒ ประเภท คือฝ่ายหนึ่งมีเกิดและมีดับ; ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งนั้นไม่มีการเกิดไม่มีการดับ.

ทีนี้ ความฉงนก็จะเกิดขึ้นว่า ไม่มีการเกิดไม่มีการดับแล้ว จะปรากฏอยู่ได้อย่างไร? หรือจะมีขึ้นมาได้อย่างไร?

อันนี้เอง เป็นใจความสำคัญในการที่คนเราจะเข้าใจพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งหรือไม่. คนธรรมดาสามัญทั่วไปนั้นรู้จักแต่ สิ่งที่มีการเกิดและการดับ เท่านั้น; ไม่อาจจะรู้จัก สิ่งที่ไม่มีการเกิดและการดับ. ทั้งนี้ เพราะเหตุว่าสิ่งที่ปรากฏแก่สายตาคนนั้น มันปรากฏขึ้นมาในลักษณะที่มีการเกิดทั้งนั้น แม้ว่าจะตั้งอยู่นานหน่อยจึงค่อยดับ มันก็มีการดับ; คนจึงได้เห็นแต่สิ่งที่มีการเกิดและการดับ; สิ่งที่ไม่มีการเกิดและการดับนั้นเข้าใจไม่ได้; จนกว่า เมื่อไรจะมองเห็นพร้อมกันหมดทั้งสองฝ่าย จึงจะมีความรู้ขนาดที่เรียกว่า มีดวงตาเห็นธรรม; คือรู้จักแยกออกมาว่า ถ้าสิ่งใดมีการเกิดแล้ว สิ่งนั้นต้องมีการดับ. ส่วนสิ่งที่ตรงกันข้ามนั้น ไม่มีการเกิดและการดับ ซึ่งกล่าวได้ว่าสิ่งใดไม่มีการเกิด สิ่งนั้นก็ไม่มีการดับ.

ทีนี้ สิ่งที่จะต้องทราบกันต่อไป ก็คืออาการที่เรียกว่า "**เกิด**" หรือ "**ดับ**" นั่นเอง. จะมีความสงสัยเกิดขึ้นว่า อะไรเล่าเป็นสิ่งที่เกิดและดับ? และอะไรเล่าที่ไม่เกิดและไม่ดับ?

สำหรับการเกิดนั้น คนธรรมดาสามัญทั่วไปก็รู้จักแต่การเกิดจากท้องมารดา หรือเกิดจากแม่ (เช่น การเกิดของสัตว์เดียรัจฉาน การเกิดของมนุษย์) รู้จักแต่การเกิดจากท้องแม่เช่นนี้เรียกว่า รู้จักการเกิดแต่ในทางวัตถุ. เท่านี้ยังไม่พอ จะต้องมีความรู้จักการเกิดซึ่งสำคัญกว่านั้น หรือมีปัญหามากกว่านั้น. การเกิดที่มีปัญหา หรือมีความสำคัญนั้นได้แก่การเกิดของความรู้สึกในทางจิตใจ.

สิ่งที่เรียกว่า ร่างกายและจิตใจนี้อาศัยซึ่งกันและกัน ตั้งอยู่เพื่อทำหน้าที่ของมัน เช่น รับอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางใจเองแล้ว

ก็มีการปรุงแต่งให้เป็นความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา ในทางที่จะให้เกิดความรู้สึกว่าเราหรือของเรา. นี่เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นไม่เคยได้ยินได้ฟังธรรมะของพระอริยเจ้า ที่แสดงให้ทราบว่า ไม่มีอะไรที่เป็นของเรา หรือเป็นตัวเรา. สัตว์เหล่านั้นถือเอาแต่ความรู้สึกของตนเอง เกิดรู้สึกไปตามธรรมชาติธรรมดาของคนสามัญ ดังนั้นจึงได้เกิดความรู้สึกเป็นไปในทำนองว่า สิ่งนี้ถูกใจหรือไม่ถูกใจ;

เมื่อมีความถูกใจก็เกิดความรัก เกิดความอยากอย่างนั้นอย่างนี้ในสิ่งเหล่านั้น; เมื่อมีความอยากอย่างนั้นอย่างนี้เกี่ยวกับสิ่งเหล่านั้นแล้ว ก็มีความรู้สึกเป็นตัวฉันขึ้นมาซึ่งเป็นผู้ที่จะได้หรือจะเสีย. เมื่อมีความรู้สึกเป็นตัวฉันขึ้นมาโดยสมบูรณ์อย่างนี้แล้ว ก็เรียกว่ามีการเกิดในทางนามธรรมหรือทางจิตใจ เป็นตัวเราเป็นตัวฉันขึ้นมาแล้ว; แม้อย่างนี้ก็เรียกว่าการเกิดด้วยเหมือนกัน.

ถ้าเป็นกรณีที่ไม่ถูกใจก็เกิดความอยากไปในทำนองที่ตรงกันข้าม เช่นอยากจะจะทำลายเสีย หรือว่าอยากจะไม่ประสบพบเห็นเป็นต้น; เกิดความรู้สึกอยากอย่างนี้ขึ้นมาแล้ว ก็เป็นความรู้สึกที่เรียกว่าเป็นตัวฉัน คือฉันจะต้องประสบกับสิ่งนี้ ฉันไม่ต้องการสิ่งนี้ ฉันอยากจะทำลายสิ่งนี้ หรือไปให้พ้นเสีย; นี้ก็เป็นความรู้สึกที่เป็นฉันขึ้นมา เรียกว่าเป็นการเกิดในทางนามธรรม หรือทางจิตใจด้วยเหมือนกัน.

ดังนั้น จะต้องสังเกตดูให้ดีว่า สิ่งที่กระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางใจเอง เป็นต้นเหล่านี้ ไม่ว่าจะให้เกิดความรู้สึกที่พอใจ หรือไม่พอใจก็ตาม ย่อมเป็นสิ่งที่จะให้เกิดความรู้สึกว่า **ตัวฉัน** ได้ด้วยกันทั้งนั้น; นี้ก็หมายความว่ามันให้เกิดตัวฉันได้ ทำให้มีการเกิดได้ด้วยกันทั้งนั้น; นี่เป็นความเกิดทางนามธรรมหรือทางจิตใจ.

และในที่สุดมันก็มีการดับ คือเมื่อความรู้สึกที่เป็นตัวฉันนั้นเป็นไปถึงที่สุดเรื่องหนึ่ง หรือกรณีหนึ่งแล้วมันก็ดับ คือตายในทางฝ่ายนามธรรม หรือทางฝ่ายจิตใจ. เช่นเดียวกับทางฝ่ายร่างกายที่เกิดมาจากท้องแม่ อยู่ได้โดยสมควรแก่เวลา ครั้นถึงอายุขัยแล้วก็ดับ คือตาย มนุษย์ก็อยู่ได้ไม่เกินร้อยปี ส่วนสัตว์เดรัจฉานก็อยู่ได้น้อยกว่านั้นเป็นลำดับมา; แต่ในที่สุดก็ต้องดับ หรือตายด้วยกันทั้งนั้น.

ดังนั้นควรจะดูให้เห็นว่า การเกิดทางวัตถุร่างกาย นั้นก็มี การดับ; การเกิดในทางจิตใจ นั้นก็มี การดับ. เมื่อมีการเกิดและการดับแล้ว ก็ต้องได้รับผลอย่างใดอย่างหนึ่งเกี่ยวกับการเกิดและการดับนั้น: ส่วนมากหรือทั้งหมดเป็นไปเพื่อความทุกข์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการเกิดในทางนามธรรม หรือทางจิตใจย่อมเป็นทุกข์เสมอไป และทุกคราว.

สำหรับการเกิดในทางร่างกาย หรือทางวัตถุซึ่งเป็นการเกิดของร่างกายล้วน ๆ นั้น ว่าโดยเนื้อแท้แล้วก็ไม่เป็นความทุกข์หรือความสุขอยู่ในตัวมันเองได้; ต้องอาศัยความรู้สึกในทางจิตใจ หรือความเกิดในทางจิตใจเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย จึงจะเป็นความทุกข์หรือเป็นความสุข. คนเราที่มีร่างกาย เมื่อยึดถือว่าร่างกายเป็นของตน ก็มีความทุกข์ไปตามความยึดถือนั้น. นี่จะเห็นได้ว่า การเกิดทางร่างกายนั้น ไม่มีความหมาย; จะมีความหมายต่อเมื่อมีความเกิดในทางจิตใจขึ้นมาด้วย.

การเกิดในทางร่างกายนั้นคนหนึ่งก็มีครั้งเดียว และในที่สุดก็ตายไปครั้งเดียว; ส่วน การเกิดและการดับในทางจิตใจนั้นมีได้มากครั้ง แม้แต่เพียงวันเดียวก็เกิดและดับได้ตั้งหลายรอบ หรือหลายครั้ง. ทุก ๆ ครั้งนั้นเป็นความทุกข์ ด้วยเหตุนี้ หลักธรรมะในพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงการเกิด ก็หมายถึงการเกิดในทางใจ; ที่กล่าวถึงความทุกข์ก็หมายถึงความทุกข์ในทางใจ; และเป็นปัญหาสำคัญหรือเป็นตัวปัญหาอันเดียวเท่านั้น. โดยที่ถือว่าการเกิดหรือการดับในทางร่างกายนั้น มันขึ้นอยู่กับการเกิดหรือการดับในทางจิตใจ.

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเรื่องการเกิดหรือการดับ คนก็ฟังเข้าใจไปเสียทางหนึ่ง คือเข้าใจไปในทางที่เป็นความเกิด และความดับของร่างกายล้วน ๆ; ไม่อาจจะเข้าใจถึงการเกิดและการดับในทางจิตใจ ซึ่งเป็นตัวปัญหา หรือเป็นตัวความทุกข์. ในที่สุดก็เข้าใจธรรมะนั้นไม่ได้ และไม่เกิดดวงตาที่เห็นธรรม แม้ว่าเราจะได้ยินได้ฟังธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้อยู่กันเป็นประจำ ก็ยังไม่เกิดดวงตาที่เห็นธรรม เพราะไม่เข้าใจ; และความไม่เข้าใจส่วนใหญ่นั้นก็เพราะรู้จักแต่เรื่องทางวัตถุ หรือทางกาย ดังที่กล่าวมาแล้ว.

โดยเฉพาะคนสมัยนี้ ปัจจุบันนี้ รู้จักและสนใจแต่เรื่องทางวัตถุหรือทางร่างกายมากยิ่งขึ้นทุกที จนคนบางคนบางพวกไม่รู้เรื่องที่ละเอียดลึกซึ้งในทางจิตใจเลย รู้เรื่องแต่ทางวัตถุทางร่างกาย ครั้นได้ยินได้ฟังอะไร ๆ ก็ให้ความหมายไปเอง เหมาว่าเป็นเรื่องของวัตถุ หรือเรื่องร่างกายไปหมด จึงเข้าใจธรรมะนั้นไม่ได้.

สำหรับบุคคลในประเทศอินเดียในสมัยโบราณ โดยเฉพาะในสมัยพุทธกาลแล้ว สนใจแต่เรื่องทางจิตใจกันอยู่เป็นประจำ มีคำพูดเกี่ยวกับเรื่องทางจิตใจเพียงพอสำหรับใช้พูดจากัน ดังนั้น จึงเข้าใจกันได้ง่าย และได้เร็ว. การแสดงธรรม ซึ่งเป็นเรื่องทางจิตใจในหมู่บุคคลที่มีความรู้ในเรื่องทางจิตใจจึงเป็นไปได้โดยสะดวก. ครั้นมาถึงสมัยนี้ คนรู้จักแต่เรื่องปากเรื่องท้อง เรื่องร่างกาย เรื่องวัตถุมากกว่าอย่างอื่น จึงยากที่จะเข้าใจธรรมะอันเป็นของละเอียด เป็นเรื่องละเอียดในทางจิตใจดังที่กล่าวแล้ว; เราจึงไม่อาจจะเกิดดวงตาที่เห็นธรรมกันได้ง่าย ๆ เหมือนในครั้งโบราณ ทั้งที่เราได้ยิน ได้ฟัง ได้อ่านเรื่องราวเหล่านี้มากกว่าคนในสมัยโบราณ; แต่ก็กลับไม่ได้อะไร ไม่เกิดดวงตาที่เห็นธรรม หรือไม่เป็นพระโสดาบัน ผู้เข้าถึงกระแสแห่งพระนิพพาน.

เราจะแก้ปัญหาข้อนี้กันได้อย่างไร ?

อาตมามีความเห็นในชั้นแรกที่สุดนี้ว่า เราควรจะเข้าใจกันให้แจ่มแจ้งสักอย่างหนึ่งว่า ในบรรดาคำพูดทั้งหลายที่ใช้กันอยู่ในโลกนี้มีเป็น ๒ ฝ่าย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า คำพูดคำเดียวนั้นหมายถึงเรื่องทางวัตถุก็ได้ หมายถึงเรื่องทางจิตใจก็ได้. เช่นคำว่า "เกิด" เกิดทางกาย ทางวัตถุก็ได้; และเกิดทางจิตใจ คือเกิดแห่งความรู้สึกว่าเป็นตัวฉัน ตัวเรา ตัวกู อย่างนี้ก็ได้. คำว่า "ความเกิด" คำเดียวมีความหมาย ๒ อย่างดังนี้ คำอื่น ๆ ก็เหมือนกัน เช่นคำว่า "ความตาย" ก็มีตายทางร่างกาย และมีตายทางจิตใจ. คำว่า "ความทุกข์" ก็มีเรื่องความทุกข์ทางวัตถุ หรือทางกาย และมีความทุกข์ในทางจิตใจ. แม้ "ความสุข" ก็เป็นอย่างเดียวกันอีก.

ทีนี้ สำหรับคำที่เป็นคำธรรมะก็ยิ่งมีความหมายที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปตามลำดับ จนกระทั่งว่า คนที่คุ้นเคยแต่เรื่องทางวัตถุย่อมเข้าใจไม่ได้. เหมือนอย่างเราได้ยินได้ฟังอยู่ว่า รัตนะ คือแก้ว เราหมายถึงเพชรพลอยแก้วแหวนเงินทองต่าง ๆ. แต่คำว่ารัตนะ

ในทางธรรมะนั้น หมายถึงคุณธรรมที่เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระธรรม เป็นพระสงฆ์. คุณธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระธรรม เป็นพระสงฆ์ มีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้นชื่อว่าเป็น "**รัตนะ**" ผู้ที่รู้จักแต่แก้วแหวนเงินทองก็ไม่อาจจะรู้จักรัตนะ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้.

หรือเมื่อพูดว่า "ทรัพย์สมบัติ" เราก็รู้จักแต่แก้วแหวนเงินทอง วัวควาย ไร่นา เป็นต้น; ไม่รู้จักว่าคุณธรรมที่ทำความดับทุกข์ต่าง ๆ นั้น เป็นทรัพย์สมบัติยิ่งไปกว่าทรัพย์สมบัติที่กล่าวแล้ว. พระอริยเจ้าทั้งหลายมีคุณธรรมเป็นทรัพย์สมบัติ จนกระทั่งไม่รู้สึกว่าเงินทองเพชรพลอย วัวควาย ไร่นา เป็นต้นนั้น เป็นทรัพย์สมบัติ; เพราะว่าจิตใจได้เปลี่ยนไปตามความรู้สึกที่ลึก หรือที่ตื้นแล้วแต่กรณี.

เมื่อจิตใจมีความรู้สึกลึก ก็มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ลึก; แต่ก็ไม่มีการใช้คำพูดเป็นอย่างอื่น คงใช้คำพูดเดิมนั่นเอง. เมื่อเป็นดังนี้ คำว่า "รัตนะ" ก็ดี คำว่า "ทรัพย์" ก็ดี ย่อมมีความหมายเปลี่ยนไป ตามความรู้สึกของบุคคลผู้มองเห็น.

คนธรรมดารู้จักทรัพย์สมบัติ หรือรู้จักรัตนะแต่ในทางฝ่ายวัตถุมากเกินไป จนเป็นเครื่องปิดบังไม่ให้มองเห็นความเป็นรัตนะ หรือความเป็นทรัพย์ที่แท้จริงของสิ่งที่เป็นนามธรรมทางจิตใจ.

และคำที่เป็นปัญหามากที่สุดในพระพุทธศาสนาเราก็คือคำว่า "**ความว่าง**" หรือ "**สุญญตา**." พระนิพพานนั้นถูกเรียกว่าเป็น "ปรมสุญญตา" คือเป็นความว่างอย่างยิ่ง. เมื่อสิ่งสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือพระนิพพานแล้ว; สิ่งที่เรียกว่า "**ความว่างอย่างยิ่ง**" นั้น ก็เป็นสิ่งสูงสุด เป็นปัญหาสำคัญ; นี้หมายถึงสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความปรารถนา เป็นวัตถุประสงค์ของการปฏิบัติพระพุทธศาสนา.

ทีนี้ ลดลงมามองดูถึงการปฏิบัติตามหลักแห่งการปฏิบัติก็มีว่า ให้มองดูสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นสุญญตา หรือความว่างอยู่เสมอ; ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า "สุญฺญโต โลกํ เอวกฺขสฺสุ โมฆราช สทา สโต–เธอจงเป็นผู้มีสติ มองเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อเถิด." นี้จะเห็นว่าเรื่องของการปฏิบัตินั้น ก็ต้องปฏิบัติเพื่อเป็นการมองให้เห็นความว่างของสิ่งทั้งปวง ที่รวมเรียกกันว่าโลก ในที่นี้. ผู้ใดเห็นโลกโดย

ความเป็นของว่าง ผู้นั้นไม่มีความทุกข์ เพราะจะมองเห็นเป็นสิ่งที่ไม่เกิดไม่ดับไปหมด จึงไม่มีความทุกข์ได้.

แต่ปัญหามันมีอยู่ว่า คนทั้งหลายจะมองเห็นโลกเป็นของว่างไปได้อย่างไร ? เพราะว่าคนทั้งหลายมองเห็นโลกนี้ว่าเต็มไปด้วยสิ่งต่าง ๆ. นี่เป็นเครื่องแสดงว่า คำว่า "**ว่าง**" ในความรู้สึกของคนทั่วไปนั้น ไม่ใช่อย่างเดียวกันกับคำว่า "**ว่าง**" ชนิดที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเสียแล้ว. คำว่าว่างตามตามความรู้สึกของคนธรรมดาเป็นอย่างหนึ่ง; คำว่าว่างตามความหมายของพระพุทธเจ้านั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง, เราจึงเข้าใจคำของท่านไม่ได้. ในเมื่อท่านบอกให้มองดูโลกโดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อ ดังนี้ เราก็ไม่เข้าใจ. หรือเมื่อบอกว่านิพพานนั้นเป็นของว่างอย่างยิ่ง เราก็ยิ่งไม่เข้าใจ และยิ่งไม่ต้องการนิพพาน โดยเข้าใจไปว่ามันว่างไม่มีอะไร ทั้งที่เราไม่เคยเห็นสิ่งนั้น และไม่เข้าใจในสิ่งนั้น.

ทีนี้ เราลองมาพิจารณากันดูถึงความหมายของคำว่า "**ว่าง**" มันขัดขวางกันอยู่อย่างไร ? หรือมันกลับกันอยู่อย่างไร เราจึงเข้าใจไม่ได้ ?

ถ้าเราจะเข้าใจเรื่องนี้ให้ได้ ก็ต้องระลึกนึกถึงคำที่กล่าวมาแล้วว่า คำ ๆ เดียวมีความหมาย ๒ อย่างเสมอไป ถึงแม้คำว่า **ว่าง** หรือ **ความว่าง** นี้ก็เหมือนกัน : คำว่าว่างทางวัตถุนั้นก็อย่างหนึ่ง, คำว่าว่างในทางจิต หรือทางนามธรรมนั้นก็อย่างหนึ่ง. คำว่า **ว่างในทางวัตถุ** นั้นหมายถึงไม่มีอะไรจริง ๆ จึงจะเรียกว่า "ว่าง"; ส่วนคำว่า **ว่างในทางธรรมะ** หรือทางที่ไม่ใช่วัตถุนั้น ไม่ได้หมายความว่าว่างนั้น คือไม่มีอะไร; แต่หมายความไปอีกอย่างหนึ่งว่า คำว่า "**ว่าง**" นั้นหมายถึงไม่มีอะไรที่เราจะต้องสนใจและยึดถือ; ดังนั้นมันจะมีอะไรมากมายไปสักเท่าไรก็ตามใจ เราไม่ยึดถือโดยความเป็นสิ่งที่น่ายึดถือ หรือจำต้องยึดถือก็แล้วกัน. ความว่างชนิดนี้แหละ เป็นความว่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสสอน โดยบทที่ว่าให้เห็นโลกโดยความเป็นของว่าง.

ในโลกนี้มีอะไรทุกอย่าง หรือว่าจะสรุปแล้วก็คือ สิ่งที่เรารู้จักได้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ ๖ ทางนี้; แต่แล้วมันมีมากมายหลายหมื่น หลาย

แสน หลายล้าน หลายพันล้านอย่าง. ถ้ามองดูกันในทางวัตถุมันก็ไม่ว่าง แต่ถ้ามองดูในทางธรรมะ ทางสติปัญญา ทางจิตใจ หรือทางปรัชญา ก็จะมองเห็นได้ว่ามันว่างอยู่ในลักษณะหนึ่ง คือว่างจากการที่จะมีตัวมันเองโดยเด็ดขาด; และว่างจากส่วนที่เราจะไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา.

ที่ว่าเมื่อมองดูด้วยสติปัญญาแล้ว จะเห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่างนั้น ก็เพราะว่าบรรดาสิ่งเหล่านั้นมันมีความเกิดขึ้น และมีความดับไปเป็นธรรมดา มีการเกิดดับอยู่เสมอดังนี้แล้ว ก็หมายความว่า ไม่มีตัวตนที่ถาวร หรือไม่มีตัวตนที่แท้จริง ดังนั้น จึงเรียกว่าว่างจากตัวตนที่แท้จริง; แม้ว่าจะมีอะไรเป็นปรากฏการณ์ต่าง ๆ นานาสารพัดอย่าง ปรากฏได้แก่เราทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางผิวหนัง ทางจิตใจ ทุกอย่างทุกทางนี้; แต่แล้วมันก็ว่างจากความเป็นตัวตนที่แท้จริง เป็นเพียงมายาที่ผ่านไปแผลบๆ แผลว ๆ เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด ตามเหตุตามปัจจัยของมันเอง ซึ่งเรียกว่าการเกิดและการดับ. ถ้าใครผู้ใดมองเห็นความจริงข้อนี้ก็แปลว่า เป็นผู้มองเห็นความว่างในทางนามธรรม หรือทางจิตใจ หรือทางสติปัญญา; อาจที่จะเข้าใจได้ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าโลกเป็นของว่าง.

ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าโลกนี้ว่าง หรือเป็นของว่างนั้น ท่านหมายความว่า ว่างจากตัวตน หรือว่างจากของตน ดังที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง.

ถ้ามันมีตัวตน มันก็ควรจะมีความถาวร หรือเป็นตัวมันเองได้ ไม่อยู่ในกระแสแห่งการเกิดดับเรื่อยไปเช่นนั้น. หรือว่าถ้ามันมีตัวตนเป็นของตน มันก็ควรจะควบคุมตัวเองได้. เดี๋ยวนี้ไม่มีอะไรที่จะเป็นตัวตน หรือเป็นไปตามความต้องการของตนได้ จึงเรียกว่า "ว่างจากตัวตน–ว่างจากของตน" มีแต่กระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง คือการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, ซึ่งเรียกว่ากระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้เท่านั้น, ดังนั้น จึงเรียกว่าสิ่งเหล่านั้น ว่างจากตัวตน หรือว่างจากของตน; และมีหลักที่จะกำหนดจดจำได้โดยง่าย ๆ ว่า "ที่เรียกว่าว่างนั้น เพราะว่างจากตัวตน หรือว่างจากของตน".

พระพุทธเจ้าท่านตรัสสอนให้มองเห็นโลกโดยความเป็นของว่างนั้น ก็คือให้เห็นความว่างจากตัวตน และของตนอย่างนี้. และที่ตรัสให้มีสติอยู่เสมอ ก็หมายความว่าให้เห็นความว่างชนิดนี้อย่างแจ่มแจ้งอยู่เสมอไป อย่าได้เผลอหลงเห็นเป็นตัวเป็นตนที่น่ายึดถือแต่ประการใดขึ้นมา. เมื่อใดเผลอไป เกิดความรู้สึกเห็นเป็นตัวเป็นตนขึ้นมาแล้ว เมื่อนั้นเรียกว่าเกิด และเป็นทุกข์ เพราะมีตัวตน มีความรู้สึกเป็นตัวตน หรือเป็นของตน ก็ต้องมีความทุกข์และความวิตกกังวล ความยึดมั่นถือมั่น; แม้ไม่มีอะไรเลย ก็ยังมีความรู้สึกที่หนักเหมือนกับมีของหนักมาสุมทับอยู่ในจิตในใจ; เพราะมีจิตใจยึดมั่นถือมั่นสิ่งเหล่านั้นไว้. ดังนั้นจึงได้กล่าวว่า "ความเกิด" เป็นทุกข์โดยแน่นอนและทุกครั้ง. และหมายถึงความเกิดแห่งความรู้สึกว่าตัวตน หรือของตน ที่เป็นของผู้ใดใครคนหนึ่งนั่นเอง.

หรือถ้ามันเข้มงวดมาก ก็เป็นความรู้สึกที่พลุ่งพล่านอย่างที่เราเรียกว่าเป็นตัวกูหรือเป็นของกู. ความรู้สึกชนิดนี้เกิดขึ้นมาเมื่อใด เรียกว่ามีการเกิดขึ้นแห่งตัวตนเมื่อนั้น; เมื่อนั้นก็มีความทุกข์. ภาวะเช่นนั้นเรียกว่า "ไม่ว่าง" เพราะว่าเต็มไปด้วยความรู้สึกว่าตัวตน.

ผู้ใดมองเห็นอะไรทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เป็นต้นแล้ว เกิดความรู้สึกเป็นตัวเป็นตนไปหมดแล้ว ก็เรียกว่าเขาไม่เห็นโลกโดยความเป็นของว่าง; แต่เห็นโลกโดยความเป็นของมีตัวมีตน เป็นตัวเป็นตน เป็นของตนไปหมด; มันจึงต่างกันอย่างตรงกันข้ามกับผู้ที่มองเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่เสมอ.

ถ้าผู้ที่มองเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่เสมอ เป็นผู้ไม่ประสบกับความทุกข์แล้ว; ผู้ที่เห็นโลกโดยความเป็นตัวตนอยู่เสมอ ก็ต้องประสบกันกับความทุกข์ตลอดกาล; มันไม่อาจจะเหมือนกันได้อย่างนี้ พระพุทธเจ้าท่านจึงได้ตรัสเป็นคำสั้น ๆ พึงเข้าใจยากว่า "**จงมองดูโลกโดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อเถิด**".

ทีนี้มาถึงพวกเรา จะปฏิบัติตามคำสอนข้อนี้ได้อย่างไร? พิจารณาดูแล้วอยู่ในสภาพที่น่าเวทนาสงสาร เพราะว่าแม้แต่คำว่า "**ความว่าง**" นั้น เราก็พึงไม่เข้าใจว่าว่างอย่างไรกัน; แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าโลก เราก็ยังไม่รู้แน่ว่าคืออะไรกัน.

เพราะเราไม่เข้าใจคำว่าว่างนั่นเอง เราก็ไม่เข้าใจคำว่าโลก เพราะเรามองเห็นโลกโดยความไม่ว่างอยู่เสมอไปดังนี้. เมื่อเป็นดังนี้แล้วก็กล่าวได้ว่า มีน้อยนักที่คนจะมองเห็นโลกโดยความเป็นของว่าง; เห็นอะไรก็ตาม ย่อมเห็นไปในทางที่ไม่ว่าง คือตามันเห็นเป็นที่พอใจก็อยากไปทางหนึ่ง, ถ้าเห็นเป็นที่ไม่พอใจ ก็อยากไปอีกทางหนึ่ง, ล้วนแต่ไม่ว่างด้วยกันทั้งนั้น ตลอดวันตลอดคืนก็มีแต่อย่างนี้. ถ้าอะไรถูกใจก็เห็นเป็นตัวเป็นตนไปหมด; แม้แต่ธรรมะก็เห็นเป็นตัวเป็นตนไปได้ ถ้ามีความถูกใจและยึดมั่นถือมั่น.

นี้เป็นการแสดงให้เห็นว่า ไม่ว่าอะไรหมด ไม่ยกเว้นอะไรหมด เป็นสิ่งที่ไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตน; พอยึดมั่นว่าเป็นตัวเป็นตนขึ้นมาแล้วก็จะกลายเป็น ไม่ว่าง; แม้ว่าจะยึดมั่นในธรรมะ หรือยึดพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือยึดอะไรก็ตาม ถ้าทำไปด้วยความยึดที่จะเอาเป็นของเรา หรือเป็นตัวเราแล้ว นั่นก็ไม่ว่างด้วยกันทั้งนั้น. แม้แต่สิ่งที่เรายึดว่าเป็น พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั้นก็พลอยเป็นสิ่งที่ไม่จริง คือไม่เป็น พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริงไปได้ เพราะเรายึดมั่นถือมั่นด้วยจิตที่เป็นความหลงใหล เป็นอวิชชา เพราะเราไม่อาจจะมองเห็นความว่างในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั่นเอง

เราไม่มีจิตใจที่ว่าง เราจึงไม่รู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. จิตใจที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่น เห็นสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นของว่างแล้ว มีภาวะแห่งความบริสุทธิ สะอาด สว่างไสว แจ่มแจ้ง สงบเย็น เกิดขึ้นในใจแล้ว เมื่อนั้นเราจึงจะรู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริง ที่จะปรากฏต่อเมื่อจิตใจนี้ว่าง ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรไว้โดยความเป็นของตนนั่นเอง.

ดังนั้น การที่เราจะสวดร้องท่องบ่น หรือออกชื่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ กันให้มากมายอย่างไร ถ้าเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นในทางเป็นตัวเป็นตนแล้ว เราก็ไม่อาจจะรู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริงได้; คงรู้จักแต่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่เป็นชั้นนอก ๆ หรือที่เป็นชั้นวัตถุบุคคลไปทั้งนั้น. นี้ก็รวมอยู่ในคำที่กล่าวได้ว่า ไม่เห็นว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นของว่างจากตัวตนนั่นเอง.

ยกตัวอย่างเหล่านี้มาเพื่อแสดงให้เห็นว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน เป็นสิ่งที่ควรจะมองเห็นโดยความเป็นของว่างทั้งนั้น คือว่างจากตัวตน ดังที่กล่าวแล้ว: วัตถุสิ่งของก็ว่างจากตัวตน, ความรู้สึกคิดนึกก็ว่างจากตัวตน, แม้นามธรรมหรือสิ่งที่สมมุติต่าง ๆ แม้ที่สุดแต่คำว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นี้ก็ยังว่างจากตัวตน; คือว่างจากภาวะ หรือสิ่งที่ควรจะยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน.

โดยชื่อนั้นมันมีมากมาย จะเรียกว่าอะไรก็ได้ แต่ต้องพยายามให้เห็นลึกซึ้งตามความเป็นจริงว่า ไม่มีส่วนที่เป็นตัวเป็นตนที่จะยึดถือให้เป็นตัวเป็นตน หรือเป็นของตัวของตน.

โดยแท้จริงแล้ว ความรู้สึกที่เป็นความยึดถือว่าเป็นตัวตนของตนนั้นเพิ่งเกิดและเกิดด้วยอำนาจของความไม่รู้. ตามธรรมดาไม่มีใครยึดถืออะไรว่าเป็นตัวเป็นตนอยู่เลย ความยึดถือเป็นตัวเป็นตนนี้เพิ่งเกิด; เพิ่งเกิดต่อเมื่อตาได้เห็นรูป หูได้ฟังเสียง จมูกได้กลิ่นเป็นต้น. ครั้นได้กระทบสัมผัสเหล่านี้แล้ว เมื่อปล่อยไปตามเรื่องตามราวของสัตว์ที่ไม่มีความรู้ในทางธรรมะแล้ว ก็เกิดความรู้สึกไปตามธรรมชาติธรรมดา คือยึดถือเป็นตัวเป็นตน จนอยากได้ จนมีความทุกข์ หนักอกหนักใจเพราะความอยาก; เป็นอย่างนี้เสมอมา ตั้งแต่ต้นมาทีเดียว คือตั้งแต่ที่มีมนุษย์ เป็นมนุษย์ขึ้นมาในโลกนี้ทีเดียว.

ทีนี้ ปัญหาก็จะเกิดขึ้นว่า ความรู้เรื่องไม่มีตัวตนนี้จะเกิดขึ้นได้อย่างไร? ถ้าท่านทั้งหลายสังเกตดูให้ดี ก็พอจะเข้าใจได้ด้วยตนเองว่า มนุษย์ก่อนแต่ที่จะมีพระพุทธศาสนา หรือมีศาสนาใด ๆ นั้น ก็มีความยึดมั่นถือมั่นในตัวในตน แล้วกระทำไปตามความยึดมั่นถือมั่น แล้วก็เป็นทุกข์ โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง; เป็นทุกข์อย่างแรงบ้าง เป็นทุกข์อย่างอ่อนบ้าง; เป็นทุกข์ชนิดที่มองเห็นได้ง่ายบ้าง มองเห็นได้ยากบ้าง แต่รวมความแล้วก็เป็นทุกข์ทั้งนั้น. เมื่อการณ์เป็นดังนี้เรื่อย ๆ มา ก็ต้องมาถึงสมัยหนึ่งซึ่ง มนุษย์ที่มีปัญญาช่างสังเกต ย่อมจะสังเกตเห็นได้ว่า ความรู้สึกที่เป็นทุกข์หนักอกหนักใจนี้ มันเกิดมาจากความรู้สึกที่เป็นไปในทางผิด คือประกอบไปด้วยความโง่ ความหลง ความไม่รู้; เกิดความรู้สึกยึดมั่นถือมั่น เป็นตัวเป็นตนอยู่เสมอ ดังนี้

ก็ต้องเป็นทุกข์เสมอไป. ต่อเมื่อมีความเข้าใจเสียให้ถูก ว่าไม่มีอะไรที่ควรจะยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน จึงจะไม่เป็นทุกข์; และ คนฉลาดคนนั้นก็คือพระพุทธเจ้า นั่นเอง.

เรามองเห็นได้ทันทีว่า สิ่งต่าง ๆ ที่เป็นไปในชีวิตของบุคคล ของมนุษย์เรานั่นแหละ ย่อมจะสอนอยู่ทุกเวลา; ย่อมทำให้เกิดความรู้สึก ที่จะต้องค้นคว้าหาหนทางที่จะเอาชนะสิ่งซึ่งเป็นความทุกข์. เมื่อยังโง่เกินไปก็ต้องทนทุกข์ไปพลาง แต่ครั้นฉลาดขึ้นมาบ้างก็อยากจะพ้นทุกข์ตามลำดับ ๆ เมื่อฉลาดมากที่สุดจนถึงกับรู้สึกว่าความโลภ ความโกรธ ความหลง นี้เป็นตัวทุกข์ แท้จริงยิ่งกว่าสิ่งใด จึงมีความคิดไปในทางที่จะละเสียซึ่งความโลภ ความโกรธ ความหลง.

แต่พวกเรายังไม่ถึงขนาดนั้นกันเลย; ยังไม่รู้สึกว่า ความโลภ ความโกรธ ความหลง นี้นำมาซึ่งความทุกข์ จึงปล่อยไปตามอารมณ์ ตามเรื่อง ปล่อยให้มันโลภตามสบายใจ ปล่อยให้มันโกรธตามสบายใจ ปล่อยให้มันหลงใหลเพราะมันสนุกดี มันไม่ลำบากยากเย็นอะไร. นี้เรียกว่าเป็นปรกติวิสัยของปุถุชน ซึ่งเรียกโดยภาษาบาลีว่า "คนพาล"

ขออธิบายในตอนนี้สักหน่อยว่า ภาษาบาลีนั้น "คนพาล" มีความหมายไม่เหมือนกับในภาษาไทย เพราะคำว่า "พาล–พาละ" ในภาษาบาลีนั้นหมายถึงคนอ่อน เด็กอ่อน ๆ ก็เรียกว่าพาล–พาละ เพราะเด็กนั้นยังอ่อนทั้งทางร่างกายและโดยจิตใจ. คำว่าพาละ แปลว่าอ่อน.

ครั้นมาถึงเรื่องทางธรรมะ คำว่าพาละที่แปลว่าอ่อนนั้น ก็หมายถึงอ่อนด้วยความรู้ อ่อนด้วยความรู้ทางธรรมะ แม้จะมีอายุตั้งหลายสิบปี เหมือนพวกเราที่นั่งกันอยู่ที่นี่ ก็ยังเรียกว่าคนอ่อน เด็กอ่อนในทางจิตใจอยู่นั่นเอง เพราะยังอ่อนต่อธรรมะ. คำว่าคนพาลแปลว่าคนอ่อน ในทางวัตถุหมายถึงอายุน้อย ในทางจิตใจหมายถึงมีความรู้น้อย. ถ้าผู้ใดยังมีความรู้น้อยในเรื่องทางธรรม ก็จะต้องเรียกว่าคนพาล คือคนอ่อนด้วยกันทั้งนั้น.

ดังนั้น เราควรจะนึกกันให้มาก ว่าการที่เราถูกเรียกว่าคนพาลนี้ ไม่ใช่ของสนุกเลย. ถ้าอย่างไรก็ควรจะเป็นคนแก่กันเสียบ้าง คือมีความแก่ในทางจิตใจ รู้ธรรมะ

ที่เป็นเรื่องลึกซึ้งละเอียดสุขุมกันเสียบ้าง หมายถึงการ**รู้จริง เข้าใจจริง มีจิตใจสูงขึ้นไปจริง** ไม่ใช่เพียงแต่ว่าได้ฟังเทศน์หลาย ๆ หน ได้มาวัดบ่อย ๆ ได้อ่านหนังสือมาก ๆ แล้วก็จะเป็นคนแก่ได้ แต่มันต้องเป็นคนที่มีจิตใจเจริญ มองเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นไปตามธรรมชาติ รู้จักสังเกตด้วยตนเองว่า ความโลภนั้นเป็นอย่างไร ความโกรธนั้นเป็นอย่างไร ความหลงนั้นเป็นอย่างไร จนกระทั่งได้รู้จักตัวแท้ของความโลภ ความโกรธ ความหลง และมองเห็นโดยความเป็นไฟ เหมือนที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกสิ่งเหล่านั้นว่าเป็นไฟ. เราก็มองเห็นชัดเจน รู้สึกแจ่มแจ้งด้วยใจว่ามันเป็นไฟจริง ๆ แล้วใคร่ที่จะดับไฟนี้เสีย จึงมีจิตน้อมไปในทางที่จะดับกิเลสนี้เสีย นี้เรียกว่ามีจิตน้อมไปในทางนิพพาน หรือความว่างจากกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นตัวเป็นตน และเมื่อว่างจากกิเลสแล้ว ก็ต้องว่างจากความทุกข์เป็นธรรมดา เพราะว่าความทุกข์นั้นเกิดขึ้นมาจากกิเลส.

กิเลสนี้เกิดขึ้นมาจากความโง่ หรือความเป็นพาลเป็นส่วนใหญ่ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ความไม่รู้ เรียกเป็นภาษาบาลีว่า อวิชชา ความไม่รู้; หรืออัญญาณะ คือแปลว่าความไม่รู้; มีความหมายสำคัญอยู่ตรงที่ปราศจากความรู้ ไม่มีความรู้แล้ว ก็เป็นพาล หรือเป็นอวิชชา หรือเป็นอัญญาณะ ได้ด้วยกันทั้งนั้น.

เมื่อปล่อยไปตามธรรมดาไม่ควบคุม ไม่ศึกษา ไม่ฝึกฝน มันก็ต้องเป็นไปตามธรรมดาของสัตว์ คือประกอบอยู่ด้วยอวิชชา ความไม่รู้ว่าอะไรเป็นอย่างไร; ว่าอะไรเป็นความทุกข์; อะไรเป็นความไม่ทุกข์ ดังนี้เป็นต้น; และในที่สุดมันก็ต้องเป็นไปอย่างที่เรียกว่าเปะปะ ๆ ไปวันหนึ่ง ๆ. ได้สิ่งที่ไม่ถูกใจเป็นความทุกข์ขึ้นมา ก็มานั่งเสียใจร้องห่มร้องไห้ฆ่าตัวตายไปในที่สุด. ได้สิ่งที่ถูกอกถูกใจมา ก็หัวเราะร่าเริงหลงใหลมัวเมาไปตามเรื่องของคนหลงใหล และในที่สุดก็เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ชนิดที่ซ่อนลึกลับขึ้นมาใหม่ เช่นความหึงษ์ความหวง ความอิจฉาริษยาเป็นต้น; แล้วก็ทำผิดต่อไปเพราะความรู้สึกชนิดนั้น จนได้รับความทุกข์ถึงตายไปอีกก็มี นี้เรียกว่า ถ้ายังวนเวียนอยู่ในเรื่องของความยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวเป็นตนแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะหลีกพ้นไปจากความทุกข์ได้เลย.

คนเราตามธรรมดา ตามปรกติก็เวียนว่ายอยู่แต่ในอาการอย่างนี้ ไม่รื้อไม่ถอนขึ้นมาได้ นี้เรียกว่าเป็นผู้ที่จมอยู่ในกองทุกข์; หรือเรียกให้เพราะขึ้นมาอีกสักหน่อย ก็เรียกว่าผู้เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร มีกิเลสเป็นเหตุให้กระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วกระทำไปตามอำนาจของกิเลสนั้น เกิดเป็นผลขึ้นมา สำหรับจะให้เป็นทุกข์ต่อไป; คือถ้าได้อย่างใจก็เป็นทุกข์ไปตามแบบของคนที่ได้อย่างใจ ถ้าได้ไม่ถูกใจก็เป็นทุกข์ไปตามแบบของคนที่ได้ไม่ถูกใจ; ผลที่เกิดขึ้นนี้ไม่ระงับกิเลสได้เลย กิเลสจึงทำหน้าที่ต่อไปในการที่จะทำให้เกิดความอยาก และการกระทำกรรมขึ้นมาใหม่ และได้เสวยผลกรรมเรื่อยไปเป็นวงกลมอย่างนี้ เรียกว่าผู้ที่เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร; เรียกว่า **จมอยู่ในการเกิดการดับแท้ ๆ ก็หารู้จักการเกิดและการดับนั้นไม่.** เหมือนกับนกไม่เห็นฟ้า เหมือนกับปลาไม่เห็นน้ำ เหมือนกับไส้เดือนไม่เห็นดิน เหล่านี้เป็นคำอุปมาที่จะต้องสนใจ พูดตักเตือนกันให้สังเกตุว่า:—

นกไม่เห็นฟ้า	ทั้งที่บินอยู่ในฟ้า,
ปลาไม่เห็นน้ำ	ทั้งที่ว่ายอยู่ในน้ำ,
ไส้เดือนก็ไม่เห็นดิน	ทั้งที่แถดไถไปในดิน,
หนอนไม่เห็นอุจจาระ	ทั้งที่เวียนว่ายอยู่ในอุจจาระ,
คนก็ไม่เห็นโลก	ทั้งที่จมอยู่ในโลก.

มันจะเป็นไปได้อย่างไร? เพราะเหตุใด? ขอให้ลองสนใจพิจารณาดู ว่าอะไรที่มาปิดบังดวงตา เป็นไฝฝ้าอันหนาทึบปิดบังดวงตาไว้ไม่ให้เห็นสิ่งเหล่านั้น; อันนั้นแหละเป็นเครื่องปิดบังไว้ไม่ให้เห็น หรือไม่ให้ได้ธรรมจักษุที่เป็นดวงตาเห็นธรรม. ปิดบังดวงตาขนาดที่เรียกว่า เหมือนกับนกไม่เห็นฟ้า เหมือนกับปลาไม่เห็นน้ำ นี้คนก็ไม่อาจจะเห็นธรรมได้เลย.

ยกตัวอย่างเหมือนกับปลา น้ำก็แตะอยู่ที่ตาของปลา คือตาของปลากับน้ำก็อยู่ติดกัน แต่ปลานั้นไม่อาจจะเห็นน้ำ. ที่ว่าไม่อาจจะเห็นน้ำนี้หมายความว่า มันเห็นไปเสียอีกทางหนึ่ง ไม่เห็นตามที่เป็นจริง; ไม่เหมือนกับที่เราเห็นปลาอยู่ในน้ำ. ดังนั้น

ปลาจึงมองไม่เห็นน้ำในลักษณะที่เป็นความหมายอันลึก และมันไม่จำเป็น หรือมันไม่ต้องการที่จะต้องมองเห็นน้ำด้วย มีแต่ความต้องการที่จะมองเห็นเหยื่อ แสวงหาเหยื่อ แสวงหาอาหาร หรือแสวงหาสิ่งอื่น ๆ; มันจึงไปเห็นแต่สิ่งนั้น และไม่ได้เห็นน้ำที่อยู่ถึงตา;

คนเรานี้ก็เหมือนกัน ที่เรียกว่าเป็นคนอยู่ในโลก แต่ไม่เห็นโลกนั้นก็เพราะว่า **คนนั้นจมอยู่ในกองทุกข์ ไม่รู้สึกว่าเป็นทุกข์** ไม่รู้สึกว่าสิ่งที่กำลังสัมผัสรู้สึกอยู่นั้นเป็นความทุกข์; นี่เรียกว่าเป็นคนที่อยู่ในโลกไม่มองเห็นโลก ไม่เห็นการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ว่าเป็นทุกข์ เพราะว่าไม่เห็นแม้แต่ตัวการเกิด การแก่ การเจ็บ นั้นด้วย; ไม่มองเห็นในส่วนลึกว่า; **ความเกิด** ของเรานั้นพลุ่งขึ้นมาเพราะความรู้สึกที่เป็นความยึดมั่นถือมั่น และ **ความดับ** ไปก็คือความดับไปแห่งความยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง ไม่รู้เรื่องจิตใจอย่างนี้ รู้จักแต่เรื่องปากเรื่องท้อง เรื่องวัตถุสิ่งของ ซึ่งเหมือนกับหนอนที่อยู่ในอุจจาระ ก็กล่าวได้ว่าไม่เห็นอุจจาระ ทั้งที่มันกินเข้าไปอยู่เสมอ.

คนเราถ้าเปรียบกับหนอนในกรณีเช่นนี้แล้ว ก็หมายความว่าเป็นผู้ที่กินความทุกข์เข้าไป และกินอยู่เสมอ โดยไม่ต้องรู้จักความทุกข์นั้น. นี่เรียกว่าเวียนว่ายอยู่ในความเกิด แก่ เจ็บ ตาย **เวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์ก็ไม่รู้จักความทุกข์เลย.** นี่เรียกว่าคนพาล คือยังอ่อนอยู่; นี่เรียกว่าปุถุชน คือคนหนา เพราะมีอะไรปิดบังดวงตาหนาเกินไป จึงเรียกว่า ปุถุชน คือคนหนา. จะเรียกว่าคนอะไรก็ตาม เมื่อรวมความแล้วก็คือคนที่ไม่มีดวงตาเห็นธรรม เพราะมีอะไรปิดบังตา คือจิตใจนั้นหนาเกินไป ไม่มีดวงตาที่จะเห็นธรรมตามที่เป็นจริง; ไม่มองเห็นเหมือนกับพระอัญญาโกณฑัญญะ ที่เพียงแต่ได้ฟังพระธรรมเรื่องอริยสัจสี่ ชั่วเวลาอันเล็กน้อยก็เกิดดวงตาเห็นธรรม ดังนี้เป็นต้น.

เราทั้งหลาย ที่หวังจะได้สิ่งที่ดีที่สุดจากพระพุทธเจ้า ก็ควรจะนึกถึงเรื่องนี้กันให้มาก เพื่อจะเกิดความไม่ประมาทแล้วพยายามกระทำไปจนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องของพระธรรม จนได้รับสิ่งที่เรียกว่าดวงตาเห็นธรรมในข้อแรก ซึ่งทำให้เป็น

บุคคลที่เข้าถึงกระแสของธรรม หรือกระแสของพระนิพพาน; แล้วมีพระพุทธเจ้านั่นเองเป็นนายประกัน ค้ำประกันว่าคนนี้จะไม่มีอันถอยกลับเป็นธรรมดา มีแต่จะก้าวไปข้างหน้า จนดับทุกข์ได้สิ้นเชิงในอันดับที่เป็นพระอรหันต์. ถ้าเรานึกถึงเรื่องนี้กันให้มากด้วยความไม่ประมาท ก็คงจะมีผลเกิดขึ้น ดี หรือสูงกว่าที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้มากมายทีเดียว.

คนโดยมากมีแต่สมัครย่ำเท้าอยู่ที่เดียวทำอะไรซ้ำ ๆ ซาก ๆ ไม่มีอะไรดีขึ้น แม้จะเทียบกันกับเมื่อปีก่อน หรือปีก่อนโน้น ก็ยังไม่มีอะไรดีขึ้น มีแต่การทำอะไรซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่ที่เดียว. เรื่อง **การให้ทาน** ก็ดี เรื่อง **การรักษาศีล** ก็ดี เรื่อง **การฟังธรรม** ก็ดี เรื่อง **การไหว้พระสวดมนต์** ก็ดี เรื่อง **การเจริญกรรมฐานทางจิตใจ** ก็ดี ยังเป็นเพียงพิธีรีตอง หรือทำไปอย่างในรูปในแบบที่กำหนดไว้ โดยไม่ต้องใช้ความคิดนึกศึกษาสังเกตอะไรเลย.

นี่ก็เป็นเรื่องซ้ำซากไม่มีทางที่จะก้าวหน้าไปได้. แต่เมื่อพอใจ หรือสบายใจกันเพียงเท่านี้แล้ว มันก็ไม่มีทางที่จะช่วยได้ แล้วก็ไม่ต้องโทษใคร ในที่สุดก็เป็นกันอยู่อย่างนี้ เรียกว่าเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร หรือเวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์อย่างที่ไม่รู้สึก เหมือนกับหนอนที่เวียนว่ายอยู่ในกองอุจจาระอย่างไม่รู้สึก หรือว่าเหมือนกับนกไม่เห็นฟ้า ปลาไม่เห็นน้ำ ไส้เดือนไม่เห็นดิน คนไม่เห็นโลกชนิดนั้นเอง เรื่อยไป. ทำไมไม่รู้สึกขยะแขยงกันบ้าง? ไม่รู้สึกหวาดกลัวกันบ้าง? ไม่พยายามขวนขวายจะยกตัวของตัวให้ขึ้นมาพ้นจากการเวียนว่ายอยู่ในลักษณะเช่นนั้นบ้าง?

วันนี้เป็นวันอาสาฬหบูชา; ซึ่งมีความสำคัญเหมือนกับวันวิสาขบูชา; มาฆะบูชา เรามาคิดบัญชีเรื่องนี้กันดูบ้าง และจะได้มีโอกาสทำการบูชาพระพุทธเจ้า รวมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ ในลักษณะที่เหมาะสมแก่กันและกัน.

ถ้าสมมุติว่า หนอนตัวหนึ่งเปื้อนไปด้วยอุจจาระทั้งตัวคลานเข้ามาหาเรา เราจะรู้สึกอย่างไร? เราคงจะวิ่งหนีอย่างไม่คิดแก่อะไรหมด. เราก็ต้องคิดต่อไปว่า ถ้าเรานี้มีลักษณะเหมือนหนอนตัวนั้น จะเข้าไปหาพระพุทธเจ้า จะไปทำการบูชาแก่พระพุทธเจ้า แล้วมันเป็นการสมควรกันหรือไม่? เราควรจะทำอย่างไรดีจึงจะสมกันกับที่เราจะทำอาสาฬหบูชา.

อาตมาได้พิจารณาเรื่องนี้อยู่เป็นประจำ เมื่อมองเห็นความไม่ก้าวหน้าของพุทธบริษัทพวกเราแล้ว ก็มีความรู้สึกไม่สบายใจ คือมีความรู้สึกว่าไม่ปลอดภัย ไม่ใช่สิ่งที่ควรจะยินดี ไม่ใช่สิ่งที่จะปล่อยไปตามเรื่องตามราวได้; เป็นเรื่องที่เราจะต้องคิดนึกกันอย่างจริงจังให้ทันแก่เวลาและเหตุการณ์ ดังนั้นจึงได้กล่าวซ้ำ ๆ ซาก ๆ ในเรื่องนี้ คือเรื่องความไม่ก้าวหน้าในทางธรรมนี้อยู่เสมอ ๆ จนท่านทั้งหลายบางคนคงจะรู้สึกเบื่อระอาเต็มทีแล้วก็ได้; แต่แล้วมันก็ไม่มีทางที่จะเป็นอย่างอื่นได้ ไม่มีทางไหนที่จะทำได้ นอกจากการรบเร้าแก่กันและกันตลอดไป ให้มีความไม่ประมาท ให้ระลึกนึกถึงสิ่งที่เป็นหน้าที่ ให้ระลึกนึกถึงภาวะที่ยังหมกจมอยู่ในกองทุกข์ และให้ช่วยกันและกันให้ก้าวหน้า ไม่อิจฉาริษยากัน แต่เป็นเพื่อนที่ดี คือเป็นกัลยาณมิตรต่อกันและกัน ช่วยกันสร้างความก้าวหน้าขึ้นในหมู่พุทธบริษัทเรา ให้เราได้ทำอาสาฬหบูชาเป็นต้น ชนิดที่เป็นจริง หรือเป็นความจริงขึ้นมา

ฉะนั้น จึงหวังว่าท่านทั้งหลายทุกคนจะได้ช่วยกันนึกช่วยกันคิดในเรื่องนี้ให้มาก ว่าถ้าเราจะทำอาสาฬหบูชา เราจะต้องระลึกนึกถึงการประพฤติ การปฏิบัติที่ถูกตรงตามพระพุทธประสงค์ และมีผลก้าวหน้าไปในทางที่จะเกิดดวงตาเห็นธรรมอยู่เสมอไป; เข้าใจในธรรมที่ได้กล่าวไว้ เป็นคำสอนอันสูงสุดของพระพุทธองค์ ในเรื่องความที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นสิ่งที่ว่างจากตัวตน หรือของตน มีแต่การเกิดและการดับไปตามปกติของธรรมชาติ และ ไม่หลงใหลไปยึดถือเอาธรรมชาติที่มีการเกิด การดับนั้น ว่าเป็นตัวตน หรือของตน แม้แต่ส่วนใดส่วนหนึ่ง; ให้เห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอย่างไร และให้เป็นไปตามเรื่องของสิ่งทั้งปวง.

ถ้าจิตใจ คือตัวเรานี้ จะเข้าไปเกี่ยวข้องกันกับสิ่งเหล่านั้น ก็ให้มีวิชา คือมีปัญญารู้ตัวอยู่ก่อน แล้วไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น เช่น เมื่อรับอารมณ์ ทางตา ทางหู ทางจมูก เป็นต้นขึ้นมาแล้ว ก็รู้สึกว่ามันเป็นอะไร มีความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงอย่างไรอยู่ แล้วเราจะต้องประพฤติกระทำหรือจัดแจงกับสิ่งเหล่านี้อย่างไร ก็จัดแจงไปตามทางที่ถูกที่ควร. ถ้าไม่จำเป็นที่จะต้องไปเกี่ยวข้องก็ไม่ไปเกี่ยวข้อง พักผ่อนนอนให้

สบายเสียดีกว่า. ถ้าจำเป็นจะต้องไปเกี่ยวข้องก็ต้องเกี่ยวข้อง ด้วยความรู้ ด้วยสติปัญญาที่สูงสุด คือสติปัญญาที่เห็นว่า โลกเป็นของว่าง สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นของว่าง ว่างจากตัวตน และของตน ดังที่กล่าวกันอยู่เป็นปกติทั่วไปเป็นประจำวัน โดยบทสวดต่าง ๆ เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นต้น

แม้ที่สุดแต่คำว่า นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ นี้เราก็เคยได้ยินกันมามากมายหลายสิบครั้งแล้ว และพระพุทธภาษิตต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับความว่างจากตัวตนนี้ ก็กำลังแพร่หลายออกมาทุกที. เราได้ยินได้ฟังมากขึ้นทุกที เราก็ควรจะเข้าใจสิ่งเหล่านี้มากขึ้นบ้าง.

เพื่อเป็นแนวทางสำหรับเข้าใจธรรมะเหล่านี้ จะได้อธิบายเรื่องเกี่ยวกับ **ความว่าง** นี้ชั่วเวลาที่เหลืออยู่;

ข้อแรกที่สุด ที่เราจะต้องระลึกนึกถึงนั้น เราจะต้องระลึกนึกถึงพระพุทธภาษิตที่สอนให้มองโลกโดยความเป็นของว่าง ซึ่งตรงกันข้ามกับความรู้สึกคิดนึกของเรา. พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าโลกนี้ว่าง ก็เพราะว่าไม่มีอะไรส่วนใดส่วนไหนที่เป็นตัวเป็นตนหรือเป็นของ ๆ ตน; มีแต่สิ่งที่เกิดดับ ๆ ๆ ๆ อยู่มากมายหลายร้อยหลายพันสิ่ง ตามธรรมชาติและความเกิดดับของสิ่งเหล่านี้ มันเนื่องกับเรา เพราะเราไปเห็นมันเข้า เพราะเราไปได้ยิน ได้ฟัง ได้ดู ได้ชิม ได้อะไรมันเข้า มันจึงมาสัมพันธ์กันกับเรา. ถ้าเราไปหลงว่าเป็นของไม่ว่างแล้ว ก็ชื่อว่าเราประพฤติผิดต่อสิ่งเหล่านี้เป็นแน่นอน ไม่มีทางที่จะประพฤติถูกได้. เมื่อประพฤติผิดต่อสิ่งเหล่านี้ ผลมันก็เกิดขึ้นทางหนึ่ง คือเป็นไปในทางที่ผิด ซึ่งหมายถึงทำให้เราต้องประสบกันกับความทุกข์ ไม่อยู่เหนือความความทุกข์ได้. เมื่อเราเข้าใจพระพุทธภาษิตข้อนี้แล้ว ก็เรียกว่ามีความเห็นถูกเป็นสัมมาทิฏฐิ.

เมื่อมีสัมมาทิฏฐิคือเห็นถูกแล้ว ก็ต้องเห็นไปในทางที่จะไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดโดยความเป็นตัวตนของตน; เห็นโลกนี้โดยความเป็นของว่างจากตัวตนอยู่เสมอ. ตลอดเวลาเหล่านั้นจิตก็ว่างจากความยึดถือ. จิตที่ว่างจากความยึดถือสิ่งใดว่าเป็นตัวตนของตนนี้ เราเรียกชื่อให้สั้น ๆ ง่าย ๆ ว่า "**จิตว่าง**" ถ้าพูดขยายความออกไปก็คือ "**จิตว่างจากความยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่าเป็นตัวเป็นตน หรือเป็นของ ๆ ตน**" มันเป็น

คำพูดที่ยืดยาว. ถ้าเราเข้าใจ แล้วเราก็สรุปให้เป็นคำพูดสั้น ๆ เพียงสองพยางค์ได้ว่า "**จิตว่าง**"

คำว่า "**ว่าง**" นี้ หมายถึงว่า ว่างทางนามธรรม ทางจิตใจ ทางสติปัญญา; ไม่ใช่ว่างทางวัตถุ คือว่างไม่มีอะไร. ว่างในทางนามธรรมหรือทางสติปัญญา ทางธรรมะหรือทางปรัชญา แล้วแต่จะเรียกนี้ หมายความว่า จิตกำลังว่างจากความรู้สึกยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นตัวตนของตน; และไม่มีความทุกข์เลย.

จิตนั้นรู้อารมณ์ทุกอย่าง เสวยอารมณ์ทุกอย่าง พิจารณาอารมณ์ทุกอย่าง หรือแม้ที่สุดแต่รู้รสบริโภคอารมณ์ทุกอย่าง แต่ก็ไม่โง่ ไม่หลงด้วยอวิชชา ไปมีความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวตน หรือของตน.

แม้ในขณะที่รู้อารมณ์ รับอารมณ์ เสวยอารมณ์ พิจารณาอารมณ์ ก็ทำไปด้วยสติปัญญา ไม่ได้เผลอเป็นกิเลสตัณหายึดมั่นถือมั่น. อย่างนี้ แม้ว่าจิตนั้นจะกำลังทำการงานในทางจิตอย่างวุ่นตัวเป็นเกลียว ก็ยังเรียกว่าจิตว่างอยู่ นั่นเอง; เพราะมันยังว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเป็นตน หรือเป็นของ ๆ ตน.

จิตอย่างนี้ไม่มีความทุกข์ จิตอย่างนี้เฉลียวฉลาดสามารถปฏิบัติการงานที่จะต้องประพฤติปฏิบัติให้ลุล่วงไปด้วยดี. ดังนั้น จึงไม่มีความเสียหาย ไม่มีการขาดทุน มีแต่การได้ผลดี เป็นกำไร มีความก้าวหน้าในทางการงาน และได้รับผลเป็นความพอใจ เป็นความสุขสงบเย็นอยู่เสมอ.

นี่แหละ คือใจความสำคัญสั้น ๆ ของสิ่งอันมากมายที่พระพุทธเจ้าท่านประทานให้แก่เรา. เราเป็นคนโง่คนหลงเสียเอง ทำให้สิ่งที่ง่าย ๆ สั้น ๆ นั้นให้กลายเป็นของยากและยืดยาดไป.

ถ้าเราไม่เข้าใจผิดในเรื่องนี้ มีการศึกษามาดีและเพียงพอแล้วเราก็จะเข้าใจได้และเห็นว่าเป็นเรื่องเพียงเรื่องเดียว เป็นเรื่องสั้น เป็นเรื่องง่าย เป็นเรื่องอยู่ในวิสัยที่เราจะเข้าใจได้ และเป็นเรื่องที่จำเป็นแก่คนเราในชีวิตประจำวัน แต่ละวัน ๆ จะต้องมีจิตอย่างนี้ คือมีจิตที่ประกอบไปด้วยสติปัญญาและไม่มีความทุกข์. จิตที่ประกอบไป

ด้วยสติปัญญานั้น ทำให้ทำการงานได้ดี. จิตที่ไม่ประกอบไปด้วยความทุกข์นั้นคือภาวะที่เราต้องการ ไม่ว่าในกรณีไหน และเมื่อไร.

เราต้องมีความแน่ใจว่าเรานี้ ไม่ใช่เกิดมาเพื่อทนทุกข์ เราจะต้องเลือกเอาข้างฝ่ายที่ไม่มีความทุกข์ไว้ก่อน; เราจึงพยายามไปแต่ในทางที่จะไม่มีความทุกข์ทุกอย่างทุกทางทุกประการ. ถ้าเป็นเรื่องของความทุกข์แล้ว เราพยายามตีตัวออกห่าง พยายามที่จะไม่ข้องแวะด้วยเลย.

ไม่ไปคิดด้วยความประมาทว่างช่ามัน ทนทุกข์ไปพลาง ถ้าเราต้องการอะไรเราก็ทำไป แม้ว่าจะต้องมีความทุกข์ อย่างนี้มันไม่ถูกโดยเนื้อแท้ เพราะว่าเราเกิดมาเพื่อจะพ้นทุกข์ เพื่อจะดับทุกข์; แล้วเราจะไปสมัครเอาข้างความทุกข์ หรือเข้าข้างความทุกข์นั้น มันไม่ถูก; เพราะว่ามันมีวิธี มันมีหนทาง มีเคล็ด หรือมีอะไรอยู่บางอย่างที่จะทำให้เราไม่ต้องเป็นทุกข์ และให้เราทำอะไรไปได้ตามที่ควรจะทำ ซึ่งหมายถึงความไม่เป็นทุกข์อีกนั่นเอง. ถ้าเป็นเรื่องของความทุกข์แล้ว ก็เป็นเรื่องที่ไม่ควรกระทำทั้งหมดทั้งสิ้น.

ดังนั้น อย่าเป็นผู้มักง่าย ปล่อยไปตามบุญตามกรรม ว่าช่างมันเถอะ อยากได้อะไรอยากทำอะไรก็ทำไปโดยไม่ต้องพินิจพิจารณา อย่างนี้แหละคืออาการของคนพาล คนอ่อน คนโง่ คนเขลา คนหนา คนอะไรต่าง ๆ ที่เป็นคนธรรมดา; ยังไม่ได้ใกล้ชิดพระพุทธเจ้า หรือพระธรรม หรือพระสงฆ์; ยังไม่รู้ร่องรอยหนทางของพระนิพพาน.

ถ้ารู้เรื่องร่องรอย หรือหนทางของพระนิพพาน ก็รู้ว่าเราต้องการที่จะไปสู่ความว่าง เพราะว่าพระนิพพานนั้นเป็นความว่างอย่างยิ่ง **จุดปลายทางของเราคือความว่างอย่างยิ่ง** เพราะฉะนั้นเราจะต้องตั้งต้นว่างไปทีละเล็กทีละน้อยเสียแต่บัดนี้ มันจึงจะเป็นไปในทางที่จะเป็นความว่างอย่างยิ่งได้ในตอนสุดท้าย. การที่เราปล่อยไปตามเรื่องตามราว ตามแต่ความคิดนึกชั่วขณะมันจะพาไปนั้น เป็นสิ่งที่เป็นอันตรายอย่างยิ่ง เป็นอาการของคนพาล คนเขลาอย่างยิ่ง.

พระพุทธเจ้าท่านจึงสอนให้ควบคุมจิตใจ ให้เดินไปตามลู่ตามทางของธรรมะ อย่าได้ปล่อยไปว่า มันต้องการอย่างไร ก็ปล่อยให้เป็นไปอย่างนั้น. ถ้าปล่อยไปอย่างนี้แล้วมันก็จะต้องไปบูชาสิ่งที่เป็นความทุกข์เข้าโดยไม่ต้องสงสัยเลย. คำพูดที่กล่าวว่าเห็นกงจักรเป็นดอกบัว ก็เกิดขึ้นมาได้ด้วยเหตุนี้

อย่าลืมว่า คนที่มองเห็นกงจักรเป็นดอกบัวนั้น ไม่มีทางที่จะรู้สึกตัวว่า เราเห็นกงจักรเป็นดอกบัว มันจะเห็นเป็นดอกบัวอยู่เสมอไป โดยไม่รู้จักกงจักร หรือไม่เห็นกงจักร. นี่แหละเป็นอาการที่เราทนทุกข์อยู่ด้วยความสมัครใจ ยังจมอยู่ในกองทุกข์ด้วยความสมัครใจ ไม่รู้จักเข็ด ไม่รู้จักหลาบ ในการที่จะต้องทนทุกข์นั้น ๆ. การที่ต้องทนทุกข์ในลักษณะเช่นนี้เขาเรียกว่าเป็นเปรต พึงดูให้ดีว่ามันน่าชื่นใจ หรือมันน่าสังเวชใจ ถ้าต้องเป็นเปรต.

เปรตนั้นเห็นกงจักรเป็นดอกบัว มันจึงได้ทนทุกข์ยืดยาวจนผอมเหลือแต่ก้าง. ถ้าเราต้องเป็นอย่างนั้น เราจะนึกอย่างไร ? ควรจะมีความละอายแก่ใจอย่างไร ? ลองหลับตานึกให้เห็นเปรตที่มีกงจักรอยู่บนศีรษะพัดผันอยู่เสมอ หมายความว่าบดขยี้ให้เลือดไหลโทรมอยู่เสมอ; นี้มันเป็นที่น่าพอใจที่ตรงไหน ? แล้วก็มามองดูให้ดีว่า การที่เราไม่รู้จักเข็ดจักหลาบ ในการที่ปล่อยจิตใจให้เป็นไปตามที่มันจะเป็นไปเอง มีความทุกข์ก็สมัครทนเอา ด้วยการเห็นแก่ปากแก่ท้อง ด้วยการเห็นแก่การได้เล็ก ๆ น้อย ๆ นั่นแหละ ทำให้ไม่เข้าใจสิ่งทั้งหลายทั้งหมดทั้งปวงได้ ยินดีที่จะเป็นอย่างนี้อยู่เสมอ คือยอมทนทุกข์นั่นเอง.

อาการอย่างนี้มีได้แม้แก่คนทุกคนในปัจจุบันนี้ แม้ว่าจะเป็นคนมีเงิน มีทรัพย์สมบัติ มีชื่อเสียง มีอำนาจวาสนา มีเกียรติยศเป็นที่ยกย่องของคนทั่ว ๆ ไป ก็ยังมีลักษณะที่เรียกว่าเป็นเปรต ที่มีกงจักรอยู่บนศีรษะได้ เพราะเขาเห็นกงจักรเป็นดอกบัว คนที่มีทรัพย์ มีเกียรติยศ มีอำนาจวาสนาอะไรต่าง ๆ เหล่านั้น ต้องเป็นอยู่ด้วยความทนต่อความทุกข์ทรมาน. เขารู้สึกในความต้องทนทรมานนั้นบ้างเหมือนกัน; แต่แล้วก็ไม่เห็นเป็นเรื่องสำคัญ เพราะมีอวิชชามาปิดบังให้พอใจในความเป็นอย่างนั้นอยู่เรื่อย

ไป. คนที่มีทรัพย์สมบัติ มีเกียรติยศ มีชื่อเสียง มีอำนาจวาสนา เหล่านั้นแหละคือคนที่ต้องทนทุกข์ทรมานอย่างยิ่งไปกว่าคนที่ไม่มีทรัพย์สมบัติ เกียรติยศ ชื่อเสียง อำนาจวาสนาไปเสียอีก.

ทีนี้ เรามองดูกันในอีกทางหนึ่ง ถ้าเป็นผู้ที่รู้จักประโยชน์ของการปรับปรุงจิตใจให้ดี อย่าให้ตกอยู่ในลักษณะที่เห็นกงจักรเป็นดอกบัว ให้มีธรรมะขนาดที่เรียกว่ามีดวงตาที่เห็นธรรมอยู่เป็นประจำ ไม่ยึดมั่นสิ่งใดโดยความเป็นของตนเป็นตัวตน; คือ **ไม่ยึดมั่นกงจักรว่าเป็นของตน ไม่ยึดดอกบัวว่าเป็นของตน** ไม่ยึดมั่นโดยประการทั้งปวง ทั้งสองฝ่ายอย่างนี้ เพราะว่าไม่ว่าอะไร ถ้ามีการเกิดต้องมีการดับ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว. เรื่องที่จะไปเห็นกงจักรเป็นดอกบัวมันก็เกิดขึ้นไม่ได้ มีแต่เรื่องสติปัญญา ที่จะจัด จะทำในวันหนึ่ง ๆ ให้สูงขึ้นไป ตามลำดับ ๆ ในทางที่จะพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงนั่นเอง.

อย่างนี้เรียกว่ามัน ตั้งต้นด้วยความว่าง ไม่มีกงจักร ไม่มีดอกบัว; ไม่เห็นกงจักรเป็นดอกบัว หรือไม่เห็นดอกบัวเป็นดอกบัว ชนิดที่อาจจะเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น แต่เห็นว่าทั้งกงจักรและทั้งดอกบัว มีความว่างจากตัวตนเป็นอนิจจังทุกขัง อนัตตา เหมือนกันหมด ทั้งกงจักรและดอกบัว; เราก็เป็นผู้ที่มีจิตใจอย่างใหม่ชนิดอื่น ผิดคนธรรมดา แต่ไม่ใช่ผิดไปในทางที่จะเป็นเปรต หรือเป็นคนบ้า แต่ผิดไปในทางที่จะเป็นไปตามทางของพระอริยเจ้า คือจะเป็นพระอริยเจ้านั่นเอง เพราะมีดวงตาที่เห็นธรรม เป็นโสดาบัน เป็นพระอริยเจ้าในอันดับแรก ผู้ถึงกระแสแห่งพระนิพพาน มีพระพุทธเจ้าเป็นนายประกัน ค้ำประกันว่าจะไม่มีอันถอยหลังกลับเป็นธรรมดา ดังที่กล่าวแล้ว.

ทั้งหมดที่นำมากล่าวในลักษณะอย่างนี้ เพื่อให้ท่านทั้งหลายได้นึกได้คิด และให้ถือว่าการกล่าวนี้เป็นการปรับทุกข์แก่กันและกัน ไม่ใช่เป็นคำด่า ไม่ใช่เป็นคำประจาน ไม่ใช่เป็นคำดูถูกดูหมิ่น แต่เป็นการปรับทุกข์ซึ่งกันและกัน **ว่าสถานะของพุทธบริษัทเรายังไม่ดีขึ้นถึงขั้นที่ควรจะภาคภูมิใจ ยังอยู่ในลักษณะที่น่าอันตรายอยู่** ยังไม่ปลอดภัย; ควรจะรู้สึกคิดนึกและปรับปรุงแก้ไขกันให้สุดสติกำลัง ให้เต็มที่ของสติปัญญา ความสามารถของเราแต่ละคน.

อย่างน้อยก็คิดว่า เพื่อเห็นแก่พระพุทธเจ้าเถิด ถ้าไม่เห็นแก่ตัว ไม่รักตัว ก็ขอให้เห็นแก่พระพุทธเจ้าเถิด; เพราะว่าพระพุทธเจ้าท่านได้ทรงหวังไว้อย่างนี้ ท่านได้ทรงตั้งพระทัยไว้อย่างนี้ ทรงทนทรมานลำบากเป็นเวลานานตั้ง ๔ อสงไข แสนกัลป์ถึงเท่านั้น เพื่อจะช่วยพวกเรา เพื่อจะยกพวกเราขึ้นเสียจากกองทุกข์โดยประการทั้งปวง; แล้วเราก็ยังหลับหูหลับตาไม่รู้ไม่ชี้ หรือที่รู้ที่ชี้บ้างก็ทำเป็นทองไม่รู้ร้อน ไม่รู้จักขยับขยายกระดุกกระดิก เพื่อจะแก้ไขให้มันดีขึ้น อย่างนี้มันเป็นคนที่ไม่นับถือพระ-พุทธเจ้า เป็นคนที่ไม่รักพระพุทธเจ้า เป็นคนที่ไม่เห็นแก่พระพุทธเจ้าจริงหรือไม่มากน้อยเพียงไร ขอให้ลองคิดดู.

ปากนั้นก็ว่า พุทธัง สาระนัง คัจฉามิ ปีหนึ่งตั้งหลายสิบครั้งหลายร้อยครั้งก็มีแต่ก็ว่าไปอย่างนกแก้วนกขุนทอง ไม่มีความจริงอยู่ในถ้อยคำที่กล่าวนั้น ไม่เอื้อเฟื้อต่อพระพุทธประสงค์ที่ทรงหวังจะช่วยพวกเรา ไม่เอื้อเฟื้อต่อคำสั่งสอนของพระองค์ที่ทรงสั่งสอนให้เป็นคนไม่ประมาท.

พระพุทธเจ้า จะ เสด็จปรินิพพาน อยู่ เดี๋ยวนี้แล้ว ก็ยังทรงมี คำสั่ง ครั้งสุดท้าย ว่า

"อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ – พวกเธอทั้งหลายจงทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด" นี่แหละลองคิดดูว่า พระพุทธเจ้าท่านเป็นห่วงพวกเรามากน้อยเท่าไร. ท่านจะปรินิพพานอยู่ใน ๒–๓ นาทีนี้แล้ว ท่านยังขยันสั่งเสียว่า "อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ – พวกเธอทั้งหลายจงทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด" ดังนี้ เราก็ลืมเสีย เราก็ไปสนใจในเรื่องอื่น ๆ ที่เป็นเรื่องปากเรื่องท้อง เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ หรือเรื่องกงจักรนั้นมากกว่า.

มันเป็นการกระทำที่ไม่เคารพ ไม่บูชา ไม่เชื่อฟัง ไม่กตัญญู ไม่อะไรทุก ๆ อย่างต่อพระพุทธเจ้า ชนิดที่ไม่รู้สึกตัว. เราจะรับรองความผิดที่ไม่รู้สึกตัวข้อนี้กันมากน้อยเท่าไร. ที่แท้แล้วเป็นเรื่องที่น่ากลัวมาก น่าวิตกกังวลมากที่ทำความผิดไปโดยไม่รู้สึกตัว. มันอาจทำผิดได้มากถึงขนาดที่เห็นกงจักรเป็นดอกบัว ดังที่กล่าวแล้ว. ควรจะเป็นที่สิ้นสุดกันเสียที ควรจะพอกันเสียที ในการที่จะปล่อยไปตามเรื่องตามราวโดยไม่มีหูตาอันสว่างไสวที่จะควบคุมมันไปมัวหลงบูชาวัตถุสิ่งของเป็นสรณะ.

พูดตรง ๆ ก็คือ **รักเงินยิ่งกว่าพระพุทธเจ้า** รักเงินมาก รักของมาก จนไม่ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าสอนให้เอื้อเฟื้อ ก็รักเงินมากเกินไปกว่าที่จะทำการเอื้อเฟื้อ พระพุทธเจ้าท่านสอนให้เสียสละเราก็ไม่ยอมเสียสละ มีแต่จะทำไปในทางที่ตรงกันข้ามอย่างนี้เสมอไป จนกระทั่งตายไป แล้วมันได้อะไร นอกจากได้อะไรมาก ๆ เหมือนพวกหนอนที่ได้จากกองอุจจาระ นั่นเอง. มันมีความวิเศษอย่างที่สุดก็เพียงเท่านั้น ตายแล้วก็เรียกว่าเอาไปไม่ได้; แม้ยังไม่ตายมันก็ยังมีค่าเพียงเท่านั้น เพียงเท่าที่หมู่หนอนเหล่านั้นจะได้รับ ไม่มีความประเสริฐสูงสุดที่น่าพออกพอใจในส่วนไหนโดยประการทั้งปวง.

คำกล่าวอย่างนี้ขอให้ถือว่าไม่ได้กล่าวเฉพาะพวกเราที่นี่ เป็นการกล่าวตลอดไปถึงพุทธบริษัทในที่ทุกหนทุกแห่งและทั่วโลก. เรากล่าวในวันซึ่งเป็นวันสำคัญในพระพุทธศาสนาเช่นนี้ ย่อมมีความมุ่งหมายที่จะกล่าวเป็นส่วนรวมไม่ใช่เฉพาะพุทธบริษัทที่นี่.

แต่ว่าเราจะต้องนึกไว้ว่า เราพวกพุทธบริษัทในที่นี้เราจะต้องรับผิดชอบในที่นี้ ในหมู่นี้ ในคณะนี้; จะต้องช่วยกันทำให้เป็นการแก้ไข ปรับปรุง พุทธบริษัทพวกเราที่นี่ส่วนนี้ ให้มีความก้าวหน้า ให้เหมาะสมแก่ความเป็นพุทธบริษัทของตน.

แม้ไม่คิดไปในทางทิฏฐิมานะเป็นเขาเป็นเราก็จริงแต่ว่าเราก็ต้องทำหน้าที่ของเรา เพราะว่าการทำหน้าที่ของเรานั้น มันเป็นประโยชน์แก่เราโดยตรง ส่วนที่มันเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นนั้น เป็นไปในลักษณะที่เป็นผลพลอยได้. ความสำคัญมันอยู่ที่ประโยชน์ที่เราจะต้องได้รับ เป็นความดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ ให้ทันเสียตั้งแต่ก่อนที่จะแตกตายทำลายขันธ์ไป จึงจะเข้ากันได้กับคำที่กล่าวว่า ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์และพบพระพุทธศาสนาเลย.

ถ้ามีใครมาว่าเราว่า เกิดมาทั้งทีเสียชาติ เพราะไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่พุทธบริษัทควรจะได้ ดังนี้เราก็คงจะโกรธมาก หรือคงจะเสียใจมาก. แต่แล้วเราก็ทำแก่ตัวเราเองในลักษณะอย่างนั้น แล้วจะไปโกรธใคร? แล้วจะไปโทษใคร?

จึงหวังว่าท่านทั้งหลายคงจะทำตามคำสั่งของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ว่า "**จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด**" ด้วยกันทุกคน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันอาสาฬหบูชานี้ จะต้องระลึกนึกถึงสิ่งที่เรียกว่า ธรรมจักษุ คือดวงตาเห็นธรรม ว่าสิ่งทั้งหลาย

มีความเกิดเป็นธรรมดา ก็ย่อมมีความดับเป็นธรรมดา จงบากบั่นหันหน้าไปยังสิ่งที่ไม่มีความเกิดและความดับเกิด และสิ่งนั้นก็คือความว่างจากตัวตนและของตน ไม่มีความเกิดและความดับแต่ประการใด. นี้เรียกว่าเป็นผู้ที่เดินไปตามทางของผู้ที่มีดวงตาเห็นธรรมโดยแท้ ไม่ไปหลงใหลอยู่ในสิ่งที่มีการเกิดการดับเป็นธรรมดา; มุ่งหน้าแต่จะให้ถึงสถานะที่อยู่เหนือความเกิดและความดับโดยประการทั้งปวง.

หวังว่าจะได้อาศัยศรัทธาอันแน่วแน่ อาศัยสติปัญญาอันเฉียบแหลมของพุทธบริษัท แล้วแก้ไขปรับปรุงสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปในทางที่เจริญก้าวหน้าในทางธรรมให้รุ่งเรืองอยู่ได้ด้วยแสงสว่างแห่งปัญญา สมตามคำที่กล่าวว่า "อติโรจติปญฺญาย สมฺมาสมฺพุทฺธ สาวโก—สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ารุ่งเรืองอยู่ได้ก็ด้วยปัญญาที่มองเห็นธรรมะ" เป็นดวงตาที่เห็นธรรม ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดาแล้ว ย่อมมีความดับเป็นธรรมดา อย่าได้หลงใหลโดยความเป็นตัวตน หรือของตนอีกต่อไป.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้.

ทางรอด ๕ ประการ

(วิมุตตายตนะกถา)

ของ

พุทธทาสภิกขุ

แสดง ณ สวนโมกขพลาราม ไชยา วันมาฆบูชา ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ.

ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว วิมุตฺตายตนานิ, ยตฺถ ภิกฺขุโน อปฺปมตฺตสฺส
อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหรโต, อวิมุตฺตํ วา จิตฺตํ วิมุจฺจติ,
อปริกฺขีณา อาสวา ปริกฺขยํ คจฺฉนฺติ, อนนุปฺปตฺตํ วา อนุตฺตรํ
โยคกฺเขมํ อนุปาปุณาติ–ติ, ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพติ ฯ.

ณ บัดนี้จะได้วิสัชนา พระธรรมเทศนาในวิมุตตายตนะสูตรเพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริมศรัทธาความเชื่อ และวิริยะความพากเพียรของท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท ให้เจริญงอกงามก้าวหน้าในทางแห่งพระศาสนาของสมเด็จพระบรมศาสดาอันเป็นที่พึ่งของเราทั้งหลายกว่าจะยุติลงด้วยเวลา

ข้อความในวิมุตตายตนะสูตรนี้ เป็นข้อความแสดงให้ทราบถึงเหตุ ๕ ประการอันจะเป็นทางให้บุคคลหลุดพ้นจากกิเลส และทำอาสวะให้สิ้นไป ให้ได้บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ กล่าวคือพระนิพพาน เหตุ ๕ ประการนี้เข้าใจว่าเป็นเรื่องที่ท่านทั้งหลายมักจะไม่ได้ฟังกัน จึงเป็นเรื่องที่ควรนำมาวิสัชนา ข้อความในพระบาลีนั้นมีอยู่ดังต่อไปนี้.

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวัน อันเป็นอารามที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส

ให้ภิกษุทั้งหลายตั้งใจฟังแล้ว ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหตุแห่งความพ้นพิเศษจากอาสวะทั้งหลายมีอยู่ ๕ อย่าง อันเป็นเหตุที่ทำให้ภิกษุผู้ไม่ประมาทมีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว ย่อมทำจิตที่ยังไม่หลุดพ้นจากกิเลสให้หลุดพ้นจากกิเลสได้ ย่อมทำอาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นไปให้ถึงความสิ้นไปได้. อนึ่งธรรมอันเกษมจากโยคะ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งไปกว่าที่ตนยังไม่ได้ไม่ถึงนั้น ก็จะได้จะถึง. เหตุแห่งความพ้นพิเศษ ๕ ประการนี้เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อพระศาสดาครูอาจารย์ก็ดี หรือเพื่อนสพรหมจารีด้วยกันอันเป็นที่เคารพรูปใดรูปหนึ่งก็ดี ในธรรมวินัยนี้ แสดงธรรมแก่ภิกษุ เมื่อครูอาจารย์หรือเพื่อนสพรหมจารี ซึ่งเป็นที่เคารพรูปใดรูปหนึ่ง แสดงธรรมแก่ภิกษุนั้น ๆ ด้วยประการใด ภิกษุนั้นก็เป็นผู้รู้แจ้งประจักษ์ชัดข้ออรรถข้อธรรม ในธรรมนั้นด้วยประการนั้น ปราโมทย์ความบันเทิงใจย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้รู้แจ้งชัดซึ่งอรรถและธรรม เมื่อปราโมทย์เกิดแล้ว ปีติความอิ่มเอิบย่อมบังเกิด เมื่อมีใจอิ่มเอิบด้วยปีติแล้ว นามกายก็ระงับ เมื่อนามกายระงับแล้ว เธอย่อมได้เสวยสุข จิตของภิกษุผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อันนี้เป็นเหตุให้เกิดความหลุดพ้น ให้มีจิตหลุดพ้นจากกิเลสอันยังไม่หลุดพ้น ทำอาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นให้สิ้นไป ธรรมอันเป็นที่เกษมจากโยคะ ที่ยังไม่ได้ไม่ถึง ก็จะบรรลุ ก็จะได้จะถึง นี้เป็นเหตุแห่งความพ้นพิเศษข้อที่ ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหตุข้ออื่นยังมีอีก คือ พระศาสดาครูอาจารย์ก็หาได้แสดงธรรมแก่ภิกษุนั้นไม่ เพื่อนสพรหมจารีเป็นที่เคารพรูปใดรูปหนึ่ง ก็หาได้แสดงธรรมแก่ภิกษุนั้นไม่ ก็แต่ภิกษุนั้นเองได้แสดงธรรม ตามที่ตนได้สดับมาก่อนแล้วอย่างไร ได้เรียนไว้แล้วอย่างไรก็แสดงแก่ชนทั้งหลายเหล่าอื่นโดยพิสดาร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุแสดงธรรมที่ตนได้สดับแล้ว ที่ตนได้เรียนแล้วอย่างไรแก่ชนทั้งหลายเหล่าอื่น โดยพิสดารด้วยประการใด ๆ ในขณะนั้นภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้รู้แจ้งประจักษ์ชัดในข้ออรรถ ข้อธรรม ในธรรมนั้นด้วยประการนั้น ๆ ปราโมทย์ความบันเทิงใจย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น เมื่อมีปราโมทย์เกิดแล้วปีติย่อมบังเกิด เมื่อปีติเกิดในใจแล้ว นามกายก็ระงับ เมื่อนามกายระงับแล้วเธอย่อมได้เสวยสุข จิตของภิกษุผู้มีความสุขย่อมตั้ง

มั่น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อันนี้เป็นเหตุแห่งความพ้นพิเศษที่ ๒ ที่ทำให้ภิกษุผู้ไม่ประมาทนั้นมีจิตหลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งหลาย ทำอาสวะทั้งหลายให้สิ้นไปและธรรมอันเป็นเกษมจากโยคะที่ยังไม่เคยได้เคยถึงก็จะได้จะถึง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อันนี้เป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นข้อที่ ๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหตุข้ออื่นยังมีอีก คือ พระศาสดาครูอาจารย์ ก็มิได้แสดงธรรม และภิกษุนั้นเองก็มิได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับแล้ว เรียนแล้วแต่อย่างไรแก่ชนทั้งหลายเหล่าอื่น หากแต่ภิกษุนั้นได้สาธยายได้ท่องได้บ่นธรรมตามที่ตนได้สดับแล้ว ได้เรียนแล้วอย่างไรโดยพิสดาร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อภิกษุนั้นสาธยายท่องบ่นธรรมที่ตนได้สดับแล้วเรียนแล้วอย่างไร โดยพิสดารด้วยประการใด ๆ ในขณะนั้นภิกษุนั้นเป็นผู้รู้แจ้งประจักษ์ชัดข้ออรรถข้อธรรม ในธรรมที่ตนสาธยายแล้ว ท่องบ่นแล้วด้วยประการนั้น ๆ เมื่อนั้นปราโมทย์ความบันเทิงใจย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ เมื่อมีปราโมทย์เกิดแล้ว ปีติย่อมบังเกิด เมื่อมีใจประกอบด้วยปีติแล้ว นามกายก็รำงับ เมื่อนามกายรำงับแล้ว เธอย่อมได้เสวยสุข จิตของภิกษุผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! แม้นี้ก็เป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นของภิกษุนั้นผู้มีความเพียรอันกระทำแล้ว ทำจิตให้หลุดพ้นจากกิเลส ทำอาสวะทั้งหลายให้สิ้นไป ธรรมอันเกษมจากโยคะ ที่ยังไม่ได้ไม่ถึง ก็จักได้จักถึง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้เป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นข้อที่ ๓.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหตุข้ออื่นยังมีอีก คือพระศาสดา ครู อาจารย์ ก็มิได้แสดงธรรม และพระภิกษุนั้นเองก็มิได้แสดงธรรม ภิกษุนั้นก็มิได้สาธยายท่องบ่นธรรม แต่ว่าภิกษุนั้นได้ตริตรองธรรมด้วยจิต พิจารณาด้วยใจซึ่งธรรมที่ตนได้สดับแล้วได้เรียนแล้วอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อภิกษุนี้ตริตรองด้วยจิตพิจารณาด้วยใจ ซึ่งธรรมที่ตนได้สดับแล้วเรียนแล้วอย่างไรด้วยประการใด ๆ เธอนั้นก็เป็นผู้รู้แจ้งประจักษ์ชัดซึ่งข้ออรรถข้อธรรมในธรรมนั้นด้วยประการนั้น ๆ เมื่อนั้นปราโมทย์ความบันเทิงย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ เมื่อปราโมทย์เกิดแล้ว ปีติย่อมเกิด เมื่อปีติเกิดในใจแล้ว นามกายก็รำงับ เมื่อนามกายรำงับแล้ว เธอย่อมได้เสวยสุข จิตของภิกษุผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุนั้นย่อมจะมีจิตอันพ้นแล้วจากกิเลสย่อมจะมีอาสวะสิ้นแล้ว ธรรมเป็น

ที่เกษมจากโยคะที่ยังไม่ได้ไม่ถึงก็ย่อมได้ย่อมถึง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อันนี้เป็นเหตุแห่งการหลุดพ้นข้อที่ ๔.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหตุข้ออื่นยังมีอีก คือพระศาสดา ครู อาจารย์ ก็ไม่ได้แสดงธรรม ภิกษุนั้นก็ไม่ได้แสดงธรรม ภิกษุนั้นก็ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่เรียนแล้วอย่างไร และภิกษุนั้นก็ไม่ได้ตรึกตรองซึ่งธรรมตามที่ได้สะดับแล้วเรียนแล้วอย่างไรด้วย หากแต่ว่าภิกษุนั้นได้ทำสมาธินิมิตให้เกิดขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอารมณ์อันเธอถือเอาด้วยดีแล้ว ทำในใจด้วยดีแล้ว ทรงไว้ในใจด้วยดีแล้ว ได้แทงตลอดด้วยดีแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมาธินิมิตอันใดอันหนึ่งเป็นอารมณ์ที่ภิกษุนั้นถือเอาด้วยดีแล้ว ทำไว้ในใจด้วยดีแล้ว ทรงจำไว้ด้วยดีแล้ว แทงตลอดด้วยดีแล้วด้วยประการใดๆ เธอนั้นก็เป็นผู้รู้แจ้งประจักษ์ชัดซึ่งข้ออรรถ ข้อธรรมในธรรมนั้นด้วยประการนั้น ๆ ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ เมื่อปราโมทย์เกิดแล้ว ปีติย่อมบังเกิด เมื่อปีติมีในใจแล้ว นามกายก็รำงับ เมื่อนามกายรำงับแล้ว เธอย่อมได้เสวยสุข จิตของภิกษุผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น ภิกษุนั้นย่อมจะทำจิตให้หลุดพ้นจากกิเลสย่อมจะทำอาสวะให้สิ้นไป ธรรมเป็นที่เกษมจากโยคะไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าธรรมที่ยังไม่ได้ไม่ถึง ก็ย่อมจะได้จะถึงดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อันนี้เป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นข้อที่ ๕.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหตุทั้งหลาย ๕ ประการนี้แลเป็นเหตุแห่งความหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย อันเป็นเหตุที่เมื่อภิกษุผู้ไม่ประมาทแล้ว มีความเพียรเผากิเลสมีตนส่งไปแล้ว ก็ทำจิตที่ยังไม่หลุดพ้นจากกิเลส ให้หลุดพ้นได้ย่อมทำอาสวะที่ยังไม่สิ้นให้สิ้นได้ ธรรมอันเป็นที่เกษมจากโยคะไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่ตนยังไม่ได้ไม่ถึง ก็จะพึงได้พึงถึงโดยแท้แล”

ข้อความในพระบาลีมีเพียงเท่านี้ จากพระพุทธภาษิตแห่งพระบาลีนี้ มีใจความสำคัญที่ควรจะกำหนดไว้เป็น ๕ อย่างสั้น ๆ ว่า ภิกษุได้ฟังธรรมที่มีผู้อื่นมาแสดง ก็ทำให้เห็นอรรถเห็นธรรม จนมีจิตตั้งมั่น บรรลุถึงความหลุดพ้นได้ นี้อย่างหนึ่ง, อย่างที่ ๒ ภิกษุนั้นแสดงธรรมเองเมื่อแสดงอยู่ ย่อมรู้อรรถรู้ธรรมที่ตนกำลังแสดงนั้นก็ทำจิตให้หลุดพ้นได้ และข้อที่ ๓ ภิกษุนั้นท่องบ่นสาธยายธรรมที่ตนได้ศึกษามา ก็ทำ

ให้เกิดความเห็นแจ้งในอรรถและธรรมนั้น ก็สามารถทำให้จิตหลุดพ้นได้. และข้อที่๔ คือภิกษุนั้น ตริตรองธรรมที่ตนได้ศึกษามาแล้วอย่างไรก็ทำให้เกิดการหลุดพ้นแก่ภิกษุนั้นได้ และข้อสุดท้ายก็มีว่าภิกษุนั้นมีสมาธินิมิต ที่กำหนดอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งสมาธิอย่างใดอย่างหนึ่ง จนจิตเป็นสมาธิแล้ว ก็สามารถทำให้เกิดการหลุดพ้นแก่ตนได้ เป็น ๕ อย่างด้วยกันฉะนี้

ถ้าสรุปให้สั้นกว่านี้ก็จะได้ความว่า ภิกษุจะหลุดพ้นจากกิเลสได้ด้วยเหตุ ๕ อย่างคือ ตนเองได้ฟังธรรมอย่างหนึ่ง และตนเองเป็นผู้แสดงธรรมเสียเองนี้อย่างหนึ่ง ตนเองสาธยายธรรมอยู่นี้ก็อย่างหนึ่ง ตนเองตริตรองในธรรมอยู่นี้ก็อย่างหนึ่ง ตนเองทำสมาธิให้เกิดขึ้นแล้วก็หลุดพ้นได้ นี้อย่างหนึ่ง, รวมเป็น ๕ อย่างด้วยกัน อย่างแรกคือฟังธรรม อย่างที่สองคือแสดงธรรมเสียเอง อย่างที่สามท่องบ่นสาธยายธรรมอยู่ด้วยตนเอง อย่างที่สี่ตริตรองใคร่ครวญธรรมอยู่ด้วยตนเอง อย่างที่ห้าทำจิตให้เป็นสมาธิทั้งห้าอย่างนี้มีผลเหมือนกัน คือทำให้บรรลุความสิ้นไป แห่งกิเลสได้ด้วยกันทั้งนั้น

ข้อที่เข้าใจว่าท่านทั้งหลายจะไม่เคยได้ยินได้ฟังไม่เข้าใจนั้นก็อยู่ตรงนี้เอง เพราะว่าคนทั่วไปมักจะเข้าใจกันว่า เราจะหลุดพ้นจากกิเลสได้ ก็ตรงด้วยการปฏิบัติสมาธิวิปัสสนาอย่างเดียว จึงจะเป็นต้นเหตุให้หลุดพ้นจากกิเลสได้. แต่ในที่นี้พระพุทธเจ้าท่านกลับตรัสไว้ว่าเหตุที่จะทำให้หลุดพ้นได้นั้น มิใช่มีเพียงเท่านั้น แต่มีอยู่ถึง ๕ ประการด้วยกัน สี่อย่างที่เพิ่มเข้ามานั้น เราไม่เคยได้ยินได้ฟัง และเรายังสงสัย และเรายังไม่เชื่อ ว่าจะเป็นไปได้ถึงอย่างนั้น เพราะฉะนั้น เป็นเรื่องที่ควรจะกำหนดจดจำพิจารณากันให้ดี ศึกษากันให้ดี สังเกตดูให้ดีเป็นพิเศษ ซึ่งจะได้วิสัชนาต่อไป.

ข้อที่ ๑. ว่าเพราะได้ฟังธรรมจึงหลุดพ้น ข้อที่ ๒. ว่าเพราะแสดงธรรมด้วยตนเองจึงหลุดพ้น ข้อที่ ๓. ว่าสาธยายธรรมอยู่จึงหลุดพ้น ข้อที่ ๔. ว่าตริตรองธรรมอยู่จึงหลุดพ้น ใน ๔ ข้อนี้เป็นของแปลกของใหม่ที่เราต้องสังเกต ต้องเข้าใจกันเสียใหม่

วิมุตตายตนะข้อที่หนึ่งว่า ได้ฟังธรรม จิตหลุดพ้นนั้น เข้าใจได้ไม่ยากนัก เพราะตามธรรมดาเราก็ได้ยินได้ฟังอยู่ทั่ว ๆ ไปแล้วว่า มีบุคคลผู้บรรลุความเป็นพระอรหันต์ในที่นั่งนั้นเอง เช่นไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากำลังฟังคำแนะนำสั่งสอนของพระองค์

อยู่ ก็บรรลุธรรมสูงสุดคือเป็นพระอรหันต์ในที่นั้นเอง นี้ไม่ได้ไปทำสมาธิวิปัสสนาที่ไหน ก็บรรลุธรรมในขณะที่ฟังนั้นเอง นี้ก็เพราะเหตุที่ว่า มีความประจวบเหมาะในการฟังนั้น ทำให้เห็นชัดในข้ออรรถ ข้อธรรม หมายความว่ามีความเข้าใจแจ่มแจ้งลึกซึ้งส่งจิตไปตามความเข้าใจนั้นแล้ว ถอนความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ตนเคยยึดมั่นถือมั่นเสียได้

ข้อนี้ก็เป็นเพราะว่า ในการฟังธรรมนั้น ทำให้เกิดความเข้าใจก่อน และความเข้าใจนั้น ทำให้เกิดปราโมทย์คือความบันเทิงรื่นเริงในธรรมนั้น ปราโมทย์นั้นทำให้เกิดปีติคือความอิ่มอกอิ่มใจ เมื่อปีติเกิดแล้วนามกาย คือจิตใจความคิดต่าง ๆ ก็รำงับลง เมื่อนามกายรำงับลงแล้ว ความรู้สึกเป็นสุข ก็เกิดขึ้น ความรู้สึกที่เป็นสุขนั้นทำจิตให้ตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้แจ้งสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริงจนหมดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง.

นี้เป็นเรื่องที่ต้องสังเกตดูให้ดี ๆ ว่า ต้องมีการฟังธรรม และมีการเข้าใจในธรรมที่ได้ฟังนั้น อย่างที่เรียกว่ารู้ประจักษ์ชัด ว่ามีเหตุอย่างไร มีผลอย่างไร และเมื่อเข้าใจถึงขนาดนั้นแล้วจะเกิดความพอใจขึ้นในตน มีความรื่นเริงบันเทิงในธรรมแล้วมีปีติอิ่มเอิบ ทำให้จิตใจและความรู้สึกคิดนึกรำงับแล้ว จึงจะรู้สึกเป็นสุข ต่อเมื่อรู้สึกเป็นสุขชนิดนี้แล้ว จิตจึงจะอยู่ในลักษณะที่เรียกว่า พร้อมหรือได้ที่ ที่ความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในสิ่งทั้งปวงจะปรากฏจนเห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เป็นต้น

บางคนคงจะประหลาดใจ ว่าทำไมจึงเอาความสุขมาไว้อยู่ที่ตรงนี้ คือเอาความสุขมาไว้ตรงก่อนแต่ที่จิตจะตั้งมั่น และเห็นแจ้งสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง นี้เป็นเรื่องที่สำคัญมากที่จะต้องสังเกตไว้และเข้าใจ. ในการที่เราท่านทั้งหลายฟังธรรมนั้นได้เกิดความรู้สึกตามลำดับอย่างนี้หรือไม่ โดยทั่ว ๆ ไปไม่ได้เกิดความรู้สึกครบถ้วนตามลำดับอย่างนี้ เพราะว่าไม่เข้าใจประจักษ์ชัดในอรรถและธรรมถึงขนาดนั้น เราเข้าใจบ้างเหมือนกัน แต่ว่าไม่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งประจักษ์ชัดในอรรถและธรรม ถึงขนาดที่จะให้เกิดปราโมทย์ปีติ และทำนามกายให้รำงับได้.

ข้อนี้เป็นเพราะเหตุหลายอย่างหลายประการ เช่นว่าเราฟังธรรมแต่พอเป็นพิธีบ้าง เช่นมานั่งหลับฟังธรรมอย่างนี้ก็เป็นอยู่โดยมาก หรือว่าฟังธรรมโดยคิดว่าเอาแต่บุญก็พอแล้ว อย่างนี้ไม่มีทางที่จะเกิดญาณทัศนะเหมือนอย่างที่กล่าวไว้ในพระสูตรนี้ คนส่วนมากฟังธรรมเข้าใจก็ไม่เข้าใจมาก ถึงขนาดที่เกิดญาณทัศนะในลักษณะนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยปัจจุบันนี้ มีการฟังธรรมกันแต่ตามธรรมเนียมตามประเพณีหรือที่เรียกได้ว่าฟังละเมอ ๆ เพ้อ ๆ ไปเป็นส่วนมาก หรือว่าฟังด้วยจิตที่ทะเยอทะยานด้วยความโลภ อยากจะมีความรู้ไว้มาก ๆ เพื่อเป็นคนรู้มากแล้วก็จะดีจะเด่นหรือจะเอาความรู้นั้นไปเป็นเครื่องมือหาลาภสักการะ อย่างนี้เป็นต้น ถ้าฟังด้วยจิตใจที่เป็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีทางที่จะเกิดญาณทัศนะในขณะที่นั่งฟังธรรมนั้นจนมีการบรรลุเป็นลำดับ ๆ ไป ดังที่ได้กล่าวไว้ในพระสูตรนี้ได้

ด้วยเหตุนี้เองหวังว่าเราท่านทั้งหลาย จะได้ปรับปรุงตนเองกันเสียใหม่ ในเรื่องอันเกี่ยวกับการฟังธรรม ในพระสูตรนี้มีข้อความปรากฏชัดอยู่แล้วว่า พระศาสดาครูบาอาจารย์ก็ดี หรือว่า เพื่อนสพรหมจารีด้วยกันอันเป็นที่เคารพก็ดี แสดงธรรมอยู่ภิกษุนั้น ย่อมฟังด้วยดี ไม่ได้ถือว่าเพื่อนสพรหมจารีด้วยกันแสดง แล้วก็ไม่สนใจฟังเท่าที่พระศาสดาเองจะทรงแสดงหรือครูบาอาจารย์บางคนจะได้แสดงนี้ก็เพราะว่าไปนึกถึงเรื่องสูงเรื่องต่ำเรื่องเกียรติ์เรื่องภูมิ ของบุคคลผู้แสดง ดังที่เราได้ยินได้เห็นกันอยู่เป็นอันมากในการวิพากย์วิจารณ์ ว่าคนนั้นแสดง คนนี้แสดง แสดงดี แสดงไม่ดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการแสดงธรรมทางวิทยุกระจายเสียงเป็นต้น มัวแต่วิพากษ์วิจารณ์กันอย่างนี้แล้ว จะมีการฟังด้วยดีอย่างไรเล่า ผู้ที่ฟังด้วยดีนั้นต้องไม่คำนึงถึงตัวบุคคลว่าสูงว่าต่ำ ว่าเก่ง หรือไม่เก่งอย่างนี้เป็นต้น แต่จะเพ่งเฉพาะสิ่งที่กำลังแสดง ข้อความที่กำลังแสดง อรรถและธรรมที่กำลังแสดงว่าเป็นอย่างไร

เมื่อมีผู้เอาอรรถและธรรมมาแสดง ก็ตั้งใจฟังย่อมเงี่ยหูฟัง คือ ฟังด้วยใจทั้งหมด จนประจวบเหมาะในข้อที่แสดงนั้น ตรงกันกับเรื่องที่ตนรู้สึกอยู่ ศึกษาอยู่ ค้นคว้าอยู่ สงสัยอยู่ ในข้ออรรถและธรรม นั้นแจ่มกระจ่างออกมาเป็นความรู้สึกด้วยใจ

ไม่ใช่เป็นความเข้าใจหรือเห็นพ้องด้วยตามแนวของเหตุผล หากแต่ว่าเป็นความรู้สึกที่ลึกกว่านั้นคือรู้สึกลึกซึ้งในจิตใจ จนซึมซาบในใจถึงความจริงข้อนั้น ซึ่งเป็นความจริงที่แท้จริงที่เด็ดขาดที่เฉียบขาด ที่ภิกษุนั้นเห็นอยู่ เข้าใจอยู่ รู้สึกอยู่ว่าเป็นความจริงเหลือที่จะประมาณได้ ดังนี้แล้วก็เรียกว่า เป็นผู้รู้แจ้งประจักษ์ชัด ซึ่งข้ออรรถและข้อธรรมแห่งเนื้อความนั้น เมื่อเป็นดังนี้ ย่อมเกิดปราโมทย์ คือความบันเทิงใจ เป็นลักษณะแห่งความพอใจอย่างยิ่งก่อน

เมื่อเกิดปราโมทย์ คือความบันเทิงใจอย่างนี้แล้วย่อมเป็นธรรมดาอยู่เอง ที่จะเกิดปีติ ความอิ่มอกอิ่มใจต่อไปอีกชั้นหนึ่ง เมื่อสิ้นอำนาจแห่งปีตินี้แล้ว นามกายก็รำงับ หมายความว่า ความรู้สึกคิดนึกในทางจิตใจของภิกษุนั้นทุกอย่างทุกประการย่อมจะรำงับลง มีอาการแห่งจิตที่ไม่มีปัญหา ไม่รู้สึกว่ามีปัญหา ไม่มีความหวัง ไม่มีความทะเยอทะยาน ไม่มีความกระหาย แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง

เมื่อนามกายรำงับในลักษณะนี้แล้ว อาการที่เป็นสุขชนิดใหม่ที่ยังไม่เคยรู้จักมาก่อน ก็จะเกิดขึ้น เมื่อความสุขชนิดนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็มีความรำงับแห่งจิตถึงขนาดที่เรียกว่า เป็นสมาธิ คือตั้งมั่น เป็นสมาหิโต ในลักษณะของความตั้งมั่นเป็นสมาหิโตนี้; ย่อมมีความ บริสุทธิ์ ปราศจากการรบกวนของนิวรณ์ด้วย; ย่อมมีลักษณะที่เป็นกัมมนิโย คือแคล่วคล่องว่องไวต่อความรู้แจ้งด้วย ประกอบไปด้วยอาการ ๓ อย่างอย่างนี้แล้วเรียกว่า "ตั้งมั่น" โดยแท้จริง

ทบทวนอีกครั้งหนึ่งก็คือว่า เป็น สมาหิโต ตั้งมั่นเป็น ปริสุทโธคือบริสุทธิ์ เป็น กัมมนิโย คือไว คล่องแคล่วต่อการที่จะรู้แจ้ง หรือการงานในทางจิต เมื่ออาการอย่างนี้มีขึ้นแก่จิต หรือว่าคุณสมบัติอย่างนี้มีขึ้นแก่จิตแล้ว ย่อมเกิดอาการที่เรียกว่า ยถาภูตัง ปชานาติ คือย่อมรู้ชัดสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง.

ความลับในข้อนี้มีอยู่ว่า ถ้าจิตใจไม่ตั้งมั่นในลักษณะนี้แล้ว ไม่สามารถที่จะเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง ทั้ง ๆ ที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ก็มีลักษณะตามที่เป็นจริงแสดงอยู่. ข้อนี้เราจะต้องทำความเข้าใจกันเสียก่อนว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงย่อม

แสดงลักษณะแห่งความจริงของมันอยู่ด้วยกันทั้งนั้น หากแต่ว่าเราเองต่างหาก ไม่ได้ปรับปรุงจิตใจให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสม ที่จะมองเห็นความจริงข้อนั้น จะพูดให้เห็นด้วยตัวอย่างที่ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านี้ก็ด้วยอยากจะพูดว่า **ต้นไม้ก็พูดได้ ก้อนหินก็พูดได้** พวกเรานั่งอยู่ที่นี่เต็มไปด้วยต้นไม้ เต็มไปด้วยก้อนหินที่มันพูดได้ แต่แล้วเราก็ไม่ได้ยิน เพราะว่าเราหูหนวก หรือตาบอด ไม่เห็นความจริงที่สิ่งเหล่านี้แสดง และไม่ได้ยินข้อความที่สิ่งเหล่านี้แสดง.

การที่กล่าวว่าต้นไม้ก็พูดได้ ก้อนหินก็พูดได้ อะไร ๆ ก็พูดได้นี้ หมายความว่า สิ่งเหล่านั้นมันแสดงความจริงอยู่ทุกขณะ คือแสดงความจริงที่ว่า เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และแสดงความจริงสรุปว่า ไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่น แต่แล้วเราก็ไม่ได้สนใจในสิ่งเหล่านี้เลย เรามานั่งที่นี่ก็เลยไม่ได้ประโยชน์จากธรรมะที่สิ่งเหล่านี้แสดง แต่ถ้าว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมเป็นโยคีเป็นมุนี มีจิตใจที่ตั้งอยู่ในลักษณะที่ละเอียด ที่ประณีต ที่สุขุม ที่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติแล้วย่อมจะได้ยิน คำว่า "ได้ยิน" ในที่นี้เป็นคำอุปมา หมายความว่ามันเกิดรู้สึกขึ้นมาเหมือนกับว่าเห็นหรือเหมือนกับได้ยิน

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงนั่งพิจารณาธรรมอยู่ที่โคนต้นโพธิ์ จนกระทั่งได้รู้แจ้งเห็นจริง นี้เราพูดเป็นอุปมาว่าได้ยินเสียงของธรรมชาติ ได้ยินเสียงของต้นโพธิ์นั้นเองพูดให้ฟัง, มีพระศาสดาที่สำคัญ ๆ หลายองค์นั่งฟังจากธรรมชาติ นั่งดูจากธรรมชาติ แล้วก็ได้เห็นและได้ยิน ได้รับความจริงนั้นมาจากธรรมชาติแล้วก็มาสอนคนอื่นได้ มีศาสดาในรุ่นหลัง ๆ หลายองค์ที่เป็นอย่างนี้ จนเขาสร้างรูปของพระศาสดาองค์นั้น ในลักษณะที่เอามือป้องหูอยู่ เอามือป้องหูคล้าย ๆ กับว่าดักเสียงที่ลอยมาตามธรรมชาติ แล้วก็ได้ยิน. "ได้ยิน" ก็คือเข้าใจรู้แจ้งตามที่เป็นจริง แล้วก็มาสรุปเป็นหัวข้อ สำหรับสอนคนอื่นเป็นบทเพลง อย่างนี้เรียกว่าอาจารย์ผู้นี้ได้ยินต้นไม้พูด ได้ยินก้อนหินพูด ได้ยินเสียงลมพูด ได้ยินอะไร ๆ ต่าง ๆ พูด และได้เห็นทุกสิ่งทุกอย่างแสดงความจริงให้ดู จึงได้รับความจริงจากธรรมชาติ

นี่ความสำคัญมันอยู่ตรงที่ใจของท่านตั้งมั่นอยู่เสมอ คือว่าใจของท่านตั้งมั่นอยู่ในลักษณะที่พร้อมที่จะรับสิ่งเหล่านี้เสมอ. ก็คือตั้งมั่นในลักษณะที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง

คือว่าจิตแน่วแน่มีอารมณ์เดียว จิตบริสุทธิ์ผุดผ่อง จิตไวต่อความรู้สึก ประกอบอยู่ด้วยลักษณะ ๓ ประการนี้แล้ว เรียกว่าจิตตั้งมั่นพร้อมอยู่เสมอ ที่จะรับเอาความจริงจากทุกสิ่งที่มันแสดงออกมา เพราะฉะนั้นเมื่อเห็นอะไรเข้าก็เห็นความจริงของสิ่งนั้น ในลักษณะที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นต้น หรือเมื่อได้ฟังอะไรมา ก็แปลความหมายไปในทางที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ยึดมั่นถือมั่นไม่ได้อย่างนี้ด้วยกันทั้งนั้น.

จิตที่ตั้งมั่นในลักษณะอย่างนี้ มีได้แก่ภิกษุผู้ฟังธรรม และแม้แก่ภิกษุผู้กำลังแสดงธรรมอยู่เอง และแม้แก่ภิกษุที่กำลังสวดท่องบ่นสาธยายธรรมอยู่ และแม้แก่ภิกษุที่ตริตรองทบทวนธรรมอยู่ ทำไมจึงต้องแยกออกไปอย่างนี้ ก็เพราะว่ามันมีอาการที่ต่างกัน. เราไม่สังเกตดูให้ดี แม้แต่ในเรื่องการฟังธรรม เราก็ยังทำไม่ได้เสียแล้ว แล้วเราจะเป็นผู้แสดงธรรมได้อย่างไร. สำหรับในเรื่องการฟังธรรมพอจะเห็นได้โดยง่ายว่า ถ้าเข้าใจธรรมก็จะมีปีติปราโมทย์อย่างนี้ได้ และมีจิตตั้งมั่นอย่างนี้ได้ และในขณะที่จิตตั้งมั่นนั่นเอง ญาณทัศนะในขั้นสุดท้ายจะเห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ก็ปรากฏ จิตใจก็คลายออกจากการยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวงที่เรียกว่า วิราคะ เมื่อคลายออกแล้วก็เป็นอันว่าหลุดพ้น

ยกตัวอย่างเหมือนอย่างว่า ได้ฟังธรรมที่แสดงให้เห็นชัดว่า กามคุณทั้งหลายมีลักษณะเปรียบเหมือนกับไฟบ้าง เปรียบเหมือนกับงูพิษบ้าง เปรียบเหมือนกับหลุมถ่านเพลิงบ้าง เปรียบเหมือนกับเขียงรองสับเนื้อบ้าง ดังนี้เป็นต้นแล้ว ถ้ามีความเข้าใจแจ่มแจ้งประจักษ์ชัดในข้ออรรถข้อธรรมนั้นแล้ว สิ่งที่เรียกว่าความเบื่อหน่ายต่อกามคุณนั้นย่อมจะเกิดขึ้น ที่เรียกว่านิพพิทาญาณ มีความเบื่อหน่ายเกิดขึ้นแล้ว ก็จะเกิดการวาง ที่เรียกว่า วิราคะ หรือการคลายออกที่เรียกว่า วิราคะ เมื่อเกิดวิราคะคลายออกแล้ว ก็จะเกิดความหลุดพ้น ที่เรียกว่า วิมุตติ ในที่นี้คือหลุดพ้นจากกิเลส และสิ้นอาสวะและได้รับธรรมข้ออันเกษมจากโยคะคือความดับทุกข์ ปรากฏชัดอยู่ในขณะนั้น.

เมื่อเป็นดังนี้ เราก็จะสรุปใจความได้อีกครั้งหนึ่งว่า ในการฟังธรรมนั้น เมื่อฟังจนเข้าใจว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาอยู่อย่างไรแล้ว แล้วการที่ไปหลงยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตานั้น ก็เท่ากับเป็น

การเข้าไปกอดรัดเอากองไฟคือความทุกข์เอาไว้นั่นเอง มันจึงสะดุ้งกลัวและถอยหลังออกมาจากสิ่งนั้น ซึ่งเรียกว่านิพพิทา หรือวิราคะ หรือวิมุตติ ซึ่งมีความหมายเหมือนกันหมด นิพพิทา คือความเบื่อหน่ายก็เป็นอาการที่ถอยออก วิราคะ คือการคลาย การคลายความยึดถือก็เป็นการถอยออก วิมุตติ คือความหลุดพ้นก็เป็นการถอยออกแล้วอย่างเต็มตัว

จึงเป็นการเห็นได้ชัดว่า การฟังธรรมที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งประจักษ์ชัดนี้ ทำให้เกิดการถอยออก จึงทำให้เกิดการหลุดพ้นขึ้นมาได้ แต่กำลังของจิตที่จะถอยออกนี้ไม่มากพอ จึงต้องมีปีติและปราโมทย์ มีความรำงับและได้เสวยสุขก่อน จึงจะมีกำลังของจิตมากพอที่จะถอยออก แต่ในขณะนั้นก็มีความรู้สึกระคนปนกันหมด เจือกันหมด คือความเห็นแจ้งมีเท่าไร ปีติปราโมทย์ก็มีมากเท่านั้น มีความรำงับมากเท่านั้น จิตก็ตั้งมั่นมากเท่านั้น สมสัดสมส่วนกันพอดี และจิตที่ตั้งมั่นในขั้นต้น ๆ ก็ทำให้ฟังธรรมนั้นเข้าใจประจักษ์ชัดยิ่งขึ้นไปอีก ทำให้มีปีติปราโมทย์มากขึ้นไปอีก ทำให้นามกายรำงับยิ่งขึ้นไปอีก มีความสุขชนิดที่ทำให้จิตตั้งมั่นมากขึ้นไปอีก ทำงานเจือกัน สัมพันธ์กันอย่างนี้มากยิ่งขึ้นทุกที ผู้นั้นก็สามารถที่จะหลุดพ้นจากกิเลสได้ ในที่นั่งฟังธรรมนั้นเอง อย่างนี้เรียกว่าวิมุตตายตนะ คือบ่อเกิดแห่งวิมุติข้อที่หนึ่ง. อันเกิดขึ้นมาได้จากการฟังธรรม.

วิมุตตายตนะ ข้อที่สอง ซึ่งเกิดขึ้นจากการแสดงธรรม ภิกษุนั้นแสดงธรรมอยู่แท้ ๆ แสดงธรรมให้ผู้อื่นฟังอยู่แท้ ๆ ก็เกิดวิมุตติ คือความหลุดพ้นแก่ตัวเองได้ ข้อนี้ย่อมหมายความในชั้นต้นว่า ภิกษุที่ยังไม่หลุดพ้นเป็นพระอรหันต์ ก็แสดงธรรมได้เหมือนกัน ไม่ใช่รอว่าให้เป็นพระอรหันต์เสียก่อน จึงจะแสดงธรรม ข้อความในสูตรนี้ ยืนยันปรากฏชัดอยู่ดังนี้, ถ้าภิกษุนั้นแสดงธรรมอยู่ การแสดงนั้นก็แสดงไปตามที่ตนได้ศึกษาเล่าเรียนมาอย่างไร แล้วก็พยายามแสดงแก่ผู้ฟังด้วยความตั้งอกตั้งใจจะให้ละเอียดละออให้พิสดาร ให้ถ้วนถี่ ให้ลึกซึ้ง ให้แจ่มกระจ่างแก่ผู้ฟัง.

เมื่อภิกษุกำลังพายยามอยู่อย่างนั้น ท่านทั้งหลายลองพิจารณาลองคิดดูลองทายดูว่าผลจะเกิดขึ้นอย่างไรบ้าง ข้อนี้ผู้ที่เคยเป็นนักเขียน นักขีดนักเขียน ย่อมจะเข้าใจได้ง่ายผู้ที่เป็นนักเขียนบทความ หรือเขียนเรื่องอะไรที่ลึกซึ้งยาก ๆ ก็ตาม ย่อมรู้ดีว่าก่อนแต่

ที่จะเขียนลงไปนั้นต้องคิดต้องนึกเสียก่อนทั้งนั้น บางทีเขียนไม่ได้เป็นชั่วโมง ๆ ก็ยังมีไม่พอใจที่จะเขียนลงไปทั้งที่ไม่ดีทั้งที่ไม่ชัดไม่ละเอียดละออไม่แจ่มแจ้ง ต้องรออยู่จนกว่าจะเข้าใจแจ่มแจ้งเสียก่อนจึงจะเขียนลงไป ดังนั้นในขณะที่คิดมาก ๆ เพื่อจะเขียนลงไปนั่นแหละจิตก็ได้ทำงานไปอีกส่วนหนึ่ง คือ คิดอย่างลึกซึ้ง เพื่อจะให้เกิดการบรรยายโดยพิสดารผู้เขียนนั้นเองกลับได้รับความรู้อย่างใหม่หรือเรื่องใหม่ หรือข้อใหม่อันใหม่เพิ่มขึ้นอย่างไม่นึกไม่ฝัน จึงได้เขียนไปอย่างเป็นตุเป็นตะ ในสิ่งที่ปรากฏออกมาใหม่ที่ไม่เคยเข้าใจมาแต่ก่อน ที่เพิ่งจะมาปรากฏในขณะนี้เอง นี้เห็นได้ง่ายเพราะว่าการขีดการเขียนลงในกระดาษนั้นมีเวลามากพอที่จะคิดจะนึกได้อย่างละเอียดละออ.

ทีนี้ เรามาดูกันถึงการพูด เช่นการแสดงปาฐกถา ผู้แสดงปาฐกถาจะต้องมีความระมัดระวังมาก จะต้องคิดนึกมาก จะต้องกระทำไม่ให้มีการผิดพลาดเลย ดังนั้นจิตจึงทำหน้าที่ที่ยากลำบากขึ้นมาในขณะนั้น คือเพ่งพิจารณาอย่างจริงจังให้เห็นชัดเสียก่อนแล้วจึงพูดออกมา เป็นคำพูดทางปาก ไม่ใช่ว่าพูดพล่อย ๆ ไปได้เหมือนกับนกแก้วนกขุนทอง หรือเหมือนกับเราเปิดจานเสียงแล้วมันก็ดังออกมา หรือว่าพูดไปตามความเคยชิน ไม่ต้องรับผิดชอบในสิ่งที่พูด อย่างนั้นก็หามิได้ แต่ต้องสำรวมสติสัมปชัญญะสำรวมความจำความรู้ทุกอย่างทุกประการ แล้วพูดออกไปให้ลึกซึ้ง แล้วเป็นไปในลักษณะที่ให้แทงจิตแทงใจของบุคคลผู้ฟังด้วย เมื่อกระทำอยู่อย่างนี้ ท่านทั้งหลายลองคำนวณดูเถิดว่า ในขณะนั้นจิตจะต้องปักดิ่งแน่วแน่ลึกซึ้งอย่างไร และขุดค้นเอาของที่ไม่เคยปรากฏมาแต่ก่อน ออกมาได้ใหม่ ๆ อีกอย่างไรเท่าไร. ในการแสดงปาฐกถาเป็นอย่างไร ในการแสดงธรรมะในวัดในวา ในอารามนี้ก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน ยิ่งเป็นการแสดงในที่สงบ สงัด แก่บุคคลผู้ตั้งใจอย่างยิ่ง แก่เพื่อนสพรหมจารี ผู้ตั้งใจฟังอย่างยิ่งแล้ว จิตของภิกษุนั้นย่อมมีความแหลม มีความคม มีความละเอียดละออลึกซึ้งมากกว่ากันอีกมาก ไม่เหมือนการแสดงปาฐกถาตามธรรมดาพอให้เสร็จแล้วไป หรือแสดงกันแต่ในเรื่องโลก ๆ ตามความถนัด. การแสดงธรรมในพระพุทธศาสนานั้น มีความละเอียด ประณีต สุขุม อย่างนี้ เพราะฉะนั้น ผลจึงเกิดขึ้นในลักษณะที่ลึกซึ้งดังที่ได้กล่าวไว้ในข้อนี้ว่า ภิกษุนั้นแสดงธรรมที่ตนได้สดับมาแล้วอย่างไร ได้เรียนแล้ว

อย่างไรแก่ชนทั้งหลายเหล่าอื่นโดยพิสดาร เธอแสดงด้วยประการใด ๆ เธอรู้ประจักษ์ชัดข้ออรรถ ข้อธรรมนั้นด้วยประการนั้น ๆ.

นี้เป็นคำพูดที่ฟังได้ง่ายว่า ภิกษุนั่นแหละจะได้รับสิ่งนั้นก่อนผู้ฟัง หมายความว่าสิ่งใดที่ภิกษุนั้นคิดออกคิดได้เห็นแจ้งนั้น เธอนั้นเป็นผู้รู้แจ้ง รู้ชัดก่อนผู้ฟัง เพราะว่ามันต้องปรากฏอยู่ในใจของเธอก่อน จึงจะแสดงออกมาเป็นคำพูดผู้ฟังย่อมจะได้รับทีหลัง นี้เป็นเครื่องแสดงอยู่ชัดแล้วว่าภิกษุนั้นได้อะไรมากกว่าผู้ฟังมากที่ตรงไหน ? ก็มากที่ตรงข้อที่ว่า ผู้ฟังเพิ่งจะได้ฟังเป็นครั้งแรก ยังคลับคล้ายคลับคลาไม่ค่อยจะเข้าใจด้วยซ้ำไป แต่ในเรื่องเดียวกันนั้นเองภิกษุผู้แสดงธรรมนั้นย่อมรู้แจ้งประจักษ์ชัดอย่างใสแจ๋วเห็นจริงอยู่ในจิตใจของตนแล้ว เรียกว่าภิกษุนั้นได้รับธรรมะนั้นมากกว่าที่ผู้ฟังได้รับ ลึกซึ้งกว่าที่ผู้ฟังได้รับและก่อนกว่าที่ผู้ฟังจะได้รับ. เมื่อเป็นอย่างนี้ควรจะเข้าใจกันเสียว่าผู้แสดงธรรมนั่นแหละได้อะไรมากกว่าผู้ฟัง ผู้ฟังได้อะไรน้อยนิดเดียว แต่ผู้แสดงนั่นแหละกลับได้มากกว่า เพราะต้องคิดนึกมากกว่า ต้องสำรวมมากกว่า ต้องระวังมากกว่า ต้องตั้งสติมากกว่า อะไร ๆ ก็ล้วนแต่ได้มากกว่าไปเสียทั้งนั้น ฟังดูก็ขำดี ว่าผู้ให้นั่นแหละได้มากกว่าผู้รับ ถ้าท่านไม่เชื่อก็ลองไปคิดดู.

ทีนี้ ถ้าว่าภิกษุนั้นขยันให้–ขยันให้อยู่อย่างนี้ ก็ย่อมได้รับอะไรมากกว่าผู้รับมากขึ้น ๆ เป็นทวีคูณ หนักเข้า ๆ ก็จะเต็มไปด้วยธรรมะที่ตนได้มากยิ่งขึ้นทุกที ผู้แสดงธรรมนั้น กลายเป็นผู้ที่บรรลุธรรมก่อนผู้ฟัง ไปไกลก้าวหน้าไปกว่าผู้ฟัง เป็นเรื่องที่จะมองเห็นได้ เป็นความจริงที่พอจะเข้าใจได้ แม้อาตมาเอง ก็มีความรู้สึกอย่างนี้ว่ามีอะไรที่ได้ในขณะที่มีการให้แก่ผู้อื่น ยกตัวอย่างเช่น เมื่อจะอธิบายเรื่องที่ลึก ๆ ยาก ๆ ให้คนโง่ ๆ ฟัง มันเป็นเรื่องที่ต้องคิดหนักขนาดที่เกือบจะปวดหัว เมื่อมันคิดหนักขนาดนี้มันก็ต้องรู้อะไรมาก หรือกว้างออกไปเป็นของตนก่อน เข้าใจเป็นอย่างดีแล้วก็เอาไปพูดให้คนที่โง่นั้นฟัง แล้วก็พูดกันอย่างไร ๆ มันก็ไม่รู้เรื่องอยู่นั่นเอง ผู้ฟังนั้นก็ไม่ได้อะไรไป แต่ผู้พูดหรือผู้ให้นี้กลับได้มากยิ่งขึ้นทุกที ถ้าขืนทำอยู่อย่างนี้บ่อย ๆ ไม่กี่ปี ก็จะเจริญก้าวหน้าในทางธรรมมากพอทีเดียว จนเป็นผู้รู้ธรรมะได้สามารถทำความหลุดพ้นให้แก่ตนได้.

ถ้าเข้าใจข้อนี้ ก็จะเข้าใจข้อความในพระบาลีนี้ ที่กล่าวไว้ชัดว่า ภิกษุนั้นหลุดพ้นแล้วจากกิเลส เพราะเหตุแห่งการแสดงธรรม ในขณะที่แสดงธรรมมีการบีบบังคับให้จิตใจของตนทำหน้าที่อย่างหนัก ในการนึก การคิด การพิจารณา เห็นแจ้งข้อความที่ตนได้เคยเล่าเรียนมาในขณะนั้น นี้ก็หมายความว่าภิกษุนั้นก็เคยเล่าเรียนมา ได้ฟังมาแล้วเป็นอันมาก แล้วก็ไม่เข้าใจอยู่นั่นเอง เพิ่งจะมาเข้าใจในเมื่อต้องการจะอธิบายให้ผู้อื่นฟัง คือเอาสิ่งที่ได้เล่าเรียนมานั่นแหละมาขบมาคิดกันใหม่ ในขณะที่ต้องการจะพูดให้ผู้อื่นฟัง โดยเฉพาะที่จะพูดให้คนโง่ฟัง ต้องคิดมาก ต้องนึกมาก ต้องนึกกว้างมากกว่าที่จะพูดให้คนฉลาดฟัง เพราะฉะนั้นคนโง่ ๆ นี้ก็มีประโยชน์เหมือนกันในการที่จะช่วยทำให้ใครคนใดคนหนึ่ง ต้องคิดนึกอะไรมาก เช่นเดียวกับภิกษุนี้ ที่ต้องการจะแสดงธรรมแก่คนเหล่าอื่นโดยพิสดาร จึงต้องคิดนึกมาก จนตัวเองเป็นผู้รู้ประจักษ์ชัดในข้ออรรถ ข้อธรรมในธรรมนั้น ๆ โดยประการนั้น ๆ จนกระทั่งเกิดปราโมทย์ เกิดปีติ มีนามกายรำงับแล้วมีความสุข มีจิตตั้งมั่นในลักษณะที่เป็น สมาหิโต ปริสุทโธ กัมมนิโย ดังที่กล่าวแล้ว ญาณทัศนะก็เกิดขึ้นในสิ่งทั้งปวงว่า ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น มีความเบื่อหน่าย มีความคลายกำหนัด มีความหลุดพ้นจากกิเลส ทำอาสวะให้สิ้นไป ได้บรรลุธรรมที่เกษมจากโยคะ คือไม่มีความทุกข์ที่ยังไม่เคยได้ไม่เคยถึง ก็มาได้มาถึงด้วยเหตุนี้.

เพื่อประโยชน์ที่มากออกไป อยากจะแนะนำท่านทั้งหลายว่า การที่ท่านทั้งหลายจะเสียสละกันบ้าง ย่อมจะเป็นการดี คือเสียสละในการที่จะอธิบายธรรมให้ผู้อื่นฟัง เมื่อถึงวันพระวันอุโบสถมาประชุมกันแล้ว เราก็ทำการเสียสละเพื่อจะเป็นผู้อธิบายให้ผู้อื่นฟัง เราก็ตั้งจิตคิดนึกอย่างลึกซึ้ง ลำรวมอย่างลึกซึ้งเพื่อที่จะอธิบายให้เขาฟัง และเมื่อเขาฟังไม่เข้าใจ ก็ยอมให้เขาซักไซ้โดยไม่ต้องโกรธ เขายิ่งซักไซ้มากขึ้นก็ยิ่งไม่โกรธ แต่พยายามคิดนึกให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีกเพื่อจะตอบคำถามของเขาให้ได้ ถ้าทำอยู่อย่างนี้ ไม่เท่าไรก็จะมีความแคล่วคล่องว่องไว ในการคิดการนึกในข้ออรรถข้อธรรม แล้วก็จะได้รับผลก่อนเพื่อนที่นั่งฟัง หรือที่มาซักถามเรา คือเราจะประจักษ์ชัดในข้ออรรถ

ข้อธรรมนั้นก่อนเขา ได้รับประโยชน์ก่อนเขา และบางทีเขาอาจจะไม่ได้รับเลยก็ได้ แต่เราก็ได้รับถึงที่สุดแล้ว

ดังนั้นขอให้ทุกคนรู้จักเสียสละในการที่จะคิดนึกเพื่ออธิบายให้เพื่อนกันฟัง ซึ่งก็เป็นการแสดงธรรมอยู่แบบหนึ่งด้วยเหมือนกัน แสดงให้ละเอียดละออโดยไม่รู้สึกเบื่อหน่าย พยายามอธิบายให้ละเอียดละออ โดยไม่มีการโกรธแค้นขุ่นเคืองในเมื่อมีผู้มาซักถาม เดี๋ยวนี้เราทำกันอย่างนี้หรือไม่ดูเหมือนจะไม่ได้ทำกันอย่างนี้เลย พอถูกใครซักถามเข้าหน่อยก็โกรธเสียแล้ว เมื่อความโกรธเกิดแล้วก็เป็นความมืดมิดยิ่งกว่าความมืดใด ๆ เมื่อเกิดความมืดเสียแล้วจะมีความแจ่มแจ้งในข้ออรรถข้อธรรมไม่ได้ เพราะฉะนั้นต้องไม่โกรธ

ทีนี้อีกทีหนึ่งก็ขี้เกียจ ขี้เกียจที่จะพูดด้วย ไม่อยากจะพูดด้วย ก็เพราะมีความเห็นแก่ตัวมากเกินไป ไม่คิดจะช่วยผู้อื่นเสียเลย ความขี้เกียจนี้ก็เป็นอุปสรรคที่จะทำให้ผู้นั้นไม่เจริญไม่ก้าวหน้าในทางธรรม เราควรจะขยันในการที่จะเสียสละหรือช่วยผู้อื่นยอมเสียสละ ไม่มีความเบื่อหน่ายแม้จะถูกรบกวนมากมายอย่างไร ข้อนี้มันเป็นกำไรแก่บุคคลผู้นั้นเอง เพราะว่ายิ่งตอนถูกซักไซ้มากเท่าไร ก็ยิ่งเป็นความฉลาดแก่ผู้ถูกซักไซ้นั้นเองมากเท่านั้น ธรรมชาติสร้างให้เรามีปัญญา มีความสามารถพอที่จะทำอย่างนั้นได้ แต่เราไม่ยอมรับ เรามาทำลายความฉลาดนั้นเสีย คือทำตัวเราให้โง่ลงไปอีก เพราะไม่ยอมให้ถูกซักไซ้ไล่เลียง ไม่พยายามที่จะตอบคำถามที่ควรจะตอบ อย่างนี้เป็นต้น.

จึงหวังว่าภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา จะได้เอาความข้อนี้ไปคิดกันเสียใหม่ แล้วอย่าเห็นแก่ตัวมากถึงขนาดที่จะไม่ยอมสนใจ ในการที่จะตอบคำถามอย่างจู้จี้พิรี้พิไรของบุคคลอื่นเลย จงถือเสียว่า การจู้จี้พิรี้พิไรของคนอื่นนั้น มันเป็นลาภแก่เรา เป็นการ "ได้" ที่ดีแก่เรามันเหมือนกับการสอบไล่เราในชั้นต้นก่อนว่าเป็นคนขี้เกียจหรือไม่ขี้เกียจ เป็นคนขี้โกรธ หรือไม่ขี้โกรธ เมื่อเราไม่ขี้เกียจ ไม่ขี้โกรธ เราก็สอบต่อไปว่า เรามีความรู้พอสมควรแก่อัตภาพหรือหาไม่ ถ้าเราไม่ตอบคำถาม หรือตอบคำถามตามธรรมดาไม่ได้ ก็เรียกว่า เรายังไม่มีความรู้ที่สมควรแก่อัตภาพ

เราจะต้องพยายามให้รู้ให้เข้าใจให้พอสมควรแก่อัตภาพเสียก่อน ให้เป็นต้นทุนสำหรับจะก้าวหน้าต่อไปในธรรมที่สูงขึ้นไป.

เพราะฉะนั้น ขอให้ยินดีในการที่จะตอบคำถามของผู้อื่น แม้จะไม่ตั้งตัวเป็นผู้แสดงธรรมขึ้นธรรมมาสน์เทศน์ก็จงแสดงธรรมด้วยการตอบคำถามของผู้อื่นเถิด พยายามตอบคำถามให้ดีที่สุด แม้แต่ของลูกของหลานตัวเล็ก ๆ ที่จะมาจู้จี้พิรี้พิไรถามอย่างใดก็ตาม ก็จงพยายามคิดนึกเพื่อตอบให้ดีที่สุดเถิด จะเป็นเหตุให้ได้รับอานิสงส์แห่งวิมุตตายตนะข้อที่สองนี้ โดยไม่ต้องสงสัยเลย ไม่ต้องขึ้นธรรมาสน์แสดงธรรมเหมือนภิกษุก็ได้รับผลอย่างเดียวกันให้ตั้งอกตั้งใจตอบคำถามให้ดีที่สุด แล้วความแจ่มแจ้งสว่างไสวจะเกิดแก่เราก่อน แล้วจะเกิดปราโมทย์และปีติ ทำจิตให้รำงับตั้งมั่นพร้อมที่จะเกิดญาณทัศนะในอันดับสูงยิ่งขึ้นไปจนเกิดความหลุดพ้นจากกิเลสได้ นี้เรียกว่าวิมุตตายตนะคือ บ่อเกิดแห่งวิมุต ข้อที่สอง อันเกิดมาจากการแสดงธรรม ต่างกันกับข้อที่หนึ่งที่เกิดมาจากการฟังธรรม.

เอามาเปรียบกันดูก็น่าอัศจรรย์ในข้อที่ว่า การฟังธรรมก็ทำให้หลุดพ้นได้ การแสดงธรรมก็ทำให้หลุดพ้นได้ ผู้ให้ธรรมก็หลุดพ้นได้ ผู้รับธรรมก็หลุดพ้นได้ มันมีวิธีมากมายอยู่ถึงขนาดนี้แล้ว ทำไมเราจึงไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากช่องทางหรือโอกาสที่มีอยู่มากมายถึงขนาดนั้น.

วิมุตตายตนะข้อที่สาม ทีนี้ลองพิจารณากันดูต่อไปถึงวิมุตตายตนะข้อที่สามคือ ความหลุดพ้นที่เกิดมาจากการสาธยายธรรม ท่องบ่นธรรม.

ข้อแรกที่เราจะต้องพิจารณาดูให้ดี คือ การท่องบ่นชนิดไหนเล่า ที่จะทำให้เกิดความหลุดพ้นแก่บุคคลผู้ท่องบ่น การท่องบ่นเหมือนการสวดมนต์เมื่อตะกี้ที่สวดกันดังลั่นไปหมดนี้ จะเรียกว่าเป็นการสาธยายท่องบ่นที่เป็นวิมุตตายตนะข้อที่สามได้หรือไม่ ถ้าได้ ทำไมไม่ทำให้คนที่ท่องบ่นสาธยายนี้ มีความหลุดพ้น จากกิเลส เหมือนที่กล่าวไว้ในสูตรนี้เล่า, ถ้าอยากจะเข้าใจข้อความนี้ ก็ขอให้ท่านทั้งหลายทบทวนดูถึงเรื่องที่เคยชี้แจงอธิบายมามากมายหลายครั้งหลายหนแล้ว ว่าสวดมนต์แปลนี้ไม่ได้มีไว้สำหรับให้ท่องสวดอย่างนกแก้วนกขุนทองหรือท่องเฉยๆ ทีแรกเราสวดบาลียังไม่รู้เรื่อง เดี๋ยวนี้

เรามีคำแปลด้วย ก็พอจะรู้เรื่อง แต่แล้วก็ดูเหมือนจะไม่รู้เรื่องอยู่อีกนั่นเอง เพราะว่าไปท่องเสียอย่างเดียวกับท่องบาลี. เมื่อเราสวดไม่แปลเราสวดอย่างไร เมื่อสวดแปลเราก็ยังสวดอย่างนั้น หรือสวดอย่างละเมอเพ้อ ๆ ไป เพราะปากว่าไปได้ด้วยความเคยชิน มีความรู้สึกครึ่งหลับครึ่งตื่นก็ยังสวดมนต์แปลนี้ไปได้ เพราะว่ามีความเคยชิน.

เพราะเหตุฉะนั้น จึงกล่าวว่าแม้จะมีการสวดแปลแล้วก็ยังเหมือนกับที่สวดไม่แปลอยู่นั่นเอง คือสวดไปตามความเคยชิน เพราะเหตุฉะนั้น จึงได้แนะให้ว่าอย่าสวดอย่างนั้น ให้หัดสวดด้วยการสวดคำแปลได้แล้ว ให้รู้ความหมายของคำแปลให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป จนกระทั่งว่าเป็นการแสดงธรรมให้แก่ตัวเองฟัง เมื่อเราสวดออกไปอย่างไรก็ให้เหมือนกับการแสดงธรรมให้ตัวเองฟัง ให้เรื่องที่เคยลึกซึ้งอยู่นั้นค่อย ๆ ตื้นเข้า ๆ เพื่อให้รู้ความหมายของคำที่สวดนั้นเช่นเราจะสวดว่า คนพวกหนึ่งข้ามฟากโน้นไปไม่ได้มัวแต่วิ่งเลาะอยู่ตามฝั่งนี้และมีอยู่มาก นี้ก็ให้รู้ว่าเราอยู่ในพวกนั้นหรือเปล่า ถ้าเราอยู่ในพวกนั้นก็ควรจะสะดุ้งแล้วก็จะมีการเปลี่ยนแปลงในทางจิตใจ เพื่อจะเป็นผู้ข้ามฟากกับเขาได้บ้าง หรือเมื่อเราสวดเรื่องบทอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เราต้องสะดุ้ง เมื่อได้สวดคำว่า อนิจจัง หรืออนัตตา เพราะเราสวดด้วยสติสัมปชัญญะในความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาของสิ่งต่าง ๆ นั่นเอง อย่างนี้เรียกว่าเราสวดด้วยใจ ไม่ใช่สวดด้วยปาก.

เมื่อเราสวดด้วยใจอย่างนี้จนถึงที่สุดแล้ว เราก็เลื่อนไปสวดด้วยความรู้สึกที่ลึกไปกว่านั้น คือความรู้สึกจริง ๆ ที่เราอบรมอยู่เสมอ ให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้นอย่างนี้ มันเลยความเข้าใจไปเป็นความรู้สึก จนกระทั่งเป็นปัญญาที่แท้จริง คือรู้แจ้งชัดในข้ออรรถข้อธรรม ด้วยความรู้สึกจริง ๆ ไม่ใช่รู้สึกด้วยความคิดความนึกหรือเหตุผล แต่รู้สึกว่ามองเห็นชัดจริง ๆ มันเป็นอย่างนั้นจริง ๆ โดยไม่ต้องอาศัยเหตุผล ก็มีความรู้สึกอย่างแจ่มแจ้งได้ ถ้าเป็นอย่างนี้แล้ว การสวดมนต์นั่นเอง การสาธยายท่องบ่นข้อความนั้นเองทำให้จงเกิดวิมุตตายตนะข้อนี้ได้ แต่ว่าผู้นั้นจะต้องฝึกฝนเป็นอย่างมาก ฝึกฝนแล้วฝึกฝนอีก ที่จะให้การสวดมนต์ของตนลึกซึ้งยิ่งขึ้นเสมอไป ไม่ใช่สวดพอให้นอนหลับสบาย คือสวดให้เกิดอาการง่วงนอนแล้วจะได้นอนหลับสบาย ไม่ใช่สวดมนต์แก้นอนไม่หลับ อย่างนี้มันเป็นเครื่องจักรชนิดหนึ่ง ไม่อยู่ในวิมุตตายตนะข้อนี้เลย จะต้องไม่

สวดแต่ปาก จะต้องสวดด้วยจิตใจและไม่สวดแต่เพียงด้วยจิตใจ จะต้องสวดด้วยสติปัญญาที่ลึกซึ้งไปกว่านั้น ฝึกอยู่อย่างนี้แล้ว **การสวดมนต์นั้นก็คือการทำวิปัสสนาชนิดหนึ่งนั่นเอง** ไม่ใช่การสวด ๆ ท่อง ๆ บ่น ๆ ไปด้วยปากด้วยลิ้นตามความเคยชิน เหมือนที่สวด ๆ กันอยู่

นี้คือ ข้อที่แนะให้สังเกตดูกันเสียใหม่ ให้พยายามกันเสียใหม่ ที่ว่าการสวดมนต์ของเรานี้ จะต้องดีขึ้นทุกเดือนทุกปี ทุก ๆ ปี คือให้สวดมนต์ด้วยสติปัญญา ด้วยความรู้สึกมากยิ่ง ๆ ขึ้นไปทุกปี จึงจะได้รับอานิสงส์ที่เป็นวิมุตตายตนะข้อนี้ เดี๋ยวนี้เราสวดอย่างถอยหลังเข้าคลองเหมือนที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า พอจำได้แม่นยำแล้วสวดอย่างละเมอ ๆ ครึ่งหลับครึ่งตื่นก็สวดกันไปได้อยู่นั่นเอง ยิ่งทำอย่างนี้มากขึ้นเท่าไรก็จะยิ่งเป็นการถอยหลังเข้าคลองมากขึ้นเท่านั้น.

ขอให้สังเกตดูให้ดี และให้จับความจริงข้อนี้ให้ได้ว่าสวดมนต์บทที่เข้ามาใหม่ ๆ นั้น เราระมัดระวังมาก รู้เนื้อความของบทสวดมนต์บทนั้นมาก แต่พอเราจำได้จนเคยชินปากแล้วมันก็เลือนไป กลายเป็นว่าแต่ปากอย่างนกแก้วนกขุนทองไปเสียแล้วหาได้ก้บอกจับใจในเนื้อความ แห่งมนต์นั้น เหมือนกับ ที่เราแรกรับเอามาเรียนใหม่ ๆ ไม่ขอให้ทุกคนสังเกตดูเถิดว่า สวดมนต์บทใหม่ ๆ แปลก ๆ ที่เราเพิ่งจะได้รับมานั้น มันมันทำความอิ่มอกอิ่มใจให้แก่เราในข้อความนั้นอยู่พักหนึ่งทีเดียว อาจจะเป็นเวลาหลายเดือนก็ได้ แต่แล้วพอความเคยชินเกิดขึ้น สวดได้คล่องโดยไม่ต้องระมัดระวังในเรื่องความหมายแล้ว มันก็เลือนไปจางหายไป เงียบไป เหลืออยู่แต่เสียงที่ปากว่าไปได้ด้วยความเคยชิน.

นี้เป็นกันหรือไม่ และเป็นกันมากน้อยเท่าไร ขอให้ทุกคนสังเกตดูตนเองให้มาก เพื่อจะได้นำมาปรับปรุงการสาธยายท่องบ่น สวดมนต์ทำวัตรของตนให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป ให้ถูกตามเรื่องตามราวยิ่ง ๆ ขึ้นไป จนกระทั่งได้รับอานิสงส์ที่เป็นวิมุตตายตนะข้อที่สามนี้ ให้ได้ด้วยกันทุกคนเพื่อจะมีโอกาสหลุดพ้นจากกิเลส แม้ด้วยลำพังการสวดมนต์อย่างที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในสูตรนี้ก็ได้.

ฟังดูให้ดี ๆ ว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า แม้แต่การสาธยายท่องบ่นนี้ก็ยังเป็นชนวนเป็นต้นเหตุให้เกิดความหลุดพ้นจากกิเลสของจิตได้ เราควรจะได้รับประโยชน์ในข้อนี้กันโดยเร็ว เพราะว่ามันอยู่ในวิสัยที่เราจะทำได้ อย่าได้ไปคิดว่าต้องไปนั่งวิปัสสนาในป่าในดงอย่างนั้นอย่างนี้จึงจะหลุดพ้นได้ พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เองว่า แม้แต่การสาธยายท่องบ่นธรรมะที่ตนได้เรียนแล้วสดับแล้วอย่างไร ก็ยังทำให้เกิดการหลุดพ้นจากกิเลสแก่จิตใจได้ ขออย่างเดียวแต่อย่าสวดอย่างนกแก้วนกขุนทอง โดยลักษณะดังที่กล่าวมาแล้วนั้น. ให้พยายามอบรมบ่มนิสัย สร้างจิตใจที่มีสมรรถภาพที่จะรู้สึกต่อความหมายของธรรมที่ตนกำลังสวดอยู่นั้นยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็จะเกิดอาการที่เรียกว่าภิกษุนั้นสาธยายธรรมที่ตนสดับแล้วได้เรียนแล้วอย่างไร โดยพิสดารด้วยประการใด ๆ ภิกษุนั้นเป็นผู้รู้แจ้งประจักษ์ชัดข้ออรรถ ข้อธรรม ที่ตนกำลังกำลังสาธยายนั้น โดยประการนั้น เมื่อเป็นดังนี้ ปราโมทย์ก็เกิด ปีติก็เกิด นามกายก็รำงับได้เสวยสุข แล้วทำจิตให้พร้อมอยู่ในการที่จะเกิดญาณทัศนะ เพื่อเกิดวิราคะ เกิดวิมุตติตามลำดับไป.

หนทางที่จะหลุดพ้นได้เพิ่มขึ้นอีกข้อหนึ่งเป็นสามข้อ ว่าการฟังผู้อื่นพูดก็ดี การพูดให้ผู้อื่นฟังก็ดี และการท่องบ่นมนตราที่ได้เรียนไว้ก็ดี ทั้ง ๓ อย่างนี้แต่ละอย่าง ๆ ก็เป็นหนทางที่จะให้เกิดความหลุดพ้นจากกิเลสได้ หมายความว่า แม้จะไม่มีสติปัญญามากมายขนาดจะนับเมล็ดทรายในมหาสมุทรได้ เราก็ยังอาจที่จะหลุดพ้นจากกิเลสได้เพราะการสาธยายท่องบ่นที่ถูกวิธีดังที่กล่าวมานี้.

วิมุตตายตนะข้อที่สี่ ทีนี้ถัดไปข้อที่สี่ ภิกษุตริตรองพิจารณาธรรมที่ได้สดับแล้วได้เรียนแล้วอย่างไร นี้ไม่เกี่ยวกับการพูดให้ผู้อื่นฟัง หรือฟังผู้อื่นพูด หรือท่องบ่นอีกแล้ว แต่หมายถึงการเจาะจงพินิจพิจารณาธรรม ที่เราได้เคยได้ยินได้ฟังมาแล้วอย่างละเอียด อย่างลึกซึ้ง อย่างพิสดาร นี้คือข้อแนะทั่ว ๆ ไป คำสั่งสอนทั่ว ๆ ไปที่เราได้ยินได้ฟังอยู่ จะไม่อธิบายอะไรให้มากไปกว่านี้อีก เพราะเป็นเรื่องที่ได้ยินได้ฟังซ้ำ ๆ ซาก ๆ ว่าให้หมั่นพินิจพิจารณาธรรมะที่ตนได้อ่าน ได้ฟัง ได้ศึกษา ได้เล่าเรียนให้จริงจังก็จะเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงได้ ดูแล้วมันยากไปกว่าข้อที่หนึ่ง ข้อที่สอง ข้อสาม คือฟังผู้อื่นพูด หรือพูดให้ผู้อื่นฟัง หรือสวดร้องท่องบ่นธรรมะนั้น ๆ อยู่.

วิมุตตายตนะข้อที่ห้า ทีนี้ก็มาถึงข้อที่ห้า ที่ว่าทำจิตให้เป็นสมาธิ ถือเอาธรรมะข้อใดข้อหนึ่ง มาเป็นนิมิตแห่งสมาธิ จะใช้วัตถุภายนอก หรือใช้อาการภายในเช่นลมหายใจเป็นต้น ทำจิตให้เป็นสมาธิ ด้วยการเพ่งอารมณ์นั้น ให้เป็นอารมณ์ที่ถือเอาด้วยดี ให้มีการแทงตลอดอารมณ์นั้นจริงๆ คือว่าจะเพ่งในลักษณะที่ให้จิตสงบเป็นเป็นสมาธิ แล้วเพ่งหาความจริงในสิ่งนั้นอีกต่อหนึ่ง จนกระทั่งเกิดปีติปราโมทย์ เกิดความรำงับในทางนามกาย มีจิตประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการ ที่พร้อมที่จะบรรลุญาณทัศนะ นี้ก็เป็นการเจริญสมถะและวิปัสสนาโดยตรง.

สรุปความแล้วก็กล่าวได้ว่า ในโอกาส ๕ ประการนี้มีความลดหลั่นกันตามลำดับข้อแรกดูจะเป็นของธรรมดามากหรือง่ายที่สุด คือการฟังเขาพูด ข้อที่สอง เราพูดให้เขาฟัง ข้อที่สาม ก็ท่องบ่นอยู่ด้วยความรู้สึกในความหมายของสิ่งที่ท่องบ่น ส่วนข้อที่สี่นั้น เพ่งพิจารณาธรรมะนั้น ๆ อย่างละเอียดละออ ส่วนข้อที่ห้านั้น ให้ถือเอาธรรมะเป็นอารมณ์หรือเป็นนิมิตสำหรับให้เกิดสมาธิเสียก่อน แล้วจึงพิจารณาด้วยปัญญาในลักษณะที่เป็นวิปัสสนาโดยตรง รวมเป็นห้าข้อด้วยกัน แต่ละข้อ ๆ เป็นเหตุให้หลุดพ้นจากกิเลสโดยเสมอกันดังพระบาลีที่ได้ตรัสไว้เช่นนี้.

ประโยชน์แห่งพระสูตรนี้ ที่เห็นว่ามีอยู่อย่างมากมายนั้น ก็คือการที่แสดงให้เห็นได้ว่า แม้เราจะไม่สามารถทำสมถะและวิปัสสนาที่ลึกซึ้งยุ่งยากลำบาก เราก็ยังสามารถจะหลุดพ้นจากกิเลสได้ ด้วยการพิจารณาไตร่ตรองในธรรมที่เราได้ยินได้ฟังถ้าเราไม่สามารถจะพิจารณาไตร่ตรองธรรมะนั้นได้ เราก็ยังมีโอกาสที่จะท่องบ่นธรรมะนั้นด้วยสติสัมปชัญญะ ด้วยจิตใจที่คอยจดจ่ออยู่ที่ความหมายของสิ่งที่เราท่องบ่น ถ้าเรายังทำอย่างนั้นไม่ได้อีก เราก็พยายามที่จะพูดให้ผู้อื่นฟัง ด้วยความตั้งอกตั้งใจอย่างละเอียดละออ ถ้าเรายังทำอย่างนั้นไม่ได้อีกเราก็จงฟังผู้อื่นพูดด้วยความตั้งอกตั้งใจอย่างระมัดระวังให้ดีที่สุด เราก็ยังมีทางที่จะหลุดพ้นได้ อย่างนี้เรียกว่าโอกาสมีให้เลือกถึง ๕ ประการแล้ว และก็มีอย่างง่าย ๆ รวมอยู่ด้วยถึง ๓ อย่าง ถ้าหากว่าเราไม่สามารถจะถือเอาอย่างใดอย่างหนึ่งในห้าอย่างนี้ได้แล้ว ก็เรียกว่าเป็นผู้อาภัพ เป็นผู้ที่ไม่สมควรที่จะหลุดพ้นเสียแล้ว เป็นคนอาภัพไม่สมควรที่จะหลุดพ้นจากกิเลสเสียแล้วเป็นแน่นอน

ใครจะยอมตนเป็นคนอาภัพถึงขนาดนั้นบ้าง ก็ลองพิจารณาดูเองเถิด เกิดมาทีหนึ่งก็อย่าให้เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์และพบพระพุทธศาสนาเลย อย่าให้ต้องอาภัพถึงขนาดนั้นเลย เพราะหนทางมีให้เลือกถึง ๕ ประการ แล้วก็มีอย่างง่ายที่สุดให้เลือกด้วย.

หวังว่าท่านทั้งหลายจะได้ถือเอาประโยชน์จากพระบาลี วิมุตตายตนะสูตรนี้ให้ได้ด้วยกันทุกคน ในลักษณะที่เหมาะสม จะเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นของที่เหมาะสำหรับตนก็ได้ หรือว่าจะถือเอาโอกาสทั้งห้าโอกาสนั้นผึกฝนสลับกันไปอย่างนั้นอย่างนี้อย่างโน้นโดยสมควรแก่โอกาสและสมัย อย่างนี้ก็ยังทำได้ เรียกว่าเรายังมีโอกาสที่จะบรรลุธรรมะได้มากมายเหลือเกิน มีให้เลือกมากเหลือเกินแต่เราก็เหลวไหลเสียเองขี้เกียจเสียเอง ไม่เอาใจใส่เสียเอง เอาแต่เรื่องง่าย ๆ อย่างขี้เกียจ คือฟังก็ฟังให้แล้วไป ถึงทีจะพูดให้ผู้อื่นฟังบ้างก็ขี้เกียจเสียแล้ว ถึงคราวที่จะสวดร้องท่องบ่นก็สวดร้องอย่างนกแก้วนกขุนทอง พอถึงคราวที่จะตริตรองธรรมะอันลึกซึ้งบ้างก็ปล่อยให้ง่วงนอนเสีย พอถึงคราวที่จะทำสมถะวิปัสสนาบ้าง ก็ว่ายุ่งยากเกินไปมีเรื่องที่จะต้องทำลำบากมาก ไม่อยู่ในวิสัยที่จะทำได้ มันก็หมดกัน ไม่มีอะไรเหลือสำหรับบุคคลผู้นั้น ที่จะเอาตัวรอดได้.

ทีนี้มาตั้งใจเสียใหม่ พยายามฟังผู้อื่นพูดให้ดี ๆ พยายามพูดให้ผู้อื่นฟังบ้างให้ดี ๆ สวดร้องท่องบ่นอยู่เป็นประจำให้ดี ๆ พิจารณาไตร่ตรองธรรมะตามโอกาสที่เรามีความโปร่งอกโปร่งใจสบายดี แล้วก็ถือโอกาสทำสมาธิวิปัสสนาเท่าที่เราจะทำได้ เรียกว่าเป็นผู้ขยันขันแข็งอยู่ทุก ๆ วิถีทาง นี้เรียกว่าเป็นการเจริญภาวนา คืออบรมบ่มตัวเองให้เจริญก้าวหน้าไป ตามทางธรรมะแห่งพระพุทธศาสนา ได้รับประโยชน์โดยสมควรแก่การประพฤติปฏิบัติโดยแน่นอนเพราะว่าธรรมะนั้นเป็น อกาลิโก ไม่จำกัดกาลเวลาและอยู่ในคลองแห่งเหตุผล ประพฤติได้เท่าไรก็มีผลเท่านั้นมีผลแน่นอนด้วย ไม่จำกัดเวลาด้วย คนจึงได้รับประโยชน์จากธรรมะกันมาแล้วมากมาย จนกลายเป็นอริยะบุคคลในพระพุทธศาสนา.

หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคนที่มีความสนใจในเรื่องของพระอรหันต์ อันมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน จะได้สนใจใน รื่องวิมุตตายตนะ คือบ่อเกิดแห่งวิมุตตินี้กันให้มากเพื่อจะได้ทำให้เราเดินตามพระอรหันต์ได้ง่ายขึ้น ปฏิบัติตามพระอรหันต์ได้ง่าย

ขึ้น เหมือนที่เราปัจจเวกขณ์อุโบสถอยู่ทุกวันว่า มีการทำตามพระอรหันต์อย่างนั้น อย่างนี้อย่างสุดความสามารถของเรา และวันนี้ก็เป็นวันที่ระลึกแก่พระอรหันต์ที่ประชุมกัน ๑๒๕๐ องค์ ประกาศหลักของการประพฤติ ปฏิบัติที่จะทำให้หลุดพ้น คือความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง.

ถ้าเรามีความสนใจในความหลุดพ้น ต้องการจะทำให้ได้โดยเร็ว โดยสะดวกยิ่งขึ้น ก็จงสนใจในบ่อเกิดแห่งวิมุตติ ทั้ง ๕ ประการนี้ ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ แล้วการปฏิบัติเพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่นของเรา ก็จะเจริญงอกงามก้าวหน้าลุล่วงไปโดยเร็ว สมตามที่เรามาประชุมกันเพื่อเป็นที่ระลึกถึงพระอรหันต์ เพื่อเป็นการบูชาแก่พระอรหันต์และเพื่อเป็นการเดินตามรอยของพระอรหันต์อันมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประมุข เป็นประธาน ตั้งอยู่ในฐานะเป็นที่พึ่งของโลกจนตลอดกัลปาวสาน.

ตลอดเวลาที่ยังมีธรรมะของพระอรหันต์อยู่ในโลกนี้ โลกนี้ก็จะยังเป็นโลกที่น่าดู คือมีความงดงามในการที่เอาชนะกิเลสได้ ทั้งอย่างหยาบ อย่างกลางและอย่างละเอียด ทั้งเบื้องต่ำ ทั้งท่ามกลาง และทั้งเบื้องสูง. สมตามที่พระพุทธองค์ได้ตรัสธรรมะไว้เผื่อเลือก ทั้งเบื้องต่ำ ทั้งท่ามกลาง และเบื้องสูง ดังที่เราได้ทราบกันดีอยู่แล้วทุก ๆ คน

ขอให้สนใจ ที่จะถือเอาประโยชน์ตนให้ได้โดยเร็วที่สุด และช่วยกันสืบอายุพระศาสนาให้ตั้งอยู่เพื่อประโยชน์แก่คนทั้งหลาย และแก่ชนทั้งหลายอันจะมีมาในกาลข้างหน้าเมื่อทำได้อย่างนี้แล้วก็เรียกว่า เราได้ทำได้ดีที่สุดแล้ว ในสิ่งอันเป็นหน้าที่ หรือเป็นความรับผิดชอบของพุทธบริษัทเราเป็นผู้มีความเจริญงอกงาม ก้าวหน้าในทางแห่งพระศาสนาของสมเด็จพระบรมศาสดา โดยสมควรแก่การกระทำของตน ๆ

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

มหาวิทยาลัยในตัวคน

พระราชชัยกวี (พุทธทาส อินทปัญโญ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องประชุม ของกระทรวงยุติธรรม

๒๔ มกราคม ๒๕๑๑

ท่านผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย

ในการบรรยายครั้งที่ ๕ นี้ อาตมาจะได้กล่าวถึงมหาวิทยาลัยในตัวคน หรือธรรมะกำมือเดียวที่จำเป็นสำหรับทุกคน เพื่อให้ได้มาซึ่งบรมธรรม เราได้พูดกันมาตามลำดับถึงเรื่องธรรมะทำไมกัน ? ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น และ **ความไม่ยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นบรมธรรม** ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่เรียกว่า "**ธรรม**" ได้ด้วยกันทั้งนั้น. บัดนี้จะพูดกันถึงเรื่องธรรมะส่วนที่สำคัญ แล้วก็มีน้อยจนเรียกว่าเป็นธรรมะกำมือเดียว สำหรับให้ได้มาซึ่งบรมธรรมนั้น และจำเป็นแก่คนทุกคน.

เกี่ยวกับเรื่องนี้จะต้องย้อนไประลึกนึกถึงข้อที่ว่า อะไร ๆ ก็เรียกว่าธรรมะ ไม่ยกเว้นอะไร ก็เป็นเหตุให้เกิดความสงสัยว่า เราจะรู้ธรรมะทั้งหมดได้อย่างไรกัน ? หรือปฏิบัติธรรมทั้งหมดได้อย่างไรกัน ? ที่นี้ก็ตอบคำถามนี้ได้ด้วยคำว่า "**ธรรมะกำมือเดียว**"

ในข้อนี้จะต้องระลึกนึกถึงพระบาลีสูตรหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าสีสปาวนสูตร เป็นสูตรที่กล่าวถึงเวลา ๆ หนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปในป่า เป็นการเดินทางไกล เมื่อผ่านป่าไม้สีสป่าวนนี้ก็หยุดพัก แล้วพระพุทธเจ้าท่านได้ทรงกำใบไม้แห้ง ๆ ที่พื้นดินขึ้นมากำมือหนึ่ง แล้วก็ถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้กำมือเดียวนี้เมื่อเทียบกับใบไม้หมดทั้งป่า แล้วมันเป็นอย่างไรกัน ภิกษุทั้งหลายก็พอจะเข้าใจได้ ว่ามันมากกว่ากันเหลือที่จะเปรียบเทียบกันไหว ใบไม้กำมือเดียวกับใบไม้หมดทั้งป่า

ทีนี้ พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสว่า ธรรมทั้งหลายที่ตถาคตตรัสรู้ หรือรู้ เทียบกับใบไม้หมดทั้งป่า แล้วธรรมเท่าที่เอามาสอนแก่สาวกนี้ เทียบเท่ากันได้กับใบไม้กำมือเดียว หมายความว่าไม่ได้เอามาสอนทั้งหมด และก็ไม่ได้ปฏิบัติกันทั้งหมด ทรงเลือกเอามาแต่ที่จำเป็นสำหรับทุกคน และ ธรรมะกำมือเดียวนี้ ก็ได้แก่เรื่องที่เรารู้จักกันดีคือเรื่องอริยสัจ–อริยสัจสี่ประการ หมายความว่า เรื่องนอกจากเรื่องนี้ไม่จำเป็น; รู้ก็ได้–ไม่รู้ก็ได้. รู้ก็เป็นเพียงความรู้สำหรับความรอบรู้ ที่จำเป็นแก่มนุษย์ก็คือ เรื่องอริยสัจ พอเหมาะพอดีสำหรับบุคคลที่จะรู้และปฏิบัติเพื่อดับทุกข์โดยตรง.

ถ้าจะมีใครสงสัยว่าธรรมะอันมากมาย นอกจากกำมือเดียวนั้นมันคืออะไร? มันก็ตอบได้ว่า คือเรื่องที่ไม่จำเป็นจะต้องเอามาพูดกันเดี๋ยวนี้ นับตั้งต้นตั้งแต่เรื่อง ที่ชอบพูดชอบเถียงกันมากที่สุดกว่าเรื่องใด ๆ เช่นเรื่องว่าตายแล้วเกิดหรือไม่ อะไรไปเกิด เกิดอย่างไร โดยวิธีใดมากมายเหลือเกิน อย่างนี้เป็นต้น ทำไมจึงไม่เอามาสอน. เพราะว่ามันไม่จำเป็นไม่รีบด่วน.

ส่วนที่รีบด่วนนั้นก็คือเรื่อง **เมื่อเกิดอยู่ที่นี่เดี๋ยวนี้มันมีหน้าที่ ๆ จะต้องดับทุกข์อย่างไร** มีหน้าที่หรือมีวิธีที่จะดับทุกข์อย่างไร อย่าให้ชีวิตนี้เป็นทุกข์ได้เลย นี้เรียกว่าเรื่องจำเป็นเรื่องรีบด่วน นี่ท่านเปรียบอุปมาว่าเหมือนกับเรื่องไฟไหม้บ้าน **หน้าที่ของเราต้องรีบดับไฟ** ไม่ใช่ไปเที่ยวทำอย่างอื่น หรือว่าไฟไหม้ศีรษะเรา เราก็ต้องรีบดับไฟ เป็นเรื่องรีบด่วนขนาดนี้ หรือว่าถูกยิง ก็ต้องรีบจัดการรักษา ไม่ใช่ไปมัวเที่ยวถามให้รู้ว่าใครยิง, ยิงทำไม, ยิงด้วยอะไร, โกรธเรื่องอะไร ให้มันมากมายออกไป มันก็ตายเสียก่อน มันไม่ได้รักษา ดังนั้นจึงถือว่าคำถามเช่นถามว่า ตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด เกิดอย่างไร วิธีใด นี้ไม่จำเป็น ไม่รีบด่วน.

ที่รีบด่วนก็คือว่า เราเกิดอยู่เดี๋ยวนี้ เราจะต้องทำอย่างไร เราจะต้องปฏิบัติในส่วนที่เกิดอยู่เดี๋ยวนี้ เพื่อให้ดับทุกข์ได้ และถ้าเราปฏิบัติจนดับทุกข์ได้จริง ตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว เราจะรู้เลยไปจนถึงเรื่องว่าไม่ได้มีใครเกิดอยู่เลย คือไม่ได้มีคนอย่างที่เคยนึกยึดมั่นถือมั่นกัน: แต่เห็นสิ่งต่าง ๆ เป็นส่วนประกอบเป็นขันธ์ เป็นธาตุ เป็นอายตนะ เป็นธรรมชาติไปหมด เรียกว่าคนโดยสมมุติเท่านั้น โดยแท้จริงไม่ได้มี

คน ปัญหาว่าคนตายแล้วเกิดหรือไม่ อะไรไปเกิด อย่างนี้มันก็เลยหมดสิ้นไปเอง สลายไปเองในตัว **ที่เหลืออยู่เป็นร่างกายกับจิตใจนี้ไม่มีความทุกข์** เพราะฉะนั้นปัญญาก็หมด นี่ท่านจึงเรียกว่า เป็นเรื่องรีบด่วนเป็นเรื่องจำเป็น.

ถ้าเรียกอย่างภาษาวัด ๆ ภาษาทางศาสนาท่านเรียกว่า เงื่อนต้นของพรหมจรรย์ เงื่อนต้นของพรหมจรรย์หมายความว่า เราต้องตั้งต้นการรู้และการปฏิบัติที่นี่ ที่จุดนี้แล้วก็ไปตามลำดับ จนถึงดับทุกข์ได้สิ้นเชิง เท่านี้เรียกว่าพรหมจรรย์ และเท่านี้เองที่เรียกว่าใบไม้กำมือเดียว เรียกชื่อว่าเรื่องอริยสัจ ได้ยินชินหูกันมาแล้วว่าเรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องภาวะดับสนิทแห่งทุกข์และวิธีจะให้ได้มาซึ่งภาวะดับสนิทแห่งทุกข์ ฉะนั้นเราจึงมองเห็นได้ทันทีว่า ถ้าดับทุกข์ได้สิ้นเชิงก็คือ ได้บรมธรรม เพราะฉะนั้นธรรมะกำมือเดียวจึงจำเป็นสำหรับทุกคน เพื่อให้ได้มาซึ่งบรมธรรม.

สรุปความในส่วนนี้ก็ว่า อย่ากลัวว่า พุทธศาสนาจะมีเรื่องมาก แปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ เหลือวิสัยที่จะเล่าเรียนจนเข้าใจหรือปฏิบัติ ถ้าหากว่าผู้ใดกระทำไปถูกวิธีตามวิธีของพระพุทธองค์แล้ว จะง่ายเหมือนกับเก็บใบไม้กำมือเดียว มาใช้เป็นยาอมฤตแก้ความตายได้.

ทีนี้ข้อต่อไปที่จะต้องทราบ ก็คือข้อที่ว่า จะเรียนธรรมะกำมือเดียวหรือปฏิบัติธรรมะกำมือเดียว กันที่ไหนและอย่างไร? ข้อนี้มีคำตอบ ที่บางคนอาจจะยังไม่เคยได้ยิน คือพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า "โลกก็ดี เหตุให้เกิดโลกก็ดี ความดับสนิทแห่งโลกก็ดี ทางปฏิบัติให้ถึงทางดับสนิทแห่งโลกนั้นก็ดี ตถาคตบัญญัติไว้ในกายอันยาวประมาณวาหนึ่งนี้ ซึ่งมีพร้อมทั้งสัญญา และใจ" ใจความก็คือว่า ในร่างกายมนุษย์เป็น ๆ ที่มีสัญญาและใจก็หมายถึงมนุษย์เป็น ๆ ไม่ใช่มนุษย์ตายแล้ว ในร่างกายมนุษย์เป็น ๆ ที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้ มีครบอยู่แล้ว ทั้งโลก ทั้งเหตุให้เกิดโลกความดับของโลก เพราะฉะนั้นจึงชอบเรียกข้อนี้กันว่า มหาวิทยาลัยที่มีอยู่ในร่างกาย ที่กล่าวอย่างนี้ก็เพื่อจำง่าย.

ถ้าจะถามกันว่า มหาวิทยาลัยพุทธศาสนาที่แท้จริงอยู่ที่ไหน? อย่าได้ไปชี้ที่วัดนั้นวัดนี้วัดโน้น หรือเมืองนั้นเมืองนี้ ขอให้ชี้เข้าไปในร่างกายที่ยังเป็น ๆ ของตัว

เองจะต้องเรียนที่นั่น และรู้เห็นปฏิบัติได้จากที่นั่น. หมายความว่า จะเอาแต่ลำพังหนังสือ หนังหา ตำหรับตำรา คำบอก คำสอนนั้นไม่ได้; ยังไม่ใช่ตัวแท้ของพระ-พุทธศาสนา มันเป็นเพียงเรื่องคำบอกเล่าหรือบันทึกอะไรเท่านั้นเอง เช่นพระไตรปิฎกนี้ ก็เป็นเพียงบันทึกทั้งหมดของคำสั่งสอน แต่ตัวแท้ของพระพุทธศาสนานั้น อยู่ที่ธรรมะชนิดที่เป็นเรื่องความดับทุกข์ได้จริง และที่คาบเกี่ยวกันคือตัวทุกข์นั่นเอง เราต้องเอาตัวทุกข์แท้ ๆ จริง ๆ มาเป็นบทเรียน สำหรับเรียนด้วยการดับมันให้ได้ ดังนั้นจึงเป็นการเรียนจากของจริงโดยตรง ไม่ได้เรียนมาจากหนังสือ

เดี๋ยวนี้เราเรียนจากหนังสือกันมากเกินไปจนเฟ้อ เราก็เลยไม่เข้าถึงตัวแท้ของพระพุทธศาสนา มีแต่คัมภีร์ มีแต่ตำรามากมายไปหมด ตัวธรรมแท้ไม่ค่อยจะมี จึงมีลักษณะที่น่าสังเวชน่าสงสาร คือมีแต่คำพูด หรือตัวหนังสือ

สำหรับข้อที่ว่า แทนที่พระพุทธเจ้าท่านจะตรัสว่า ทุกข์ ท่านกลับตรัสว่า โลก ที่ตรัสว่าโลกก็ดี เหตุให้เกิดโลกก็ดี ความดับของโลกก็ดี ทางที่ให้ถึงความดับของโลกก็ดี บัญญัติไว้ในกายที่ยาววาหนึ่งมีสัญญาและใจ กล่าวอย่างนี้เป็นภาษาธรรม คือไม่ใช่ภาษาชาวบ้านตามธรรมดา ที่เรียกโลกว่าทุกข์เรียกทุกข์ว่าโลก นี่เป็นภาษาธรรม.

โลกอย่างวัตถุ ภาษาชาวบ้านนั้นหมายถึงตัวแผ่นดินตัวสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแผ่นดินหรือตัวคน ตัวสัตว์ แต่แล้วความหมายของสิ่งเหล่านั้นคืออะไร ความหมายของสิ่งเหล่านั้นก็คือเมื่อไปยึดมั่นว่าโลกเข้า ก็จะมีความทุกข์ คำว่ายึดมั่นนี้ มันมีความหมายละเอียดมาก เช่นกระดาษหรือโลหะที่เป็นเงิน ถ้าเรายึดมั่นว่าเงินและเงินของเราก็เกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา ถ้าไม่มีความยึดมั่น ก็เป็นกระดาษหรือเป็นเนื้อโลหะ เช่นแร่เงินเป็นต้น; ไม่ได้ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้นมา ดังนั้น การที่เราไปเรียกมันว่าโลกนั้น; มันมีความหมาย ต่อเมื่อมีความยึดถือ ในฐานะที่มีอะไรต่าง ๆ ที่น่าสนใจ น่ารักน่าพอใจน่าเอาใจใส่ น่าทิ้ง อย่างนี้เป็นต้น.

เพราะฉะนั้น เมื่อเรายึดมั่นว่านี่โลก หรือเราสำคัญว่านี่โลก มันจึงเป็นโลก ถ้าไม่ได้สำคัญว่าเป็นโลก มันก็ไม่ได้เป็นอะไร นี่แหละภาษาธรรมมีอยู่อย่างนี้ อย่างคนนี้ถ้าเราไม่ได้คิดเข้าใจว่าคน มันก็เป็นคนไปไม่ได้ ที่พูดอย่างนี้มันฟังยาก แต่ไม่

ยากจนเกินไปที่จะเข้าใจ คือพอเราไปคิดว่า มันเป็นอะไร; มันก็เป็นอันนั้นขึ้นมาทันที และความคิดของเราก็เป็นไปตามความหมายของมัน หรือคุณค่าของมัน ในส่วนที่เราสนใจต้องการ ความหมายอื่น ๆ เราไม่สนใจเราไม่ต้องการ. เราต้องการแต่ความหมายที่เราพอใจ จะให้เป็นอย่างนั้น ดังนั้นถ้าใครมาเรียกเราว่า เป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง เราก็ไม่ชอบ แต่ถ้าเรียกว่าเป็นคนจึงจะชอบ ถ้าเรียกว่าเป็นมนุษย์หรือเป็นเทวดาจะยิ่งชอบ. นี่มันเป็นความหมาย ที่มนุษย์รู้สึกเอาตามความพอใจของมนุษย์.

เมื่อยึดถือว่าโลกมันก็เป็นโลก ไม่ยึดถือว่าเป็นโลก มันก็เป็นวัตถุธาตุ หรือเป็นอะไรไปตามเรื่องราวของมัน และเรียกได้ว่า เป็นธรรมชาติต่าง ๆ เท่านั้นเอง, นี้อย่างหนึ่ง ที่ได้เรียกทุกข์ว่าโลก เรียกโลกว่าทุกข์.

ทีนี้อีกอย่างหนึ่ง ที่จะขอให้ท่านทั้งหลายพึงดูพิจารณาดูให้ดี ให้เป็นพิเศษก็คือข้อที่ว่า โลกนี้มันมีปัญหาขึ้นมา หรือว่าโลกนี้จะมีความหมายขึ้นมาว่า โลกเป็นโลก ก็ต่อเมื่อมันมีปัญหาเกี่ยวกับความทุกข์. ถ้าไม่เข้าใจก็ลองคิดดูอีกทีว่า โลกนี้ตั้งต้นมีโลกขึ้นมา ต่อเมื่อมีปัญหาเป็นเรื่องของความทุกข์ของคนในโลก ก่อนหน้านี้มันไม่มีความหมายอะไร มันมีปัญหาขึ้นมา ก็เมื่อคนรู้จักยึดถือเรื่องดีเรื่องชั่วในโลก.

ในสมัยแรกทีเดียว ที่โลกแยกออกมาจากดวงอาทิตย์หรือจะมาจากอะไรก็สุดแท้ยังไม่มีคน ก็ไม่มีความหมายหรือมีคนในระดับต่ำเหมือนกับสัตว์ นี้ก็ยังไม่มีความหมายจนกว่าเมื่อใดจะมีคนในระดับที่รู้เรื่องดีเรื่องชั่ว เป็นปัญหาว่าจะต้องเอาชนะความชั่วให้ได้ความดี เป็นภาระเป็นหน้าที่ เป็นปัญหาขึ้นมา นี้จึงเรียกว่าเป็นโลก, ก่อนแต่มนุษย์รู้เรื่องดีเรื่องชั่ว หรือก่อนแต่มนุษย์รู้เรื่องที่เหมาะสมแก่การเป็นมนุษย์นั้น เมื่อนั้นยังไม่มีโลก ยังไม่ถือว่ามีโลก โลกเริ่มมีเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นแก่มนุษย์ ในเรื่องอันเกี่ยวแก่ความทุกข์ และก็มีหลักเกณฑ์เกี่ยวแก่ความรู้สึก ว่าได้, ว่าเสีย, ว่าดี. ว่าชั่ว ดังที่ได้อธิบายแล้วในวันก่อน เรื่องคู่ตรงกันข้าม ซึ่งเป็นเหตุให้มนุษย์เกิดความยึดมั่นถือมั่น.

ถึงตอนนี้อยากจะอธิบายกว้างออกไปหน่อย เพื่อประโยชน์แก่ท่านทั้งหลาย ที่บางทีจะต้องโต้ตอบสนทนาหรือตอบปัญหากับพวกชาวต่างประเทศ; โดยเฉพาะที่เป็น

คริสเตียน ในคัมภีร์แรกที่สุดของไบเบิล คือคัมภีร์เยเนซิส. พูดถึงเรื่องพระเจ้าสร้างโลก มีคนคู่แรกที่สร้างขึ้นมา คืออาดัมกับอีฟ ไม่รู้ภาษีภาษาอะไร เพราะยังไม่ได้กินผลไม้ของต้นไม้ต้นที่หนึ่ง ซึ่งพระเจ้าห้ามคือต้นไม้ที่กินผลเข้าไปแล้วทำให้รู้จักดีรู้จักชั่ว ผลของต้นไม้ต้นนี้พระเจ้าห้ามไม่ให้กิน อยู่มาวันหนึ่งเขาถูกหลอกให้กิน ทั้งคู่ทั้งผัวทั้งเมียนี้กินเข้าไปก็เลยทำให้รู้จักดีรู้จักชั่ว กระทั่งรู้จักว่า เราไม่ได้นุ่งผ้า หรือเราเป็นหญิง หรือเราเป็นชาย เราเปลือยกาย หรือเรานุ่งผ้าเหล่านี้เป็นต้น รู้ทั้งหมดขึ้นมา เมื่อวันที่กินผลไม้นั้นเข้าไป พอพระเจ้ารู้ว่าสองคนนี้ได้กินผลไม้เข้าไปก็โกรธมากถึงกับสาปให้มีความทุกข์ตลอดกาล. ต่อไปนี้มนุษย์นี้มีบาปตลอดกาล มีความทุกข์ตลอดกาล นั่นแหละลองฟังดูให้ดี เป็นเรื่องเดียวกันแท้กับเรื่องที่กำลังกล่าว. พระเจ้านั้นจะเป็นธรรมชาติหรือจะเป็นอะไรก็ได้ แต่ว่ามีอำนาจทำให้คนที่เกิดรู้เรื่องดีเรื่องชั่วขึ้นมาแล้ว จะต้องมีภาระ มีปัญหา มีความทุกข์ ถ้าคนยังไม่รู้เรื่องดี, เรื่องชั่ว, เรื่องบุญ, เรื่องบาป, เรื่องนุ่งผ้า ไม่นุ่งผ้า เรื่องหญิง เรื่องชาย เป็นต้น นี้มันไม่มีปัญหา มันไม่มีความทุกข์.

เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่ามนุษย์เริ่มรู้จักดีรู้จักชั่วเมื่อไร ก็เรียกว่าโลกได้ตั้งต้นเมื่อนั้น ก็หมายถึงโลกที่มีความหมายสำหรับมนุษย์ ก่อนนี้มันมีโลกแผ่นดินเปล่า ๆ หรือโลกอะไรก็ตาม ไม่มีความหมายสำหรับมนุษย์หรืออย่างมนุษย์ หรือเพื่อนมนุษย์ ทีนี้ โลกอย่างมนุษย์มันเริ่มต้นขึ้นมา เมื่อมนุษย์เริ่มรู้จักว่า อะไรดีอะไรชั่ว แล้วก็มีปัญหาที่จะต้องทำเกี่ยวกับเรื่องนี้.

ทีนี้ก็ควรจะรู้ต่อไปว่า ยังมีต้นไม้ต้นที่สองอีกต้นหนึ่ง เรียกว่า ต้นไม้แห่งชีวิต ถ้ากินผลของต้นไม้ต้นนี้เข้าไปแล้ว มนุษย์จะไม่รู้จักตายเหมือนพระเจ้า ทีนี้พระเจ้าเกรงว่ามนุษย์จะไปกินผลไม้ต้นที่สองนี้เข้าอีก จึงทำการอารักขาอย่างยิ่ง จนมนุษย์ไม่ได้กินผลไม้ต้นที่สอง เพราะฉะนั้น มนุษย์จึงเป็นมนุษย์ชนิดที่มีแต่ความต้องทนทุกข์ทรมานเรื่อยมา ตลอดจนถึงลูกหลานเหลนเป็นลำดับมา มีความทุกข์เกี่ยวกับความยึดมั่นถือมั่น เรื่องดีเรื่องชั่วนี้เอง จนกว่าจะถึงยุคอีกยุคหนึ่ง ยุคอื่นซึ่งมีพระศาสดามาสอน ให้รู้เรื่องชีวิตนิรันดร อย่างความมุ่งหมายของต้นไม้ต้นที่สองนั้น เช่นต่อมา

พระเยซูได้เกิดขึ้นก็สอนให้มนุษย์รู้เรื่องชีวิตนิรันดร นี่คือการทำให้มนุษย์รู้เรื่องชีวิตนิรันดร นี่คือการทำให้มนุษย์ได้กินผลไม้ต้นที่สอง อย่างที่เรียกว่าฝืนประสงค์ของพระเจ้าก็ได้ พระเจ้าต้องการให้มนุษย์มีบาปตลอดกาล มีทุกข์ตลอดกาล แต่พระเยซูกลับต้องการให้มนุษย์มีชีวิตนิรันดร พ้นบาปพ้นทุกข์.

เรื่องนี้มันกล่าวอย่างภาษาวัตถุ ภาษาคน ถ้าแปลเป็นภาษาธรรมก็หมายความว่า เมื่อมนุษย์มีความรู้ธรรมะไม่ยึดมั่นถือมั่น เกี่ยวกับดีชั่วเป็นต้นแล้ว ก็อยู่เหนือความทุกข์ เหนือชีวิตชนิดที่ต้องตาย กลายเป็นชีวิตชนิดที่ไม่มีความตาย และเรียกว่าชีวิตนิรันดร เช่นเดียวกับพระพุทธศาสนา ที่สอนในข้อที่ว่า เมื่อละความยึดมั่นถือมั่นดีชั่วได้แล้ว ก็บรรลุบรมธรรม คือนิพพาน. ซึ่งอยู่เหนือความตาย ใจความที่เป็นส่วนลึกเกี่ยวกับความดับทุกข์นี้ เหมือนกันทีเดียว ถ้าเรารู้ถึงความจริงของเรื่อง.

เดี๋ยวนี้ต่างฝ่ายหรือแต่ละฝ่ายไม่รู้ความจริงของเรื่องแล้วก็พยายามที่จะไม่ให้เข้าร่องเข้ารอยกันได้ คือพยายามที่จะเป็นศัตรูกัน พยายามที่จะข่มขี่กัน จึงเข้าใจกันไม่ได้ เป็นเหตุให้เกิดความยุ่งยากลำบากหลายอย่าง ที่มนุษย์จะสามัคคีกันทีเดียวทั้งโลกไม่ได้ เพราะมองเห็นศาสนาของตนๆ ในลักษณะที่ขัดแย้งกับศาสนาอื่นไปหมด แต่แล้วนี่แหละคือการกระทำชนิดที่ลบหลู่ธรรมชาติ ตบตาธรรมชาติ เหยียบย่ำธรรมชาติ หรือที่แท้ก็คือเหยียบย่ำพระธรรม มันจึงถูกพระธรรมตบหน้าเอา ให้มนุษย์เหล่านี้มีความทุกข์ร้อนไม่มีวันสิ้นสุดได้จริงเหมือนกัน ถ้าเมื่อใดมารู้ความจริงของธรรมชาติ หรือของพระธรรมอย่างถูกต้อง มนุษย์นี่แหละจะรวมกันได้ ในทางที่จะเอาชนะความทุกข์โดยสิ้นเชิง.

เรื่องนี้พูดมากไปก็เพราะว่า เพื่อรักษาเครดิตของพวกพุทธบริษัทเรา ที่จะถูกชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะชาวต่างศาสนาเขาถามอะไรแล้ว ระวังให้ดี! ตอบให้ถูกต้องที่สุด อย่าให้เสียเครดิตของการเป็นพุทธบริษัท ซึ่งพระพุทธศาสนา มีหลักธรรมะกว้างขวางอย่างยิ่ง คือเป็นเรื่องของธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้น.

นี่สรุปในข้อนี้ว่า โลกก็ดี เหตุให้เกิดโลกก็ดี ความดับสนิทของโลกก็ดี ทางให้ถึงความดับสนิทของโลกก็ดี มีอยู่ในคนเป็นๆ เพราะว่าคนมีความยึดมั่นในเรื่องโลก

และมีความทุกข์ คือถ้าเขาต้องการจะดับทุกข์ เขาต้องดับที่ความทุกข์ ดังนั้นเมื่อทุกข์อยู่ที่ไหน ก็ต้องดับทุกข์ที่นั่น เมื่อโลกอยู่ในคน ความดับทุกข์ก็ต้องอยู่ในคน คนแต่ละคนต้องทำความดับทุกข์. ฉะนั้นเรื่องความดับทุกข์ หรือวิธีดับทุกข์ หรือการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ก็อยู่ที่คน

ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ความทุกข์นั้นก็อยู่ในคน คนเป็นทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์อยู่ในคน ก็ได้แก่ความโง่ของคน ความอยากของคน ความยึดมั่นของคน ทีนี้ภาวะที่จะดับทุกข์ ที่เป็นความดับทุกข์ ที่ไม่มีทุกข์นั้นก็ต้องอยู่ที่ตัวความทุกข์ ความทุกข์อยู่ที่ไหนต้องดับที่นั่น ฉะนั้นจึงอยู่ในคน และคนจะต้องปฏิบัติ ฉะนั้นการปฏิบัติก็อยู่ที่เนื้อที่ตัวที่กายที่วาจาที่ใจของคน.

เพราะเหตุนี้เอง พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า โลกก็ดี เหตุให้เกิดโลกก็ดี ความดับแห่งโลกก็ดี ทางให้ถึงความดับแห่งโลกก็ดี ตถาคตบัญญัติไว้ในกายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง ซึ่งมีพร้อมทั้งสัญญาและใจ ฉะนั้น เราจึงถือว่าในร่างกายของคนเป็น ๆ นั้น คือมหาวิทยาลัยของพุทธศาสนา โดยแท้จริง ดังที่กล่าวแล้ว

นี่เรียกว่า เรื่องอริยสัจเป็นเรื่องจริง หาที่อื่นไม่พบ นอกจากจะหาในตัวคนที่เป็น ๆ ถ้าไม่เคยฟังมาอย่างนี้ก็จงฟังเดี๋ยวนี้ และก็พยายามคิดพิจารณาให้เข้าใจในเรื่องที่เรียกว่าเรื่องอริยสัจ.

มีคนพูดสะเพร่า ๆ หรือพวกต่างประเทศที่ไม่เข้าใจพระพุทธศาสนาก็มักจะพูดว่า พระพุทธศาสนาเป็น Negative มีแต่เรื่องทุกข์ เพราะโผล่ขึ้นมาก็เรื่องทุกข์ แล้วก็มีแต่เรื่องทุกข์ ๆ ๆ ๆ ตั้งสี่เรื่อง ไม่มีเรื่องความสุข นั่นเพราะเขาไม่เข้าใจ เราพูดครบหมดทุกเรื่อง แต่ว่าเรื่องที่เป็นวัตถุประสงค์มุ่งหมาย; ก็คือเรื่องความดับทุกข์.

ทีนี้ เราก็จะต้องมองกันต่อไปถึงพระพุทธเจ้า ผู้ประทานใบไม้กำมือเดียวดังที่กล่าวแล้ว ว่าพระพุทธองค์ทรงมีความรอบรู้ถึงที่สุด จึงสามารถประทานใบไม้กำมือเดียว รู้จักเลือกและรู้จักประทานให้ ในลักษณะที่จะใช้เป็นประโยชน์ได้จริง นี้เราก็จะต้องรู้ว่า แม้พระพุทธเจ้าเอง ท่านก็เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาได้ ด้วยการรู้อริยสัจ

เกี่ยวกับพระองค์เองก็มีตรัสไว้มาก เกี่ยวกับเรื่องอริยสัจ ว่าถ้าไม่มีความรู้อย่างสมบูรณ์ในอริยสัจ ก็ยังไม่ประกาศพระองค์เป็นพระพุทธเจ้า.

สำหรับคำว่าความรู้นี้ ขอย้ำไว้เสมอว่า อย่าได้เข้าใจไปตามภาษาไทยตามธรรมดาคือ เรียนแล้วก็รู้ ความรู้ในภาษาบาลี ซึ่งเรียกว่าญาณทัสนะหรือญาณก็ได้ ความรู้อย่างนี้ไม่ใช่ความรู้ที่มาจากการเรียน แต่เป็นความรู้ที่มาจากการที่ได้ผ่านสิ่งเหล่านั้นไปแล้วด้วยใจ คือเป็นอย่างนั้น ๆ ๆ ๆ ไปแล้วด้วยใจ จึงเรียกว่ารู้.

ดูเหมือนจะเคยได้บอกกันไว้แล้ว ในการบรรยายครั้งแรก ๆ ว่า ภาษาไทยเรานั้น คำว่า ความรู้ เราหมายถึงสิ่งที่ได้มาจากการเรียน ความเข้าใจเราได้มาจากการใช้เหตุผล สำหรับกรณีนี้หมายถึงความเห็นแจ้งประจักษ์แก่ใจ ต้องได้มาจากการที่ได้ผ่านสิ่งนั้นมาแล้วจริง ๆ.

พระพุทธเจ้าท่านได้ผ่านความทุกข์ ผ่านเหตุให้เกิดทุกข์ ผ่านความดับสนิทของความทุกข์ ผ่านวิธีเพื่อให้ถึงความดับสนิทของความทุกข์ด้วยใจ เพราะฉะนั้นพระองค์จึงรู้ ในความหมายที่เรียกว่า **รู้อย่างเห็นแจ้ง** คือรู้จริงในที่นี้.

การรู้อริยสัจสี่นั้น แต่ละข้อ ๆ แยกออกให้ชัดเจนได้เป็นสาม เช่น รู้เรื่องทุกข์อย่างนี้ ข้อแรกรู้เรื่องทุกข์ ต้องรู้ว่ามันคืออะไร แล้วต้องทำอย่างไรกับมัน แล้วเราได้ทำเสร็จแล้วด้วย รู้เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ก็เหมือนกัน รู้ว่ามันคืออะไร เราต้องทำอย่างไรกับมัน แล้วเราได้ทำแล้วเสร็จด้วย ความดับทุกข์ก็เหมือนกัน ต้องรู้ว่ามันคืออะไร เราต้องทำอย่างไรกับมัน แล้วเราก็ทำเสร็จแล้วด้วย ทางให้ถึงความดับทุกข์ก็เหมือนกัน เราต้องรู้ว่ามันคืออะไร แล้วเราจะต้องทำอย่างไรกับมัน แล้วเราก็ได้ทำเสร็จแล้วด้วย.

อริยสัจมีอยู่สี่ และในหนึ่ง ๆ นั้นมีสิ่งที่ต้องรู้ถึงสาม มันจึงกลายเป็นสิบสองรู้ เมื่อครบสิบสองรู้อย่างนี้จึงจะเรียกว่ารู้อริยสัจ พระพุทธเจ้าท่านประกาศพระองค์ว่าตถาคตได้รู้อย่างนี้ ๆ และทรงจำแนกให้ครบสิบสองอย่างนี้ แล้วจึงปฏิญญาณตัวเองว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ

ทีนี้เราไม่ได้รู้อย่างนี้ เรารู้แต่ด้วยการท่องจำบันทึกคำเหล่านี้ไว้เท่านั้นเอง ไม่ได้ผ่านสิ่งเหล่านี้ เพราะฉะนั้นเราจะต้องเข้าใจพอสมควรในเรื่องนี้ เช่นความทุกข์ข้อที่หนึ่ง รู้ว่ามันเป็นอย่างไร ได้ชิมมาแล้วเองด้วยแล้วก็รู้ว่าความทุกข์นี้เป็นสิ่งที่เราต้องรู้จักมันให้จริง ๆ ว่าความทุกข์เป็นอย่างไร และความทุกข์นี้ เป็นสิ่งที่เราต้องรู้จักมันอย่างรอบรู้ จนกระทั่งว่า เรารู้ว่า เรารู้แล้ว ทีนี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ก็ต้องรู้ว่ามันเป็นอย่างไร แล้วก็รู้ว่าสิ่งนี้ต้องละ แล้วก็รู้ว่าสิ่งนี้ เราละเสร็จแล้ว เราละได้แล้ว แล้วเรื่องความดับทุกข์ ต้องรู้ว่ามันเป็นอย่างไร มีภาวะอย่างไร ต้องรู้ว่าสิ่งนี้ต้องทำให้ปรากฏออกมาแก่จิตใจของเราให้ได้ แล้วก็ต้องรู้อันที่สามว่า เราได้ทำให้ปรากฏแก่จิตใจของเราได้แล้ว อันที่สี่คือมรรค หรือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็ให้รู้ว่า ทางๆนี้เป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง อริยมรรคมีองค์แปดนี้ ทางนี้เราจะต้องทำอย่างไรกับมัน ก็รู้ว่าเราต้องทำให้มันเกิดขึ้นมาให้สมบูรณ์ แล้วก็รู้ให้ถึงที่สุดว่า เราได้ทำให้มันเกิดมีขึ้นมาอย่างสมบูรณ์แล้ว ฉะนั้นจึงครบสิบสอง นับว่าเป็นการรู้อริยสัจอย่างสมบูรณ์.

เขาเรียกว่า **มีปริวัฏสามมีอาการสิบสอง** เหมือนรูปธรรมจักร วงล้อธรรมจักรที่เขาถือว่าเขียนกันอย่างถูกต้องนั้น ต้องเขียนมีสิบสองซี่ จึงจะเป็นธรรมจักรที่ถูกต้องและสมบูรณ์ คืออริยสัจที่ถูกต้องและสมบูรณ์ เราเรียกว่าธรรมจักร. พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ท่านเป็นพระพุทธเจ้าเพราะรู้อย่างนี้ เพราะรู้ข้อนี้.

บางทีท่านใช้คำว่าโลกอย่างที่กล่าวแล้ว แทนที่จะใช้คำว่าทุกข์ ท่านใช้คำว่าโลก ท่านก็มีคำตรัสอย่างอื่นว่า ตถาคตถอนตัวออกมาเสียจากโลกได้ และก็ละเหตุที่ให้เกิดโลกนั้นเสียได้ แล้วก็ทำให้แจ้งซึ่งความดับของโลกนั้นแล้ว แล้วก็ทำหนทางที่จะให้ถึงความดับโลกนั้นได้ด้วย แล้วก็รอบรู้ในสิ่งที่เทวดามารพรหมหมู่สัตว์ทั้งหลาย พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เหล่าอื่นไม่รู้ แล้วพากันหลงใหลนัก นี่จึงประกาศตนเป็นพระพุทธเจ้า ฟังดูให้ดี !

ถ้าเลือน ๆ ก็ย้ำใหม่ได้ว่า ท่านประกาศออกมาว่า ท่านเกี่ยวกับโลกหรือทุกข์ ท่านถอนตัวออกมาจากโลกได้ เกี่ยวกับเหตุของโลกนั้นท่านละมันเสียได้ เกี่ยวกับ

ความดับของโลกนั้น ท่านก็ได้ทำให้ปรากฏแก่ใจแล้ว และวิธีที่จะให้ถึงความดับนั้นก็ได้ทำให้มีให้เป็นให้ครบถ้วนแล้ว ดังนั้น ท่านจึงรอบรู้ในสิ่งที่มนุษย์เทวดามารพรหมสมณพราหมณ์อะไรก็ตาม ทั้งหลายทั้งปวงนั้นพากันหลงใหล ท่านรู้ในสิ่งที่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงพากันหลงใหล ดังนั้น จึงประกาศตัวว่าเป็นพระพุทธเจ้า; ก็คือรู้อริยสัจ ถึงขนาดที่ไม่หลงใหลในสิ่งที่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงพากันหลงใหล นี่เราแสดงลักษณะของอริยสัจที่พระพุทธเจ้าท่านรู้ และแสดงพระคุณอันสูงสุดของพระพุทธเจ้าในกรณีที่เกี่ยวกับอริยสัจ.

ยังมีพุทธภาษิตอย่างอื่นอีกมากมาย ถ้าเอามาพูดกันให้หมดก็ต้องหลายชั่วโมง ไม่จำเป็นที่จะต้องเอามา เอามาแต่ใจความสำคัญอย่างนี้ เท่าที่จะพอให้เข้าใจได้ และในที่สุดพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งในอดีตทั้งในปัจจุบันทั้งในอนาคต ก็ล้วนแต่รู้อริยสัจนี้อย่างเดียวกัน ดังนั้นเราจึงถือเป็นหลักได้ว่า พระพุทธเจ้านี้เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาเพราะรู้อริยสัจ; และรู้เหมือนกันทุกพระองค์ ทั้งในอดีต ทั้งในปัจจุบัน ทั้งในอนาคต นี้ก็เป็นเครื่องที่จะช่วยให้เรารู้ได้ว่า อริยสัจมีความสำคัญอย่างไร.

สำหรับอริยสัจที่เกี่ยวกับมนุษย์เรา (ที่พูดไปแล้วนั้น คืออริยสัจที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า) สำหรับเรื่องอริยสัจที่เกี่ยวกับมนุษย์เรา พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้อีกมากเหมือนกัน เช่นท่านตรัสว่า มนุษย์แทบทั้งหมดหรือส่วนมากถือเอาที่พึ่งผิด ๆ จึงไม่พ้นจากทุกข์ หรือไม่เป็นที่พึ่งที่ดี ถ้าผู้ใดถือเอา พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งจนรู้อริยสัจ ผู้นั้นเรียกว่า มีที่พึ่งที่ดีที่ถูกต้อง นี้เป็นพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้มีใจความอย่างนี้ ผู้ที่ไม่ถือเอาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง จนรู้อริยสัจนี้ ก็ถือที่พึ่งเช่น ถือต้นไม้ถือภูเขา ถือเทวดาถือผีสางต่าง ๆ อะไรเหล่านี้ เป็นที่พึ่งซึ่งมีอยู่ทั่วไป ซึ่งเราก็เห็นกันอยู่ว่ายังเหลืออยู่แม้ในหมู่พุทธบริษัท มันก็ช่วยไม่ได้ เพราะว่ามันไม่มีใครจะบังคับใครได้ รู้แต่ได้เพียงว่า เขายังไม่ได้รับที่พึ่งที่ถูกต้องที่จะดับทุกข์ได้.

นอกจากนี้ยังมีตรัสไว้อีกว่า ผู้ที่ไม่รู้อริยสัจ ย่อมหลงสร้างเหวสำหรับความทุกข์เพื่อตัวเองอยู่ร่ำไปและยังตรัสว่า ผู้ไม่รู้อริยสัจชื่อว่า ตกอยู่ในที่มืดเสมอไป ผู้ที่ไม่รู้อริยสัจชื่อว่า ตกอยู่ในหลุมเพลิงอยู่เสมอไป. นี้เป็นข้อเปรียบในส่วนที่ว่า ถ้าไม่รู้อริยสัจแล้วจะมีผลร้ายอย่างไร ที่ว่าสร้างเหวแห่งความทุกข์สำหรับตัวเองอยู่เสมอไปนั้น ข้อความก็เกือบอธิบายอยู่ในตัวแล้ว เพราะเรื่องอริยสัจนี้เป็นเรื่องทุกข์เรื่องดับทุกข์ ดังนั้นถ้าไม่รู้มันก็ไม่ได้ดับทุกข์ ก็มีความทุกข์ทะยอยขึ้นมาเรื่อย เหมือนตกอยู่ในเหวของความทุกข์ ; และเพราะไม่รู้เรื่องนี้ เรียกว่าเป็นผู้มืดเป็นผู้ตาบอด ยิ่งกว่าตาบอดชนิดไหนหมด แล้วก็มีอาการทนทรมานอยู่ในกองทุกข์.

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสต่อไปอีก ถึงเรื่องที่น่ารู้ว่า พอสักว่าคนเราเริ่มรู้อริยสัจในระดับแรก ความทุกข์ทั้งหลาย จะสิ้นไปหมดไปอย่างมากมายเหลือที่จะเปรียบเทียบ โดยพระองค์ได้ทรงหยิบฝุ่นที่พื้นดินขึ้นมาชั่วที่จะติดขึ้นมาได้ด้วยปลายนิ้วสองนิ้ว แล้วก็ชูให้ภิกษุทั้งหลายดูว่านี่ฝุ่นนี้เท่านี้ เปรียบเทียบกับฝุ่นทั้งโลก มันมากน้อยกว่ากันเท่าไร ภิกษุก็เห็นอยู่ว่ามันมากน้อยกว่ากันเหลือที่จะเปรียบกันได้ พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า นั่นแหละ เมื่อรู้อริยสัจอย่างถูกต้องอย่างแท้จริงแม้ในอันดับแรก ความทุกข์จะหมดไปเท่ากับฝุ่นทั้งโลก นอกจากฝุ่นที่เหลืออยู่ที่นิ้วมือ.

ที่ว่ารู้อริยสัจแท้จริงในอันดับแรกนั้น หมายถึงความเป็นพระโสดาบัน คือการบรรลุมรรคผลอันดับแรกที่สุด สูงขึ้นไปจากปุถุชน คงจะเคยได้ยินได้ฟังกันแล้ว ถึงคำ สี่คำว่า เป็นพระโสดาบัน เป็นพระสกิทาคามี เป็นพระอนาคามี แล้วเป็นพระอรหันต์. คนมักจะเข้าใจกันว่าเป็นพระอรหันต์นั้นหมดความทุกข์สิ้นเชิง แต่ถ้าเป็นเพียงพระโสดาบันนี้ความทุกข์จะสิ้นไปเพียงนิดเดียว เหลืออยู่มากมาย แต่มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้อย่างตรงกันข้าม ว่าเพียงแต่รู้อริยสัจในลำดับแรก คือเป็นพระโสดาบันเท่านั้นฝุ่นหมดไป เหลือเท่าที่ติดอยู่ปลายนิ้วสองนิ้วเท่านั้น ลองคำนวณดูเอง.

พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสไว้อย่างน่าสนใจอีกว่าการรู้อริยสัยไม่ใช่สิ่งเหลือวิสัย เป็นสิ่งที่มีได้แม้แต่คฤหัสถ์ ดังนั้นสาวกที่เป็นอริยบุคคลจึงมีมากแม้ในหมู่คฤหัสถ์ นี่พูดแต่ใจความตามที่ได้ตรัสไว้ ถ้าใครสงสัยต้องการจะรู้ที่มา ว่าอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มไหน

หน้าเท่าไร ข้อไหนก็ได้ ถ้าต้องการรู้ถึงขนาดนั้นก็ได้ พร้อมเสมอที่จะแสดงให้ดู แต่ดูมันจะเสียเวลามาก จึงพูดแต่ใจความของเรื่อง เพราะว่าคนส่วนมากมักจะคิดว่าเรื่องรู้อริยสัจนี้เหลือวิสัยบ้าง ไม่ใช่วิสัยของฆราวาสครองเรือนบ้าง แต่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ไม่เหลือวิสัยและอยู่ในวิสัยแม้ผู้อยู่ครองเรือน.

ฉะนั้น ขอให้เอาไปนึกไปคิดดูให้ดีว่า **ถ้าความทุกข์อยู่ที่ไหนมันก็ต้องการความดับทุกข์ที่นั้น** ถ้าคฤหัสถ์หรือฆราวาส มีความทุกข์มาก มันก็ยิ่งต้องการความดับทุกข์มาก เขาก็ยิ่งจำเป็นที่จะรู้หรือควรจะรู้อริยสัจมาก แล้วยิ่งมีความทุกข์มากเท่าไรก็ยิ่งรู้จักความทุกข์ได้ดีเท่านั้น ดังนั้น ผู้ที่เป็นฆราวาสมีความทุกข์มากกว่าพระที่อยู่ที่วัด ดังนั้นควรจะซึมซาบในรสชาติของความทุกข์ได้ดีกว่า เว้นแต่จะไม่สนใจเท่านั้นเอง.

มักจะพูดกันว่า พวกเทวดาไม่ค่อยรู้เรื่องความทุกข์เพราะไปเพลิดเพลินมัวเมาในเรื่องกามารมณ์ นั้นมันก็จริงเหมือนกัน ที่เป็นเหตุให้เทวดานี่รู้เรื่องความทุกข์ได้ยากคือสบายเกินไป เทวดาชนิดไหนก็ได้; จะเป็นเทวดาบนสวรรค์ก็ตามใจ; หรือว่าเทวดาอย่างในเมืองมนุษย์ คือคนที่เขามีเงินมีอำนาจวาสนา มีความสุขตามที่ต้องการในทางวัตถุอย่างนี้ ก็มักจะไม่ค่อยรู้เรื่องความทุกข์ไม่สนใจในเรื่องความทุกข์ คนยากจนจะรู้ได้ง่ายกว่า แต่ถ้าไม่สนใจก็ไม่รู้เหมือนกัน ฉะนั้น มันก็อยู่ที่ว่า สนใจที่จะดับทุกข์หรือไม่.

ทีนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ต่อไปว่า จงเก็บตัวในที่สงบ จงเจริญสมาธิ แล้วจักรู้อริยสัจ เหมือนเห็นของในน้ำใส เราไปที่ลำธารหรือที่บึงหนองที่มีน้ำใส จนเห็นกรวดเห็นทรายเห็นปลาเห็นปูชัดเจน เราก็เรียกว่า เห็นเหมือนเห็นของในน้ำใส ผู้ที่ไปนั่งคิดนั่งนึกในเรื่องอริยสัจบ้างนั้นด้วยจิตที่เป็นสมาธินี้ จะเห็นอริยสัจเหมือนเห็นของในน้ำใส.

ได้เคยกล่าวกันมาแต่ในวันแรกแล้วว่า คนเราควรจะมีมุมสงบ ที่กอกล้วยที่กอไผ่ริมบ้านหรือตรงไหน หรือถ้าไม่มีที่ไหนก็ในห้องพิเศษ ซึ่งจะเก็บตัวอยู่ชั่วขณะหนึ่ง เพื่อมองดูในด้านใน นี้เรียกว่าหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด แล้วก็ทำสมาธิคือสำรวมจิตใจให้อยู่ในสภาพที่โปร่งดี แล้วก็พิจารณาดูเรื่องนี้ คือเรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิด

ทุกข์เป็นต้นนี้ แล้วก็จะเข้าใจมันได้ เหมือนเห็นของในน้ำใส แต่เดี๋ยวนี้เราไม่ทำกันเสียเลย วันหนึ่งก็ไม่ได้ทำ เดือนหนึ่งก็ไม่ได้ทำ ปีหนึ่งก็ไม่ได้ทำ แล้วมาโทษว่าธรรมะนี้ยากอริยสัจนี้ยาก พระพุทธเจ้าสอนในสิ่งที่เหลือวิสัย อย่างนี้มันไม่ยุติธรรม ไม่เหมาะสม ไม่ควรแก่บุคคลที่รักความเป็นธรรม ตัวเองไม่ทำ แล้วก็ไปโทษว่าสิ่งนั้นยาก.

ในที่สุดพระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า คนจะพ้นทุกข์โดย ไม่รู้อริยสัจนั้น เป็นไปไม่ได้ นี้เราพูดเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับมนุษย์ และอริยสัจมาพอสมควรแล้ว ขอได้นำไปคิดดูไปพิจารณาดูให้เห็นว่า มันเป็นเรื่องจำเป็นแก่เราทุกคน เรื่องธรรมะก็มีเดี๋ยวนี้จำเป็นแก่เราทุกคนเพื่อให้ได้บรมธรรม เราจะได้อย่างอื่นมากมายสักเท่าไร ถ้าไม่ได้บรมธรรม ก็ยังไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ ฉะนั้นอย่ามองข้ามไปเสีย แล้วมันไม่ขัดกันกับเรื่องอาชีพการงานหรือเรื่องอะไรเลย เวลาว่างมันก็ยังมีอยู่พอ แต่เราไปใช้อย่างอื่นเสีย เราไม่ใช้เพื่อสิ่งที่ดีที่มนุษย์ควรจะได้ เพื่อความอยู่เป็นผาสุข เพื่อเป็นมนุษย์ที่ดี เพื่อประกอบสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่มนุษย์อื่น ๆ ด้วยการที่เราเป็นผู้ชนะตัวเองสะสางปัญหาของตัวเองได้ แล้วก็ช่วยสะสางปัญหาให้ผู้อื่นได้.

ทีนี้ก็จะได้พูดถึงตัวอริยสัจต่อไป ขอให้สังเกตว่าเราพูดมาตามลำดับเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เกี่ยวกับมนุษย์ ทีนี้พูดถึงตัวอริยสัจเอง มีพระพุทธภาษิตว่า เรื่องอริยสัจนี้ เป็นเรื่องที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ต้องเป็นอย่างนี้เสมอไป พระพุทธภาษิตนั้นมีว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! มีของสี่อย่าง ซึ่งคงที่ไม่เปลี่ยนจากความคงที่ ไม่ไปสู่ความมีความเป็น โดยประการอื่น ภิกษุทั้งหลายของสี่อย่างนั้นคืออะไรเล่า ก็ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายเราแสดงอริยสัจ คือทุกข์ไว้เป็นข้อที่หนึ่ง อริยสัจ คือเหตุให้เกิดทุกข์ไว้เป็นข้อที่สอง อริยสัจ คือความดับทุกข์ไว้เป็นข้อที่สาม อริยสัจ คือทางให้ถึงความดับแห่งทุกข์ไว้เป็นข้อที่สี่.

ที่ว่าของสี่อย่างนี้เปลี่ยนแปลงอีกไม่ได้; ก็เพราะเหตุที่ว่า พระพุทธเจ้าท่านได้บัญญัติขึ้นตามกฎของธรรมชาติ เป็นผู้มองเห็นธรรมชาติ รู้จักธรรมชาติ เข้าใจธรรมชาติ แล้วบัญญัติขึ้นตามที่ธรรมชาติบังคับให้บัญญัติ เพราะฉะนั้นมันจึงถูกต้องกับ

ธรรมชาติ โดยไม่มีทางที่จะบัญญัติเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นได้ เช่นทุกข์นี้ต้องมาจากความอยาก ซึ่งเรียกว่าตัณหา และความดับทุกข์ ก็ต้องเป็นความดับไปแห่งตัณหา และการเป็นอยู่ชอบเท่านั้น จึงจะทำให้ตัณหาสิ้นไป นี้เป็นเรื่องตามกฎของธรรมชาติและพระองค์ยังทรงยืนยันหรือถึงกับท้าทายว่า การที่สมณพราหมเหล่าอื่นจะมาบัญญัติ จะมาคัดค้านเรื่องอริยสัจ หรือลำดับของอริยสัจนี้ เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้เลย เราจึงถือว่ากฎเรื่องอริยสัจสี่นี้ เป็นกฎที่ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นกฎตายตัว เป็นธรรมชาติประเภทที่สอง ซึ่งเรียกว่าเป็นกฎของธรรมชาติ และเป็นกฎของธรรมชาติชนิดที่เกี่ยวกับความดับทุกข์โดยตรง และเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไม่ได้ ท่านทั้งหลายจงรู้จักสงเคราะห์กฎอันนี้ เข้าในกฎธรรมชาติหมวดที่สอง ดังที่ได้กล่าวแล้วแต่วันแรก.

เราจะดูตัวอริยสัจนี้ต่อไปถึงข้อที่ว่า มันมีอยู่สี่อย่าง อย่างแรกคือ ทุกข์ ควรรู้จักมันให้ดี อย่างที่สองคือ เหตุให้เกิดทุกข์ ควรละมันเสียให้ได้ อย่างที่สาม ความดับทุกข์ควรทำให้แจ้งขึ้นในใจ มรรคคือทางให้ถึงความดับทุกข์นั้นควรทำให้เต็มขึ้นมา.

สำหรับความหมายของคำว่าทุกข์ หรือเหตุให้เกิดทุกข์นี้ ก็เคยอธิบายในบางตอนมาแล้ว จะสรุปอีกครั้งหนึ่งก็ได้ว่า คำว่า **ทุกข์นี้ อย่างหนึ่งหมายถึงเวทนา** ที่รู้สึกอยู่กับใจ ว่าเป็นทุกข์เจ็บปวดรวดร้าว ทุกข์ที่เป็นเวทนารู้อยู่แก่ใจ อีกอย่างหนึ่งคือทุกข์ในฐานะที่เป็นลักษณะของธรรมชาติ ในสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เราไปมองดูมันแล้วรู้สึกว่า มันมีลักษณะแห่งความทุกข์ ความทุกข์อย่างนี้ไม่ใช่เป็นเวทนาในใจเรา แต่เป็นลักษณะที่มีอยู่ในธรรมชาติทั้งปวงก็มี; ก็เรียกว่าความทุกข์เหมือนกัน แต่เนื่องจากเรื่องทุกข์นี้เราพูดกันเฉพาะที่เกี่ยวกับสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่นก้อนหิน ก้อนดิน เป็นต้น แต่ถึงอย่างนั้น ถ้าเราดูก้อนหินก้อนดิน เราก็จะมีความรู้สึกไปในทำนองว่า มีลักษณะแห่งความทุกข์ด้วยเหมือนกัน คือการที่มันเปลี่ยนแปลง ชราคร่ำคร่าคงตัวอยู่ไม่ได้ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอย่างลำบากลำบนอย่างนี้เป็นต้น ให้เห็นความทุกข์ทั้งสองลักษณะคือ ทุกข์ที่รู้สึกอยู่ในใจเป็นทุกขเวทนาก็รู้จัก ทุกข์ที่เป็นเพียงลักษณะในสิ่งทั้งปวงที่เป็นสังขารทั้งปวงนี้ ก็รู้จัก.

ทีนี้ทุกข์ที่ปรากฏแก่ใจ เรียกว่าความรู้สึกที่เป็นเวทนานี้ ท่านระบุลงไปที่ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ว่าเป็นทุกข์ คนไม่เข้าใจมีความฉงนสงสัย เพราะเกี่ยวกับภาษา ในภาษาบาลี คำว่าความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ นี้มันหมายความว่า ความเกิด ความแก่ ความตาย เป็นต้นนั้น ได้ถูกคนนั้นยึดถือเอาว่า เป็นความเกิดของเขา ความแก่ของเขา ความตายของเขา กิริยาที่เรียกว่าเกิดแก่เจ็บตายนี้ มันเป็นเพียงความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติเท่านั้น แต่คนไม่รู้จักมันไปหลงสำคัญว่ามันเป็นความเกิดความแก่ความเจ็บความตายของเรา ฉะนั้นมันจึงเป็นทุกข์ไปหมด ถ้าไปเห็นเป็นเพียงความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ไม่เห็นเป็นความเกิดแก่เจ็บตายของเรา ก็ไม่เป็นความทุกข์แก่ผู้นั้น.

ฉะนั้น ภาษาธรรมะมีอะไรที่จะต้องทราบไว้อย่างนี้ด้วย แต่ในที่สุด พระพุทธเจ้าท่านตรัสสรุปความไม่จารนัยอย่างนี้ สรุปความว่าสิ่งที่ถูกยึดมั่นนั่นแหละเป็นตัวทุกข์ คือ เบญจขันธ์ หมายถึงว่าร่างกายกับจิตใจของเรานี้ที่ถูกยึดมั่นว่าเราว่าของเรานี้เป็นตัวทุกข์ เพราะเมื่อเรายึดมั่นร่างกายกับจิตใจว่าเป็นตัวเราเสียแล้ว มันก็ต้องเป็นทุกข์ เพราะร่างกายนั้นมันมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็นต้น; ถ้าไม่ยึดมั่นกายและใจว่าเป็นของเรา ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ก็พลอยไม่เป็นของเราไปด้วย มันจึงไม่เป็นทุกข์; ดังนั้น ท่านจึงตรัสว่า ความยึดมั่นในเบญจขันธ์นั่นแหละเป็นตัวทุกข์ นี่เป็นภาษาวัดฟังยาก.

พูดภาษาชาวบ้านก็ว่า ความที่ไปยึดมั่นสิ่งใดว่าเป็นตัวเราเป็นของเรานั่นแหละเป็นตัวทุกข์ มันทรมานเพราะไปยึดไว้ เหมือนกับแบกของหนัก ขอให้เข้าใจ–ใจความสำคัญว่า ความยึดมั่นนั่นแหละเป็นทุกข์–แล้วก็เป็นอันถูก.

อริยสัจข้อที่สอง ที่เรียกว่า เหตุให้เกิดความทุกข์. ในอริยสัจอย่างที่สรุปสั้น ๆ ท่านเรียกว่า **ตัณหาคือความอยาก เป็นเหตุให้เกิดทุกข์** ในภาษาไทยคำว่าความอยากนี้ มันกำกวม ไม่เหมือนในภาษาบาลีที่เรียกว่าตัณหา ตัณหาในภาษาบาลีหมายถึงความอยากที่มาจากความโง่ มาจากอวิชชาเป็นเหตุให้อยากด้วยอำนาจอวิชชา ความ

อยากอย่างนี้จึงจะเรียกว่าตัณหา ถ้าเป็นความอยากที่มาจากวิชชา ความต้องการที่มาจากปัญญา อย่างนี้ไม่เรียกว่าตัณหา เช่นเรารู้ว่าจะต้องดับทุกข์อย่างไร แล้วเราอยากจะดับทุกข์ พยายามจะดับทุกข์อยู่ ความอยากอันนี้ไม่เรียกว่าตัณหา.

แต่พอแปลคำว่าตัณหาเป็นความอยากในภาษาไทย คนก็เข้าใจผิดว่าอะไร ๆ ก็เป็นตัณหาไปหมดแล้วห้ามไปหมด ก็เลยไม่กล้าอยากอะไร แม้แต่อยากทำการงานเป็นต้น; แล้วก็ไปโทษพระพุทธเจ้าอีกตามเคย ว่าตรัสอะไรไว้ไม่เหมาะสมไม่ถูกต้องก็มี หรือว่าหลักธรรมนี้ มันใช้ไม่ได้กับเราเสียแล้วก็มี เพราะว่าไปเข้าใจคำ ๆ นี้ผิด.

ฉะนั้น ความอยากที่เป็นกิเลสนั้น มันเป็นความอยากที่มาจากความโง่และหลงทะเยอทะยาน กระวนกระวายระส่ำระสาย และแม้จะได้ทำไป ก็ทำไปตามความโง่ความหลงความสำคัญผิด เขาจึงเรียกว่าความโลภ หรือเรียกว่าตัณหา หรือว่าอุปาทาน หรืออะไรก็สุดแท้ มันเป็นความต้องการด้วยความโง่.

แต่ถ้าความประสงค์หรือความต้องการ ที่เป็นไปตามทางปัญญาที่แท้จริงนี้ เขาเรียกว่าความปรารถนาหรือความต้องการ แล้วแต่จะเรียกกัน ในภาษาบาลีก็เรียกความต้องการนี้ว่าความพอใจ เช่นฉันทะบ้าง ปัถนา ความปรารถนาบ้าง สังกัปปะ ความดำริประสงค์บ้าง ถ้ามันเป็นไปในทางที่ถูกต้องแล้วไม่เรียกว่าตัณหา ต่อเมื่อมันมีความโง่ความไม่รู้เป็นมูล จึงเรียกว่าตัณหา.

เพราะฉะนั้น เราจะต้องจับใจความสำคัญให้ถูกต้องว่า ถ้าจะต้องการอะไร อยากอะไรประสงค์อะไร; จงดูเสียก่อนว่า มันเป็นความต้องการของวิชชาหรือของอวิชชา ความอยากในกามารมณ์อย่างนี้ มันเป็นความอยากของอวิชชา หรือของวิชชา หรือว่าถ้าเราจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับกามารมณ์ จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยความรู้สึกชนิดใดอย่างนี้เป็นต้น จึงจะไม่เป็นความทุกข์ขึ้นมา.

ขอให้เข้าใจถูกกันเสียด้วยว่า พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้ตรัสว่า อย่าแต่งงาน อย่ามีผัวมีเมีย ทิ้งบ้านทิ้งเรือนไปบวชกันเสียให้หมด อย่าเกี่ยวข้องกับกามารมณ์ ท่านไม่ได้ตรัสอย่างนี้ จะเป็นพระหรือฆราวาสก็ได้ จะต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตาม

หนหางที่ตรัสไว้ ถ้าเข้าไปเกี่ยวข้องกับรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัส คือกามารมณ์นี้ ก็ต้องทำด้วยสติสัมปชัญญะ ให้รู้ความพอเหมาะพอดี ในทางที่จะไม่ให้เกิดความทุกข์ขึ้นมา แต่จะทำให้เกิดความรู้บางอย่างบางประการขึ้นมาเรื่อย ๆ จนรู้สึก จนรู้จักเบื่อหน่ายไปเองในตอนหลัง อย่างนี้มันก็กลายเป็นการศึกษาไป การที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสเหล่านั้น ก็กลายเป็นการศึกษาไปในตัว ถึงจะเป็นอะไรก็ตามใจ ถ้ามนุษย์ยังจำเป็นจะต้องเกี่ยวข้อง ก็ให้ไปเกี่ยวข้องด้วยวิชชา ด้วยปัญญา ด้วยความรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ที่เพียงพอ ก็ได้ทั้งนั้น แล้วมันจะค่อยเลื่อน ๆ ของมันขึ้นไปเองตามลำดับ ๆ จนกระทั่งว่าไม่เกี่ยวข้อง หรือไม่อะไรเลย.

นี่เราจะต้องเข้าใจคำนี้ให้ถูกต้อง คำว่าตัณหาในภาษาบาลี ก็หมายถึงว่าอยากด้วยอวิชชา ความอยากที่เป็นไปด้วยปัญญา หรือวิชชานั้นยังมีอยู่ส่วนหนึ่ง แล้วอันนั้นแหละจะช่วยดับความอยาก ที่เป็นไปด้วยอวิชชาในตอนหลังอีก.

ทีนี้มาถึงอริยสัจข้อที่สาม ที่เรียกว่า **ความดับทุกข์** คนมักจะเข้าใจว่าตายไปเข้าโลงไปแล้ว สิ้นสุดกันที จึงจะเป็นเรื่องความดับทุกข์ พระพุทธเจ้าได้ตรัสพระพุทธภาษิตข้อนี้ว่า หมายถึงการดับตัณหานั้นเสีย เป็นความดับทุกข์ ฉะนั้นตัณหาดับที่ไหน มีความดับทุกข์ที่นั่น ตัณหาดับไปเมื่อไร มีความดับทุกข์เมื่อนั้น ดังนั้นพอมีความทุกข์เกิดขึ้น เราจงมีสติสัมปชัญญะดับทุกข์ทันที; แล้วมันก็มีความดับทุกข์ที่นั่น มีนิพพานในลักษณะอย่างนี้ที่นั่น ไม่ใช่ต่อตายแล้ว เรื่องตายแล้วไม่ให้เอามาพูดกัน เรื่องหลังจากตายแล้วนั้น มันขึ้นอยู่กับเรื่องที่ยังไม่ตาย; ถ้าเราทำเรื่องต่าง ๆ ในขณะที่ยังไม่ตายถูกต้อง; ต่อตายแล้วมันก็เป็นเรื่องถูกต้องไปหมด ถ้าเราทำเรื่องที่ยังเป็น ๆ อยู่นี้ผิด; ตายแล้วมันก็ผิด มันมีเรื่องผิด. ฉะนั้น เราจงสนใจทำให้ถูกที่สุด ที่นี่และเดี๋ยวนี้ แล้วมันก็คุ้มไปหมด.

คำว่าดับทุกข์นี้จะเรียกว่านิพพานก็ได้ แต่มีหลายความหมาย นิพพานในอันดับชิมลอง ในอันดับตัวอย่าง ในอันดับปัจจุบันทันตาเห็นนี้ก็มี; มีชื่อเรียกเหมือนกัน แต่ว่านิพพานในความหมายสูงสุด ก็คือดับกิเลสหรือดับทุกข์สิ้นเชิง เป็นพระอรหันต์.

ทีนี้ก็มาถึงอริยสัจข้อที่สี่ ที่เรียกว่า ทางให้ถึงความดับทุกข์ ได้พูดกันวันก่อนแล้วว่า ภาษาธรรมะยืมไปจากภาษาชาวบ้าน คือยืมเอาคำว่าถนนหนทางนี่แหละไปเป็นชื่อของธรรมะที่จะดับทุกข์ จึงเรียกว่าทาง ทางให้ถึงความดับทุกข์ หรือทางพระนิพพานเป็นถนนสำหรับจิตใจเดิน ประกอบไปด้วยความถูกต้องแปดประการ ใช้ภาษาธรรมดาๆ กันดีกว่า ประกอบอยู่ด้วยความถูกต้องแปดประการ ช่วยจำไว้ว่า ประกอบอยู่ด้วยความถูกต้องแปดประการ คือ ๑. ความถูกต้องในเรื่องความคิดเห็น ๒. ความถูกต้องในเรื่องความใฝ่ฝันหรือปรารถนา ๓. ความถูกต้องในการพูดจา ๔. ความถูกต้องในการประกอบกรรมทางกาย ๕. ความถูกต้องในการประกอบอาชีพเพื่อการดำรงชีวิต ๖. ความถูกต้องในการมีความพากเพียร ๗. ความถูกต้องในการดำรงสติ ๘. ความถูกต้องในการมีสมาธิ. รวมเป็น ๘ ประการ

ถ้าเรียกเป็นบาลี ก็เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ไม่ต้องจำคำบาลีก็ได้ แต่ถ้าจำได้ก็ยิ่งดี เป็นความถูกต้องแปดประการ แล้วรวมกันเป็นถนนเส้นหนึ่ง เป็นหนทางเส้นหนึ่ง ไม่ใช่แปดทางหรือแปดเส้น แปดอย่างนี้รวมกันเป็นถนนหนทางเส้นหนึ่ง เรียกว่าอริยมรรคสำหรับใจเดินหรืออยู่.

เราเข้าใจได้ง่าย ๆ จากพระพุทธภาษิตอีกข้อหนึ่งว่า "ถ้าภิกษุเหล่านี้จักเป็นอยู่โดยชอบไซร้ โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์" ถ้าเป็นอยู่โดยชอบไซร้ โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์ ความเป็นพระอรหันต์ไม่ยากไม่เหลือวิสัยเพราะว่าสำเร็จได้ด้วยเพียงว่าเป็นอยู่กันให้ถูกต้องเท่านั้น "เป็นอยู่กันให้ถูกต้อง" ก็คือเป็นอยู่ให้ถูกต้องแปดประการนี้ และเมื่อเป็นอยู่ถูกต้องแปดประการแล้ว กิเลสไม่มีทางที่จะได้อาหารกิน ความเคยชินของการที่จะเกิดกิเลสนั้นร่อยหรอไป ๆ ๆ ๆ จนไม่เกิดกิเลสขึ้นมาได้ เพราะกิเลสไม่ได้อาหารไม่ได้ปัจจัย มันก็ค่อย ๆ เหี่ยวแห้งและสูญสิ้นไป นี่คือความเป็นพระอรหันต์.

เราอย่าไปรบกับมันซึ่ง ๆ หน้า มันลำบากหรือบ่วยการ หรือบางทีจะสู้มันไม่ได้ เหมือนกับว่าเราจะไปสู้เสือซึ่งหน้านี้ มันไม่ใช่วิธีที่ฉลาด แต่ถ้าเรามีวิธีใดวิธีหนึ่งปิดไม่ให้มันได้อาหารกิน มันก็ตายเอง.

นี่คือความหมายของคำว่า "เป็นอยู่อย่างถูกต้องแล้วโลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์" และเป็นอยู่อย่างถูกต้องก็คือ อริยสัจข้อที่สี่ ที่เรียกว่าอริยมรรคมีองค์แปดประการนี้เอง ลองไปคิดดูว่า จะเอาไปใช้ในปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันของเราได้อย่างไรหรือเท่าไร อาตมายืนยันได้ว่าเอาไปใช้ได้หมดและก็จำเป็นด้วย เดี๋ยวนี้เราไม่สามารถจะเอาไปใช้ หรือไม่รู้เรื่องนี้เสียเลยก็มี ดังนั้นจึงมีความระส่ำระสายหม่นหมองในชีวิตประจำวัน เรียกว่าไม่เป็นอยู่โดยชอบ แล้วก็ไปโทษธรรมะนี้ยากอีกตามเคย.

ขอให้นึกถึงอยู่เสมอว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าธรรมะกำมือเดียวจำเป็นสำหรับทุกคนที่จะถึงซึ่งบรมธรรม คือสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ ไม่ขัดข้องกับอาชีพชนิดไหนหมด จะเป็นผู้พิพากษา หรือจะเป็นอาชีพอย่างอื่นจะเป็นอะไรก็ตาม นี้ยิ่งเป็นประโยชน์ ยิ่งสนับสนุน ยิ่งช่วยให้เกิดความเหมาะสม ความคล่องแคล่ว ความพร้อมที่จะเคลื่อนไหว ที่จะทำการงาน ทีนี้ในทางด้านจิตใจก็จะทำให้เกิดความสงบเย็นไม่มีความทุกข์ เราก็มีจิตใจที่มีสมรรถภาพและมีความสุข.

เรื่องอริยสัจสี่นี้ ถ้าเอาแต่เพียงเรื่องเดียวคือเรื่องความดับทุกข์ ถ้าแยกออกไปมันจะแยกเป็นความทุกข์กับความดับทุกข์. ความทุกข์จะต้องรู้เหตุของมันด้วยความดับทุกข์ต้องรู้หนทางของมันด้วย มันจึงกลายเป็นสี่เรื่อง สี่เรื่องย่นลงเหลือสองเรื่อง สองเรื่องย่นลงเหลือเพียงหนึ่งเรื่อง คือความดับทุกข์ ซึ่งเป็นผลของการกระทำที่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น.

อยากจะบอกให้ทราบว่า เกี่ยวกับคำพูดนี้ มันก็มีคำแทนกันได้ ไม่ว่าภาษาไหนก็มีคำแทนกันได้ เช่นคำว่าทุกข์ บางทีพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าโลกก็มี บางทีตรัสว่าอุปาทานขันธ์ก็มี คำว่าเหตุให้เกิดทุกข์ บางทีระบุถึงตัณหาก็มี บางทีระบุถึงอวิชชาก็มี ระบุถึงภาวะตัณหาก็มี มันเหมือนกันหมด ถ้าท่านระบุถึงตัณหา ท่านหมายถึงความอยากซึ่งมาจากอวิชชา ถ้าท่านระบุถึงอวิชชาท่านหมายความว่าอวิชชานี้มันจะ

ทำให้เกิดตัณหาแน่นอน มันเป็นอย่างอื่นไม่ได้ แล้วมันก็เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ส่วนคำว่าความดับทุกข์นั้นบางทีเรียกว่านิพพาน บางทีเรียกว่านิโรธ บางทีเรียกว่าวิชชาวิมุตก็มี.

ทีนี้คำว่ามรรคหรือหนทางมีองค์แปดนี้ บางทีเรียกว่าไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา ก็มี ถ้าท่านไม่ทราบเรื่องนี้ท่านจะเวียนหัว และก็ฉงนสนเท่ห์ว่า แหมมีมากจริง! จำไม่ไหวแล้วพ้นเผือ ที่จริงมันไม่พ้นเผือ ฉะนั้นเราจงมาทำความเข้าใจจนเกิดความรู้เรื่องธรรมะหลักพื้นฐานกันก่อนให้ได้หลักพื้นฐานว่า เป็นอย่างนี้ ๆ ให้แน่นอนก่อน แล้วส่วนชื่อซึ่งเรียกต่าง ๆ ยุ่งยากมากมายนั้นไม่เป็นไร มันไม่ทำให้เราหลงได้โดยอาศัยหลักพื้นฐาน.

อยากจะกล่าวต่อไปถึงข้อที่ว่า อริยสัจสี่ประการนี้ที่พระพุทธเจ้าท่านยืนยันว่าเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไม่ได้ จะวางรูปโครงเป็นอย่างอื่นไม่ได้นั้น ก็น่าสนใจ เดี๋ยวนี้เราถือกันเป็นหลักว่า เรื่องอริยสัจนี่เองเป็นเรื่องตรรกวิทยาที่ดีของพุทธบริษัท พุทธบริษัทเรามีระบอบตรรกวิทยาโดยอาศัยหลักอริยสัจ นี้เป็นหลัก เรื่องอริยสัจนี้ เรื่องที่หนึ่งก็คือ คำตอบสำหรับ คำถามว่า คืออะไร? เรื่องที่สองก็คือ มาจากอะไร? เรื่องที่สามก็คือ เพื่อประโยชน์อะไร ต่อไป?; เรื่องที่สี่ก็คือ จะสำเร็จตามนั้นได้โดยวิธีใด?

ช่วยจำสี่คำนี้ไว้ว่า คืออะไร? จากอะไร? เพื่ออะไร? แล้วก็โดยวิธีใด? จะได้รู้เรื่องอริยสัจ และเอาไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้โดยง่าย คือว่าเราจะทำอะไร จะศึกษาอะไร ๆ ก็ตาม เราจะทำให้เป็นเรื่องอริยสัจได้ขึ้นมาทันทีโดยแยกปัญหาว่า คืออะไร จากอะไร เพื่ออะไร โดยวิธีใด แม้ที่สุดแต่จะเขียนบทความสักเรื่องหนึ่งว่าด้วยเรื่องอะไร ก็ให้ตั้งปัญหาสี่อย่างนี้ แล้วก็เขียนได้ง่ายเขียนได้ดีถือเป็นตรรกหรือ Logic ของพุทธบริษัท สำหรับศึกษา สำหรับปฏิบัติ สำหรับแก้ปัญหาต่าง ๆ สำหรับตอบคำถามต่าง ๆ.

ทีนี้มองให้กว้างออกไปถึงข้อที่ว่า พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์ ในฐานะที่เป็นปรัชญา ในฐานะที่เป็นจิตวิทยา หรืออะไรทำนองนี้มีอีกมากมาย ทั้งหมด

นี้ก็ล้วนมุ่งหมายแต่เรื่องอริยสัจ เพราะว่าอริยสัจนี้เราจะมองดูในแง่ที่เป็นวิทยาศาสตร์ตามหลักวิทยาศาสตร์ก็ได้ คือมันเป็นเรื่องเหตุและผลทั้งนั้น ไม่มีอะไร ทุกข์ก็เป็นผล เหตุให้เกิดทุกข์ก็คือเหตุ ความดับทุกข์ก็เป็นผลวิธีให้ถึงความดับทุกข์ก็เป็นเหตุ ดังนั้นจึงไม่ต้องอาศัยพระเจ้า ไม่ต้องอาศัยอะไรอย่างอื่นหมด นอกจากเหตุผลตามธรรมชาติ แต่แล้วนี่แหละจะกลายเป็นพระเจ้าอย่างยิ่ง กฎแห่งเหตุผลนี่แหละคือพระเจ้าอย่างยิ่ง ถ้าเราเอาตามวิทยาศาสตร์ เราก็ไม่ต้องมีพระเจ้า แต่เรารู้ว่าสิ่งนี้มีอำนาจเท่ากับพระเจ้า เพราะบังคับสิ่งต่าง ๆ ได้.

ถ้าเรามองดูในทางปรัชญา ก็จะต้องเป็นปรัชญาที่ถูกต้องตามหลักการของปรัชญา คือสามารถจะตอบคำถามตาม Logic สื่ออย่างนี้ได้ แล้วพิสูจน์ได้ตามวิธีของปรัชญาว่า คงจะนำไปสู่ความดับทุกข์ได้จริง.

เพราะฉะนั้น เรามองดูอริยสัจในทุกแง่ทุกมุม ในฐานะเป็นศาสนาก็ได้ เป็นธรรมะก็ได้ เป็นศีลธรรมก็ได้ แม้ที่สุดแต่เป็นจิตวิทยาก็ได้ ถ้าเราไม่ประสงค์ความดับทุกข์ หรือว่าอะไรมากไปกว่านั้นแล้ว มันเป็นความรู้ทางจิตวิทยาก็ยังได้ เช่นว่าจิตมันมีลักษณะอย่างนี้ มีพฤติอย่างนี้ อาจจะเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกฎเกณฑ์อย่างนี้ ก็กลายเป็นจิตวิทยาไป.

เพราะฉะนั้น พุทธศาสนาในส่วนปริยัติจึงมีมาก มีมากเท่ากับใบไม้ทั้งป่า แต่นี่เราเลิกพูดกันถึงเรื่องใบไม้ทั้งป่า พูดกันแต่เรื่องใบไม้กำมือเดียว จึงพูดกันแต่เรื่องอริยสัจ ในฐานะที่เป็นธรรมะสำหรับดับทุกข์โดยตรง คือเป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติโดยตรง เราเรียนรู้แต่เรื่องอริยสัจ หรือกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวกับอริยสัจทั้งหมดทั้งสิ้น มันก็เป็นหลักวิชาเป็นทฤษฎีไปหมด เป็นเพียงเทคนิคไปหมด แต่ถ้าเราเรียนรู้เฉพาะเรื่องมรรค คืออริยมรรคมีองค์แปด คือความถูกต้องแปดประการ แล้วปฏิบัติมันให้ได้จริง ๆ มันก็กลายเป็นการปฏิบัติเป็น Technique ไปทันที คือเป็นวิธีการของการปฏิบัติไปทันที ไม่เป็นเพียงหลักวิชา.

ดังนั้น ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ใบไม้กำมือเดียวนี้ก็คือ ต้องปฏิบัติ** ไปในรูปของการปฏิบัติที่เป็น Technique เป็น Practice หรืออะไรก็แล้วแต่จะเรียกกัน แต่

เป็นเรื่องปฏิบัติโดยตรง อย่าไปหลงว่ามันเป็นเรื่องที่มากมาย อธิบายไม่มีที่สิ้นสุดตามวิธีของอภิธรรม อย่างนั้นมันเป็นส่วนเกิน อภิธรรมแปลว่าธรรมะส่วนเกิน อภิแปลว่าเกิน คือเกินความจำเป็นที่มนุษย์จะต้องเกี่ยวข้อง มันเกินกำมือเดียวไป พระพุทธเจ้าท่านก็ได้ตรัสไว้อย่างนี้ว่า; ภิกษุทั้งหลาย อริสัจ เราบัญญัติแล้วว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับสนิทแห่งทุกข์ นี้ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์ ก็แต่ว่าในอริยสัจทั้งหลายนั้นมีการพรรณาความ มีการลงอักษร มีการจำแนกที่พิศดาร มากจนประ-มาณไม่ได้.

การอธิบายโดยวิธีนั้น วิธีนี้ วิธีอักษรศาสตร์ วิธีจิตวิทยา วิธี Logic วิธีปรัชญาอะไรก็ตาม มากจนประมาณไม่ได้ นี้ยังไม่พูด ไม่จำเป็นจะต้องพูด และไม่สนใจก็ได้ เว้นไว้แต่ต้องการเป็นพิเศษ เฉพาะที่เราจะเป็นที่รอบรู้ในส่วนนี้ แต่ส่วนการปฏิบัติ เพื่อเอาผลในทางพระพุทธศาสนาโดยตรงนั้น ไม่ต้องมากจนถึงอย่างนี้ พยายามให้มีความถูกต้องแปดประการนั้นแล้วเป็นพอ.

ทีนี้ชั่วเวลาที่เหลืออยู่เล็กน้อยนี้ อยากจะพูดให้เสร็จไปเสียเลย ถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน ว่าเรื่องอริยสัจนี้ บางทีพระพุทธเจ้าท่านตรัสโดยย่อ บางทีท่านตรัสโดยพิสดาร เรื่องอริยสัจเหมือนกัน หลักเดียวกัน ตามปกติตรัสโดยย่อว่าทุกข์ ว่าเหตุให้เกิดทุกข์ ว่าความดับทุกข์ ว่าทางให้ถึงความดับทุกข์. สำหรับทุกข์ท่านก็ตรัสว่า ความเกิดแก่เจ็บตาย หรือความยึดมั่น เบญจขันธ์ ว่าของเรา ส่วนเหตุให้เกิดทุกข์ก็ตรัสว่า ความอยากที่มาจากอวิชชา ความดับทุกข์ก็คือการดับความอยากนั้นเสีย มรรคก็คือปฏิบัติชอบให้ถูกต้องแปดประการ สั้น ๆ เท่านี้.

แต่ถ้าท่านจะตรัสโดยพิสดาร ท่านก็แจกความทุกข์นี้ให้มันมากออกไป แล้วเหตุให้เกิดทุกข์นั้น แทนที่จะพูดว่า ความอยากอย่างเดียว; ท่านเริ่มมาเป็นสาย อย่างที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท ตั้งแต่อวิชชาให้เกิด สังขาร สังขารให้เกิดวิญญาณ วิญญาณให้เกิดนามรูป นามรูป ให้เกิดอายตนะ เกิดผัสสะ เกิดเวทนา เกิดตัณหา เกิดอุปา

ทาน เกิดภพเกิดชาติ และเกิดทุกข์ แยกออกไปถึง ๑๑ ตอน มันก็เลยเป็นพิสดาร แทนที่จะพูดว่าเป็นตัณหาอย่างเดียวท่านแสดงถึงวิธีที่ตัณหาจะเกิดมาอย่างไร แล้วตัณหาจะทำให้เกิดทุกข์ต่อไปอย่างไร มันเป็นเรื่องปฏิจจสมุปบาท. ทีนี้พอถึงเรื่องความดับแห่งทุกข์ก็เหมือนกัน แทนที่จะพูดว่าดับตัณหาเสีย ท่านก็พูดไปตามสายปฏิจจสมุปบาท ว่าดับอวิชชาเสียแล้วสังขารดับ, สังขารดับแล้ววิญญาณดับ, วิญญาณดับ, แล้วนามรูปดับ, อายตนะดับ, ผัสสะดับ, เวทนาดับ, ตัณหาดับ, อุปาทานดับ, ภพดับ, ชาติดับ, ทุกข์ดับ อย่างนี้เรียกว่าอริยสัจใหญ่ หรืออริยสัจพิสดาร ทีนี้ก็มาถึงมรรคมีองค์แปด คืออริยสัจข้อที่สี่ นี้ไม่สามารถจะให้พิสดารหรือสั้นได้กว่านี้แล้ว มันต้องถูกต้องแปดประการนี้เสมอไป นี้เรียกว่าอริยสัจใหญ่ อริยสัจเล็ก, อริยสัจปกติ หรืออริยสัจโดยพิสดาร.

จะรู้เรื่องปฏิจจสมุปบาทก็ได้ แต่รู้สึกว่ายังไม่จำเป็น ถ้าอยากจะรู้ก็รู้แต่เพียงว่ามันขยายออกไปให้ละเอียดเท่านั้น ว่าตัณหาเกิดขึ้นมาได้อย่างไร แล้วให้เกิดทุกข์ต่อไปได้อย่างไร เรารู้แต่ที่จำเป็นก็คือ รู้ว่าตัณหามันเกิดขึ้นมาอย่างไร แล้วเราจะดับมันอย่างไร คือ **ถ้าเป็นอยู่ให้ถูกต้องแปดประการแล้ว ตัณหาไม่อาจจะเกิดขึ้น, เมื่อตัณหาไม่อาจจะเกิด ความทุกข์ก็ไม่อาจจะเกิด** เท่านี้ ก็พอแล้ว แต่ที่แท้มันก็เป็นปฏิจจสมุปบาทอยู่ในตัวอย่างครบถ้วน แต่เราไม่รู้จักชื่อของมัน เราไม่ได้เรียนทางจิตวิทยาจนแยกชื่อว่า ส่วนนั้นเรียกว่าอวิชชา ส่วนนั้นเรียกว่าสังขารวิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา เราไม่รู้จักแยกของมัน แต่ที่จริงมันก็มีอยู่และเป็นไปอยู่ตามพฤตินั้น.

เพราะฉะนั้น จะรู้อย่างที่พระเรียนรู้ หรือว่าผู้มีหน้าที่จะต้องเรียนรู้และสอนนั้นก็อย่างหนึ่ง แต่สำหรับฆราวาสทั่ว ๆ ไป ก็ไม่จำเป็น เว้นแต่ต้องการเป็นพิเศษเฉพาะบางคน.

ในที่สุดก็มาถึงอุปมาของอริยสัจ ขอให้ทราบไว้ว่าในพุทธศาสนานี้ชอบอุปมาเป็นวิธีของชาวอินเดียมาแต่โบราณกาล ท่านไม่ทำอะไรลวก ๆ ท่านทำอะไรระมัดระวัง

แวดล้อมไว้ ไม่ให้เข้าใจผิดได้ เพราะฉะนั้นเมื่อได้พูดถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้ว มักจะพูดถึงอุปมาไว้คู่กันเสมอ เพื่อประกันความเข้าใจผิด หรือว่ามันเลื่อนลอยไปทางอื่นได้ เรียกว่าแวดล้อม กันไว้ทุกอย่าง; ดังจะเห็นได้ว่า คำตรัสในพระบาลีจะเต็มไปด้วยอุปมา วิธีสอนก็ใช้อุปมา.

อุปมาสำหรับอริยสัจนี้ไม่ยากเย็นอะไร พอพูดขึ้นก็รู้หมด เช่นว่า ความทุกข์ ก็อุปมาเหมือนกับโรค ตัณหาเหตุให้เกิดทุกข์ ก็อุปมาเหมือนสมุฏฐานของโรค นิโรธ คือความดับทุกข์ ก็อุปมาเหมือนกับภาวะที่หายโรค มรรคมีองค์แปดที่เป็นทางดับทุกข์ ก็เปรียบเหมือนวิธีการเยี่ยวยารักษาให้หายโรคนี่ ก็ช่วยให้เข้าใจความหมายของอริยสัจได้ถนัดขึ้นอีกหน่อยหนึ่ง.

ในที่บางแห่งท่านเปรียบว่า ทุกข์ ข้อแรกนั้นเหมือนกับอดข้าวไม่มีข้าวกิน จนเป็นทุกข์เดือดร้อนหรือตายบ้างและสมุฏฐานของทุกข์ เปรียบเหมือนกับฝนแล้ง เหตุให้ฝนแล้ง ความดับทุกข์หรือนิโรธก็เปรียบเหมือนกับว่ามีข้าวกิน และวิธีของมัน หรือทางมาของมันก็คือฝนดี อย่างนี้เป็นต้น. หรือบางทีก็เปรียบว่า ความทุกข์เหมือนกับคนไม่มีอะไรจะกิน ไม่มีอาหารจะกิน เหตุให้เกิดทุกข์ก็คือ ความขี้เกียจของเขา เมื่อเขามีอะไรกินก็เป็นความผาสุขของเขา ฉะนั้นการที่ทำงานดี ๆ มันก็เป็นหนทางที่จะให้มีอะไรกินอย่างนี้เป็นต้น มันจึงเป็นกฎเกณฑ์ที่มีอยู่แม้ในคนขอทาน คนกรรมกร หรือคนทุกคนในโลกนี้.

ถ้ามองกันในแง่สังคม ความทุกข์ ก็เหมือนความเดือดร้อนที่เรากำลังได้รับอยู่ในประเทศเรา มูลเหตุของมันก็คือความเสื่อมเสียทางศีลธรรม มันจึงเดือดร้อน ถ้ามันตรงกันข้ามก็คือ ว่ามีความผาสุข ก็คือมีศีลธรรมดี.

ทีนี้เอาเฉพาะคนเข้ามาอีก เฉพาะเป็นคน ๆ ถ้ามีความร้อนใจเหมือนตกนรกทั้งเป็น นี่คือความทุกข์ และสมุฏฐานหรือเหตุของความทุกข์นี้ก็คือ การที่หันหลังให้ธรรมะ เพราะเราหันหลังให้ธรรมะ เราจึงมีความทุกข์ ถ้าเราต้องการจะมีความผาสุขเย็นอกเย็นใจ เราก็ต้องหันหน้าเข้าไปหาธรรมะ.

ถ้าพูดโดยส่วนใหญ่ ว่ามีสงคราม มีภาวะสงครามเป็นความทุกข์; สมุทัยของมันก็คือความเห็นแก่ตัว ภาวะตรงกันข้ามก็คือสันติภาพ และทางมาของมันก็คือความไม่เห็นแก่ตัว.

นี่แหละ ท่านสามารถที่จะเอาไปอุปมาด้วยตนเองได้มากมายหลายร้อยหลายพันอย่าง จนกระทั่งในที่สุดท่านจะเห็นได้ว่า ไม่มีที่ไหนที่ไม่มีกฎเกณฑ์ของอริยสัจเข้าไปแทรกไปซึมอยู่ เหมือนกับที่พูดว่า พระเจ้ามีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง. แล้วก็ขอให้มองดูในแง่นี้ ว่ากฎธรรมชาติเรื่องทุกข์เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความดับสนิทแห่งทุกข์ เรื่องทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์ นี้มีแทรกซึมอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง ทุกหัวระแหงในบรรดาสิ่งที่มีชีวิต ไม่ว่าคนว่าสัตว์ถ้ามีชีวิตมีความคิดนึกแล้ว ย่อมเป็นไปตามกฎนี้ทั้งนั้น.

เพราะฉะนั้น ขอให้ทุกคนถือว่ามีมหาวิทยาลัยในร่างกาย จงเข้ามาในมหาวิทยาลัยนี้กันทุกคน ด้วยการเป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าผู้สั่งสอน ในที่สุดเราก็จะมองเห็นได้ทันทีว่า ธรรมะกำมือเดียวนี้ไม่ใช่เล่นเสียแล้ว ธรรมะกำมือเดียวนี้ ไม่ใช่ของเล่น ๆ เสียแล้ว เป็นของจำเป็นแก่ทุกคนเพื่อให้ได้มาซึ่งบรมธรรม เพื่อให้มนุษย์กล่าวได้ว่ามนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้รับ ไม่เสียทีที่เป็นมนุษย์เลย แล้วก็พยายามให้เป็นเรื่องของการปฏิบัติให้ปฏิบัติอยู่เรื่อยไป อย่าให้เป็นเรื่องเฟ้อทางปริยัติหรือทางวิชามากไป.

ยกตัวอย่างอันสุดท้ายเหมือนกับว่า คนจีนไม่มีปริญญาทางพฤกษศาสตร์ ทางวิทยาศาสตร์ ทางธรณีวิทยา ทางอะไรนี้ เขาก็สามารถทำสวนมะพร้าวมีลูกขายร่ำรวยทันตาเห็น คนที่มีปริญญาทางวิทยาศาสตร์ รู้เรื่องดินเรื่องแมลงเรื่องหนอน เรื่องพฤกษศาสตร์อันมากมาย แต่ไม่เคยทำสวนมะพร้าวเลย ก็ต้องไปซื้อของคนจีนกิน.

ธรรมะต่าง ๆ ก็มีลักษณะอย่างนี้ ถ้าไปเฟ้อในส่วนที่เป็นปริยัติจนเป็นส่วนเกินแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะได้รับประโยชน์จากธรรมะ ที่เป็นหัวใจแท้ ๆ ของพระพุทธศาสนา

ในครั้งพุทธกาล คนแก่ชาวบ้านไม่รู้หนังสือ ตาสีตาสาไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พูดกันไม่กี่คำเป็นพระอรหันต์ไปก็มีและก็มาก คนแก่ที่ไม่รู้หนังสือขนาดชาวบ้านธรรมดานี่ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พูดกันไม่กี่คำเป็นพระอรหันต์ไปก็มีมากเพราะว่ามันมีเรื่องจริงอยู่ในใจ ชีวิตร่างกายนี้เป็นมหาวิทยาลัยมองด้านในอยู่เสมอ รู้ว่าจิตใจนี้มันมีพฤติอย่างไร เขาก็ยังขาดอยู่นิดเดียวที่ว่า ไม่มีความรู้เรื่องว่า อย่าปล่อยให้มันยึดมั่นถือมั่น พอรู้เรื่องนี้มันก็สามารถควบคุมความยึดมั่นถือมั่น กลายเป็นคนหยุดหรือสงบ เป็นพระอรหันต์ไปก็มี.

อย่างเรื่ององคุลีมาลย์ เป็นโจรร้ายกาจฆ่าคนอยู่หยก ๆ เลือดยังติดอยู่ที่มือ ที่ดาบ ก็เป็นพระอรหันต์ได้เพราะได้ฟังคำว่า "หยุด" คือหยุดเป็นคน หยุดความต้องการ หยุดความยึดมั่นถือมั่น ที่เป็นเหตุให้ต้องการหยุดอย่างนี้ไม่ใช่หยุดทางร่างกาย หยุดความเป็นคน คือหยุดยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวกูว่าของกู นั่นแหละคือหยุด ถ้ายังมีตัวกูของกูอยู่ มันวิ่งเรื่อย มันวิ่งไปตามความต้องการของตัวกูและของกู จึงรู้ได้ว่า ถ้ามีความรู้สึกว่าตัวกูของกูอยู่; ยังต้องวิ่งยังต้องการด้วยตัณหาอยู่เรื่อย พระองคุลีมาลย์ถูกหลอกให้เที่ยวหาอะไรบางอย่าง เพื่อแลกกับสิ่งที่ต้องการทีนี้พอรู้ว่า มันเป็นสิ่งที่ไม่ควรจะต้องการ หรือเป็นเรื่องมายา ก็หยุด ก็เป็นพระอรหันต์ได้.

คำว่าหยุดนี้ ไม่ใช่หยุดวิ่ง หรือหยุดฆ่าคน หรือว่าหยุดอะไรทำนองนั้น คือมันหยุดมีคน หยุดมีตัวของกู ซึ่งเป็นเหตุให้วิ่ง ทีนี้ท่านวิ่งมาจนมากมายแล้ว คือต้องการ แล้วเที่ยวฆ่าคน เพื่อจะครบตามที่กำหนดกันไว้ว่าจะได้อะไรสักอย่างหนึ่งจากอาจารย์ แต่ในที่สุดท่านหยุดความอยากที่มาจากความโง่นั้นเสียได้ ก็กลายเป็นพระอรหันต์.

โดยเหตุที่ธรรมะส่วนนี้มันมีอำนาจมาก มันจึงครอบงำกรรมต่าง ๆ แต่หนหลังได้ เพราะว่ากรรมใหม่นี้ มันมีอำนาจสูงสุดเหนือกรรมดีกรรมชั่ว เป็นกรรมที่สามขึ้นมา ท่านจึงเป็นพระอรหันต์ได้.

ขอให้จับใจความส่วนนี้ให้ได้ว่า ถ้าทำถูกวิธี ถ้าเป็นไปถูกวิธี ทำถูกวิธีแล้ว ไม่ใช่เรื่องยาก ไม่ใช่เรื่องเหลือวิสัย; เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสยืนยันไว้ว่า ไม่ใช่เรื่องเหลือวิสัยเลย ในการรู้อริยสัจนี้ ในที่สุดก็เป็นอันถือได้ว่า พอแล้ว หรือ สมควรแล้ว เหมาะสมแล้ว สำหรับใบไม้กำมือเดียว ถ้าใครเอาไม่ได้ มันก็เป็น ความน่าเวทนาสงสารสำหรับคนนั้นเอง ไม่ใช่เรื่องมากมายอะไร นี่คือข้อเท็จจริงต่างๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องอริยสัจ เท่าที่ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาควรจะทราบ.

อาตมาขอยุติการบรรยาย สำหรับวันนี้เพียงเท่านี้

ปฏิจจสมุปบาท

ในชีวิตประจำวัน

ของ

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา ณ กระทรวงยุติธรรม

๒๙ ธันวาคม ๒๕๐๓

ท่านผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย

ในโอกาสแห่งการบรรยายครั้งที่ ๓ นี้ เราจะได้พูดกันถึงเรื่อง "ปฏิจจสมุปบาท"

ปฏิจจสมุปบาท เป็นความจำเป็นอยู่ที่ว่า เราจะต้องใช้คำบาลีบางคำ แต่ก็เป็นเครื่องเรื่องปัญญายิ่งขึ้นทุกที และเนื่องจากคำว่า ปฏิจจสมุปบาทนี้ เป็นคำที่เป็นชื่อของธรรมะที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ธรรมะที่ชื่อปฏิจจสมุปบาทนี้ เป็นธรรมะที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาโดยตรง ที่เราจะต้องทราบไว้สำหรับเผื่อถูกถาม โดยเฉพาะจากชาวต่างประเทศ และที่ดีที่สุดก็คือว่า ธรรมะชื่อนี้เป็นการแสดงอย่างที่เรียกว่าทันสมัยหรือสบหลักวิทยาศาสตร์ หรืออะไรทำนองนั้น ซึ่งเป็นเครื่องเชิดชูพระพุทธศาสนา ฉะนั้นจึงขอร้องให้จดจำคำว่าปฏิจจสมุปบาทไว้

คำว่า "ปฏิจจะ" แปลว่าอาศัย แล้วคำว่า "สมุปบาท" นี่แปลว่าเกิดขึ้นครบถ้วน; เมื่อรวมกันก็แปลว่า อาการที่มันอาศัยกันแล้วเกิดขึ้น อาศัยกันแล้วเกิดขึ้น อาศัยกันแล้วเกิดขึ้น อาศัยกันแล้วเกิดขึ้น นี่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท นี้ก็เพื่อปฏิเสธความมีตัวตน เพราะมันเป็นแต่เพียงสิ่งที่อาศัยกันเกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้น เราเรียกว่า ปฏิจจ-สมุปบาท

เพื่อเข้าใจคำ ๆ นี้ จะขอยกตัวอย่างอาการที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท เหมือนอย่างว่า มันมีความชื้นหรือน้ำอยู่ในโลก แล้วมันก็ถูกความร้อนทำให้น้ำนั้นระเหยขึ้นไป เราก็จะเห็นได้ว่าไอน้ำนั้นเป็นของเพิ่งเกิด เป็นมายาเพิ่งเกิด เพราะน้ำถูกความร้อน เมื่อไอน้ำระเหยขึ้นไป มันก็ต้องลอยขึ้นไปออกไปจากความดึงดูดของโลก คือไปอยู่ในที่เราเรียกกันว่าที่สูง รวมกันเข้าก็เกิดเมฆอย่างนี้ เมฆก็เรียกว่าเป็นมายาที่เพิ่งเกิด เพราะอาศัยการที่ไอน้ำมันไปจับตัวกันอยู่ ทีนี้เพราะเมฆมันมากเข้า ๆ มันหนาแน่นเข้า ๆ มันก็กลายเป็นเมฆฝน ดังนั้นเมฆฝนก็เพิ่งเกิด เมื่อเมฆบาง ๆ นี้มันจับตัวหนาเข้า มันอาศัยกันเกิดอย่างนี้ ทีนี้เมื่อความเย็นมีพอ เมฆฝนก็กลายเป็นน้ำฝน เราก็เห็นได้ว่า น้ำฝนนี้มันเพิ่งเกิด เพราะอาศัยเมฆฝน ทีนี้ถ้าเราจะว่าต่อไปว่า ถ้าฝนตกลงมาทำให้ถนนลื่น นี้ก็เรียกว่าความลื่นของถนนนี่มันเพิ่งเกิดเมื่อฝนตกลงมา ทีนี้เพราะความลื่นของถนนมีอยู่ นาย ก. ลื่นแล้วหกล้ม แล้วการหกล้มของนาย ก. มันก็เพราะอาศัยถนนมันลื่น หรือความไม่ระวังของแก หรืออะไรก็ตามรวมกัน แต่เพราะถนนมันลื่นเพราะแกหกล้ม แกก็ศีรษะแตกเป็นต้น เช่นสมมุติว่าศีรษะแตก และเพราะแกศีรษะแตก มันก็ต้องเป็นเหตุให้แกไปหาหมอหรือไปโรงพยาบาล มันอาศัยกันอย่างนี้ เพราะหมอถูกหา หมอก็ต้องทำการรักษา การที่หมอทำการรักษา ก็เป็นเหตุให้สิ่งต่าง ๆ หรือบุคคลอื่น ๆ ถูกทำถูกใช้เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด อาการที่เป็นแต่เพียงมายาอาศัยสิ่งอื่นเกิดขึ้นชั่วคราวทะยอยกันไปอย่างนี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท

ดังนั้นขอให้เข้าใจคำว่า ปฏิจจสมุปบาท โดยชื่ออย่างนี้ แล้วจะเป็นหลักพระ-พุทธศาสนาได้อย่างไรนั้น เราจะได้พิจารณากันต่อไป อาการที่สิ่งหนึ่งอาศัยสิ่งอื่นเกิดขึ้น และสิ่งหนึ่งอาศัยสิ่งนั้นเกิดขึ้น และสิ่งอื่นอาศัยสิ่งนั้นเกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปฏิจจ-สมุปบาท

เราก็จะต้องนึกถึงเรื่องราว เมื่อพระพุทธเจ้าออกบวช ท่านออกบวชแล้ว ก็เที่ยวแสวงหาวิชาความรู้ในสำนักต่าง ๆ อาจารย์นั้นอาจารย์นี้ เรียกว่าการเที่ยวเสาะแสวงนั้น เรียนจนจบความรู้ของอาจารย์นั้น ๆ ก็ไม่พอใจ เพราะว่ามันไม่สมเหตุสมผล

มันแสดงไว้อย่างมืดมัว อย่างเป็นตัวเป็นตนเป็นอะไรแล้วก็บอกให้เชื่ออะไรทำนองนี้ ทั้ง ๆ ที่ท่านได้เที่ยวแสวงหา และเที่ยวทดลองทุก ๆ สำนักของครูบาอาจารย์ที่มีอยู่ในสมัยนั้น ผลสุดท้ายก็ไม่ได้รับอะไร

ทีนี้ท่านก็เอาความรู้ของท่านเอง ไปสู่ที่เงียบสงัด และก็คิดค้นตามแบบของท่านเอง จนตรัสรู้ คือท่านตั้งปัญหาขึ้นว่า ปัญหาของเรา ก็คือความทุกข์ ที่ออกมาบวชนี้เพื่อค้นหาเรื่องไม่มีทุกข์ ทีนี้ก็เลยตั้งปัญหาว่า ความทุกข์นี้มันมาจากอะไร นี่ท่านควรจะจดหรือจำเอาไว้ก็สุดแท้ ให้ได้หลักของพระพุทธศาสนาในข้อนี้ ท่านพิจารณาทบทวนอยู่เรื่อย จนรู้ว่าอาการที่เป็นความทุกข์ทั้งหลาย เช่น ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย โศกะ ปริเทวะ ต่าง ๆ เกิดมีความหมายขึ้นมา **เป็นความทุกข์ขึ้นมานี้ ก็เพราะว่ามีชาติ** ชาติคือความเกิด ชา–ติเพราะมีชาติ ถ้าอย่ามีเกิดเป็นตัวเรา ตัวเราหรือของเราขึ้นมา ความทุกข์มันเกิดไม่ได้ นี้เรียกว่าทุกข์มันมีมาเพราะชาติ

ทีนี้ท่านไล่ต่อไปอีกว่า ชาตินี้มันมาจากอะไร พิจารณาเรื่อยไปนานเข้าก็พบว่าชาตินี้มาจาก "**ภพ**" ภพนี้แปลว่า ความมีความเป็นที่พร้อมบริบูรณ์ ที่จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งออกมา ชาตินี้มาจากภพ ทีนี้พอรู้ว่าชาติมาจากภพ

ก็ค้นต่อไปว่า ภพมาจากอะไร ก็รู้ว่ามาจากอุปาทาน อุปาทานคือความยึดมั่นถือมั่นว่าเราว่าของเรา

นี้อุปาทานมาจากอะไร ? อุปาทานมาจากตัณหาคือความอยาก เหมือนกับที่กล่าวแล้วแต่วันก่อนว่า อยากได้ อยากเป็น อยากไม่ให้เป็น อยากสามอย่างนี้รวมเรียกว่าตัณหาทั้งนั้น และอุปาทานมันมาจากตัณหาคือความอยาก

ทีนี้ความอยากนี้มาจากอะไร **ความอยากมาจากเวทนา** คำว่าเวทนา ขอได้โปรดเข้าใจว่า ไม่ใช่เวทนาสงสาร หรือเวทนาอะไรอย่างนั้น เวทนาหมายถึง รู้สึกสุข รู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์ เช่นเรารู้สึกสบายใจพอใจสบายใจ สนุกสนานในใจ เป็นสุขใจอย่างนี้ก็เรียกว่าสุขเวทนา ถ้าเราเป็นทุกข์ขัดใจ เดือดร้อน กลัดกลุ้ม หวาดกลัว หรืออะไรก็ตาม เรียกว่าทุกข์เวทนา แล้วก็เป็นเวทนาอยู่นั่นแหละ เรียกว่าเวทนา ทีนี้ถ้าว่า

ความรู้สึกนั้นไม่อาจจะเรียกได้ว่าสุขหรือทุกข์กันแน่ เป็นเพียงความรำคาญอย่างไรก็ไม่แน่ อย่างนี้ก็เรียกว่า ยังไม่จัดว่าเป็นสุขหรือทุกข์ แต่ก็เรียกว่าเวทนา ถ้าเป็นสุขเวทนา มันก็ทำให้เกิดความอยากทางหนึ่ง อยากเอาอยากอะไรขึ้นมาทีเดียว แต่ถ้าว่าทุกขเวทนา มันก็เกิดอยากไปอีกทาง คืออยากตีมันเสียให้ตาย อยากให้ไปเสียให้พ้น หรือว่าอยากไม่เห็นหน้าหรืออะไรทำนองนี้ ถ้าเป็นเวทนาที่ไม่สุขไม่ทุกข์ มันก็สลัว ๆ ก็อยากอย่างกระวนกระวายชนิดใดชนิดหนึ่งด้วยเหมือนกัน เป็นวิภวะตัณหาเหมือนกัน นี่ความอยากที่มาจากความรู้สึกในใจที่ว่า เป็นสุขหรือทุกข์ หรือว่าไม่สุขไม่ทุกข์

เวทนาอย่างนี้มาจากอะไร เวทนานี้มาจาก **ผัสสะ** ผัสสะแปลว่าการกระทบกัน กระทบของอะไร ? ก็กระทบของคู่ ๆ ที่มันสำหรับกระทบนั่นแหละ เช่นตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส ผิวหนังทั่วไปกับวัตถุภายนอกที่เราใช้ผิวหนังสัมผัสทั่วทั้งตัว แล้วอีกคู่หนึ่งเป็นคู่สุดท้ายก็คือ ใจกับความรู้สึกคิดนึก นี่มันเป็น ๖ คู่ด้วยกัน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วก็ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ คู่ ๆ นี้มันมีคู่ แล้วมันอาศัยการกระทบกัน ระหว่างที่มันเป็นคู่ตรง ๆ กันนั้นเรียกว่า ผัสสะ ทำให้เกิดเวทนา

ผัสสะการกระทบอย่างนี้มาจากอะไร มาจากเพราะมันมีอายตนะ อายตนะแปลว่า ส่วน หรือ จุด หรือ ตำแหน่งสำหรับการกระทบ ในที่นี้ก็ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นแหละเรียกว่า อายตนะภายใน เพราะมันอยู่ในตัวเรา ส่วนรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสนั้นแหละเรียกว่า อายตนะภายนอก เพราะว่ามันอยู่นอกตัวเราทั้งนั้น การกระทบของสิ่งที่อยู่ภายนอกตัวเรากับภายในตัวเรานี้เรียกว่า ผัสสะ ดังนั้นจึงถือว่าผัสสะมันมีขึ้น เพราะว่ามันมีอายตนะ ถ้าลองอย่ามีอายตนะ สิ่งที่เรียกว่าผัสสะก็มีไม่ได้

อายตนะนี้มาจากอะไร มีได้เพราะความมีอยู่ของนามและรูป คือของกายและใจ กายคือเนื้อหนังนี้ ใจคือสิ่งซึ่งเรามองไม่เห็นตัว ที่เรียกว่าจิตหรือใจนี่แหละ มันมีอยู่ แล้วมันก็เป็นเหตุให้มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่ใช้ประโยชน์ได้ใช้ทำงานได้ ฉะนั้นจึงมีสิ่งที่เรียกว่ากายกับใจนี้ กายส่วนหนึ่งก็เป็นตา กายส่วนหนึ่งก็เป็นหู กายส่วนหนึ่งก็เป็นจมูก กายส่วนหนึ่งก็เป็นลิ้น แล้วก็มีใจที่คอยอำนวยความรู้สึกทาง

ตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ส่วนนั้นเรียกว่าใจ กายกับใจนี้ภาษาบาลีเรียกว่านามกับรูป นามคือใจ รูปคือกาย แล้วนามกับรูปนี้ต้องอยู่ด้วยกันเสมอ แยกกันแล้วก็ทำอะไรไม่ได้ อายตนะมีเพราะสิ่งที่เรียกว่านามรูปมันมีอยู่ กายกับใจนั่นแหละมันมีอยู่

กายกับใจนี้มาจากอะไร ก็ถือว่ามาจากวิญญาณธาตุ หรือมาจากวิญญาณเฉย ๆ เพราะฉะนั้นวิญญาณในที่นี้ไม่ได้หมายถึงใจโดยตรง แต่หมายถึงธาตุชนิดหนึ่งซึ่งเข้าใจยาก เพราะว่าเป็นนามธาตุ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งก็เรียกว่าวิญญาณธาตุเสียเลยดีกว่า

ขอแทรกอีกสักนิดหน่อยหนึ่งว่า ในพุทธศาสนานั้นเราถือว่าคน ๆ หนึ่งประกอบด้วยธาตุ ๖ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ๔ นี้เป็นเรื่องวัตถุ แล้วก็มีวิญญาณธาตุ และอากาศธาตุ อีก ๒ ธาตุ วิญญาณธาตุนั้น คือใจไม่ใช่ร่างกาย แล้วอากาศธาตุคือความว่างสำหรับเป็นพื้นฐานของสิ่งทั่วไป วิญญาณธาตุที่ว่านี้ คือ คำว่าวิญญาณในที่นี้ วิญญาณธาตุมีอยู่แล้ว ก็ถูกปรุงให้เป็นนามรูปขึ้นมาได้

ถ้าถามว่าวิญญาณธาตุมันมีอยู่เพราะอะไร ก็บอกว่ามีอยู่เพราะสังขาร สังขารตัวนี้ไม่ใช่สังขารร่างกาย ไม่ใช่สังขารที่เรารู้กันตามธรรมดา พูดกันติดปากตามธรรมดาสังขารคำนี้หมายเฉพาะในเรื่องปฏิจจสมุปบาทเท่านั้น แปลว่าสภาพหรืออำนาจลึกลับอะไรอันหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าอำนาจก็แล้วกัน อำนาจแห่งการปรุงแต่ง อำนาจลึกลับอย่างจะว่าเป็นพระเจ้าหรืออะไรก็แล้วแต่ใครจะสมมุติเรียก แต่ขอให้เป็นว่า สิ่งนี้มีอำนาจที่จะปรุงแต่ง ไม่ยอมให้สิ่งต่าง ๆ หยุดนิ่งอยู่

ถ้าสมมุติว่า เราจะถามว่า ทำไมสิ่งต่าง ๆ จึงเคลื่อนไหวเป็นไปไม่หยุด เช่นโลกก็ต้องหมุน สิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปในทางนั้นทางนี้ ไม่มีอะไรที่หยุดอยู่ได้ ยิ่งดูให้ละเอียดแล้ว ยิ่งไม่มีอะไรจะหยุดอยู่ได้ นี่ด้วยอำนาจของอะไร ถ้าหากว่าลัทธิอื่นเขาจะตอบว่า ด้วยอำนาจของพระเจ้า ก็เป็นเรื่องลัทธิอื่น แต่ลัทธิของพระพุทธศาสนานี้ถือว่า สิ่งที่เรียกว่าสังขารนี้เอง คืออำนาจที่จะปรุงแต่งสิ่งทั้งหลายไม่ให้หยุดอยู่ได้ ไม่ยอมให้หยุดอยู่ได้ นี่เพราะมีอำนาจอันนี้ สิ่งต่าง ๆ จึงไม่หยุด แล้วมันปรุง ๆ แล้วก็เกิดสิ่งต่าง ๆ ขึ้นในโลก

เหมือนอย่างวิชาทางชีววิทยาอย่างนี้ ท่านก็คงจะได้เคยเรียนมาแล้ว ว่าทีแรกโลกของเรานี้ เป็นเสก็ดที่หลุดแบ่งส่วนออกมาจากดวงอาทิตย์ หรือจะว่าเป็น Nebular กลุ่มหนึ่ง งวดตัวเข้าเป็นก้อนโลกนี้ก็ตามใจ แต่เราก็ได้ยินได้เรียนได้ฟังมาว่า ทีแรกมันก็ไม่ได้เป็นอย่างนั้น มันเพิ่งออกมา เพิ่งเกิดขึ้นนี้ด้วยอำนาจของอะไร แล้วมันมาเย็นลงนี้ มันไม่มีอะไรเลย มันมีแต่เนื้อ เนื้อแร่ชนิดหนึ่ง Igneous Stone อย่างนี้ ซึ่งไม่ประกอบด้วยแร่นั้นแร่นี้ แต่เป็นของปนรวม ๆ กันอยู่ ไม่มีต้นไม้เลยอย่างนี้ แล้วทำไมก้อนโลกก้อนนี้ มากลายเป็นอะไรต่าง ๆ ขึ้นในโลกจนเต็ม อย่างที่เราเห็นกันอยู่ทุกวันนี้ มีธาตุนั้นธาตุนี้ มีน้ำ กระทั่งมีพืช กระทั่งมีสัตว์ กระทั่งมีสัตว์ต่าง ๆ กระทั่งมีคนอย่างนี้ อะไรที่บันดาลให้สิ่งเหล่านี้ไม่หยุดอยู่ Develop เรื่อย จนกระทั่งมามีพวกเรา ซึ่งนั่งอยู่เดี๋ยวนี้อย่างนี้ก็ได้ เพราะอำนาจของอะไรที่มันทำให้เป็นอย่างนั้น หรือว่าทำไมเราจึงหยุดอยู่ไม่ได้ ทั้งทางกายและทางจิต เช่นร่างกายของเราก็ต้องเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เช่นว่าไม่เท่าไรก็เปลี่ยนเป็นคนใหม่ แล้วก็เซลล์ทุกเซลล์ในร่างกายก็เปลี่ยนหมดอย่างนี้ หรือว่าจิตของเราก็นิ่งอยู่ไม่ได้ จะต้องเป็นไปตามเรื่องตามราวของมัน หยุดอยู่ไม่ได้ นี้ด้วยอำนาจของอะไรผลักดัน นี่เราตอบได้ด้วยคำ ๆ เดียวกันว่าด้วยอำนาจของสิ่งที่เรียกว่าสังขารในที่นี้

ตัวสังขารนั้น ตัวหนังสือแปลว่าปรุงแต่ง เราหมายถึงอำนาจอันหนึ่ง ซึ่งมีอำนาจปรุงแต่งและผลักดันไม่ยอมให้สิ่งต่าง ๆ หยุดนิ่งตายตัว เป็นสิ่งใดอยู่ แม้แต่ไม้อย่างนี้ ถ้าเราดูเร็ว ๆ เราคิดว่ามันเที่ยง แต่ที่จริงมันก็มีการเปลี่ยนแปลงภายใน ก้อนหินก็มีการเปลี่ยนแปลงภายใน เพชรอย่างแข็งที่สุดแล้ว ก็ยังมีการเปลี่ยนแปลงภายในแล้วก็เปลี่ยนเป็นอย่างอื่น ซึ่งจะไม่เป็นเพชรอีกต่อไป อย่างนี้เป็นต้น จะเป็นของแข็งของเหลว ของไหล ของลอย หรืออะไรก็ตามเถอะ มันก็ล้วนแต่เปลี่ยนแปลง นี่ด้วยอำนาจของสิ่งที่เรียกว่าสังขาร

ทีนี้ สังขารหรืออำนาจปรุงแต่งสิ่งต่าง ๆ นี้มาจากอะไร ตอบว่ามาจากอวิชชา คำว่าอวิชชานี้ เข้าใจผิดกันมากเหมือนกัน เช่นเดียวกับคำว่าสังขาร อวิชชาตัวหนังสือ

นี้แปลว่า "ไม่รู้" "วิชชา" แปลว่ารู้ "อะ" แปลว่าไม่ **แต่ที่แท้หมายถึงสภาพที่ปราศ-จากความรู้** ในสภาพที่ปราศจากความรู้ อาการอย่างนั้นเรียกว่าอวิชชา ขอแต่ว่า ให้ไม่มีความรู้ก็แล้วกัน หรืออีกทีหนึ่งเขาแปลไปเป็นกัมรูป่ แปลว่าสิ่งที่รู้ไม่ได้ แปลว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เราไม่อาจจะรู้จักมันได้อย่างนี้ก็มี นักศึกษาบางคนจะแปลคำว่าอวิชชาในลักษณะอย่างนี้ แต่อาตมาเชื่อว่า ตามความหมายของพระพุทธเจ้า ท่านมุ่งหมายถึงว่า สภาพหรือภาวะที่ปราศจากความรู้ เพราะอาการมันก็คล้าย ๆ กัน และสิ่งนั้นเราไม่อาจจะรู้จักมันได้เหมือนกันว่ามันเป็นอะไร มันยิ่งกว่าความมืด มันยิ่งกว่าความโง่ คือมันปราศจากความรู้โดยสิ้นเชิง อย่างว่าโง่นี้ มันก็ยังรู้อะไรบ้างไปตามประสาโง่ ฉะนั้นอวิชชานี้ มันก็หมายถึงสภาพที่ปราศจากความรู้ เลยเอาเป็นเงื่อนต้น หยุดลงเพียงแค่นี้พอแล้ว อวิชชา—ภาวะที่ปราศจากความรู้ใช้ได้แก่สิ่งทุกสิ่ง หมายความว่าในสภาพที่ปราศจากความรู้แล้ว จะต้องมีอำนาจของการที่จะผลักดันสิ่งต่าง ๆ ให้หมุนไปเปลี่ยนไป

ถ้าสมมติว่า มีความรู้ มันจะไม่มีอาการที่ปรุงแต่งผลักดัน ให้เปลี่ยนแปลงไปโดยยุติเอาอวิชชาเป็นเงื่อนต้นที่สุด ฉะนั้นควรจะแก้ความทุกข์หรือแก้ปัญหาของเราด้วยสิ่งที่ตรงกันข้ามคือ วิชชา จึงเกิดมีเที่ยวกลับเรียกว่าปฏิจจสมุปบาทเที่ยวกลับเมื่อตะกี้นั้นเที่ยวเกิด เที่ยวเกิด ๆ ขึ้นมาคือ เกิดทุกข์ขึ้นมา ทีนี้เที่ยวกลับก็ว่า เพราะอวิชชานี้ ถ้าหากว่าหรือเพราะว่า อวิชชานี่ ไม่มีอยู่แล้ว ละก็ สังขารตัวสังขารอย่างที่ว่ามานี้จะไม่มี เมื่อสังขารไม่มีแล้ว ก็ไม่มีอำนาจอะไรปรุงแต่งผลักดันสิ่งต่าง ๆ สิ่งที่เรียกว่า วิญญาณธาตุก็จะไม่มีอยู่ หรือไม่ถูกจัดปรุงขึ้นเป็นวิญญาณธาตุ อย่างนี้เป็นต้น เมื่อวิญญาณธาตุไม่มีแล้ว ก็ไม่มีอะไรที่จะมาถูกปรุงให้เป็นนามรูปได้ เพราะวิญญาณธาตุไม่มี นามรูปก็ต้องไม่มี ทีนี้เมื่อนามรูป หรือกายกับใจไม่มีแล้ว อายตนะ เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กายใจ นี้มันจะมีประสิทธิภาพได้อย่างไร แล้วรูป เสียงกลิ่น รส ข้างนอก มันก็ไม่มีความหมาย ไม่มีปัญหาเลย จึงเรียกว่า **เมื่อนามรูปดับแล้ว อายตนะก็หมดความหมาย** เมื่ออายตนะหมดความหมายแล้ว ผัสสะอย่างที่ว่าเมื่อตะกี้นี้ก็มีไม่ได้ เมื่อผัสสะมีไม่ได้ สิ่งที่เรียกว่าเวทนา ความรู้สึกต่าง ๆ ก็มีไม่ได้ เมื่อ

เวทนามีไม่ได้ หรือไม่มี ตัณหาก็มีไม่ได้ ตัณหามีไม่ได้ คือไม่อยากแล้ว มันก็ไม่มีอะไรจะยึดถือ อุปาทานก็มีไม่ได้ เมื่ออุปาทานมีไม่ได้ ภพก็มีไม่ได้ เมื่อภพมีไม่ได้ชาติหรือชา–ตินี้ก็มีไม่ได้ เมื่อชาติไม่มีแล้ว ความทุกข์ทั้งหลายก็ไม่มี

อาการอย่างนี้เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท อาศัยกันเกิดขึ้นแล้วก็เกิดเป็นความทุกข์ขึ้น ถ้าอาศัยกันดับลง ความทุกข์ก็ดับไป การอาศัยกันเกิดขึ้นอย่างนี้เรียกว่า ปฏิจจ-สมุปบาท เป็นหลักสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา ซึ่งจะทำให้พระพุทธศาสนาแตกต่างจากศาสนาอื่น อย่างที่ไม่มีทางจะเหมือนกันได้ หรือว่าทำให้พระพุทธศาสนาสบหลักวิทยาศาสตร์ หรือเป็นที่พอใจของผู้ที่นิยมยึดถือหลักวิทยาศาสตร์หรืออะไรทำนองนี้เป็นต้น ฉะนั้นเราจะต้องสนใจไว้ในฐานะที่เป็นหัวใจโดยเฉพาะของพระพุทธศาสนา

ทีนี้จะต้องขอย้อนให้ระลึกถึงคำบรรยายในวันที่แล้วมาว่าเราได้พูดถึงเรื่องอริย-สัจ เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความดับสนิทของทุกข์ เรื่องวิธีให้ถึงความดับสนิทของทุกข์ เมื่อพูดว่าทุกข์คืออาการอย่างนี้ๆ และเหตุให้เกิดทุกข์ก็คือสิ่งที่เรียกว่าในแนวของ ปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง ซึ่งในวันนั้นเราได้บอกว่า ตัณหาอย่างเดียวเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ แต่ถ้าจะถามว่า ตัณหามันเกิดขึ้นได้อย่างไร ? ด้วยอาการอย่างไร ? ด้วยวิธีอย่างไร ? ท่านก็ดูแนวของปฏิจจสมุปบาท จะเห็นว่าเรามีตัณหาขึ้นมาได้อย่างไรนี่ก็เพราะมีวิญญาณ นามรูป อายตนะผัสสะ เวทนา จนกระทั่งเกิดตัณหา นี่จึงเป็นคำอธิบายของอริยสัจในตอนนั้น เมื่อเราเข้าใจว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์แล้ว เราก็จะเข้าใจด้วยหลักของปฏิจจสมุปบาทว่าตัณหานี้มันเกิดขึ้นได้อย่างไร ความทุกข์มันเกิดขึ้นได้อย่างไร และคู่หลังที่ว่าดับสนิทไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นพระนิพพานนั้น มันมีได้เพราะความดับเสียได้ซึ่งตัณหาโดยอาศัยวิธีปฏิบัติตามมรรค มันก็คือดับ ดับตัณหาตามแบบของปฏิจจสมุปบาทนี่เอง

ทีนี้เราจะพิจารณากันถึงข้อที่จะ ควบคุมตัณหา หรือว่าทำลายตัณหาให้หมดสิ้นเชิงไป ท่านทั้งหลายจะต้องเข้าใจว่า **คำว่าควบคุม กับคำว่าทำลาย นี้มันต่างกันมาก** ธรรมะพวกหนึ่งสำหรับควบคุมกิเลสตัณหา แต่ไม่สามารถทำลายให้หมดสิ้นเชิง

ไม่ได้ มันได้แต่ควบคุมไว้ อย่าให้มันเอะอะขึ้นมาเท่านั้น ส่วนทำลายนั้น หมายถึงขุดรากขุดเง่าทำลายหมดเลย ไม่มีทางจะเกิดขึ้นได้ ทีนี้เราจะควบคุมตัณหาได้อย่างไร หรือจะทำลายตัณหาได้อย่างไร นี้เป็นวิธีปฏิบัติซึ่งจะต้องใช้เป็นประจำวัน เพราะได้กล่าวมาแล้วว่า เพราะเรามีอายตนะภายในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้ หรือมีอายตนะภายนอกรออยู่คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรต่าง ๆ นี้ ถ้ามันมากระทบกัน มันก็เรียกว่า มีผัสสะ ถ้าหากว่าเราไม่เพียงแต่มันกระทบกัน เช่น

ตาเห็นรูป แล้วควบคุมให้หยุดเสียเพียงแค่นั้น อย่าให้เกิดเป็นว่า สวยหรือไม่สวย น่ารักหรือไม่น่ารักเกิดพอใจหรือเกลียดชังขึ้นมาอย่างนี้ อย่าให้มันเกิดขึ้นมาอย่างนี้ได้ อย่างนี้ก็เรียกว่า เราหยุดมันไว้ได้เพียงแค่นั้น แค่ผัสสะ เราหยุดเรื่องที่เกิดขึ้น คือตาเห็นรูป นี่คือเรื่องที่เกิดขึ้นแล้ว หยุดมันเสียได้แค่ผัสสะ คือสักว่าเห็นเท่านั้น คือเห็นสักว่าเห็นเท่านั้น อย่าให้เกิดความรู้สึกสวยน่ารัก หรือว่าไม่สวย แล้วเกลียดชังอย่างนี้เป็นต้น นี้ก็เป็นการควบคุม หรือป้องกันตัณหาไม่ให้เกิดขึ้น

ทีนี้ทางหูได้ยินเสียง ทางจมูกได้กลิ่น หรือทางลิ้นได้รสก็เหมือนกัน เหมือนกันอย่างเดียวกันหมด ถ้าเพียงว่าหูได้ยินเสียง แล้วก็หยุดไว้ อย่าให้เป็นว่าเพราะแล้วก็เกิดรักเกิดติดพันขึ้นมา หรือว่าเกลียด แล้วก็โมโหขึ้นมาอย่างนี้กลิ่นก็เหมือนกัน หอมก็ติดใจ เหม็นก็อึดอัดเดือดร้อนโกรธเคืองขึ้นมา ลิ้นก็เหมือนกัน แล้วที่เป็นปัญหาอย่างยิ่ง ที่เราละกันได้ยากก็คือว่า เวลาสัมผัสทางผิวหนัง และโดยเฉพาะคือสัมผัสระหว่างเพศตรงกันข้าม ทีนี้ส่วนจิตใจก็เหมือนกัน พอว่าเกิดความรู้สึกอะไรขึ้นในใจ สดุดขึ้นในใจแล้ว ให้หยุดเพียงแค่นั้น อย่าให้เป็นเวทนาขึ้นมา คือรู้สึกชอบหรือเกลียด รักหรือชังอะไรทำนองนั้น อย่างนี้เรียกว่า เราหยุดมันไว้ได้แค่ผัสสะ เป็นการป้องกันไม่ให้เกิดตัณหา ควบคุมตัณหาไว้ได้ด้วยอาการอย่างนี้ เรียกว่าความทุกข์จะไม่เกิดเพราะกรณีนี้ เพราะกรณีที่ตาเห็นรูปก็ตาม หูฟังเสียงก็ตามหรือจมูกได้กลิ่นก็ตาม ถ้าว่าหยุดได้เพียงแค่ผัสสะ อย่างนี้ละก็นับว่าวิเศษ วิเศษตรงที่ว่า เรื่องมันไม่มีแน่ ไม่เกิดแน่ แล้วสิ้นแล้วระงับไป

ทีนี้ถ้าเรามันหยุดไม่ได้ เผอิญมันหยุดไม่ได้ เป็นผัสสะแล้วมันเลยเป็นเวทนาเสียแล้ว คือเกิดรักหรือเกิดเกลียดเสียแล้ว อย่างนี้เรียกว่าเวทนาเกิดเสียแล้ว ก็ยังมีอีกทีหนึ่ง คือ **ระวังอย่าให้กลายเป็นตัณหาขึ้นมา** อย่าให้ก่อเกิดตัณหาขึ้นมา ให้เวทนานั้นหยุดอยู่เพียงแค่เวทนานั้น เช่นว่าเห็นว่าสวย แล้วก็เกิดรักเสียแล้ว เป็นสุขใจเพราะได้เห็นนั้นเสียแล้ว นี่เรียกว่าเวทนาเกิดเสียแล้ว อย่างนี้ก็อย่าให้เกิดตัณหาขึ้นมา ก็หมายความว่า ให้มันหยุดอยู่แค่นั้นอีก ให้หยุดอยู่แค่ว่าสวยแล้วก็พอใจ อย่าให้เกิดความคิดปรุงแต่งขึ้นมาว่า ฉันอยากจะได้ ฉันจะพยายามเอาให้ได้ หรือว่าฉันจะทำอะไรก็ตามเถอะ อย่างนั้นมันจะเป็นตัณหา ระวังอย่าให้ปรุงแต่งเป็นตัณหาขึ้นมาให้หยุดอยู่เพียงแค่เวทนา เรียกว่า **เวทนาก็สักแต่ว่าเวทนา** อย่างนี้ อย่าให้ปรุงเป็นตัณหา อย่างนี้ก็ยังได้ คือ หยุดอยู่แต่เพียงแค่เวทนา ยังไม่เกิดตัณหาก็ยังไม่เกิดทุกข์ แต่ถ้าได้เผลอหรือไม่รู้สึกตัว หรือควบคุมไว้ไม่ได้ จนมันเกิดอยากเสียแล้ว ฉันอยากฉันต้องการ ฉันอย่างนั้นอย่างนี้แล้ว มีตัณหาอย่างนี้แล้ว ช่วยไม่ได้ใคร ๆ ก็ช่วยเราไม่ได้ ที่จะไม่ให้เป็นทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างน้อยก็เป็นทุกข์ทางใจ เร่าร้อนอยู่ในใจ ถ้าลงว่า เวทนาปรุงเป็นตัณหาขึ้นมาแล้วมันต้องทุกข์แน่ ๆ ช่วยไม่ได้

ฉะนั้นการปฏิบัติจึงอยู่ที่ตรงนี้เอง ในปฏิจจสมุปบาท ทั้งเครือ ทั้ง ๑๒ ข้อนี้ ข้อสำคัญมันอยู่ตรงที่ ผัสสะ เวทนา ตัณหา ผัสสะให้เป็นเพียงผัสสะ หยุดไปก็ยิ่งวิเศษ ถ้าทำไม่ได้ เผลอเป็นเวทนาแล้ว ก็ควบคุมอีกครั้งหนึ่ง ให้หยุดอยู่เพียงแค่เวทนา อย่าให้เป็นตัณหา ก็ไม่มีทุกข์ ถ้าเป็นตัณหาแล้ว ไม่ต้องสงสัย ทีนี้จะต้องทุกข์แน่ ๆ คือจะต้องมีอุปาทาน มีภพ มีชาติ แล้วเป็นทุกข์แน่ ๆ

ตัณหา คือความอยากสามอย่าง ช่วยวินิจฉัยดูให้ดี ๆ มันมีละเอียดซอกแซกเกิดได้อย่างที่เราแทบจะไม่รู้จักมันเลยว่าตัณหา แล้วอีกอย่างหนึ่ง เวทนานี้มันก็อย่างที่กล่าวแล้วว่ามีทั้งที่เป็นสุขและเป็นทุกข์ และไม่สุขไม่ทุกข์ ทั้งสามอย่างนี้มันทำให้เกิดตัณหาทั้งนั้น ทำให้เกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งนั้น ถ้าเป็นสุขเวทนาเอร็ดอร่อยหอมหวล นิ่มนวล ไพเราะ นี้มันก็อยากได้ ถ้าตรงกันข้าม มันก็อยากที่จะทำลาย

เสีย อยากจะไปเสียให้พ้น หรือว่าอยากที่จะทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ชนิดที่เราก็ต้องเป็นทุกข์ เหมือนอย่างว่าเราเหม็นทนไม่ได้เหมือนกับเราพบความนิวแซนต่าง ๆ ทนไม่ได้ หรืออะไรทำนองนี้ หรืออย่างอื่น ๆ ที่ยิ่งไปกว่านั้น เช่นว่าเราเผชิญเข้ากับสิ่งที่เราเกลียดเรากลัวมีอันตรายถึงกับจะทำให้เราตายนี้ แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าจะไม่ให้เราไม่จัดการอย่างใดอย่างหนึ่งลงไปตามที่ควร นี่ขอให้จำให้มั่นคงอย่างนี้

นี้ก็หมายความว่า เมื่อเวทนานั้น ๆ เกิดขึ้นแล้ว เรายังมีทางที่จะจัดการวิธีใดวิธีหนึ่งตามที่ควรหรือเท่าที่ควร แต่มันต้องทำจนถึงกับว่า เราอย่าไปเกิดตัณหาอย่าง-ใดอย่างหนึ่งในมันเท่านั้นเอง ถ้าเราจะจัดการอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นถ้าเราจะลุกหนีไปเราก็จำเป็นจะต้องไม่ต้องเกิดตัณหาชนิดที่อยากจะตีมันให้ตาย หรือว่าอยากไปให้พ้นด้วยความเร่าร้อนในใจ หรืออะไรทำนองนี้ หรือถ้าว่ามันเป็นสิ่งที่น่าดูน่ารัก น่ามีไว้เราก็ดูหรือมีอะไรไว้โดยไม่ต้องมีตัณหา เราจะมีของสวยงามประดับบ้านโดยไม่ต้องมีตัณหาก็ยังทำได้ไม่เป็นทุกข์ แต่ถ้าเราไปหลงรักถึงขนาดมีตัณหาอย่างนี้แล้วมันจะเป็นทุกข์ทั้งนั้น สวยมาก สวยน้อย หรืออะไรก็ตามมันจะเป็นทุกข์ทั้งนั้น หรือไม่สวยก็เป็นทุกข์ด้วยตัณหาอีกอย่างหนึ่ง อย่างนี้เป็นต้น นี่เป็นอุบายที่พระพุทธเจ้าท่านสอนไว้สำหรับให้เราเอาชนะความทุกข์

คำว่าอุบายในที่นี้ไม่ใช่เรื่องหลอกลวง นี่ขอบอกกล่าวไว้ด้วยว่า คำบัญญัติในพระพุทธศาสนาเรานั้น คำว่าอุบายไม่ได้หมายถึงอุบายที่ใช้หลอกลวงกัน ถ้าจะว่าหลอกลวง ก็ต้อง **หลอกลวงกิเลสไม่ใช่หลอกลวงมนุษย์** ด้วยกัน อุบายที่สามารถหลอกลวงกิเลสให้กิเลสตายไปเองนั้น อย่างนั้นเรียกว่าอุบายในพระพุทธศาสนา ไม่ใช่หลอกลวงเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ท่านเรียกว่าอุบายทั่ว ๆ ไป อุบายที่เราจะป้องกันไม่ให้ตัณหาเกิดขึ้น อย่างวิธีนี้ก็เรียกว่าอุบาย เป็นอุบายที่จะทำให้เรามีอะไรได้ ใช้อะไรได้กินอะไรได้ ทำทุกสิ่งทุกอย่างที่ควรทำได้ โดยไม่ต้องเป็นทุกข์ นี่เรียกว่าเป็นอุบายที่เราจะมีอะไร จะทำอะไร จะพูดอะไร จะคิดอะไร จะเรียนอะไร จะอะไรทุกอย่างโดยไม่ต้องเป็นทุกข์ นี่เป็นความมุ่งหมายของความรู้เรื่อง **ปฏิจจสมุปบาทในชีวิตประจำ**

วันของคนทุกคน ฉะนั้นจึงควรจะเห็นให้ชัด เข้าใจให้ได้ และเอาไปใช้เป็นประโยชน์ให้ได้ในชีวิตประจำวัน

อย่างว่าท่านที่เป็นผู้พิพากษานี้ ถ้าถูกจำเลยหรือทนายจำเลยยั่ว อย่างนี้เราเรียกว่ามีผัสสะแล้ว คือว่าความยั่วของเขานั้นมันมีความหมาย มันเป็นธรรมารมณ์ชนิดหนึ่ง แล้วมันเข้าไปกระทบใจเรา มันก็มีผัสสะ ที่เรียกว่ามโนสัมผัสนี้ขึ้น นี่เป็นอย่างไรจะมีเวทนาเกิดขึ้นไหม มันอยู่ที่ว่าเราจะทำได้หรือไม่ ถ้าผัสสะเกิดขึ้นอย่างนี้ แล้วเราควบคุมมันไม่ได้ มันเกิดเวทนาขึ้น คือว่าเราพ่ายแพ้ เราอ่อนแอ คือว่าเราพ่ายแพ้ตรงที่จิตของเราเกิดโกรธขึ้นมา **การที่เราโกรธขึ้นมา นี้คือความพ่ายแพ้** คือการที่เราอ่อนแอบังคับจิตใจไม่ได้ ดังนั้นมันก็เป็นเวทนาขึ้นมา คือความโกรธ ซึ่งเป็นทุกข์ใจหรือเดือดร้อน อย่างนี้เรียกว่าเราถูกกิเลสครอบงำ ทีนี้เราก็จะพูดหรือจะทำหรือจะสั่งหรือบังคับคดีไปด้วยอำนาจความโกรธของเรา แล้วเรื่องเป็นอย่างไรขอให้ลองคิดดู ถ้าเราควบคุมผัสสะที่เป็นมโนสัมผัสอย่างที่ว่านี้ไม่ได้ เราควบคุมเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะคำพูดเสียดสีของเขาไม่ได้ นี่มันเป็นเวทนา แล้วก็เกิดตัณหาชนิดที่อยากจะเล่นแกล้งมัน หรือจะลำเอียงแก่มันอย่างนี้เป็นต้น หรือถ้าไม่อย่างนั้น อย่างน้อยที่สุดเราก็ไม่สบายใจ **เราสูญเสียปกติภาพของจิตใจ** ไม่สามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้บริสุทธิ์ผุดผ่องได้ นี่จึงเห็นได้ว่ามันเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน แม้ของท่านที่จะเป็นผู้พิพากษา

ทีนี้ผู้ที่จะทำงานอย่างอื่น อาชีพอย่างอื่น กิจการอย่างอื่นก็เหมือนกัน หรือแม้ที่สุดแต่ท่านจะนั่งเล่นนอนเล่น ถ้าท่านไม่สามารถจะควบคุมสิ่งเหล่านี้ได้ ละก็มันจะไม่มีเวลาพักผ่อน มันจะเป็นเรื่องรบกวนใจไปหมด เหลือบไปทางไหนก็จะได้สิ่งที่รบกวนใจมา หูได้ยินอะไร ก็จะเป็นเรื่องรบกวนใจมา จมูกได้กลิ่นอะไรมา ก็จะเป็นเรื่องรบกวนใจมา ความนึกคิดโน้มไปทางไหน ก็จะเป็นเรื่องรบกวนใจมา มันหาความสงบสุขไม่ได้ ที่กล่าวนี้ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า **เรื่องปฏิจจสมุปบาท นี้คือเรื่องที่เกิดขึ้นแก่เราทุกคนเป็นประจำวัน** แล้ววันหนึ่งๆ หลายเรื่อง เรียกว่าหลายกรณี กรณีหนึ่งหรือ Case หนึ่งนี้ หมายความว่าเป็นทุกข์ครั้งหนึ่ง

เช่นว่าตาได้กระทบรูป แล้วเกิดความคิดปั่นป่วนไปจนกระทั่งถึงได้เป็นทุกข์ อย่างนี้จบเรื่องลงเรื่องหนึ่ง นี้เรียกว่าเรื่องหนึ่งกรณีหนึ่ง หรือ Case หนึ่ง มีความทุกข์เป็นผล แต่ถ้าเราควบคุมไว้ได้ ไม่ให้ไปถึงนั่น ไม่ให้ไปถึงความทุกข์ ก็แปลว่ายังไม่มีเรื่อง มันยังปกติอยู่ ยังไม่มีทุกข์ ยังว่างอยู่

เพราะฉะนั้น ขอให้นักศึกษาที่อยากจะเข้าใจธรรมะทุกคน ขอให้สังเกตดูชีวิตประจำวันของเรา ว่าวันหนึ่ง ๆ นั้นมันมี ปฏิจจสมุปบาท ทำนองนี้เกิดขึ้นกี่เรื่อง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แล้วก็อย่าลำเอียง ถ้าเป็นเรื่องก็ดูให้เห็นเป็นเรื่องจริง ๆ แล้วจะพบว่าวันหนึ่งหลายเรื่อง เราดิ้นรนกวัดแกว่งขึ้น ๆ ลง ๆ ฟู ๆ แฟบ ๆ ก็เพราะสิ่งเหล่านี้ทั้งนั้น ค่าที่เราไม่สามารถควบคุมกระแสแห่งปฏิจจ-สมุปบาท

ทีนี้เพื่อความเข้าใจที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปอีกหน่อย ขอให้ไปสนใจที่คำว่าชาติ ชา-ติ ชาตินี่ ที่ได้กล่าวแล้วว่า **ถ้าลงมีชาติแล้วต้องมีทุกข์** มีชาติแล้ว ต้องมีชรา มรณะ โศกะ ปริเทวะ ซึ่งเป็นทุกข์ ทีนี้คำว่าชาตินี้ มันไม่ได้หมายถึงว่าคลอดจากท้องแม่ เกิดคลอดจากท้องแม่เรียกว่าชาติอย่างนั้น ชาติอย่างนั้นมันเป็น **ภาษาชาวบ้าน** ภาษาทั่วไป ไม่ใช่ **ภาษาธรรมะ** เป็นภาษาชาวบ้านทั่วไป ชาติอย่างนั้น แต่ชาติที่เป็นภาษาธรรมะในที่นี้นั้น ไม่ได้หมายถึงคลอดจากท้องแม่ แต่หมายถึงความรู้สึกในใจ ที่รู้สึกว่า ตัวฉัน ตัวเรา หรือตัวกู ที่พลุ่งขึ้นมาอย่างเต็มที่จนสุดขีด อย่างนี้เรียกว่า ชาติ คือความเกิดขึ้นของตัวกูหรือของตัวเรา แล้วแต่เราจะใช้ความหมายอย่างไหนในกรณีไหน

ทั้งนี้ก็โดยที่ถือหลักว่า จะเกิดมามีชีวิตอยู่ หรือไม่มีชีวิตอยู่ก็ตามเถอะ ถ้าไม่มีความรู้สึกว่าตัวกูแล้ว มันก็เหมือนกับไม่ได้เกิดมา ฉะนั้นการที่เกิดขึ้นมาจากท้องแม่ มาเป็นคนที่ไม่รู้ภาษีภาษาอะไร เป็นคนที่ไม่มีความคิดนึก เป็นก้อนหินก้อนดินอะไร มันก็เหมือนกับไม่ได้เกิดมา ต่อเมื่อใดในนั้นมันมีใจ แล้วก็รู้สึกยึดถือเป็นตัวเราขึ้นมา มันจึงจะมีสิ่งที่เรียกว่าตัวเราขึ้นมา ตัวฉันขึ้นมา ทั้ง ๆ ที่ความรู้สึกว่าตัวฉันมันเป็นของหลอกลวงเป็นของมายา ไม่ใช่ของจริง เป็นเพียงความคิดความนึกความปรุงแต่งทั้งนั้น แต่มันทำให้มีความหมายเป็นเรื่องเป็นราว ที่จะฆ่ากันตาย หรือที่ว่าจะรัก

กันตาย หรือว่ารักกันอย่างยิ่ง อะไรก็สุดแท้ มันอยู่ตรงที่มีความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นว่า "**ตัวเรา**" ซึ่งเขาเรียกว่า Egoism หรือ Self นี่ที่เรียกกันทั่วไปว่าอย่างนี้ ถ้าความรู้สึกที่ว่า Self หรือว่า Egoism นี้ไม่มีแล้ว มันก็เหมือนกับไม่มีตัวใครเลย ไม่มีความหมายอะไรเลย มีแต่เปลือก ร่างกายกับใจล้วน ๆ ร่างกายกับใจล้วน ๆ นั้น เรียกว่าเปลือกก็ได้ ต่อเมื่อมีความรู้สึกที่เป็น Egoism อยู่ในใจด้วย ร่างกายกับจิตใจนี้จึงจะเป็นคนที่สมบูรณ์ขึ้นมาได้ ฉะนั้นถ้าเมื่อใด Egoism นี้ระงับอยู่ เราก็ถือว่า เรายังไม่มีชาติ หรือความเกิดชนิดนี้ เราจึงนั่งสบาย เยือกเย็นอยู่ในใจ พอมีอะไรมาจี้มากระตุ้นให้เกิด Egoism ขึ้นในใจ เมื่อนั้นแหละ ทั้งกายทั้งใจนี้จึงจะสมบูรณ์เป็นตัวกูขึ้นมา แล้วจะต้องร้อน ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น รักก็ร้อน เกลียดก็ร้อน กลัวก็ร้อน ชอบใจก็ร้อนอย่างชอบใจ ไม่ชอบใจก็ร้อนอย่างไม่ชอบใจ

ขอให้ฟังดูให้ดี ๆ ว่า แม้ที่กำลังหัวเราะอยู่นั้น มันก็ต้องมีความทุกข์อย่างคนหัวเราะ คนร้องไห้ ก็มีความทุกข์อย่างคนร้องไห้ คนที่เต็มปรี่อยู่ด้วยความรักที่รักของรักของพอใจ ก็ร้อนอย่างคนที่เต็มปรี่อยู่ด้วยความรักของพอใจนี้ นี่ต้องไปคิดดู นี้เรียกว่า Egoism หรือตัวของกู ตัวกูหรือของกูนี้ หรือตัวฉัน หรือตัวข้าพเจ้า หรืออะไรก็ตาม มันถึงขีดสูงสุดของมันแล้ว อาการอย่างนี้มันจะปรากฏเกิดขึ้นเต็มรูปนี่เรียกว่าชาติ ชาติในที่นี้คือความเกิดที่แท้จริง เป็นโวหารพูดทางธรรมะ หรือทางศาสนา เพราะฉะนั้นต้องทำไม่ให้ชาติอย่างนี้เกิด คือไม่ให้เป็นทุกข์ ก็อย่าให้ชาติอย่างนี้เกิด

ส่วนชาติที่เป็นการคลอดจากท้องแม่นั้น ไม่มีความสำคัญอะไร ที่จะทำให้เราเป็นทุกข์ แม้จะทุกข์ก็ทุกข์ทางกาย แล้วมันไม่มีความหมายอะไรมากมาย แต่ความทุกข์ที่เร่าร้อนที่เผาลน ที่เป็นปัญหา ที่ต้องมีพระพุทธเจ้าช่วยแก้นี้ มันเรื่องความทุกข์ที่เกิดมาจาก "ตัวกูหรือของกู" มันเป็นคำหยาบ แต่อาตมาก็ไม่ทราบจะพูดยังไร เลยพูดตรง ๆ ว่า ตัวกูหรือของกู นี่เป็นคำที่ใช้ในบาลีว่า อัตตาอัตตนียา ยึดมั่นว่าเรายึดมั่นปรุงแต่งขึ้นมาว่าฉันนี้ อย่างฉันลูกผู้ชาย ไม่ยอม ยืนยันที่จะสู้จนตาย หรืออะไร

อย่างนี้ นี่คืออาการของตัวกูที่เกิดขึ้น ที่เราดันทุลังทำอะไรลงไปอย่างผิด ๆ ก็เพราะว่าตัวกูนี้มันจัดมันแรงเกินไป แม้ว่าเราทำถูก แต่เราก็ไม่ยอมผ่อนผันสั้นยาวอะไรอย่างนี้ มันก็เพราะตัวกูนี้มันจัดเกินไป ไม่ใช่ว่าเราทำถูกแล้วเราจะดันทุลังเอากับคนอื่นได้มันก็ยิ่งมีการต้องลดตัวกูลงมา เป็นการผ่อนผันสั้นยาว หรือไม่เหมาะสมแก่รูปเรื่อง หรือถ้าดีที่สุดแล้ว อย่ามีตัวกู

ขอให้จำไว้ว่า ความรู้สึกที่พลุ่งเข้ามาเป็นตัวกูหรือของกูนี้ มีขึ้นมาเมื่อไรแล้วนั่นแหละมัน เป็นอันว่ามีความทุกข์ครบทุกประการ จะมีความเผาร้อนในใจแก่บุคคลนั้นนี่ข้อหนึ่งแล้ว เขาจะมีความมืด ความมืดที่ทำให้เขาทำอะไรผิดหมด พูดผิด คิดผิด ทำอะไรผิดหมด ขอให้ท่านลองนึกดูเถอะว่า มันจะสักเท่าไร อ้ายความมืดของตัวกูที่พลุ่งขึ้นมานี้ มันไม่ใช่แสงสว่าง ต่อเมื่อตัวกูนี้หายไปหมดไป มีความว่างจากตัวกูนั่น-แหละ จึงจะเป็นแสงสว่าง จิตใจจึงมีแสงสว่าง คือมีสติปัญญา มีสัมมาทิฏฐิ อย่างนี้มันไม่ร้อน มันเย็นด้วย แล้วมันสว่างด้วย คือมันจะไม่มีอะไรทำผิด มันจะพูดถูก ทำถูก คิดถูก อะไรถูกไปหมด นี่เพราะไม่มีตัวกูโผล่ขึ้นมา ดังนั้นตัวกูนั้นจึงเป็นเพียงนามธรรมชนิดหนึ่ง แล้วก็เป็นมายาที่สุด รู้จักยากที่สุด หลอกลวงที่สุด ควบคุมยากที่สุด เบาหวิวที่สุด ไวต่อความเกิดความรู้สึกที่สุด นี่เป็นเรื่องยากของการปฏิบัติธรรมอยู่ที่ตรงนี้

ถ้าว่าตัวกูมันเป็นเหมือนก้อนหิน ท่อนไม้ อย่างนี้มันก็ง่าย ทุบให้แตกหรือเผาไฟเสียก็ได้ แต่เราก็คว้าไม่พบไม่รู้ว่าตัวกูอยู่ที่ตรงไหน แม้ว่าเราจะทุบที่ร่างกายนี้ว่าตัวกูนี้มันก็ไม่ถูกตัวกู มันเจ็บเนื้อเปล่า ๆ หรือแม้ว่า จะชี้ไปที่ใจมันก็ยังไม่ใช่ตัวกู เพราะมันเป็นความรู้สึกอะไรอีกอย่างหนึ่งซึ่งอยู่ในใจอีกทีหนึ่ง นั่นแหละคือตัวกู เขาเรียกว่าอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น อุปาทานความยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นไปถึงที่สุดแล้วก็จะเกิดความพร้อมขึ้นมาที่จะเกิด อ้ายพร้อมที่จะเกิด นี่เรียกว่าภพ พอภพแล้วก็ต้องชาติ ต่อมาก็เกิดเป็นตัวกูโผล่หัวออกมาเลย ยิ่งกว่าโผล่ออกมาจากท้องแม่ แต่ว่าโผล่ออกมาจากจิตใจของมนุษย์เรา ออกมาเป็นตัวร้ายกาจที่สุดที่จะทำความทุกข์อย่างแนบเนียนที่สุด มาในหน้าตาของมิตรแต่ว่าในความหมายของศัตรูอย่างนี้

เหมือนกับที่เขาชอบเปรียบคำว่า ซาตานอย่างนี้ซาตานหรือพญามาร ที่จะมาล่อลวงสัตว์ มันต้องมาในรูปของสิ่งที่น่ารักที่สุด สวยงามที่สุด นิ่มนวลที่สุด สุภาพที่สุดอย่างนี้ ตัวกูนี้ก็เหมือนกัน มันมาในรูปที่ไม่ให้เราเกลียดชังมันได้เลย มันมาหลอกให้เราหลงไปตาม แล้วทำไปตามความต้องการของตัวกู ฉะนั้นเราจึงเป็นทุกข์ ตัวกูที่ปรากฏออกมา เราก็เรียกว่า "ชาติ" ในที่นี้

สำหรับ การประพฤติพรหมจรรย์ใน พระพุทธศาสนาก็เพื่อทำชาติให้สิ้นไปนี้ขอให้จำไว้ด้วยว่า เป็นประโยค ที่มีอยู่ในพระบาลี หรือพุทธภาษิตเกี่ยวกับการประพฤติพรหมจรรย์นี้ เพื่อทำชาติให้สิ้นไป เพื่อทำที่สุดของชาติ หรือว่าถ้าเป็นพระอรหันต์ เขาก็พูดว่า ชาติสิ้นแล้ว ถ้าใครคนใดคนหนึ่งชาติสิ้นแล้ว คนนั้นเป็นพระอรหันต์แล้ว แต่ไม่ได้หมายความว่าท่านตาย ท่านยังอยู่ ยังเดินได้ยังเป็นเป็นอยู่นี้ เราเรียกว่าชาติสิ้นแล้ว หมายความว่า ความรู้สึกที่เรียกว่าชาติชนิดที่กล่าวนี้ จะไม่เกิดขึ้นแก่ท่านอีกได้เลย

แต่สำหรับพวกเราตามธรรมดานี้ มันเกิดวันละหลาย ๆ ชาติ กลางวันก็เกิดกลางคืนก็เกิด ถึงแม้เมื่อเกิดชาตินี้ กรณีนี้ ทำอะไรไว้ มันมีอิทธิพลพอที่จะไปปรุงแต่ง "ชาติ" ที่จะเกิดมาในชั่วโมงต่อมาด้วย คือว่าสิ่งใดที่ได้เข้ามากระทบใจเรา มีผลแก่จิตใจเราแล้ว ใจนั้นไปคิดว่าทำอะไรเข้าอีก มันก็มีอิทธิพลของสิ่งนั้นแหละติดไปด้วย ฉะนั้นจึงเรียกว่า ได้รับผลกรรมระหว่างชาติ ชาติที่แล้วมา ชาติที่กำลังเกิดอยู่และชาติที่กำลังจะเกิดต่อไป

สมมติว่า วันนี้เราเกิดกันสิบชาติ คือมีเรื่องที่ทำให้เราต้องเป็นทุกข์นี้สิบเรื่อง แล้วขอให้สังเกตดูให้ดี ๆ ว่ามันเนื่องกันกับชาติที่หนึ่ง จะมีผลอะไรบางอย่างเหลืออยู่ให้มีอิทธิพลอยู่ในชาติครั้งที่ ๒ เช่นว่า เดี๋ยวนี้เห็นสิ่งนี้ ได้รับความสุขความทุกข์เสร็จไปแล้ว แล้วเหลือบไปเห็นสิ่งอื่นนี้หรือไปได้ยินสิ่งอื่นนี้ มันจะมีอะไรเหลืออยู่จากที่นี่ที่ทำให้จิตของเราไม่อยู่ในสภาพที่ปกติ หรือมีสติปัญญา คงแก่เนื้อแก่ตัว หรือว่าอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ไปเจืออยู่ด้วยเสมอไปนี้เป็นที่ให้สังเกตเห็น แล้วจะได้ควบคุมอย่า

ให้ต้องทำผิดชนิดที่ว่า ผลหรือปฏิกิริยาที่เหลืออยู่จากชาตินี้ ไปทำให้เกิดทุกข์มากขึ้นอีกในชาติต่อไป

ถ้าเราประสงค์จะให้มันดี แล้วก็ทำเรื่องนี้ให้มันเป็นเรื่องดีไว้ แล้วเรื่องถัดมามาคือการเกิดขึ้นครั้งที่ ๒ ในวันนี้ มันก็จะดีขึ้น แล้วถัดไปก็จะดียิ่งขึ้นไปอีก มันเป็นแต่เกิดดี ๆ แต่ไม่ได้หมายความว่า มันหมดทุกข์สิ้นเชิง ถ้า "ชาติ" แล้วต้องเป็นทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ แต่มันยังดีกว่าเกิดชั่ว

ดังนั้นเราจึงมีสอนในขั้นศีลธรรมว่า ให้ละชั่ว แล้วก็ทำดี แล้วมีสอนในขั้นสัจธรรมว่า ไม่เอามันทั้งสองอย่างคือไม่เกิดเลย การที่สอนว่า อย่าเกิดชั่ว ให้เกิดดีไว้ก่อนนี้เป็นเรื่องศีลธรรมทั่วไป เพื่อความสงบสุขของสังคม แต่ถ้าเรื่องเป็นพระอรหันต์สูงสุด เป็นพระอริยเจ้า เป็นพระอรหันต์ละก็ไม่เอา "ความเกิด" แต่อย่างใดหมดคือไม่เอาทั้งดีทั้งชั่ว นี้เรียกว่าไม่เกิดเลย แต่ถ้าจะเกิด ก็ขอให้เกิดดี ๆ ไว้ แต่ถ้าจะให้พ้นทุกข์เด็ดขาดแล้ว อย่าเกิดเลย

ทีนี้ วิธีปฏิบัติชั้นที่อย่าเกิดเลยนั่นแหละ เราลองคิดดูเถอะว่า มันไม่ใช่เหมาะแก่พระอรหันต์ มันเหมาะแก่คน ทุกคนด้วยเหมือนกัน เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่าหัวเราะก็ทนไม่ไหว ร้องไห้ก็ทนไม่ไหว หมายความว่า ให้กินอร่อยอยู่เรื่อย มันก็ทนไม่ไหว ให้กินไม่อร่อยอยู่เรื่อย มันก็ทนไม่ไหว สุขเวทนาชนิดไหนบ้าง ที่เขาเอามาอัดให้เราแล้วอยู่กันอย่างนั้นตลอดทุกชั่วโมง ทั้งวันทั้งเดือน ทั้งปี อย่างนี้มันทนไหวที่ไหน มันสู้ไม่ไหวทั้งนั้น ก็แปลว่า มันล้วนแต่หลอกลวง เพราะมันเปลี่ยนแปลงแต่ถ้าเราไปยึดถือมั่นเข้าหัวใจของเรานี้จะร้อนเป็นไฟเสมอ

ฉะนั้นจึงพูดได้ว่า คนดีก็มีความทุกข์ไปตามแบบของคนดี คนชั่วก็มีความทุกข์ไปตามแบบของคนชั่ว คนมั่งมีก็ทุกข์ไปตามแบบคนมั่งมี คนยากจนก็ทุกข์ไปตามแบบคนยากจน ผู้แพ้ก็จะทุกข์ไปตามประสาผู้แพ้ แต่ผู้ชนะ ๆ เด็ดขาดเลยในขณะนั้น ก็ยังจะต้องทุกข์ไปตามประสาผู้ชนะ ข้อนี้จะต้องไปคิดอย่างยิ่งอีกชั้นหนึ่ง ผู้ชนะจะมีความทุกข์อย่างไรบ้าง ผู้เอาเปรียบเขาก็จะทุกข์ตามแบบผู้เอาเปรียบเขา ผู้ถูกเขาเอาเปรียบก็จะทุกข์ตามแบบของผู้ถูกเขาเอาเปรียบ นี่ถ้าเราได้เกิดเป็นอะไรเข้าอย่างใดอย่างหนึ่ง

แล้วจะต้องมีความทุกข์ตามแบบนั้น ดังนั้น เราอย่าเกิดมาเป็นอะไรเสียเลยดีกว่า คือมีจิตใจที่ไม่ยึดถือว่าเป็นอะไรเสียเลยนั่นแหละ เรียกไม่เกิด แล้วจะไม่ทุกข์

เดี๋ยวนี้เรายังหวัง สิ่งเอร็ดอร่อย สนุกสนาน เพลิดเพลิน ทางเนื้อทางหนัง ทางตา ทางหู อย่างนี้เรียกว่า เรายังไม่อาจจะเป็นผู้ที่ไม่เกิดได้ เรายังจะต้องเกิด เพราะว่าความหวังอันนี้มีอำนาจ มันเป็นตัณหาชนิดหนึ่ง ทำให้มีอุปาทาน มีภพ มีชาติ แล้วต้องการจะเกิดเป็นอย่างนั้น ก็ระวังให้เกิดอย่างดี ๆ ไว้ก่อน แต่พร้อมกันนั้น ก็ให้ศึกษาไปเรื่อย ๆ ว่า "เกิด" นี้ เกิดอย่างไหนก็ตามเถอะ ในที่สุดมันก็ยังทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เสมอ นี่เป็นความไม่ประมาท ขอพูดกันตรง ๆ อย่างพวกเรากันเองในที่นี้ว่า ถ้าเราประสบความสำเร็จในการงานในหน้าที่ ได้เงินมากได้ชื่อเสียงมาก ได้เกียรติยศสูงสุดได้อะไรต่าง ๆ นี้ แล้วได้อะไร ทีนี้ในที่สุดก็ใช้สิ่งเหล่านั้น แสวงหาสุขเวทนา สุขเวทนาอย่างว่านี้ ไม่พ้นที่จะทำความเร่าร้อนอย่างใดอย่างหนึ่งให้แก่เรา นี่ขอให้จำไว้เพื่อจะไปรู้ความจริงเอาในวันหน้า เมื่อไปประกอบการงานในหน้าที่การงาน ประสบความสำเร็จในการงาน มีทรัพย์มีชื่อเสียงมีอะไรต่าง ๆ แล้วจะไปรู้ในวันนั้นว่าถ้ายังปล่อยมันไปอย่างนี้ คือเป็นทาสของกิเลสตัณหาอย่างนี้ มีตัวกูเกิดมาเป็นตัวกูอย่างที่ว่านี้ ที่เรียกว่าชาตินี้ แล้วจะต้องเป็นทุกข์ เหมือนกัน ดังนั้นเราจะต้องมีอุบายมีวิธีที่ฉลาด ที่จะควบคุมมันให้ได้ อย่าให้มันโผล่เป็นความรู้สึกว่าตัวกูขึ้นมาเลย จะมีอะไรก็มีไปเถอะ จะมีเงิน มีทรัพย์ มีเสียง มีอะไรก็ตามเถอะ อย่ามีตัวกูที่ออกรับ มันไม่ร้อนเงินทองชื่อเสียงของเราจะไม่ร้อน เรามีไว้เหมือนกับเป็นทาสของเรา คืออยู่ใต้ฝ่าเท้าเรา เพราะว่าในใจนี้มีแต่สติปัญญา ไม่มีตัวกู พอสติปัญญาหายไป เกิดความรู้สึกอย่างโง่เง่า เป็นตัวกู เป็นของกู ขึ้นมาในใจแล้ว อะไรทั้งหมดจะมาอยู่บนศีรษะ คือเราเป็นทาสมัน อย่างนี้มันร้อนอย่างทาส เป็นทุกข์อย่างทาส

นี่แปลว่า ถ้าเราไม่มีธรรมะ เราควบคุมตัวกูไม่ได้แล้ว อะไร ๆ จะเป็นทุกข์หมด ที่เรามีแม้แต่อะไรสักนิด ก็จะเป็นทุกข์หมด ไม่ต้องพูดถึงมาก ๆ ยิ่งเป็นทุกข์มาก ทีนี้ถ้าเรามีธรรมะ ชนิดที่ควบคุมตัวกูหรือชาตินี้ได้แล้ว อะไร ๆ จะไม่เป็นทุกข์เลย จะมีอะไรสักเท่าไรมากน้อยเท่าไร จะไม่เป็นทุกข์เลย ล้วนแต่อำนวยความสะดวก ความ

สะดวกสบายอย่างนั้น ไม่เป็นทุกข์เลย จิตใจจะมีความสะอาด สว่าง สงบ เยือกเย็นอยู่ได้ อย่างนี้มันดีไหม? ลองคิดดู แล้วอาการอย่างนี้มันสำเร็จขึ้นมาได้ เพราะเรารู้จักควบคุมกระแสแห่ง ปฏิจจสมุปบาทโดยนัยอย่างที่ว่านี้

ควบคุมไม่ให้ตัวกูเกิดขึ้น ก่อหวอดขึ้น หลังจากเวทนานั่นแหละ หลังจากเวทนาแล้ว อย่าให้มันก่อหวอดเป็นตัณหาขึ้น เป็นตัณหาแล้วมันจะก่อหวอดเป็นอุทาน เป็นภพ เป็นชาติ เป็นตัวกูเต็มที่ แล้วก็ต้องทุกข์แน่ ๆ นี่ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า "**อนัตตา ๆ**" คืออย่างนี้ไม่ใช่ของน่าหัวเราะเยาะหรือครึคระอะไร ท่านบอกว่า มันเป็นแต่กระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท มันเป็นแต่การอาศัยกันเกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้น เราจะไปซื้ออะไรที่ไหน ก็ซื้ได้ มีแต่กระแสแห่งความไหลเวียนเท่านั้น แม้แต่ตัวสุขเวทนาเอง ก็เป็นแต่กระแสแห่งความไหลเวียน ที่สืบต่อมาจากผัสสะ จากอายตนะ จากนามรูป จากวิญญาณ

ฉะนั้นถ้าท่านศึกษาในแง่สัมผัสทฤษฎีนี้ ท่านจะพบว่าคน ๆ หนึ่งก็ไม่มีอะไรนอกจากกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงของเซลล์ต่าง ๆ ของธาตุต่าง ๆ มันเหมาะรูปและอยู่เป็นปรากฏการณ์ และเป็นคน ๆ หนึ่ง เช่น นาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. เป็นหญิงเป็นชาย **ดิ้นรนขวนขวายอย่างนั้นอย่างนี้** ถ้าดูด้วยสายตาของนักธรรมะแล้ว **ไม่มีคนเลย** มีแต่กระแสแห่งความไหลเวียน หรืออาการที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท นี้ทั้งนั้น ทางฝ่ายร่างกายแท้ ๆ มันก็มีของมันกระแสหนึ่ง ทางฝ่ายจิต มันก็มีของมันกระแสหนึ่ง รวมกันมันก็มีของมันอีกกระแสหนึ่ง ดังนั้นจึง ไม่มีอะไรนอกจากความไหลเวียน เพราะสิ่งนี้อาศัยสิ่งนี้แล้วเกิดขึ้น สิ่งนี้อาศัยสิ่งนี้แล้วเกิดขึ้น เรื่อยกันไปอย่างนี้

นี่คือความหมายของคำว่า "**อนัตตา**" ไม่มีตัวเราที่แท้จริงที่ตรงไหน มีแต่ตัวเราที่หลอกลวง ที่เรียกว่าตัวกูหรือของกูในที่นี้ ที่เป็นมายา เป็นความเข้าใจผิด เป็นกิเลสมืด นี้เข้าใจผิด สำคัญว่ามีตัวกู พร้อมกันนั้นเราก็เข้าใจคำว่า "**อนัตตา**" ซึ่งเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา โดยอาการที่เห็นว่า ทุกอย่างไม่มีอะไรเลย นอกจาก

กระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท เท่านั้น แล้วที่มีปัญหาอย่างยิ่ง ก็คือตัวกูที่เป็นทุกข์ ตัวกูที่เป็นมายาที่สุด มายายิ่งกว่าภูตผีปีศาจเสียอีก ทำความเจ็บปวดให้ยิ่งกว่าภูตผีปีศาจเสียอีก ตัวกูชนิดนี้

เพราะฉะนั้นเราจะเป็นมนุษย์ อยู่ด้วยความสงบสุขต้องควบคุมสิ่งนี้ให้ได้ เราจึงจะเป็นผู้ที่ปกติ อยู่อย่างปกติสุข แล้วก็ทำให้ความเป็นอยู่มีอยู่ เป็นประโยชน์มากที่สุดได้ ถ้ามิฉะนั้นแล้วส่วนตัวก็จะเป็นทุกข์ที่สุด แล้วจะไม่เป็นประโยชน์อะไรแก่ใครเลย เพราะเรามีความมืดมนเสียแล้ว ทำอะไรไปด้วยความมืดมนเสียทั้งนั้น ฉะนั้นจึงเห็นว่า การที่เรามีความรู้เรื่องนี้ ก็เพื่อประโยชน์ว่า ให้เราได้รับประโยชน์ หรือเป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่เราควรจะได้ ให้ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ แล้วก็ความเป็นอยู่ มีชีวิตอยู่นี้ มันเป็นประโยชน์แก่กันและกันมากที่สุด

แต่แล้วคอยสังเกตนะว่า อาตมาก็ต้องใช้คำว่าตัวเรานี่ตัวเรานี้ มันก็เป็นเพียงคำพูดเท่านั้น ที่อาตมาว่า ตัวเรา ๆ นั้นมันก็คือกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทเท่านั้น ฉะนั้นเราก็จัดให้กระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท ที่จะสมมุติเรียกว่า ตัวเราหรือของเรานี้ ให้มันเป็นกระแสที่เป็นไปในทางไม่ทุกข์หรือทุกข์น้อย ที่จะไม่ให้เป็นกระแสแห่งปฏิจจสมุป-บาท ในวันหนึ่ง ๆ นั้น มันก็เป็นไปไม่ได้ ยากที่จะเป็นไปได้ แต่ว่าเราก็จัดมันให้เป็นไปในทางที่ทุกข์น้อยหรือไม่ทุกข์ ให้มันดับเป็นไปเพื่อดับทุกข์ หรือดับตัวตน ดังนั้นเราก็จะเป็นมนุษย์ที่เยือกเย็น เป็นสุขส่วนตัว และเราจะทำหน้าที่ตุลาการหรือหน้าที่ที่ประเสริฐ ๆ อย่างหน้าที่ตุลาการนี้ได้โดยสบายสะดวกเยือกเย็น บริสุทธิ์ผุดผ่องที่สุด

ถ้าเรา เอาชนะตัวเรา ที่เป็นภายในไม่ได้ แล้วละก็ไม่มี ทางที่เรา จะทำสิ่ง ภายนอกหรือเอาชนะสิ่งภายนอกได้ ฉะนั้นธรรมะนี้จึงจำเป็นก่อน สำหรับเราที่จะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ หมายความว่า ถึงจะไม่มีตัวเรา ก็ให้มีกลุ่มของสติปัญญา จัดคุม ควบคุม ควบคุมร่างกายและจิตใจ และความรู้สึกในจิตใจนี้ ให้เป็นไปแต่ในลักษณะของปฏิจจสมุปบาทที่เป็นไปเพื่อดับลงแห่งความทุกข์ ถ้ามันจะมีการไหลเวียนไป ก็ให้มันเปลี่ยนแปลงไปในทางที่จะดับลงแห่งความทุกข์ อันนี้เองเป็นใจความสำคัญของคำกล่าวที่ว่า **พระพุทธศาสนานี้ไม่ใช่วัตถุนิยม**

ถ้าเราต้องการกันแต่เพียงว่า มีเงินมาก ๆ มีชื่อเสียงมาก ๆ มีอำนาจวาสนาบริวารอะไรมาก ๆ พอแล้วอย่างนี้ มันก็เป็นวัตถุนิยม เพราะว่าสำเร็จได้ด้วยเรื่องทางวัตถุ ส่วนจิตใจของเราเร่าร้อนนี้ เราจะต้องให้ส่วนที่จิตใจของเรานี้สมบูรณ์ด้วย คือเต็มไปด้วยคุณธรรมที่ทำความเยือกเย็นด้วย และทรัพย์สมบัติก็มี ชื่อเสียงก็มี อะไรก็มีด้วยรวมกันแล้วอย่างนี้ไม่ใช่วัตถุนิยม มันมีธรรมะเต็มเปี่ยมอยู่

และมันยิ่งกว่านั้นอีกว่า ถ้าเรามีจิตใจอย่างนี้ **สามารถทำให้มีจิตใจอย่างนี้แล้ว วัตถุจะมีหรือไม่มี ไม่มีปัญหาเลย** มีความสุขเยือกเย็นถึงที่สุด เหมือนพระพุทธเจ้าท่านไม่มีสมบัติอะไรเลย นอกจากจีวรชุดหนึ่งกับบาตรใบหนึ่ง นี่พระอรหันต์ทั้งหลายก็เหมือนกัน หรือพวกที่ปฏิบัติตามท่านก็เหมือนกัน ไม่มีอะไรเลย นอกจากจีวรชุดหนึ่งกับบาตรใบหนึ่ง แต่แล้วมาเปรียบหัวใจกันดูว่า หัวใจของท่านกับหัวใจของพวกเราที่มีอะไรเยอะแยะเต็มบ้านเต็มช่องนี้เป็นอย่างไรบ้าง ของใครร้อนยังไง ของใครเย็นยังไง ของใครสะอาด สว่าง สงบ ของใครไม่สอาด สว่าง สงบ แล้วก็เอาจิตใจมาวินิจฉัยอรรถคดี ตีปัญญายาก ๆ อย่างนี้ ใครจะทำได้ดีกว่าใคร อย่างนี้เป็นต้น แล้วใครจะลำเอียง ใครจะไม่ลำเอียง ใครจะควบคุมสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปถูกทาง หรือผิดทางอย่างนี้เป็นต้น นี่ประโยชน์คุณค่าของสิ่งที่เรียกว่า ธรรมนิยม หรือมโนนิยม หรืออุดมคตินี่มันมีอย่างนี้

ถ้าเป็นเพียงวัตถุนิยมล้วน ๆ แล้ว มันก็เป็นเรื่องที่น่าเกลียดน่าชังที่สุด และเป็นทุกข์ชนิดที่เร่าร้อนที่สุด แล้วยังจะทำโลกนี้ทั้งโลกให้เร่าร้อนด้วย ไม่ใช่เฉพาะแต่ตัวบุคคลผู้นั้น เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า บรรดาสิ่งที่ดีที่สุด ที่ประเสริฐที่สุด ที่สูงสุดที่มนุษย์เราควรจะได้ ให้ได้ในชาตินี้ในชีวิตที่เห็นนี้ ก่อนแต่ร่างกายแตกดับนี้ มันคือสิ่งนี้ คือความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง จนสามารถควบคุมตัวกูหรือของกู คือชาติความเกิดแห่งตัวกูหรือของกูนี้ได้แล้ว กลุ่มนี้ก็จะมีแต่ความเยือกเย็น สะอาด สว่าง สงบเย็นแล้วกลุ่มนี้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นหรือแก่โลกทั้งสิ้น มากที่สุด ความได้เป็นอย่างนี้เรียกว่า สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้แล้ว แล้วก็อาศัยอะไร ก็อาศัยการควบคุมกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทเป็นประจำวัน

การทำอย่างนี้ ชี้ชัดอยู่อย่างนี้ มันเปิดเผยทุกชั้นอย่างนี้ เขาเรียกว่ามันสบหลักวิชา เป็น Scientific ไม่ใช่บอกให้เชื่อกันอย่างงมงาย ด้วยศรัทธา อย่างนี้ไม่ใช่ มันชี้ให้เห็นชัด ๆ อยู่เลยว่า ต้องเป็นอย่างนี้ ๆ ใครที่ฉลาด มีสติปัญญาตามปกติ จะเห็นได้ด้วยกันทุกคน ต้องยกเว้นคนโง่ คนบ้า คนสติไม่สมประกอบ นั้นไม่อาจจะเห็นได้ แต่ถ้าที่ Intelligence ตามธรรมดาสามัญ อย่างนี้แล้วจะเห็นได้ว่า เพราะมีนามรูป จึงมีอายตนะ มีผัสสะ มีเวทนา มีตัณหา มีอุปาทาน มีภพ แล้วมีเพิ่มขึ้นมา เป็นตัวกูของกูแล้วก็ทุกข์ และโดยเหตุที่เห็นได้อย่างนี้ มันจึงทำกันได้ทุกคน และถ้าเป็นอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ คือควบคุมกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทได้อย่างนี้แล้ว มันจะมีผู้ที่ได้รับผลของพระพุทธศาสนา เพราะว่าการเป็นอยู่อย่างนี้ คือการเป็นอยู่ที่ถูกต้องโดยชอบที่สุดแล้ว

การเป็นอยู่ด้วยการควบคุมกระแสแห่ง ปฏิจจสมุปบาท มิให้เกิดทุกข์ขึ้นมาได้นี้ คือการเป็นอยู่โดยชอบชนิดที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า จะทำให้โลกนี้ไม่ว่างจากพระอรหันต์ หมายความว่า ยังมีคนที่ไม่มีความทุกข์อยู่ในโลกนี้ นี่ทำให้โลกนี้ไม่ว่างจากพระอรหันต์

แล้วท่านยิ่งพิจารณา ท่านยิ่งเห็นว่า มันใช้ได้แก่คนทุกคน เพราะว่าคนทุกคนจะต้องมีตา มีหู มีจมูก แล้วก็ต้องพบรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ฉะนั้นทุกคนจะต้องพยายามควบคุมมันให้ดีที่สุดเท่าที่จะควบคุมได้ คือให้เป็นทุกข์น้อยที่สุด โดยการที่อย่าให้มันพลุ่งเป็นตัวกูหรือของกูมากมายเกินไป หรือไม่ให้พลุ่งขึ้นมาเลยยิ่งเป็นการดี และจะเห็นได้ว่า เรามีหลักประจำในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ ซึ่งไม่เหมือนกับลัทธิอื่นซึ่งพูดเป็นอย่างอื่น อาศัยสิ่งบางสิ่งซึ่งเราเข้าใจไม่ได้ กระทั่งต้องขอร้อง อ้อนวอนหรือบวงสรวง หรืออะไรทำนองนี้เป็นต้น นั่นไม่ใช่หลักของพระพุทธศาสนา

หลักของพระพุทธศาสนา ต้องแฉกันได้อย่างนี้ แล้วจัดทำ จัดเหมือนอย่างกับเราจัดของได้เลย อย่างนี้จึงจะเรียกว่าวิธีการของพระพุทธศาสนา และเรียกว่าเรื่องปฏิจจสมุปบาทที่เกิดขึ้นเป็นวง ๆ รอบหนึ่ง ๆ กรณียหนึ่ง ๆ แก่เราทุกคนเป็นประจำวัน วันหนึ่งมากหรือน้อย แล้วแต่ว่าคนนั้นจะเป็นอย่างไร แต่เสมอเหมือนหมดกัน

ตรงที่ว่า ถ้ามันควบคุมไม่ได้ เป็นไปในทางที่เกิดตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ แล้วต้องเป็นทุกข์ ถ้าควบคุมได้แล้ว ก็ไม่เป็นทุกข์ เรื่องก็มีเท่านี้

ในที่สุดพระพุทธเจ้า ก็ได้ประกาศยืนยันออกไปว่าตลอดเวลาที่ฉันยังไม่พบเรื่องนี้ ไม่เข้าใจเรื่องนี้ ไม่ปฏิบัติสำเร็จในเรื่องนี้ ตลอดเวลานั้น ตถาคตก็ยังไม่ยืนยัน คือไม่ปฏิญญาว่า เป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่เพียงนั้น เมื่อใดรู้เรื่องนี้ รู้เรื่องนี้หมายความว่า รู้จนปฏิบัติได้เสร็จ เมื่อไรรู้เรื่องนี้ เมื่อนั้นจึงปฏิญญาว่าเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าโดยชอบ

นี่ต้นตอของเรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นอย่างนี้ พระพุทธเจ้าท่านทรงประทานไว้ให้ สำหรับสัตว์ทั้งหลายจะได้รับเอาไปปฏิบัติ เพื่อกำจัดความทุกข์ อย่างนี้ใช้ได้แก่ทุกคน แต่โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บุคคลที่จะต้องทำหน้าที่ที่สูงสุด หรือที่ประเสริฐ ในฐานะเป็นปูชนียบุคคลของโลก เช่นตุลาการเป็นต้น จะต้องควบคุมตน ดำรงตน ไว้ในสภาพที่บริสุทธิ์ผุดผ่องแล้วก็ดำเนินสิ่งที่เป็นหน้าที่ ให้เป็นไปอย่างบริสุทธิ์ผุดผ่อง นี่อาตมาขอร้องให้สนใจศึกษาเรื่อง ปฏิจจสมุปบาทและนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ทุกท่านด้วย ในฐานะที่เป็นการตัดต้นเหตุของความทุกข์ ดับความทุกข์อย่างนี้

อาตมาขอยุติการบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาลงเพียงเท่านี้

อติโลภกถา

สิ่งที่ทำให้ลามก

ของ

พุทธทาสภิกขุ

แสดงในวันมาฆบูชา ณ สวนโมกขพลาราม ไชยา

๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนํ ฯ
อนูปวาโท อนูปฆาโต ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร
มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ ปนฺตญฺจ สยนาสนํ
อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธานสาสนํ ฯ

โลโภ ธมฺมานํ ปริปนฺโถ
ยํ ลทฺธํ เตน ตุฏฺฐพฺพํ
อติ โลโภ หิ ปาปโก–ติ
ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ–ติ.

ณ บัดนี้ จะได้วิสัชนาพระธรรมเทศนาเพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริมศรัทธาความเชื่อ และวิริยะความพากเพียรของท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัทให้เจริญงอกงามก้าวหน้าในทางแห่งพระศาสนาของสมเด็จพระบรมศาสดา อันเป็นที่พึ่งของเราทั้งหลาย กว่าจะยุติลงด้วยเวลา.

ธรรมเทศนาในวันนี้ เป็นธรรมเทศนาปรารภมาฆบูชา เราจึงจะต้องพิจารณากันถึงโอวาทปาฏิโมกข์ ซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงในวันเช่นวันนี้ ดังที่ได้อธิบายให้ท่านทั้งหลายทราบแล้วตั้งแต่ตอนเย็น

โอวาทปาฏิโมกข์ นั้นเป็นใจความสำคัญที่ ทรงแสดงในท่ามกลางที่ประชุมแห่งพระอรหันต์ ๑๒๕๐ รูป โดยใจความก็คือเป็นหัวใจของการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา แต่บัดนี้เราจะได้พิจารณากันถึงโลกมนุษย์ทุกวันนี้ว่า ได้เอาใจใส่ในพระพุทธภาษิต อันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนานั้นเพียงไร. และการแสดงธรรมเทศนา เนื่องในวันมาฆบูชานี้ก็มีอยู่ทุก ๆ ปี ดังนั้นเพื่อจะไม่ให้ซ้ำกันกับปีที่แล้ว ๆ มา จึงได้กล่าวโดยหัวข้อที่แปลกออกไป เป็นการต่อท้าย โดยหัวข้อว่า "อติโลโภ หิ ปาปโก" เป็นอาทิ ซึ่งโดยเค้าเรื่องก็คือว่า เมื่อบุคคลไม่ประพฤติปฏิบัติตามพระโอวาทนั้นแล้ว ก็มีแต่จะปฏิบัติ นอกลู่นอกทางออกไปแล้วก็ ทำให้มนุษย์ ในโลกทุกวันนี้ ไม่มีความผาสุกมีการเบียดเบียนโดยตรงโดยอ้อมกันอยู่เป็นประจำ.

ถ้าเราพิจารณาดูทีละข้อก็จะเห็นได้ว่า ในข้อที่ว่า "สพฺพปาปสฺส อกรณํ" นั้น มนุษย์ทุกวันนี้ก็มิได้เว้นการกระทำซึ่งบาป มีแต่จะกระทำสิ่งที่เรียกว่าเป็นบาปนั้นมากขึ้น. ขอให้ลองคิดดูเถิดว่า ในหมู่มนุษย์ที่ยังไม่เจริญในสมัยโบราณนั้น ไม่มีความโลภมากเหมือนเดี๋ยวนี้ เดี๋ยวนี้โลภมาก โลภเก่ง โลภลึก ก็เพราะมีการศึกษาชนิดที่ให้เกิดสติปัญญาแต่ในทางที่ทำให้เห็นแก่ตัว, ส่วนการศึกษาที่ทำให้เกิดสติปัญญาในทางที่จะทำลายความเห็นแก่ตัวนั้น มีน้อยลงทุกที. คนสมัยโบราณไม่มีความรู้มากเหมือนคนสมัยนี้ จึงไม่มีปัญญาที่จะเห็นแก่ตัวมากเหมือนคนสมัยนี้ ฉะนั้นคนโบราณจึงทำบาปน้อยกว่าคนสมัยนี้.

ส่วนข้อที่ว่า "กุสลสฺสูปสมฺปทา" จงทำกุศลให้ถึงพร้อมนั้น พิจารณาดูก็จะเห็นได้โดยทำนองเดียวกันว่า **คนสมัยนี้ถือว่าได้นั่นแหละเป็นดี** ถือการได้นั่นแหละเป็นกุศลเอาได้เป็นดีเอาได้เป็นศาสนา เมื่อถือเสียอย่างนี้แล้วก็เป็นไปในทางของกิเลสตัณหา สิ่งที่เรียกว่า บุญกุศลอันแท้จริงก็ไม่เกิดขึ้น จะทำบุญอะไรกันสักหน่อยก็ต้องหลอกลวงกันอย่างนั้นอย่างนี้ จะต้องจัดงานกันอย่างนั้นอย่างนี้ คนจึงจะบริจาคในสิ่งที่เรียกว่าเป็นการบุญการกุศล. คนสมัยโบราณไม่ต้องจัดงานหลอกลวงกันอย่างนี้ เขาก็ยังบริจาคทรัพย์บำเพ็ญกุศล; ส่วนคนเดี๋ยวนี้ต้องมีอะไรมาหลอก หรือมาชดเชยให้จึงจะบริจาคทรัพย์บำเพ็ญกุศล ซึ่งจะเห็นกันอยู่โดยทั่วไป ไม่ว่าบ้านนอกหรือเมืองหลวง

ยิ่งในเมืองหลวงจะยิ่งเป็นเสียมากกว่าบ้านนอก จะต้องมีอะไรมาล่อ เอาเกียรติมาล่อ เอาความสนุกสนานมาล่อ แล้วจึงจัดงานกุศล. ดังนั้นการที่จะทำกุศลให้ถึงพร้อมตามพระพุทธโอวาทนี้ ย่อมเป็นไปไม่ได้เพราะว่ามีแต่จะทำบาปแทรกลงไปในบุญ จัดการกุศลแต่ว่ามีอกุศลเจืออยู่เป็นส่วนมาก. คนทุกวันนี้จึงปฏิบัติธรรมข้อนี้ได้ยาก.

ส่วนข้อถัดไปที่ว่า "สจิตฺตปริ โยทปนํ" จงชำระจิตของตนให้ขาวผ่องนั้น ยิ่งเห็นได้อีกว่า ยิ่งเป็นไปได้โดยยากยิ่งขึ้นทุกที. คนสมัยนี้ไม่รู้จักเสียด้วยซ้ำไป ว่าจิตชนิดไหนขาวผ่อง ว่าจิตชนิดไหนสกปรกโสมม เอาไปปนกันยุ่งหมด ถือว่าได้นั้นแหละดี; ครั้นเมื่อได้มา กำลังหลงใหลอยู่ในสิ่งที่ได้มา ก็เรียกว่า จิตนั่นแหละบริสุทธิ์ เพราะเหตุฉะนี้เองพระพุทธโอวาท เนื่องในมาฆปุณณมี คือวันเช่นวันนี้ จึงค่อย ๆ เป็นหมันไป.

พระพุทธภาษิตถัดไปอีก ที่ทรงแสดงในวันนี้ก็มีว่า "อนูปวาโท" การไม่กล่าวร้าย "อนูปฆาโต" การไม่ทำร้าย ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร" สำรวมในระเบียบวินัยที่เป็นประธาน "มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ" มีความรู้ประมาณในการบริโภค "ปนฺตญฺ จ สยนาสนํ" เสพคบที่นอนที่นั่งอันสงัด "อธิจิตฺเต จ อาโยโค" มีความพากเพียรประกอบการทำจิตให้เป็นจิตยิ่ง "เอตํพุทฺธาน สาสนํ" หกอย่างนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. เราจะได้พิจารณากันเป็นข้อ ๆ ไป:

"อนูปวาโท" การไม่กล่าวร้าย คนทุกวันนี้กล่าวร้ายกันมากขึ้น: ในบรรยากาศของโลกนี้เต็มไปด้วยการกล่าวร้าย เขากำลังรบกันโดยตรงโดยอ้อมทั่วทั้งโลก ใช้เครื่องมืออันวิเศษ เช่นวิทยุกระจายเสียงเป็นเครื่องด่ากันไปด่ากันมา ก้องไปทั้งโลก นี้ก็เป็นอันเห็นได้ว่าโลกนี้เต็มไปด้วย "อนูปวาโท" คือการกล่าวร้าย.

ส่วนคำว่า "อนูปฆาโต" การไม่ทำร้ายนั้น: การสงครามนี้ เป็นการทำร้ายกันอย่างยิ่ง สงครามร้อน สงครามเย็น สงครามบนดิน สงครามใต้ดิน ชนิดไหนก็ตาม เป็นการทำร้ายกันอย่างยิ่ง. โลกเรากำลังเต็มไปด้วยสงครามโดยตรงโดยอ้อมใต้ดินบนดินมีอยู่ทั่วไป นี้เรียกว่าส่วนใหญ่ก็ทำการเบียดเบียนกันอย่างนี้ แล้วยังส่วนตัวบุคคลเป็นราย ๆ ไป ก็ยังมีการเบียดเบียนกันยิ่งขึ้น. ซึ่งปรากฏอยู่ในรายงานข่าวหนังสือ

พิมพ์ข่าวต่าง ๆ นานาที่ทำให้เห็นได้ว่า มีการเบียดเบียนกันมากขึ้น เพราะความที่มนุษย์มีจิตใจต่ำลง

ส่วนข้อที่ว่า "ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร สำรวมระวังเป็นอย่างดี ในระเบียบวินัยที่เป็นหลักเป็นเกณฑ์เป็นต้นเป็นประธานนั้น หมายถึงหลักธรรม ที่เป็นตัวธรรมวินัยในศาสนาของแต่ละศาสนา เดี๋ยวนี้คนพอใจที่จะเรียกตัวเองว่า ตนไม่มีศาสนา. พวกฝรั่งหนุ่ม ๆ ที่มาที่นี่ เมื่อถามแล้วก็พอใจที่จะตอบหน้าเฉยตาเฉย ว่าตัวไม่มีศาสนา เขาจะรู้สึกว่าเป็นเกียรติอย่างยิ่งที่ได้ตอบเช่นนั้น. เมื่อมีจิตใจที่ไม่อยากจะมีศาสนาเสียดังนี้แล้ว การที่จะสำรวมในธรรมในวินัยของศาสนานั้น ๆ ย่อมเป็นไปไม่ได้ ดังนั้นคนในโลกทุกวันนี้พอจะเชื่อได้ว่า ไม่อยากจะถือระเบียบวินัยในศาสนา ของแต่ละศาสนายิ่งขึ้นทุกที แล้วคนเหล่านั้น จะเป็นคนชนิดไหน ก็ลองคิดดูต่อไปเถิด.

พระบาลีต่อไปที่มีว่า "มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ" ความเป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภคนี้ พิจารณาดูสักนิดหนึ่งก็จะเห็นได้ว่า **คนสมัยนี้ตะกละในทางวิญญาณ** มีความตะกละในทางวิญญาณ ไม่รู้ประมาณในการบริโภค ไม่รู้จักจัดไม่รู้จักทำให้เป็นไปในทางประหยัด แต่กลับรู้จักจัดจ้าทำไปในทางให้สุรุ่ยสุร่าย ทำให้จิตใจมีความฟุ้งซ่านทะเยอทะยาน ไปแต่ในเรื่องอยู่ดีกินดี ตามความหมายของคนสมัยนี้ ก็คือเป็นทาสของกิเลสตัณหา. คำ ๆ นี้พระพุทธเจ้าท่านหมายถึง "กินอยู่แต่พอดี" ขอให้ฟังดูให้ดีว่าท่านตรัสว่า ให้กินอยู่แต่พอดี; ส่วนคนสมัยนี้พูดว่า "กินดีอยู่ดี" แล้วก็ไม่มีขอบเขตอะไร มีแต่จะกินดีอยู่ดี ตามที่ลิ้นของตัวต้องการให้มากขึ้นไป มันก็ยิ่งต่างไปจากการที่กินอยู่แต่พอดี มากยิ่งขึ้นทุกที.

ผู้ที่เคยไปเที่ยวรอบโลกมาก็จะเห็นได้ว่า คนเป็นทาสของลิ้น หรือของอายตนะมากขึ้นกว่าแต่ก่อน สนใจเรื่องเอร็ดอร่อยทางวัตถุ ทางเนื้อหนังนี้มากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนและอันนี้เองก็เป็นต้นเหตุอันหนึ่ง ที่ทำให้ต้องหาเงินมาก มีความโลภในการที่จะหาเงินมากเกินไป จนไม่รู้ว่าอย่างไรเป็นการเบียดเบียน อย่างไรไม่เป็นการเบียดเบียน เอาแต่จะให้ได้เข้าข้างตัวมากเข้าไว้ เพื่อจะเอามากินดีอยู่ดีไม่มีขอบเขต. จึงเป็นอันว่า

โลกกำลังบ้าหลังในการที่จะกินดีอยู่ดี และไม่ชอบการที่จะกินอยู่แต่พอดี ดังที่พระพุทธเจ้าสอน. เราจึงถือว่า มนุษย์ในโลกนี้ กำลังละเลยพระพุทธโอวาทข้อนี้มากขึ้น.

ข้อถัดไปว่า "ปนฺตญฺ จ สยนาสนํ" การเสพคบที่นอนที่นั่งอันสงัด คำนี้มีความหมายว่า เป็นผู้ชอบความสงัด. ความสงัดนั้นหมายถึงสิ่งที่ช่วยให้จิตใจของเรามีความเป็นตัวเองมากขึ้น. ถ้าเราออกไปสู่ที่ยั่วยวนจิตใจก็หมดความเป็นตัวเองมากขึ้น แต่จะตกไปเป็นเหยื่อของสิ่งยั่วยวนนั้นมากขึ้น. การพยายามเก็บตัวไว้ในที่สงบสงัดนั้นก็เพื่อจะมีโอกาสที่จะบังคับตัวเองได้ดี จะเกิดสติสัมปชัญญะ จะเกิดสติปัญญา คิดนึกได้ลึกซึ้ง.

จงพิจารณาจงสังเกตดูว่า การที่เราจะคิดอะไรให้ลึกซึ้งนั้น ต้องคิดในโอกาสที่ไม่มีใครรบกวนไม่มีสิ่งใดรบกวน โอกาสชนิดนั้นแหละ เรียกว่า ที่สงัด การทำสมาธิในบ้านนี้ง่ายมากที่จะไปนั่งทำสมาธิในโรงละคร เพราะฉะนั้นการเสพคบที่นั่งที่นอนอันสงัดนั้น มีความสำคัญมากสำหรับมนุษย์ ผู้ที่จะต้องการใช้สติปัญญาให้บริสุทธิ์. เดี๋ยวนี้ชอบสิ่งยั่วยวน เราจะเห็นได้ว่า มีคนจำนวนมากทำงานอยู่ก็ต้องเปิดวิทยุพั่ง เด็กนัก-เรียนจำนวนมากทำการบ้านอยู่ก็ยังต้องเปิดวิทยุพั่ง ภูตผีปีศาจทางเนื้อหนัง ทางรูป รส กลิ่น เสียง ได้เข้าสิงจิตสิงใจของคนสมัยนี้มาก จนถึงกับเกลียดความสงบสงัด เกลียดความวิเวก ในการที่จะทำให้เกิดความสงัดกายสงัดใจ มีสติปัญญาแจ่มใส เพราะฉะนั้นจะประกอบการงานอะไรก็ทำไป ๆ พอสักว่าทำไปได้เท่านั้น ไม่ลึกซึ้งอะไร.

ส่วนบทสุดท้ายบทต่อไปที่ว่า อธิจิตฺเต จ อาโยโค นี้แปลว่า มีความพากเพียรพยายามฝึกฝนอบรมจิตของตนให้เป็นจิตที่ยิ่ง. คำว่า จิตยิ่ง นี้หมายความว่า จิตที่มีคุณสมบัติ หรือที่มีคุณค่ายิ่งไปกว่าจิตตามธรรมดา. จิตของมนุษย์ตามธรรมดาเป็นอย่างไรนั้น ก็หมายความว่าเป็นไปตามธรรมชาติที่ไม่ได้รับการอบรม. พระพุทธเจ้าท่านสอนหรือท่านถึงกับขอร้องในลักษณะเช่นนี้ว่า จงพากเพียรอบรมจิตให้เป็นจิตยิ่ง คือยิ่งไปกว่าธรรมดา ธรรมชาติสร้างจิตของมนุษย์มา สำหรับให้เจริญงอกงามวิวัฒนาการได้ เพราะการฝึกอบรม เราก็ควรจะถือโอกาสทำการอบรม ให้จิตนี้เป็นจิตที่ยิ่ง

คือสูงขึ้นไปตามลำดับจนกิเลสหรือความชั่วครอบงำไม่ได้. แต่คนสมัยนี้พอใจยินดีที่จะให้กิเลสครอบงำ จึงได้ปล่อยตัวไปตามอำนาจของกิเลสไม่พรากเอาจิตออกมาเสียจากอำนาจของกิเลสแล้วเอามาอบรมให้เป็นจิตที่ยิ่ง. จงมองดูไปทั่ว ๆ โลกจะเห็นได้ว่าไม่มีใครมุ่งหมายที่จะอบรมจิตใจ ให้มุ่งไปสู่พระเป็นเจ้า หรือให้มุ่งไปสู่พระธรรมหรือไปเพื่อนิพพาน; แต่ต้องการจะอบรมจิตของตน ให้มีความสยบมัวเมาในสิ่งบำรุงบำเรอ ทางตา หู จมูก ลิ้น กายใจ อยู่ด้วยกันทั้งนั้น.

เมื่อเราได้พิจารณาดู พระพุทธภาษิต ซึ่งเป็นโอวาทปาฏิโมกข์ ที่พระองค์ทรงแสดงในวันมาฆปุณณมี เช่นวันนี้ ดูอย่างนี้แล้ว ก็จะรู้สึกว่าน่าใจหาย ด้วยคนในโลกนี้กำลังไม่เอื้อเฟื้อต่อคำสอนของพระศาสดา ซึ่งเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายมากยิ่งขึ้นทุกที; และเป็นอย่างนี้กันทั่วไปหมด ไม่ว่าศาสนานี้หรือศาสนาไหน. มนุษย์กำลังหันหลังให้ศาสนาของตัวยิ่งขึ้นทุกที มนุษย์จึงมีจิตใจที่เปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่จะต้องเป็นทุกข์ ทั้งโดยส่วนตัวและโดยส่วนรวม คือว่าเมื่อได้ละทิ้งหลักของพระศาสนาซึ่งเป็นเครื่องควบคุมจิตใจแล้ว จิตใจนี้ก็ไม่เป็นอิสระจากอำนาจของกิเลส ดังนั้นมันจึงโลภมาก โกรธมาก หลงมาก; คือมีความโลภมาก มีความโกรธมาก มีความหลงมากกว่าที่จะมีอยู่ตามธรรมชาติธรรมดาของสัตว์ เพราะไปอบรมผิดทาง เพราะละทิ้งพระศาสนาของตน ๆ ความโลภ ความโกรธ ความหลง จึงได้เจริญขึ้นมาอย่างหนาแน่นดังนี้.

โอกาสในวันนี้ เราจะพูดกันถึงแต่เรื่องความโลภอย่างเดียว เพื่อจะให้เห็นว่ามันมีอยู่อย่างไร มันเจริญงอกงามขึ้นอย่างไร แล้วเราจะต้องจัดการกันอย่างไร; จึงได้ยกเอาพระพุทธภาษิตต่อไป ในสคาถวรรคสังยุตนิกายมากล่าวว่า "โลโภ ธมฺมานํ ปริปนฺโถ" (ส.สํ. ๑๕,๕๙) ความโลภนั้นเป็นอันตรายของธรรมะ; "ยํ ลทฺธํ เตน ตุฏฺฐพฺพํ" ได้สิ่งไรพึงยินดีในสิ่งนั้น, "อติ โลโภ หิ ปาปโก" (วิ.ภิ ๓/๙๖) เพราะว่าความโลภมากเกินไปนั้นเป็นของลามก. จงกำหนดจดจำหัวข้อนี้ไว้สำหรับฟังสืบต่อไปว่าความโลภนั้นเป็นอันตรายของธรรมะ ได้สิ่งใดพึงยินดีในสิ่งนั้น โลภเกินไปนั้นลามก.

ความโลภเป็นอันตรายของธรรมะ หมายความว่า ถ้าเราต้องการจะมีธรรมะ ความโลภย่อมเป็นอุปสรรค. ธรรมะในที่นี้หมายถึงความถูกต้องในทางกระทำ ในทางพูดจา ในทางคิดนึก. เราอยากจะมีความถูกต้องในการทำ การพูด การคิด แต่แล้วอันตรายของมันก็มีอยู่ คือความโลภ.

ส่วนพระบาลีภิกขุวิภังค์นั้น มีกล่าวถึงกับว่า "อติ โลโภ หิ ปาปโก" โลภมากเกินไปนั้นลามก. ความโลภธรรมดาก็เป็นอันตรายของธรรมะ ความโลภเกินไปกลายเป็นของลามก นี้เป็นหลักของพระพุทธศาสนาที่กล่าวไว้อย่างนี้ ขอให้จดจำไว้ไปพิจารณาดู ว่ามีความจริงเพียงไร.

ศาสนาอื่น ๆ เช่นศาสนาคริสเตียน ก็ยังมีหลักว่า การแสวงหาเกินจำเป็น เป็นบาป, การมีไว้เกินจำเป็นก็มีบาป, การบริโภคเกินจำเป็นก็เป็นบาป ทั้งนี้เพราะมันผิดความประสงค์ของพระเป็นเจ้า.

ในพระพุทธศาสนาเราก็มีพุทธภาษิตว่า "ยํ ลทฺธํ เตน ตุฏฺฐพฺพํ" ได้สิ่งใดแล้วพึงยินดีในสิ่งนั้น เพราะว่า ถ้าไม่ยินดีในสิ่งที่ได้แล้ว ก็จะมีความโลภเกินไป ซึ่งจะเป็นของลามกนั้นเกิดขึ้น แทน.

โดยใจความแล้วก็จะเหมือนกันทุกศาสนา คือไม่ต้องการให้ให้มนุษย์แสวงหา หรือมีไว้ หรือบริโภคเกินความจำเป็น ถ้าขืนทำอย่างนั้นจัดว่าเป็นบาป เพราะผิดพระประสงค์ของพระเป็นเจ้า และผิดธรรมะในฐานะที่เป็นกฎของธรรมชาติ.

พวกที่เป็นนักวิทยาศาสตร์ มีความรู้เรื่องธรรมชาติดี ก็พอที่จะมองเห็นได้ว่าธรรมชาติมีให้จำกัดหรือพอดี; เราใช้มันมากเกินไป มันก็เป็นการผิดกฎของธรรมชาติหรือผิดความมุ่งหมายของธรรมชาติ ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่น เดี๋ยวนี้มนุษย์ขุดเอาน้ำมันในแผ่นดินมาเผาให้เป็นควันไปในลักษณะที่ไม่จำเป็นอย่างมากมายที่สุด; เอาน้ำมันใต้ดินขึ้นมาใช้วิ่งรถยนต์เที่ยวเล่นอย่างนี้ ก็มีมากกว่าที่ไปธุระ; เอามาใช้สำหรับทำสงครามเพื่อประหัตประหารเข่นฆ่ากัน อย่างนี้ยิ่งมีมากกว่าอย่างอื่น โดยเฉพาะเดี๋ยวนี้; อย่างนี้มันผิดความประสงค์ของธรรมชาติ ซึ่งไม่ได้มีไว้สำหรับให้ใช้อย่างนี้. ฉะนั้นการที่

เราหา หรือมีไว้ หรือใช้ไปเกินความจำเป็นนั้น มันผิดความประสงค์ของพระเป็นเจ้าซึ่งได้แก่ธรรมชาตินั่นเอง แต่พูดว่าผิดความประสงค์ของพระเป็นเจ้านั้น น่ากลัวกว่า. เมื่อทำผิดความประสงค์ของพระเจ้าแล้ว ก็จะถูกพระเป็นเจ้าลงโทษ.

เดี๋ยวนี้พระเป็นเจ้าก็กำลังลงโทษ ให้มนุษย์มีความทุกข์ยากลำบากมากขึ้น พระพุทธเจ้าท่านสอนว่า ได้สิ่งใดแล้วพึงยินดีในสิ่งนั้น คนก็ยังเข้าใจผิดไม่เห็นด้วย แล้วยังแถมพูดผิด ๆ เป็นการกล่าวตู่พระพุทธเจ้าเสียด้วยซ้ำไป. บางคนพูดว่า เดี๋ยวนี้ ก๋วยเตี๋ยวจานหนึ่งตั้ง ๒–๓ บาท ไม่ใช่จานละ ๕ สตางค์เหมือนกับสมัยโน้น แล้วจะให้หาเงินน้อย ๆ เท่าสมัยโน้นอยู่ได้อย่างไร. อย่างนี้เรียกว่า มันพูดกันอย่างเล่นตลก พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสว่า ให้คนหาเงินน้อย ๆ ไม่ได้ตรัสว่าให้คนหยุดหา เพราะยินดีเท่าที่มีอยู่แล้ว; แต่ตรัสว่า **สิ่งใดที่ได้มาสิ่งนั้นควรจะพอใจ** เพราะว่าเดี๋ยวนี้มนุษย์ไม่เคยพอใจเท่าที่ได้มา หรือเท่าที่มีอยู่ เป็นคนโลภเกินไปอย่างลามกด้วยกันเป็นส่วนใหญ่; มีเท่าไรก็ไม่รู้จักอิ่มจักพอ ยังมีความหิวทางวิญญาณ เป็นเปรตชนิดหนึ่งอยู่เสมอ คือไม่รู้ว่าความพอนั้นอยู่ที่ตรงไหน.

ข้อนี้มีคำกล่าวไว้ในพระคัมภีร์สังยุตนิกายว่า: "ปพฺพตสฺส สุวณฺณสฺส ชาตรูปสฺส เกวลา" ให้ภูเขาเป็นทองคำทั้งลูก ๆ; "ทฺวิตา ว นาลเมกสฺส" สัก ๒ ลูก มันก็ยังไม่พอแก่ความประสงค์ของมนุษย์คนเดียว; "อิติวิทฺธา สมญฺจเร" (มาร. สํ. วค. ๒) เมื่อรู้ความจริงอย่างนี้แล้วพึงทำพอเหมาะสมเถิด.

ทบทวนอีกครั้งหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า แม้ภูเขาจะกลายเป็นทองคำไปทั้งลูก ๆ ตั้ง ๒ ลูก ก็ยังไม่พอแก่ความต้องการของมนุษย์เพียงคนเดียว; เมื่อรู้อย่างนี้แล้วจงแสวงหา จงทำ จงใช้แต่พอเหมาะพอสมเถิด.

ท่านทั้งหลายลองคิดดูว่าที่พระพุทธเจ้าตรัสอย่างนี้จริงหรือไม่จริง ก็พิสูจน์ดูได้ด้วย คนเราในทุกวันนี้; แหละ มีมากเท่าไรก็ไม่เคยยินดี ยังต้องการมากยิ่งขึ้นไปกว่านั้น. จิตมันต้องการแต่จะมีมากกว่านั้น มันไม่ได้สนใจเรื่องว่าจะกิน จะใช้อย่างไร มันสนใจแต่ว่าจะต้องการอีก จะต้องการเพิ่มขึ้นมาอีก โดยไม่มีขอบเขต โดยไม่มีความ

หมายอะไร ขอแต่จะเอาเพิ่มมากขึ้นอย่างเดียว จนกระทั่งว่าภูเขาเป็นทองคำ ให้ถึง ๒ ลูกก็ยังไม่พอแก่ความต้องการของมนุษย์เพียงคนเดียว.

เดี๋ยวนี้มนุษย์ในโลกมีตั้งมากมายเป็นพันล้าน แล้วมันจะเอาที่ไหนมาให้พอแก่ความต้องการของมนุษย์เท่านี้ นี่แหละคือข้อที่ว่า **โลภเกินไปนั้นลามก เพราะทำให้สิ่งต่าง ๆ สับสนวุ่นวายโกลาหล** แย่งกัน โดยลักษณะที่ไม่เคยมีมาแต่กาลก่อน. การยื้อแย่งกันในโลกนี้ ระหว่างนายทุนกับกรรมกรนี้ไม่เคยมีมาแต่ก่อนในโลกนี้. เดี๋ยวนี้โลกทั้งโลก เป็นโลกของพวกนายทุนกับกรรมกรแต่ ๒ พวกเท่านั้น มันจึงยื้อแย่งกันไม่มีวันจะสิ้นสุดได้ มีแต่จะยิ่งขึ้นไปทุกที เพราะว่าทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น ไม่รู้จักอิ่มจักพอด้วยกันทั้งนั้น.

การเบียดเบียนกันนั้น ไม่ใช่ว่าอยู่ที่ฝ่ายไหนถูก ฝ่ายไหนผิด มันอยู่ที่ต้องการไม่มีที่สิ้นสุดด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย. วิกฤตการณ์นานาชนิด จึงเกิดขึ้นในโลกเต็มไปทั้งโลก และยิ่งขึ้นทุกที ทุกคนก็พอจะมองเห็น. นี่แหละคือข้อที่ว่า โลกทั้งโลกกลายเป็นโลกของความโลภ เต็มไปด้วยความโลภของคนทุกคน หรือของคนทุกฝ่าย ซึ่งกำลังหันหลังให้ศาสนาของตนด้วยกันทั้งนั้น จนถึงกับไม่มีศาสนาที่แท้จริงเหลืออยู่ในโลก มีแต่พิธีรีตองซึ่งเป็นเพียงเปลือกของศาสนา จึงได้รบราฆ่าฟันกันไป อย่างไม่มีหวังว่ามันจะสิ้นสุดได้อย่างไร. ขออย่าได้ทำเล่นกับสิ่งที่เรียกว่ากิเลสตัณหาเลย. สิ่งที่เรียกว่ากาม หรือความต้องการนั้น มันมีลักษณะอย่างนี้ พระพุทธภาษิตจึงมีเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่มากมาย มากจนเกินกว่าที่จะนำมาอธิบายในที่นี้ให้หมดสิ้นได้. ยกตัวอย่างเช่นตรัสว่า "นตฺถิ ตณฺหา สมานที" (ธ. ขุ. ๒๕/๔๘) แม่น้ำที่จะเสมอด้วยตัณหานั้นไม่มี แม่น้ำคือสายน้ำที่ไหลเชี่ยวเป็นเกลียวไปไม่รู้จักหยุดจักหย่อน แม่น้ำที่จะเสมอด้วยเกลียวแห่งตัณหา คือความต้องการของมนุษย์นั้นไม่มี. แม่น้ำใด ๆ ในโลกนี้ มันไม่มากมายร้ายกาจ เท่ากับกระแสแห่งตัณหา ดังนี้เป็นต้น และตรัสว่า "น กหาปนวสฺเสน ติตฺติ กาเมสุ วิชฺชติ" (ธ. ขุ. ๒๕/๔๐) ซึ่งแปลว่า แม้ว่าฝนจะตกลงมาเป็นเงินเหรียญ ความอิ่มในความต้องการก็ยังไม่มีแก่มนุษย์ ทบทวนอีกครั้งหนึ่งว่า แม้ฝนจะตกลงมา

เป็นเหรียญ เหรียญเงินเหรียญทองของประเทศไหนก็ได้ ฝนตกลงมาเป็นเงินเหรียญเท่าไร ๆ ความอิ่มหรือความพอก็ไม่มีแก่บุคคลผู้มีความต้องการได้.

นี่แหละขอให้คำนวณดูเถอะว่า จิตใจของมนุษย์ที่เพิ่มพูนไปด้วยความโลภนั้นมันมีลักษณะอย่างนี้ ยิ่งอบรมมันผิด จิตใจมันก็เป็นอย่างนี้มากยิ่งขึ้นกว่าเก่าหลายเท่าหลายสิบเท่า หลายร้อยเท่า. นี่แหละคือจิตใจของมนุษย์ในโลกวันนี้ ในพระพุทธศักราช ๒๕๑๓ ที่เรากำลังมานั่งประชุมกัน เพื่อทำมาฆบูชาในวันนี้ ขอให้ท่านทั้งหลายรู้จักลักษณะ หรือรู้จักธรรมชาติของสิ่งที่เรียกว่า ความโลภ หรือความปรารถนากันในลักษณะเช่นนี้เถิด แล้วก็จะได้รู้ต่อไปตามลำดับ ๆ ว่า "ชิฆจฺฉา ปรมา โรคา" (ธ. ขุ. ๒๕/๔๒) ความหิวนี้เป็นโรคอย่างยิ่ง. พระพุทธภาษิตข้อนี้หมายถึง ความหิวในทางวิญญาณ ไม่ใช่หิวข้าวหิวน้ำ แต่ได้แก่ความหิวของกิเลสตัณหา ซึ่งหิวอย่างไม่มีขอบเขต ถึงขนาดที่เรียกว่าภูเขาเป็นทองทั้งลูก ๆ ตั้ง ๒ ลูก ก็ไม่พอแก่ความประสงค์ของคนคนเดียว.

ความหิวทางวิญญาณ หมายถึงความหิวด้วยอำนาจของความหลง มีความทะเยอทะยานไม่มีที่สิ้นสุด. หิวในเรื่องกินนั้นยังไม่เท่าความหิวในทางของกิเลสตัณหา คือความหิวในทางกาม หรือความหิวในทางเกียรติ. เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ ๓ เรื่องนี้ เป็นที่ตั้งแห่งความหิว ความหิวในทางอาหาร ทางการกินนั้น ไม่เท่ากับความหิวในเรื่องกามและเรื่องเกียรติ. ที่พระองค์ตรัสว่าความหิวเป็นโรคอย่างยิ่งนั้นเป็นความหิวในเรื่องกามและเรื่องเกียรติ เมื่อใดกระหายที่จะได้เรื่องกามและเรื่องเกียรติแล้ว มันก็เสียบแทงจิตใจ. ที่ว่าเป็นโรคนั้นหมายถึงเสียบแทงจิตใจ. การหิวข้าวไม่เสียบแทงจิตใจมากเหมือนกับหิวกามหรือหิวเกียรติ. นับว่าเป็นสิ่งที่จะต้องระมัดระวังอย่าให้ความหิวชนิดนั้นครอบงำได้. ความหิวชนิดนั้นครอบงำเมื่อใดแล้ว ก็กลายเป็นเปรตไปทันที.

คำว่า "เปรต" นั้น หมายถึงผู้หิว หิวในทางจิตในทางวิญญาณ อย่าไปเข้าใจอย่างลูกเด็ก ๆ ว่าเปรตไม่ได้กินอาหาร แล้วก็ผอมโซ; แต่ขอให้เข้าใจอย่างผู้หลักผู้ใหญ่ว่า คนที่หิวในเรื่องกาม เรื่องเกียรตินั่นแหละ มีดวงวิญญาณที่ผอมโซ

แล้วเป็นเปรต สมตามพระพุทธภาษิตนี้ที่ว่า "ชิคจฺฉา ปรมา โรคา" ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง. พวกนายทุนก็หิว พวกกรรมกรก็หิว มันก็เป็นเปรตกันไปทั้ง ๒ พวก เรียกว่าโลกนี้จะเป็นโลกของเปรตไปแล้วก็ได้ เพราะเต็มไปแต่ด้วยคนหิว และหิวอย่างยิ่ง หิวอย่างร้ายแรง หิวอย่างบอกไม่ถูก หิวในการที่จะมีนั่นมีนี่ เป็นนั่นเป็นนี่ จะชนะพวกนั้น จะชนะพวกนี้. ความหิวทุกอย่างนี้ เป็นความหิวที่ทำให้ดวงวิญญาณผอมโซ กลายเป็นเปรตไปทั้งนั้น เป็นสิ่งที่น่ากลัวมาก.

มนุษย์เราถ้าพิจารณาข้อนี้กันให้ดี ๆ แล้ว ก็จะเกิดความสลดสังเวช สงสารคนหิว แล้วก็จะได้ช่วยกันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ **แก้ไขให้คนหิวนั้นหายหิว ซึ่งเป็นการกุศล.** แต่เดี๋ยวนี้ตนกลับเป็นเปรตไปเสียเอง เป็นคนหิวเสียเอง หิวอย่างไม่มีที่สิ้นสุดเสียเองด้วยกันทุกคนแล้ว ใครเล่าจะเป็นคนช่วยใคร อย่าอวดดีไปว่าจะทำหน้าที่ช่วยเหลือคนนั้นคนนี้ แต่ที่แท้จริงแล้ว ตัวเองก็เป็นคนป่วย เป็นคนหิวหรือเป็นเปรตเสียเอง เพราะว่ามีความโลภเกินไป จึงตกอยู่ในสภาพอย่างนี้.

มีพระพุทธภาษิตสืบต่อไป ที่ควรจะเอามาพิจารณากัน คือ เรื่องความทุกข์กับเรื่องความสุข: มีพระพุทธภาษิตว่า "นตฺถิ กามา ปรํ ทุกฺขํ" (ขุ. ชา. เอกาทสก. ๒๗/๓๑๕) – ความทุกข์อื่นนอกไปจากกามนั้นไม่มี; "นตฺถิ สนฺติ ปรํ สุขํ" (ธุ. ธ ๒๕/๔๒) – ความสุขอื่นนอกไปจากความสงบนั้นไม่มี; เป็นของคู่กันอย่างตรงกันข้าม. **ทุกข์อื่นนอกจากกามนั้นไม่มี; สุขอื่นนอกจากความสงบจากกามนั้นไม่มี**. ถ้ามีความทุกข์ ก็หมายความว่ามาจากกาม คือความอยากความหิว; ถ้ามีสุขก็หมายความว่ามาจากความสงบเสียได้ซึ่งความอยากนั้น. นี้เป็นแม่บทของเรื่องสุขเรื่องทุกข์ กินความครอบคลุมไปถึงความสุขและความทุกข์ทุกชนิด ขึ้นชื่อว่าความทุกข์แล้ว จะต้องมาจากความอยาก.

คำว่าความอยากนี้ หมายความว่า อยากด้วยความโง่ความหลง ถ้าต้องการการด้วยสติปัญญา ที่จะทำหน้าที่ของตนตามที่ควรทำแล้ว นั้นเขาไม่เรียกว่ากาม ไม่เรียกว่าความอยาก ไม่เรียกว่าตัณหา. ถ้าเรียกว่ากาม ว่าความอยาก ว่าตัณหาแล้ว หมายความถึงอยากเพราะความโง่ คือความอยากของกิเลสตัณหานั่นเอง ระวังให้ดี

อย่าเอาไปปนกันเสีย จะทำให้เข้าใจพระพุทธภาษิตไม่ได้ จะไม่รู้ศาสนาของตัว ที่พูดว่า ความอยากเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์. เมื่อพูดว่าความอยาก ในภาษาบาลีนั้นหมายถึงตัณหา แต่ในภาษาไทยนี้กำกวม จึงต้องแยกกันว่า ถ้ามีความอยากด้วยความโง่ มีกิเลสตัณหาเป็นต้นแล้วนำมาซึ่งทุกข์ ส่วนความต้องการด้วยสติปัญญา ที่จะทำหน้าที่ของตนนั้น ไม่รวมอยู่ในที่นี้ แต่จะเป็นเครื่องแก้ทุกข์ เรามีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี แล้วมีความอยาก ความต้องการที่จะทำหน้าที่อันนั้นให้ถูกต้อง อย่างนี้ไม่เป็นทุกข์ แต่เป็นทางนำมาซึ่งความสุขคือจะให้ระงับความอยากนั้นเสียได้.

ในโลกนี้กำลังเต็มไปด้วยความใคร่ หรือความอยาก หรือว่ากำลังเต็มไปด้วยความสงบจากความอยาก ก็ลองพิจารณาดูเองก็แล้วกัน: มองดูไปทั่ว ๆ โลก ว่าโลกนี้เต็มอยู่ด้วยความใคร่ ความอยาก หรือว่าเต็มอยู่ด้วยความสงบจากความใคร่ความอยาก? แล้วเราก็จะเข้าใจพระพุทธภาษิตนี้ได้ทันที ว่าความทุกข์มันเกิดขึ้นอย่างไร สันติภาพมันจะเกิดขึ้นได้อย่างไร โลกนี้กำลังมีอะไรที่เต็มไปหมดทั้งโลก นี้เป็นเรื่องของกิเลสที่จะต้องทราบไว้ เพื่อเข้าใจต่อไปว่า โลกนี้ตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสนี้อย่างไร.

มีพระพุทธภาษิตต่อไปว่า "อิจฺฉา นรํ ปริกสฺสติ" (ส.สํ. ๑๕/๖๑) แปลว่า **ความอยากย่อมจูงจมูกคนไปรอบ ๆ;** "อิจฺฉา นรํ ปริกสฺสติ" –ความอยากย่อมจูงจมูกคนไปรอบ ๆ. อันนี้กินความกว้าง คือว่าจะอยากในทางชั่วก็ได้ อยากในทางดีก็ได้. อย่างว่าท่านทั้งหลายมาที่นี่ก็เพราะความอยากมา มันก็จูงจมูกท่านทั้งหลายมาที่นี่ได้ คิดดู มันจริงหรือไม่จริง? ถ้าเป็นความอยากอย่างดี คือมาเพื่อจะศึกษามาเพื่อจะหาความสงบ อย่างนี้มันก็จูงจมูกมา หาสิ่งที่เป็นประโยชน์. แต่ถ้ามันจะจูงไปดูหนังดูละครในงานที่เขากำลังจัดอยู่เป็นประจำปีในวันนี้ก็มีอย่างนี้ก็แปลว่า มันจูงจมูกไปหาความทุกข์ยากลำบากความหมดเปลือง.

เรารู้จักสิ่งที่เรียกว่า ความอยากในลักษณะที่เป็นสิ่งที่มีอำนาจ ที่จะจูงจมูกใครไปที่ไหนก็ได้ แต่โดยทั่วไปนั้น ท่านหมายถึงการที่มันจูงไปหาความทุกข์ เพราะคำว่า

ความอยากในที่นี้ เป็นความอยากของกิเลสตัณหา หรือความโง่นั่นเอง เพราะเหตุฉะนั้นแหละ มันจึงจูงไปสู่ทุคติ ไปสู่อบาย นรก เดียรฉาน เปรต อสุรกาย เสียมากกว่า แต่ถ้าเราจะเอาตามที่เห็น ๆ กันอยู่ในโลกแผ่นดินทุกวันนี้แล้ว เราจะเห็นได้ว่า ความอยากนี้มันจูงจมูกคนไปให้รบราฆ่าฟันกัน. ถ้ามีการรบราฆ่าฟันกันอยู่ที่มุมไหนในโลกนี้แล้ว ก็จงดูเถิดว่า ล้วนแต่ความอยากได้อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งนั้น มันจูงจมูกคนเหล่านั้นมาให้รบกัน. เขาต้องการอะไรของเขาอยู่อย่างลึกซึ้ง ในจิตใจของเขา ในความต้องการของเขา แต่ปากเขาก็พูดไปอย่างอื่น ความอยากของเขาจึงจูงจมูกเขาไปสู่สนามรบกัน แต่ถึงอย่างนั้นคนก็ยังไม่กลัวอำนาจของกิเลสตัณหาข้อนี้.

จึงมีพระพุทธภาษิตตรัสไว้สืบไปอีกว่า "ภิยฺโย จ กาเม อภิปตฺถยนฺติ" (ม.ม. ๑๓/๔๑๑)—เขาก็ยังปรารถนากามกันให้ยิ่งขึ้นไป แม้ว่าสิ่งที่เรียกว่าความอยากนั้นจะกระทำแก่เขามากมายถึงขนาดนั้นแล้วเขาก็ยังปรารถนาที่จะอยากให้ยิ่งขึ้นไป. นี่แหละคือลักษณะความเป็นไปในโลกในทุกวันนี้. เขาไม่ได้รู้ว่าอะไรเป็นศัตรู ไม่ได้รู้ว่าอะไรมิตร.

พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสตอบพญามารว่า "รูปา สทฺทา คนฺธา รสา ผสฺสา ธมฺมา จ เกวลา เอตํ โลกามิสํ โฆรํ เอตฺถ โลโก วิมุจฺฉิโต ฯ" (มาร. สํ. วค. ๒) ซึ่งแปลว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธัมมารมณ์ ทุกอย่างเหล่านี้เป็นเหยื่อโลกที่แรงร้าย แต่สัตว์ทั้งหลายก็ยังสยบอยู่ในเหยื่อนั้น. อธิบายว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสผิวหนังและความคิดนึกในใจ ชนิดที่สัตว์ทั้งหลายต้องการกันนักนั้น นั่นแหละคือเหยื่ออันแรงร้าย. เหยื่อ หมายความว่าของล่อ มันเป็นคนละอย่างกันกับสิ่งที่เรียกว่าอาหารอย่าได้เอาไปปนกันเลย. จงกินแต่อาหารเถิด อย่าได้กินเหยื่อเลย.

ของเอร็ดอร่อย ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายนี้ มันเป็นอาหารก็ได้ เป็นเหยื่อก็ได้. ถ้าเรามีสติสัมปชัญญะเข้าไปเกี่ยวข้อง หรือไปกินไปใช้มัน ก็เป็นอาหาร ; แต่ถ้าโง่เราหลง เข้าไปเกี่ยวข้องไปกินมัน มันก็กลายเป็นเหยื่อ. ยกตัวอย่าง เช่นอาหารที่อร่อย ๆ ในจานในชามที่เรากินกันอยู่ทุกวันนี้นั้น ถ้าเรามีสติสัม-

ปชัญญะ กินตามปกติ มันก็เป็นอาหาร; แต่ถ้าเราเป็นทาสของลิ้น กินเพื่อบำรุงบำเรอลิ้น ปรุงนั่น ปรุงนี่ เติมนั่น เติมนี่ เพื่อให้อร่อยแก่ลิ้นแล้ว ของในจานนั้นก็กลายเป็นเหยื่อที่จะล่อลวงเรา.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสนี้ เป็นเหยื่ออันแรงร้าย นี้หมายความว่า คนไปหลงมันเข้า ในทางสวยงาม เอร็ดอร่อยทางวัตถุนั้น เลยกลายเป็นกินเหยื่อของพญามาร. พญามารคือกิเลสตัณหา หรือสภาพที่จะทำลายล้างสัตว์ให้วินาศไป. พญามารนั้นมี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นเหยื่อสำหรับล่อลวงสัตว์โลก. ถ้าสัตว์โลกโง่ ก็กินมันเข้าไป ในฐานะที่เป็นเหยื่อ ก็ติดบ่วงของพญามาร. ถ้าสัตว์นั้นฉลาดก็กินอยู่แต่พอดี ไม่ไปหวังกินดีอยู่ดีให้มากไป, การกินอย่างนี้ ก็กลายเป็นกินอาหาร ไม่ใช่เป็นเหยื่อ ไม่ติดบ่วงของพญามาร.

พระพุทธเจ้าท่านทรงชี้แต่ในข้อที่ว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่เป็นไปในทางกามารมณ์นั่นเป็นเหยื่ออันแรงร้ายในโลกนี้ เรียกว่า "โลกามิส" แปลว่าเหยื่อในโลก; "โฆรํ" นี้แรงร้าย แต่ว่าสัตว์โลกทั้งหลายก็ยังสยบมัวเมาอยู่ในเหยื่อนั้น นี้มันเป็นเรื่องทางวิญญาณมันไม่ได้เจ็บปวดทางร่างกาย มันก็เลยสยบหลงใหลอยู่ในเบ็ดในบ่วงเหล่านั้นได้. สัตว์ทั้งหลายสยบอยู่ในเหยื่อโลกอันแรงร้ายมากขึ้นทุกที เราจะเห็นได้ว่าการศึกษาแขนงหนึ่งนั้นก้าวหน้ามาก คือการศึกษาที่จะประดิษฐ์ประดอยสิ่งต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น ในลักษณะที่เป็นการยั่วยวนให้คนหลงใหลมากขึ้น ซึ่งท่านทั้งหลายก็รู้ดีว่าหมายถึงอะไร โลกนี้จึงเป็นโลกที่เต็มไปด้วยเหยื่อของพญามาร แล้วสัตว์โลกทั้งหลายก็ยังสยบอยู่ในเหยื่อนั้น ๆ พระพุทธเจ้าตรัสไว้จริงหรือไม่จริง ท่านลองคิดดู.

ที่นี้ก็มีคำตอบของพระพุทธเจ้าแก่พราหมณ์คนหนึ่งที่เข้าไปทูลถาม เกี่ยวกับการที่โลกนี้ มันยุ่งเหยิงโกลาหลวุ่นวาย เป็นทุกข์เป็นร้อนมากขึ้นทุกที ว่าเพราะเหตุอะไรหนอ? พระพุทธเจ้าท่านตรัสแล้วว่า สัตว์โลกนี้มันสยบอยู่ในเหยื่อ เพราะฉะนั้นมันจึงมีจิตใจที่ผิดแปลกออกไป จากธรรมชาติดั้งเดิม พระองค์ตรัสว่า "เอตรหิ พฺราหฺมณ มนุสฺสา"—พราหมณ์เอย! มนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้เวลานี้ "อธมฺมราครตฺตา"—กำหนัด

ยินดีไม่เป็นธรรม; "วิสมโลภาภิภูตา"—โลภจัดจนจิตใจกวัดแกว่ง "มิจฺฉา ธมฺมปเรตา" (ติก, อํ. ๒๐/๒๐๓/๔๙๖) มุ่งแต่ในทางมิจฉาธรรม จึงเกิดการกระทำชนิดที่ทำให้จับอาวุธขึ้นล้างผลาญกัน จนโลกนี้ร้างไป.

ท่านลองฟังดูให้ดีว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าพราหมณ์เอย ? มนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้เวลานี้ กำหนัดยินดีไม่เป็นธรรม โลภจัดจนจิตใจกวัดแกว่ง มุ่งแต่ทางมิจฉาธรรม. คำว่า เวลานี้ หมายถึงเวลาไหนพระพุทธเจ้าท่านตรัสนี้ หมายถึงครั้งพุทธกาลก็เป็นอย่างนี้แล้ว เรามาลองพิจารณาดูว่า สมัยนี้เป็นอย่างนั้นหรือไม่เราจะเห็นได้ว่ามันยิ่งไปกว่าสมัยพุทธกาลไปเสียอีก. คนสมัยนี้กำหนัดยินดีไม่เป็นธรรม ยิ่งกว่าสมัยพุทธกาลไปเสียอีก. คนสมัยนี้โลภจัดจนจิตใจกวัดแกว่งยิ่งไปกว่าครั้งพุทธกาลไปเสียอีก คนสมัยนี้มุ่งแต่ทางมิจฉาธรรมคือสิ่งที่ผิด ยิ่งไปกว่าสมัยพุทธกาลไปเสียอีก.

พิสูจน์ด้วยเหตุผลง่าย ๆ ว่า สมัยพุทธกาล ไม่มีการทำอันตรายล้างผลาญกันเหมือนกับสมัยนี้, คนยังกลัวบาปกลัวกรรมมากกว่าสมัยนี้: คนกินอยู่แต่พอดีไม่ก้าวหน้าในเรื่องกินดีอยู่ดี จนเลยเถิดเหมือนคนสมัยนี้. แต่คนสมัยนี้ มีอะไร ๆ มากยิ่งขึ้นไปทุกทีในทางที่จะกำหนัดยินดีไม่เป็นธรรม. หมายความว่าความกำหนัดยินดีนี้ ถ้ามันเป็นไปในทางธรรม พอเหมาะแก่ธรรม ก็ไม่เป็นอันตรายอะไร. ถ้ามีความกำหนัดยินดีในธรรมก็ยิ่งดี เพราะว่าจะได้ประพฤติธรรมแล้วก็จะดับทุกข์ได้. เดี๋ยวนี้กำหนัดยินดีในสิ่งที่มิใช่ธรรมไม่เป็นธรรม หรือเป็นอธรรม คือถือว่า "ได้" แล้วก็เป็นดี จะเป็นธรรมหรือไม่เป็นธรรมไม่รู้ไม่ชี้โดยถือเสียว่าถ้าได้แล้วก็เป็นดี อย่างนี้เรียกว่ากำหนัดยินดีไม่เป็นธรรม เอากิเลสตัณหาของตนเป็นประมาณ,

ส่วนข้อที่ว่า โลภจัดจนจิตใจกวัดแกว่งนั้น หมายความว่า ความโลภมันครอบงำมากเกินไป จนจิตใจตั้งหลักไม่ได้ ต้องกวัดแกว่งกระสับกระส่ายไปตามอำนาจของความโลภนั้น คนสมัยนี้มีลักษณะอย่างนี้ คือไม่ถือธรรมเป็นหลัก ถือเอาประโยชน์ตนเป็นหลัก ถือเอาประโยชน์ตนว่าอยู่เหนือเหตุผลใด ๆ ทั้งสิ้น เหนือศาสนา เหนือความถูกต้อง เหนืออะไรทั้งหมด เพราะเขาถือศาสนาประโยชน์ตนนี้เรียกว่าโลภจัดจนจิตใจกวัดแกว่งออกไปจากธรรม.

ส่วนข้อที่ว่า มุ่งแต่ทางมิจฉาธรรมนั้น หมายถึงการที่ว่า ความมุ่งหมายต่อไปในอนาคตข้างหน้าโน้น ก็มุ่งหมายแต่ในทางผิดธรรม คือถือเอา "ได้" เป็นดี นี้คือข้อที่ว่า มนุษย์กำลังเป็นอยู่อย่างนี้ มันจึงสร้างปัญหาต่าง ๆ นานาให้เกิดขึ้นมา. แล้วมนุษย์ก็อวดดีว่าตนจะแก้ปัญหาเหล่านี้ได้ ที่จริงปัญหาเหล่านี้ มันเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" มนุษย์กำลังทำสงครามกับสิ่งที่เรียกว่าพระ-ธรรม หรือพระเจ้า; แต่มนุษย์ก็โง่จนถึงขนาดที่จะเข้าใจไปว่า เราทำสงครามกันในระหว่างมนุษย์ด้วยกัน เราทำสงครามเข่นฆ่ามนุษย์ด้วยกัน นี้เป็นความคิดที่โง่.

ที่จริงมนุษย์กำลังทำสงครามกับพระธรรม กำลังทำสงครามกับพระเจ้า พระธรรมและพระเจ้าก็เป็นฝ่ายชนะเรื่อย คือทำให้มนุษย์นี้มีความทุกข์ยาก เจ็บปวด ลำบากอย่างสมน้ำหน้ามันทีเดียว. มันมีความโง่เท่าไร ที่ไปทำสงครามกับพระเจ้าหรือพระธรรม มันจึงมีความทุกข์ยากลำบากเต็มไปทั้งโลกอย่างนี้. โลกทุกวันนี้ จึงมีลักษณะอย่างนี้ โลกในวันที่เรากำลังทำมาฆบูชากันอยู่ที่นี่เวลานี้นั้น มันมีลักษณะอย่างนี้; มาเปรียบดูแล้ว ก็กลายเป็นโลกที่ไม่เอื้อเฟื้อในหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ในโอวาทปาฏิโมกข์ ซึ่งทรงแสดงในวันนี้

ทีนี้เราก็จะได้พิจารณาต่อไป ถึงคนผู้โลภจัดแล้วอย่างนี้ ว่าจะเป็นคนลามกจริง เหมือนที่พระพุทธเจ้าตรัสนั้นหรือหาไม่ เกี่ยวกับมนุษย์ผู้มีความโลภนี้ พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า "อตฺตตฺถ ปญฺญา อสุจี มนุสฺสา" (ขุ.สุ. ๒๕/๓๓๙) ผู้มีปัญญาแต่เพื่อประโยชน์ของตนนั้น เป็นคนสกปรก; อตฺตตฺถปญฺญา–มีปัญญาแต่ในเรื่องประ-โยชน์ของตนนั้น, อสุจี มนุสฺสา–เป็นมนุษย์สกปรก.

เรามองดูให้กว้างออกไปว่า มนุษย์สมัยนี้ มีปัญญาชนิดไหน มีการศึกษาที่คุยอวดกันว่าเจริญก้าวหน้าเต็มไปทั้งโลก แต่ว่าการศึกษานั้น มันเพื่อประโยชน์ตนทั้งนั้น มันมีปัญญาแต่เพื่อประโยชน์ตนทั้งนั้น เพราะฉะนั้น มนุษย์สมัยนี้จึงเป็นคนสกปรกที่สุด เพราะว่ามีปัญญาแต่เพื่อประโยชน์ตนอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า "อตฺตตฺถปญฺญา อสุจี มนุสฺสา"–มนุษย์ที่มีปัญญาแต่เพื่อประโยชน์ตนเป็นคนสกปรก. เมื่อมนุษย์ใน

โลกนี้มีแต่ปัญญาเพื่อแสวงหาประโยชน์ตนอย่างนี้แล้ว จะไม่ให้รบราฆ่าฟันกันได้อย่างไร ต่างคนต่างฝ่ายก็แสวงหาประโยชน์ตน รักษาประโยชน์ตน แล้วก็ยังล้วงเอาประโยชน์ของผู้อื่น มาเป็นประโยชน์ของตน อย่างไม่มีขอบเขตด้วย เลยไม่ต้องการจะเผื่อแผ่แก่ผู้ใด สมตามพระพุทธภาษิตว่า "พาลา หเว นปฺปสํสนฺติ ทานํ" (ท.ขุ. ๒๕/๓๘) – พวกคนพาลเท่านั้นที่ไม่สรรเสริญการเผื่อแผ่

มนุษย์ในโลกสมัยนี้ มีการเผื่อแผ่หรือไม่ ลองตั้งปัญหาถามตัวเอง. การเผื่อแผ่นี้ต้องทำไปด้วยความบริสุทธิ์ใจ ไม่ใช่เพื่อเอาหน้าเอาตา ไม่ใช่เพื่อเอาเกียรติ ไม่ใช่หว่านโปรยออกไปเพื่อซื้อเขามาเป็นพวกเรา แล้วจะได้ช่วยกันทำเรื่องเพื่อประโยชน์ตน. ดูให้ดี ๆ ว่า การเผื่อแผ่รายใหญ่ ๆ ในโลกนี้ มันเพื่อซื้อเอาเขามาเป็นพวกเรา แล้วมาสมคบกันแสวงหาประโยชน์ตน อย่างนี้ไม่เรียกว่าการเผื่อแผ่. การทำบุญให้ทานสักบาทหนึ่ง แล้วเพื่อเอาสวรรค์วิมาน นี้ไม่ใช่การเผื่อแผ่ ทำบุญให้คนขอทานสัก ๕ สตางค์ แล้วก็ว่าจะได้วิมานสักหลังหนึ่ง อย่างนี้ไม่ใช่การเผื่อแผ่. การบริจาคทรัพย์เพื่อมีหน้ามีตามีเกียรติในสังคมนั้นมันเป็นเรื่องซื้อเกียรติเอามาใส่ตน ไม่ใช่เรื่องการเผื่อแผ่ ไม่ใช่การให้ทานที่ถูกต้อง.

พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า "พาลา หเว นปฺปสํสนฺติ ทานํ"–คนพาลเท่านั้นที่ไม่สรรเสริญทาน นั้นหมายความถึงข้อนี้ว่า การให้ทานที่แท้จริงนั้น คนพาลไม่ชอบ คนพาลชอบการให้ทาน ที่ใช้เป็นบ่วงคล้องคอผู้อื่นมาเป็นพวกของตน หรือจะเอาประโยชน์อย่างอื่นชนิดที่ว่า เป็นการค้ากำไรเกินควรด้วยกันทั้งนั้น นี่คนโลภจึงไม่ชอบการให้ทาน คนโลภชอบแต่การลงทุนค้าหากำไรเกินควร คนโลภไม่ชอบการให้ทาน เลยกลายเป็นคนพาลไปเพราะเหตุนี้; แล้วจะหวังอย่างไรกัน? หวังว่าถ้าได้มาไว้มาก ๆ แล้ว จะมีความสุขอย่างนั้นหรือ ?

พระพุทธเจ้า หรือบัณฑิตทั้งหลายในกาลก่อนได้กล่าวไว้ว่า "เนกาสี ลภเต สุขํ" (ขุ.ช. ทวา ทส. ๒๗/๓๓๓)–ผู้กินคนเดียวย่อมไม่ได้ความสุข ถ้าแปลอย่างสมัยนี้ก็แปลว่า ผู้กอบโกยไว้กินคนเดียวนั้นไม่มีโอกาสที่จะพบกันกับความสุข ไปดูเถอะ

ว่าใครบ้างกอบโกยไว้กินแต่คนเดียวนั้นจะมีความสุขได้อย่างไร พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้เช่นนี้ เป็นความจริงหรือไม่ ?

ทีนี้เราดูกันต่อไปว่า โลกนี้มันอยู่ใต้อำนาจของใคร คืออยู่ใต้อำนาจของคนพาล หรือว่าอยู่ใต้อำนาจของบัณฑิต ? ถ้าโลกนี้อยู่ใต้อำนาจของคนพาล ก็เป็นที่น่าเวทนาสงสาร หรือหมดหวังในการที่โลกนี้จะมีสันติภาพได้.

พระพุทธเจ้าท่านยังได้ตรัสไว้ ตรงกันเป็นอันเดียวกับที่บัณฑิตทั้งหลายในกาลก่อน พระพุทธเจ้าได้กล่าว คือได้ตรัสว่า "พาโล อปริณายโก" (ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๘๙) คนพาลนั้นถึงเป็นผู้นำก็มิใช่ผู้นำ. ฟังดูให้ดี ๆ ว่า คนพาลนั้นถึงจะเป็นผู้นำก็มิใช่ผู้นำ หมายความว่า คนพาลนั้นแม้จะเอามาเป็นผู้นำ มันก็ไม่ใช่ผู้นำอยู่นั่นเอง เพราะว่าคำว่า "**ผู้นำ**" นั้น ต้องหมายความว่านำไปให้รอด เช่นพระพุทธเจ้านำสัตว์ทั้งหลายไปสู่ความรอด หรือพระเยซูคริสต์นำสัตว์ทั้งหลายไปสู่ความรอด นำอย่างนี้จึงจะเรียกว่าผู้นำ. ส่วนคนพาลนั้น ถึงจะจับเอาตัวมาเป็นผู้นำ มันก็ไม่ใช่ผู้นำอยู่นั่นเอง เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่า "อนยํ นยนฺติ ทุมฺเมธ" (ขุ. ชา. ๒๗/๓๓๕) – คนพาลที่ไร้ปัญญานั้นย่อมนำไปในทางที่ไม่ควรจะนำ; "อนยํ นยนฺติ ทุมฺเมธ" คนพาลที่ไร้ปัญญานั้นย่อมนำไปในสิ่งที่ไม่ควรจะนำ; นั่นแหละถึงแม้จะจับตัวเอามาเป็นผู้นำ มันก็ไม่ใช่ผู้นำ.

จึงมีพระบาลีกล่าวไว้ต่อไปอีกว่า "น สาธุ พลวา พาโล ยูถสฺส ปริหาโก" (ขุ.ช. สต. ๒๗/๒๒๑) ซึ่งแปลว่า คนพาล แม้จะได้อำนาจกำลังมาบริหารหมู่ก็ไม่มีอะไรดี ข้อนี้หมายความว่า ในบางโอกาสบางสมัยคนพาลที่ไม่มีปัญญานั้น ก็มีอำนาจมีกำลัง ปกครองหมู่บริหารหมู่ แต่แล้วมันก็ไม่มีอะไรดีอยู่นั่นเอง. นี่แหละเพราะเหตุใด จงคิดดูเถิด? เพราะเหตุว่ามันเต็มไปด้วยความโลภ เต็มไปด้วยความต้องการ มีปัญญาแต่เพื่อประโยชน์ตน และเป็นคนสกปรก จึงเป็นผู้ที่นำสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ให้ไปสู่ความสงบสุขไม่ได้.

เราจะได้พิจารณากันต่อไปในข้อที่ว่า คนเรานี้ทำบาปลงไปได้เพราะเหตุใด ? เราก็พูดว่ากลัวบาป ไม่อยากจะเป็นคนบาป แต่แล้วทำไมก็ยังเป็นคนบาป? พระพุทธ

เจ้าท่านตรัสว่า "ปาปานิ กมฺมานิ กโรนฺติ โมหา" (ม.ม. ๑๓/๔๑๓) **คนทำบาปเพราะโง่** คนทำบาปเพราะโง่ ท่านพูดสั้น ๆ อย่างนี้ เพราะฉะนั้นความสำคัญมันจึงอยู่ที่ความโง่ หรือความฉลาด ถ้ามีความโง่แล้วก็เห็นกงจักรเป็นดอกบัว เห็นบาปเป็นบุญไปทันที; ถ้าฉลาดแล้วก็รู้จักว่าอะไรเป็นอะไร เพราะฉะนั้นจึงทำบาปไม่ได้.

ทีนี้เมื่อกลายเป็นคนบาป กลายเป็นผู้ทำบาปจนเคยชินเป็นนิสัยแล้ว มันก็ฆ่าตัวเอง ทำลายตัวเอง ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า เพราะอยากได้ทรัพย์ที่ตัวต้องการคนโง่ก็ฆ่าตนเหมือนกับฆ่าผู้อื่น เมื่อตัวอยากได้ทรัพย์ที่ตัวต้องการ ด้วยอำนาจของความโง่แล้ว ความโง่ก็ฆ่าตน เหมือนกับที่เขาฆ่าผู้อื่น. คนพาลอยากได้ทรัพย์ไปเป็นโจรปล้นเขามา มันก็เป็นการฆ่าตน ยิ่งไปกว่าคนที่ตนไปฆ่าเขามา หรืออย่างน้อยก็เท่ากัน เพราะว่าความโง่หรือบาปนั้น ย่อมทำลายในส่วนลึกของจิตใจ คือทำให้กลายเป็นคนพาลยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม เป็นคนที่ไม่มีอะไรดี ไม่มีอะไรเหลือ กลายเป็นคนไม่จริงคือเป็นคนโกหก.

เมื่อเป็นคนโกหกแล้ว การที่จะไม่ทำบาปนั้นเป็นไม่มี สมตามพระบาลีที่ได้กล่าวไว้ว่า; "นตฺถิ อการิยํ ปาปํ มุสาวาทิสฺส ชนฺตุโน" (ขุ.ธ. ๒๕/๓๘) – ซึ่งแปลว่า **คนโกหกไม่ทำบาปนั้นไม่มี** เมื่อเป็นคนโกหกแล้วย่อมทำบาปได้ทุกอย่างทุกประการ. เดี๋ยวนี้เราอยากจะมองให้กว้างออกไปว่า ในโลกนี้เต็มไปด้วยคนโกหก ที่โกหกอย่างร้ายแรงที่สุด ก็คือคู่สงคราม. คู่สงครามทั้งสองฝ่ายต้องพูดโกหกเหมือนที่ใช้เครื่องมือสื่อสาร เช่น วิทยุเป็นต้น ด่าทอกัน หลอกลวงกัน โฆษณาชวนเชื่อแก่กันนี้คือคนโกหก เพราะว่าคำพูดเหล่านั้น เป็นคำโกหกทั้งนั้น. ผู้พูดโกหกเช่นนี้ จะไม่ทำบาปนั้นไม่มี เพราะว่าการโกหกนั้น มันก็เป็นบาปอยู่แล้ว และเมื่อมีจิตใจต่ำทรามถึงขนาดโกหกได้อย่างนี้แล้วก็ทำบาปทุกอย่างได้ ขอให้ท่านทั้งหลายจงได้พิจารณาดู.

ตามพระพุทธภาษิตที่ได้ยกเอามากล่าวให้ฟังนี้ว่ามันเป็นเรื่องของความโลภ ย่อมจะนำมาซึ่งความเดือดร้อนโดยส่วนเดียว ดังพระบาลีข้อสุดท้ายนี้ว่า "อนุปาเยน โย อตฺถํ อิจฺฉติ โส วิหญฺญติ (ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๑๖) – หาประโยชน์ไม่ถูกในทางธรรมแล้วย่อมเดือดร้อน ท่านว่าหาประโยชน์ไม่ถูกในทางธรรมแล้วย่อมเดือดร้อน. เดี๋ยวนี้

ทุกคนกำลังทำไปเพื่อประโยชน์ของตนแต่มันไม่ถูกในทางธรรม แล้วมันก็เดือดร้อน. ถ้าเป็นเรื่องใหญ่ มันก็เดือดร้อนกันไปทั้งโลก เพราะว่าต่างฝ่ายต่างหาประโยชน์ไม่ถูกในทางธรรม. ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของคนโลภจัดจนลามก.

ทีนี้มาดูกันอีกทางหนึ่ง ถึงเรื่องคนที่ไม่โลภเป็นคนดี เมื่อความโลภเป็นความชั่ว คนโลภเป็นคนชั่ว คนไม่โลภก็คือคนดี. พระพุทธเจ้าท่านจึงสรรเสริญบุคคลผู้ไม่โลภ และถือเอาลักษณะที่ไม่โลภนั่นแหละว่าเป็นลักษณะของคนดี ทรงสอนว่า "ทเทยฺย ปุริโส ทานํ" (ขุ. ชา. สต. ๒๗/๒๑๗) **เป็นคนควรให้ทาน** เป็นคนควรให้ทานนี้หมายความว่า เป็นคนควรสละออกไปเผื่อแผ่แก่ผู้อื่น ด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ อย่าเป็นคนกอบโกยเอาไว้ อย่างไม่มีที่สิ้นสุด.

แม้ในสมัยนี้ก็มีผู้กล่าวว่า "มหาปุริสสฺส ลกฺขณํ กรุณาสโห" (ว.ว.) **อัธยาสัยที่ทนไม่ได้เพราะกรุณานั้น คือลักษณะของมหาบุรุษ** มหาบุรุษคือบุคคลที่น่านิยมน่านับถือ น่าบูชา น่าถือเอาเป็นผู้นำเพราะเป็นมหาบุรุษ. ลักษณะของมหาบุรุษนั้น คืออัธยาสัยที่ทนไม่ได้เพราะความกรุณา หมายความว่ามหาบุรุษย่อมทนอยู่ไม่ได้ในการที่จะไม่ช่วยเหลือผู้อื่น. แต่เดี๋ยวนี้ ในโลกนี้ มหาบุรุษ เขาให้ความหมายกันไปเสียอย่างอื่นแล้ว: ให้ความหมายไปในทางที่มีอำนาจวาสนาบางพวกก็ว่า คนที่กอบโกยไว้ได้มากนั่นแหละ เป็นมหาบุรุษ นี่ก็เพราะว่า ความโลภครอบงำจิตใจมากเกินไป อย่างไร ๆ ก็อย่าลืมเสียว่า ท่านได้กล่าวไว้เป็นหลักว่า "อัธยาสัยที่ทนไม่ได้เพราะกรุณานั้น เป็นลักษณะของมหาบุรุษ"

พระบาลีอีกข้อหนึ่งยังมีว่า "มหาการุณิโก นาโถ" (ส.ม.) **ผู้ที่เป็นที่พึ่งของคนนั้นย่อมมีกรุณาใหญ่** ท่านพึงดูให้ดีว่า ผู้ที่จะเป็นที่พึ่งของมนุษย์ได้นั้น ย่อมมีความกรุณาอันใหญ่หลวง เช่นพระพุทธเจ้ามีความกรุณาอันใหญ่หลวง จึงถือว่าเป็นที่พึ่งของมนุษย์ แม้ว่าเราจะมีมหาบุรุษคนใดคนหนึ่งเป็นที่พึ่งกันในเวลานี้ คนนั้นก็ต้องมีความกรุณาอันใหญ่หลวง อย่างบริสุทธิ์แท้จริง จึงจะเป็นที่พึ่งได้

มีพระพุทธภาษิตที่น่าสนใจสืบต่อไปอีกว่า "พหูนํวต อตฺถาย สปญฺโญ ฆรมาวสํ" (อฏ. ฐก. อํ. ๒๓/๒๔๙) ซึ่งแปลว่า **ผู้มีปัญญาแม้ครองเรือน ก็เพื่อประโยชน์แห่ง**

มหาชน ท่านต้องฟังดูให้ดี ๆ ว่า ผู้มีปัญญาในที่นี้ ท่านหมายถึงฆราวาสผู้ครองเรือน และยังกล่าวว่า ผู้มีปัญญาแม้ครองเรือน ก็ยังเป็นไปเพื่อประโยชน์แห่งมหาชน ไม่ใช่ครองเรือนเพื่อประโยชน์แห่งตน เดี๋ยวนี้คนเป็นฆราวาสเพื่อประโยชน์แห่งตน เห็นแต่ประโยชน์แห่งตน โดยถือกันเสียว่าที่เป็นฆราวาสนี้ก็เพื่อจะสร้างประโยชน์แห่งตน มันเลยไขว้กันอยู่ ตรงกันข้ามกับหลักของพระธรรม หรือแม้ที่สุดแต่หลักของธรรมชาติ เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่า **การที่มนุษย์เกิดมาเป็นมนุษย์นี้มันต้องเพื่อความสงบสุขของมนุษย์นั้นเอง** ฉะนั้นเราเป็นฆราวาสด้วยกันแต่ละคน ๆ นี้ ก็เป็นฆราวาสเพื่อจะให้เกิดประโยชน์แก่ฆราวาส ที่เป็นมหาชนทั้งหมดนั้น. ถ้าเราจะเห็นแต่ประโยชน์ตนคนเดียวแล้ว เราก็เป็นมนุษย์ไปไม่ได้ จะเรียกว่าเป็นผู้มีปัญญาไปไม่ได้.

ดังพระบาลีสืบต่อไปว่า "สนฺโต สตฺตหิเตรตา" (ชา. อรรถ. ๑/๒๓๐) **คนดียินดีในการเกื้อกูลมนุษย์, คนดียินดีในการเกื้อกูลสัตว์** เดี๋ยวนี้คนไม่ดี ก็ไม่เกื้อกูลใคร หวังอยู่แต่ประโยชน์ตนเท่านั้น แม้ว่าจะบริจาคออกไป ก็ไปซื้อเขาเอามาเป็นพวกตน ช่วยกันแสวงหาประโยชน์ให้แก่ตน อย่างนี้ผิดหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ดังที่กล่าวไว้ในบาลีพระธรรมบทว่า "น กามกามา ลปยนฺติ สนฺโต" (ธ.ขุ. ๒๕/๒๖) คนดีย่อมไม่หว่านล้อมเพื่อเอา "กาม" มาเป็นประโยชน์ตน. คนดีย่อมไม่หว่านล้อมเพื่อเอากามมาเป็นประโยชน์ตน. หมายความว่า คนดีย่อมไม่พูด ไม่ทำ ไม่คิดเพื่อจะหว่านล้อมใครแล้ว เพื่อจะได้ซึ่งสิ่งที่ตัวใคร่นั้นมาเป็นประโยชน์ของตน เดี๋ยวนี้มีแต่การหว่านล้อมกันในทางพูดจา ในทางการกระทำ หรืออะไรต่าง ๆ นานาเพื่อให้ตนได้ประโยชน์ตามที่ตนต้องการ. นี้ไม่ใช่ลักษณะของคนดี. ส่วนมากมีแต่หว่านล้อมเขา เพื่อเอาประโยชน์ของเรา; คนที่ช่วยเหลือผู้อื่นโดยบริสุทธิ์ใจนั้นมีน้อย.

จึงมีพระพุทธภาษิตสืบต่อไปว่า "หิรินิเสโธ ปุริโส โกจิ โลกสฺมิ วิชฺชติ" (ส.สํ. ๑๕/๑๑) แปลว่า **ผู้ที่เว้นจากความชั่วเพราะความละอายแก่ใจเองในโลกนี้มีน้อยเหลือเกิน** ผู้ที่เว้นจากการทำความชั่วเพราะมีความละอายแก่ใจเองนั้น ในโลกนี้มีน้อยเหลือเกิน. คนเว้นจากความชั่วเพราะกลัวอย่างอื่นมิใช่ความละอายแก่ใจตนเองนั้น พอจะหาได้ มีมากอยู่; แต่ผู้ที่มีจิตใจบริสุทธิ์ผุดผ่องไม่กล้าทำชั่ว เพราะละอาย

แก่ใจตัวเองผู้เดียวนี้ ช่างมีน้อยเหลือเกิน นี้คือพระพุทธภาษิตที่แสดงว่า คนไม่โลภนั้นเป็นอย่างไร คนที่เรียกว่ามีปัญญา จะเป็นที่พึ่งแก่สัตว์ทั้งหลายได้นั้น จะต้องมีลักษณะอย่างไร.

ทีนี้เราก็มาถึงคำสั่งสอน ที่จะช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ นานาอันเกี่ยวกับข้อนี้ ขอท่านทั้งหลายจงตั้งอกตั้งใจฟังให้ดีอีกครั้งหนึ่งเถิด ซึ่งอาตมาจะได้ประมวลคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมาพอเป็นเครื่องศึกษา เป็นความรู้สำหรับการศึกษาและการปฏิบัติสืบไป เพื่อจะแก้ไขเสียซึ่งความเป็นคนโลภเกินไปแล้วลามก.

พระพุทธเจ้าท่านตรัส "อตฺตานํ นาติวตฺเตยฺย" (ชา. ขุ. ตึส. ๒๗/๕๐๓) เป็นคนไม่ควรจะลืมตน, ฟังให้ดี ๆ ว่า เป็นคนไม่ควรจะลืมตน ถ้าลืมตนก็ไม่ใช่คนนั่นเอง. ถ้าใครจะเป็นคน คือเป็นมนุษย์แล้ว ต้องไม่ลืมตน; ลืมตนหมายความว่าลืมไปว่าเราเป็นมนุษย์ แล้วก็ไปทำอย่างสัตว์เดียรฉาน อย่างนี้เรียกว่าลืมตน สัตว์เดียรฉานนั้น ไม่มีสติปัญญาความรู้ ความรับผิดชอบชั่วดีอย่างไร เอาแต่ได้กินก็แล้วกัน. เขามีคำกล่าวไว้ว่า: "อาหารนิทฺทา ภยเมถุนญฺจ" การแสวงอาหาร กินอาหารก็ดี การแสวงหาความสุขจากการนอนก็ดี การขี้ขลาดวิ่งหนีอันตรายก็ดี การประกอบเมถุนธรรมระหว่างเพศก็ดี; สามญฺญเมตปฺปสุภิ นรานํ" ทั้ง ๔ อย่างนี้มิได้เสมอกันแม้ในหมู่คนกับสัตว์เดียรฉาน; ธมฺโม หิเตสํ อธิโก วิเสโส" ธรรมเท่านั้นที่ทำให้คนผิดแผกแตกต่างจากสัตว์เดียรฉาน; "ธมฺเมน หีนา ปสุภิ สมานา" เมื่อปราศจากธรรมเสียแล้ว คนกับสัตว์เดียรฉานก็เท่ากัน นี้คือข้อที่ต้องไม่ลืมตน ถ้าลืมตนแล้วคนก็จะเท่ากับสัตว์เดียรฉาน.

พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า "ยทตฺตครหิ ตทกุพฺพมาโน" (ธุ. สุ. ๒๕/๔๘๖) แปลว่า **ติเตียนตนได้เพราะเหตุใด ไม่ควรกระทำซึ่งสิ่งนั้น** การที่คนไม่ลืมตนนั้นก็คือมานึกได้อยู่เสมอว่า ตัวเราเองติเตียนเราเองได้เพราะข้อใด เราอย่าทำข้อนั้นเลยอย่าทำสิ่งนั้นเลย. คนเดี๋ยวนี้เหยียบรู้ รู้อยู่ว่านี้ไม่ดี นี้เป็นความชั่ว แต่ก็พ่ายแพ้แก่อำนาจของกิเลส ก็เหยียบความรู้ คือเหยียบธรรมะ ไปทำความชั่วทั้งที่รู้อยู่ว่า นี้มันเป็นความชั่ว ตนทำเข้าแล้ว ก็รังเกียจตนเอง. พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้ารังเกียจตนเอง

ได้ด้วยเหตุใดแล้วอย่าได้ทำสิ่งนั้นเลย. ถ้าพวกเราจะถือหลักอย่างนี้ไว้แล้ว โลกนี้ก็จะกลายเป็นโลกของพระอริยเจ้าไปทันที. เดี๋ยวนี้มันเห็นแก่ได้นิดเดียวเท่านั้น ก็ไปทำสิ่งที่ตนเองก็รังเกียจตนเองได้.

จึงมีพระบาลีสืบต่อเกี่ยวกับข้อนี้ว่า "น ฆาสเหตุปิ กเรยฺย ปาปํ (นัย. ขุ. ชา. นวก. ๒๗/๒๖๒) แปลว่า ไม่ควรทำบาปเพราะปากและท้อง ไม่ควรทำบาปเพราะปากและท้อง. ฟังดูให้ดี ๆ ว่า คนเราไปทำบาปเพราะปากและท้องนั้นไม่ควรกระทำ เดี๋ยวนี้ทำบาปเพราะเห็นแก่ปากและท้อง ปากและท้องนี้มีความหมายกว้าง หมายถึงความสุข สนุกสนาน เอร็ดอร่อย ทางเนื้อ ทางหนัง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ไปทั้งหมดเลย แต่ความหมายสั้น ๆ ก็คือว่า "กามารมณ์;" จึงได้ความชัดลงไปว่า "ไม่ควรทำบาป เพราะเห็นแก่กามารมณ์" หรือแม้ที่สุดแต่เห็นแก่การกิน เห็นแก่ปากแก่ท้อง ก็อย่าได้ทำบาปเลย.

มีพระบาลีที่น่าสนใจอย่างยิ่งสืบต่อไปว่า "ผาตึ กยิรา อวิเหฐยํ ปรํ" (ขุ. ชา. สต. ๒๗/๒๑๒) – จงทำแต่กำไรที่ไม่เป็นการเบียดเบียนใคร จงหาแต่กำไรที่ไม่เป็นการเบียดเบียนใคร. ข้อนี้หมายความว่าท่านไม่ได้สอนให้หยุดค้าขาย หรือหยุดทำกำไร ท่านอนุญาตให้ทำกำไรแต่ให้ทำชนิดที่ไม่เบียดเบียนใคร. ถ้าไปทำชนิดที่เบียดเบียนใครแล้วท่านถือว่าเป็นการขาดทุน เช่น ไปปล้นไปโกงเขามาได้ สักหมื่น สักแสน สักล้านอย่างนี้ พวกโจรก็คิดว่าเราได้กำไร แต่พระอริยเจ้าท่านถือว่าเป็นการขาดทุนยิ่งกว่าล้มละลาย เพราะเป็นการทำชั่ว ทำให้หมดความหมายของความเป็นมนุษย์. การสูญเสียเช่นนี้เป็นการสูญเสียมากกว่าการได้มาซึ่งเงินนั้น

ดังนั้นท่านจึงสอนให้ทำกำไร แต่ต้องเป็นชนิดที่ไม่เบียดเบียนใคร. ขืนแสวงหากำไรชนิดที่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นแล้ว ย่อมเป็นการฆ่าตัวเอง ดังพระพุทธภาษิตว่า "หนนฺติ โภคา ทุมฺเมธํ" (ธ. ขุ ๒๕/๖๓) **โภคทรัพย์ย่อมฆ่าคนโง่เสมอไป** โภคทรัพย์ย่อมฆ่าคนโง่เสมอไป. ฟังดูให้ดี ๆ ว่าโภคทรัพย์ที่ได้มา ที่น่ารัก น่าพอใจนั้น ย่อมฆ่าคนโง่เสมอไป; แต่คนโง่ก็คิดว่าเราร่ำรวยด้วยโภคทรัพย์. เพราะเหตุฉะนี้แหละ จะต้องระมัดระวังให้ดี อย่าทำเล่น ๆ กับกิเลสตัณหา หรือความประมาทจะต้อง

ทำให้พอเหมาะพอดี ให้ถูกต้อง ตามวิถีทางของธรรมะ และอย่าได้คิดว่าการทำบาป ทำชั่วนี้จะมีทางรอดตัวไปจากบาป.

ท่านตรัสไว้ว่า "นตฺถิ โลเก รโห นาม ปาปกมฺมํ ปกุพฺพโต" (ติก.อํ. ๒๐/๑๘๙ **ที่ลับเพื่อทำความชั่วนั้นไม่มีในโลกนี้** อธิบายว่า คนทำชั่วแล้ว จะพ้นไปจากผลของความชั่วนั้น ไม่มีในโลกนี้; ที่ที่คนทำความชั่วแล้ว จะไม่ต้องรับผลของความชั่วนั้นหาไม่ได้ในโลกนี้; ไม่ได้รับเดี๋ยวนี้ ก็ต้องได้รับในวันหน้าเป็นแน่นอน เพราะไม่มีเครื่องต้านทาน ที่จะทำให้คนชั่วไม่ต้องได้รับผลแห่งความชั่ว. เมื่อเรามารู้สึกว่า ที่ลับสำหรับทำความชั่วไม่มีแล้ว ก็จะได้เกิดความกลัว ไม่กล้าทำความชั่ว.

ทีนี้ พระพุทธเจ้า ท่านได้ตรัสถึงมูลเหตุ ที่จะทำให้คนไม่ทำความชั่วโดยประการทั้งปวงไว้ เป็นข้อสรุปสุดท้ายว่า "สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย" (ม.มู. ๑๒/๔๖๔) แปลว่า **สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น.** เดี๋ยวนี้เรายึดมั่นถือมั่นไปเสียทุกสิ่งทุกอย่าง: ที่น่ารักก็ยึดมั่นถือมั่นด้วยความรัก, ที่น่าโกรธก็ยึดมั่นถือมั่นด้วยความโกรธ ที่น่าเกลียดก็ยึดมั่นถือมั่นด้วยความเกลียด, ที่น่ากลัวก็ยึดมั่นถือมั่นด้วยความกลัว, จึงไม่มีความสงบสุขเลย; จะต้องมีสติปัญญา รู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ในลักษณะที่เป็นของเป็นอยู่หรือเป็นไปตามธรรมชาติ ไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่นโดยความเป็นตัวตนหรือของตน หรือเดือดจัดขึ้นมา ถึงกับเป็นตัวกูหรือของกู. เดี๋ยวนี้โลกนี้กำลังเดือดร้อนอยู่ด้วยความยึดมั่น ว่าตัวกูว่าของกูด้วยกันทั้งนั้น; ยึดมั่นว่าตัวกูแล้ว มันก็ไม่ยอมใคร มันก็รักษาหน้า รักษาตา ยกหูชูหางไว้ ไม่ยอมลดลง มันจึงยอมกันไม่ได้. มันตกลงเรื่องสันติภาพกันไม่ได้ ก็เพราะว่า แต่ละฝ่ายมีความยึดมั่นเรื่องตัวกู จึงทะเลาะวิวาทกันถึงกับฆ่ากันตาย โดยที่รู้อยู่ว่า ที่แท้ก็ไม่ควรกระทำ แต่มันกลัวจะเสียหน้าเสียตา กลัวจะเสียเกียรติของตัวกู มันจึงยอมกระทำความชั่ว และวินาศลงไปด้วยกันทั้งสองฝ่าย อย่างนี้เรียกว่ายึดมั่นในทางที่เป็นตัวกู.

อีกทางหนึ่งก็ยึดมั่นถือมั่นโดยความเป็นของกูนี้คือ **โจรที่ปล้นธรรมชาติ** ทุกสิ่งทุกอย่างนั้นมันเป็นของธรรมชาติ แต่คนยึดมั่นถือมั่นชนิดนี้ มันปล้นเอาของธรรมชาติ

มาเป็นของกู; ธรรมชาติจึงตบหน้าให้ คือทำให้คนนี้มีความทุกข์นอนไม่หลับ ไม่รู้จักความสงบสุขเสียเลย; ฉะนั้นจึงอย่าได้เป็นโจรปล้นธรรมชาติซึ่ง ๆ หน้า เอามาเป็นของกู ธรรมะหรือธรรมชาตินั้นจะตบหน้าให้ จะลงโทษให้.

พวกที่ถือพระเจ้าเป็นใหญ่เป็นหลัก เขาก็ไม่กล้าคิดว่าสิ่งใดเป็นของตัวกู เพราะว่าทุกสิ่งเป็นของพระเจ้า แม้แต่ชีวิตของเรานี้ ก็ยังเป็นของพระเจ้า แล้วจะเอาส่วนไหนมาเป็นตัวกูหรือของกู. ถ้านับถือพระเจ้าจริงก็ต้องเชื่อตามที่พระเจ้าว่า ว่าทุกสิ่งเป็นของพระเจ้า แม้แต่ชีวิตของคนทุกคนก็เป็นของพระเจ้า; แล้วเงินทอง ข้าวของทรัพย์สมบัติ บุตรภรรยา อันไหนจะมาเป็นของตัวกู.

ในศาสนาคริสเตียนแท้ ๆ ในคัมภีร์ไบเบิ้ลแท้ ๆ เขายังมีสอนว่า มีภรรยาก็จงให้เป็นเหมือนกับไม่มีภรรยา, มีทรัพย์สมบัติ ก็จงเป็นให้เหมือนกับไม่มีทรัพย์สมบัติ มีความทุกข์ ก็จงเป็นเหมือนกับไม่มีความทุกข์, มีความสุข ก็จงเป็นเหมือนกับไม่มีความสุข, ซื้อของที่ตลาดแล้วอย่าได้เอาอะไรมา.

นี่แหละพุทธบริษัททุกคนจะต้องฟังให้ดี จะต้องเข้าใจไว้ มิฉะนั้นแล้ว จะเสียเกียรติของความเป็นพุทธบริษัท เพราะว่าพวกคริสเตียนที่ปฏิบัติได้อย่างนั้น กลับเป็นพุทธบริษัทกว่าพวกพุทธบริษัทที่พูดแต่ปาก คือยึดมั่นถือมั่นนั่นนี่ไว้เป็นของกูอยู่เสมอไป.

คำกล่าวประโยคนั้นที่ว่า ซื้อของที่ตลาดแล้วอย่าเอาอะไรมานั้น หมายความว่า คริสเตียนที่ดี ย่อมมีความเชื่อมีความแน่ใจว่า ทุกสิ่งเป็นของพระเจ้า แม้ว่าเราจะใช้เงินนี้ซื้อเอามาจากตลาด มันก็ยังเป็นของพระเจ้าอยู่นั่นเอง เป็นของพระเจ้าอยู่ตามเดิม. เราซื้อแล้วหิ้วมาบ้าน มากิน มาใช้ มันก็ยังเป็นของพระเจ้าอยู่นั่นเอง ไม่กล้ามีความคิดว่านี้เป็นของเรา. นั่นแหละจึงกล่าวว่า ซื้อของที่ตลาดแล้วไม่ได้เอาอะไรมาเป็นของกู คงจะเป็นของพระเจ้าอยู่ตามเดิมดังนี้.

มีทรัพย์สมบัติ ก็เป็นทรัพย์สมบัติของพระเจ้า ไม่ใช่ของเรา; มีบุตรภรรยาสามีก็เป็นของพระเจ้า ไม่ใช่ของเรา, มีสุขมีทุกข์ก็เป็นของพระเจ้า ไม่ใช่ของเรา; ถ้า

ใครรู้สึกอย่างนี้ ย่อมไม่มีทางที่จะเกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ไม่มีทางที่จะเห็นแก่ตัว มีแต่จะทำตามคำสั่งของพระเจ้า ว่าให้ทำอย่างไร กับบุตร ภรรยา สามี ทรัพย์สมบัติ ข้าวของเหล่านั้น แล้วก็ประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง ไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นแก่ฝ่ายใด ๆ เลย. นี่แหละคือคำสอนที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ เป็นคำสรุปสุดท้ายว่า "สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูว่าของกู" ถ้าพวกนายทุนก็ตาม พวกกรรมกรก็ตาม มีความรู้ในข้อนี้แล้ว มันก็จะหมดความเป็นนายทุน หมดความเป็นกรรมกร แต่จะเป็นเพื่อนมนุษย์ที่ดีต่อกันและกัน ไม่มีสงครามระหว่างนายทุนกับกรรมกรอีกต่อไปดังนี้.

ในที่สุด ก็ไม่มีอะไรที่จะต้องพูด นอกจากกล่าวถึง พระพุทธภาษิตที่มีอยู่ว่า "จาคมนุ พฺรูเหยฺย" (อุปริ.ม. ๑๔/๔๓๖) – **จงพอกพูนการบริจาค** จงพอกพูนการบริจาค คือว่าเผื่อแผ่ออกไป เพื่อเป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ทุกคนเหมือนกับว่าเป็นคน ๆ เดียวกัน อย่าได้คิดว่า มีตัวกู มีของกู มีสู มีแก; ให้ถือว่าสัตว์ทั้งหลายนี้ เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน มีปัญหาอย่างเดียวกัน มีหัวอกอย่างเดียวกัน มีศัตรูร่วมกัน คือกิเลส ศัตรูอื่นไม่มีนอกจากกิเลส; เราต้องร่วมมือกันในการที่จะกำจัดกิเลสเสีย แล้วทุกคนในโลกก็จะมีความสุข เพราะการเข้าถึงพระเจ้า หรือการเข้าถึงพระธรรม มีจิตใจสะอาด สว่าง สงบ ดังนี้

ทีนี้ต่อไปอีก ก็จะได้พูดกันถึงเหตุผล ว่าทำไมเราจะต้องปฏิบัติตนอย่างนี้ ? ข้อนี้จะถือเอาตามพระพุทธภาษิตในคัมภีร์ มัชฌิมนิกาย ก็ได้ พระพุทธองค์ตรัสว่า น มิยฺยมานํ ธนมนฺเวติ กิญฺจิ (ม.ม. ๑๓/๔๑๒, เถร. ขุ ๒๖/๓๗๘) แปลว่า **เมื่อคุณตาย ทรัพย์สักนิดหนึ่งก็ไม่ตามคุณไป** ฟังดูให้ดีว่าเมื่อคุณตายทรัพย์สักนิดหนึ่งก็ไม่ตามคุณไป นี้อธิบายว่าแล้วทำไมคุณจะมามัวโง่ เป็นทาสของทรัพย์ ทำความชั่วเพราะเห็นแก่ทรัพย์ ทำบาปเพราะเห็นแก่ทรัพย์ มีความโลภในทรัพย์เกินไปจนลามก. อย่าลืมว่า "อติโลโภ หิ ปาปโก" เพราะว่าความโลภเกินไปนั้นลามก.

มีพระพุทธภาษิตในทีฆนิกายว่า "อฑฺฒา จ ทลิทฺทา จ สพฺเพ มจฺจุ ปรายนา" (ที. มหา ๑๐/๑๔๑ ฯลฯ) แปลว่า **ทั้งมั่งมีทั้งยากจนล้วนแต่จะต้องตายกันทุกคน** ทั้ง

มั่งมีทั้งยากจนล้วนแต่จะต้องตายกันทุกคนนี้ หมายความว่า ความมั่งมีก็ไม่ช่วยให้คนไม่ต้องตาย ความยากจนก็ไม่ได้ป้องกันมิให้คนจะต้องตาย ทั้งคนมีและคนจนมันก็ต้องตายด้วยกันทั้งนั้น ถ้าพวกนายทุนและกรรมกรจะมานึกถึงข้อนี้กันบ้างแล้วก็จะหยุดรบกันทันที เพราะว่าทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น มีศัตรูร่วมกันคือความตาย.

เดี๋ยวนี้ ไม่หันหน้ามาหาศาสนาของตน ๆ เสียเลย เตลิดเปิดเปิงออกไปนอกศาสนาจน **ถือการ "ได้" เป็นศาสนา** ถือการได้กิน ได้เล่นตามใจตัวเป็นศาสนา คนใดที่พูดว่าตนไม่มีศาสนานั้นเป็นคนโกหก เพราะว่าทุกคน **มีสิ่งที่ตนคิดว่าดีที่สุด นั่น**แหละเป็นศาสนา. พวกฝรั่งหนุ่ม ๆ ที่มาที่นี่มาคุยอวดว่า ตนไม่มีศาสนา อาตมาคิดว่าเขาเป็นคนโกหก. เขาชอบอย่างไร สิ่งนั้นเป็นศาสนาของเขา: ถ้าเขาชอบเงิน เขาก็มีเงินเป็นศาสนา ถ้าเขาชอบเพศตรงกันข้าม เขาก็มีเพศตรงข้ามเป็นศาสนา ทุกคนจะว่างจากศาสนาไม่ได้ ที่เขาพูดว่าไม่มีศาสนานั้น จึงไม่จริง ถ้าเขาทิ้งศาสนาคริสเตียนเสีย เขาก็มาถือศาสนาเงินศาสนาของ ศาสนากิน เล่น สนุกสนาน เอร็ดอร่อยตามปากตามท้อง เรียกว่ามีวัตถุนิยมนั่นเป็นศาสนา.

เดี๋ยวนี้เรามาคิดกันดูให้ดีจนเห็นว่า ทุกคนต้องมีหลักมีเกณฑ์ในทางศาสนาเพื่อประพฤติปฏิบัติ เพื่อตนจะได้รอดด้วยกันทั้งนั้น

เหตุผลที่จะต้องนึกต่อไปว่า มีพระพุทธภาษิตว่า: "อสนฺโต นิรยํ ยนฺติ สนฺโต สคฺคปรายนา" (ส.ส. ๑๕/๒๗ ฯลฯ) คนไม่ดีหรือคนชั่วนั้นต้องไปนรก คนดีนั้นมีสุคติสวรรค์เป็นที่ไป. ท่านต้องมองให้เห็นเป็นของคู่ว่า **คนชั่วไปนรก คนดีไปสวรรค์.** ทีนี้ก็มาตั้งปัญหาว่า พวกนายทุนและกรรมกร สองพวกนี้จะไปไหน ? มันรบกันเป็นวักก์เป็นเวรไม่มีที่สิ้นสุด มันต้องการจะไปไหน ? คนดีไปสวรรค์ คนชั่วไปนรก คนที่กำลังรบกันอยู่ทุกวันนี้จะไปไหน ?

ข้อนี้พระเยซูตรัสไว้เป็นอย่างดีว่า **การที่จะชวนนายทุน คนมั่งมีไปสวรรค์นั้น ยากกว่าการจูงอูฐลอดรูเข็ม**. พระเยซูว่า การจูงอูฐลอดรูเข็ม ง่ายกว่าการชักชวนพวกนายทุนไปสวรรค์. เพราะเหตุฉะนี้แหละ พวกนายทุนจึงไม่ชอบพระเยซู

ไม่ชอบศาสนาคริสเตียน ซึ่งพระเยซูเป็นผู้ประดิษฐานขึ้น. ในที่สุดเขาจะไปไหน ? ท่านทั้งหลายก็คิดได้เอง อาตมาไม่ต้องกล่าว

เหตุผลอย่างนี้ มันเป็นเหตุผลทางศาสนา ถ้าคนไม่เชื่อ มันก็ไม่มีประโยชน์อะไร. เราจะได้พิจารณากันต่อไปตามวิถีทางของพวกพุทธบริษัท คือสรุปความแล้วว่า ถ้าคนเราไปหลงใหลในอายตนะ ทางตา หู จมูก ลิ้น กายใจ จนเป็นเหยื่อของกิเลสตัณหาแล้วก็ต้องไปนรกและตกนรกที่นี่ทันที และเดี๋ยวนี้.

นรก หมายถึงความร้อนใจ ผู้ใดมีความร้อนใจที่ไหน เมื่อไร ผู้นั้นตกนรกที่นั่นและเมื่อนั้น ไม่ต้องรอต่อตายแล้ว. นรกที่ร้ายแรงที่สุดก็คือ ความแผดเผาในจิตใจ ด้วยความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวกูว่าของกูนั่นเอง.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า "ผู้ใดเห็นรูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยอาการว่านั่นมิใช่ตัวกู นั่นมิใช่ของกูแล้ว เขาย่อมหมดความกำหนัดในอารมณ์ทั้งหลายในโลกนี้[๑]." "คนที่หมดความกำหนัดแล้วเช่นนี้ ปลอดภัยแล้วเช่นนี้ พ้นจากเครื่องผูกพันทั้งปวงแล้วเช่นนี้ ต่อให้พญามารและเสนามาร เที่ยวตามหาเขา ทุกแห่งหนก็ไม่พบ"[๒] พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าให้พวกมารและเสนามารเที่ยวติดตามหาคนชนิดนี้อยู่ทุกแห่งหน ก็ไม่พบคนชนิดนี้ คือหาไม่พบคนที่ปราศจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูว่าของกูนั่นเอง

ถ้าท่านทั้งหลายผู้ใดกลัวต่อพญามารแล้ว จงมีเครื่องป้องกันตัว ด้วยการถอนความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูว่าของกูนี้เสียเถิด. สิ่งที่น่านึก น่าศึกษา น่าสนใจ ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่านี้. นี่แหละคือทางรอดจากการบีบคั้นของสิ่งที่เรียกว่ามาร.

มีพระพุทธภาษิตที่น่าสนใจ ที่ตอบโต้กับพญามารอีกข้อหนึ่งว่า พญามารนั้นมาท้าทายพระพุทธเจ้าว่า "บ่วงสำหรับคล้องใจสัตว์ของเรามีอยู่ว่อนไปในอากาศ เรา

---

(๑) รูปํ เวทยิตํ สญฺญํ วิญฺญาณํ ยญฺจ สงฺขตํ เนโสหมสฺมิ เนตํ เม เอวํ ตตฺถ วิรชฺชติ

(๒) เอวํ วิรตฺตํ เขมตฺตํ สพฺพสญฺโญ ชนาติตํ อเนวสํ สพฺพาเนสุ มารเสนาปิ นาชฌาคา (มาร. สํ. สคาถสํ. สํ.)

จะใช้บ่วงเหล่านี้คล้องใจท่าน, สมณะเอย! เจ้าไม่พ้นมือเราไปได้ดอก(๓) พญามารว่าอย่างนี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสตอบว่า "มารเอ๋ย! รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะบรรดาที่น่ารื่นรมย์ใจเหล่าใดมีอยู่ในโลก ความพอใจของเราในสิ่งเหล่านี้สูญสิ้นแล้ว มารเอย! แกต่างหากที่ถูกเราฆ่าตายแล้ว.(๔)

ถ้าไม่เข้าใจก็แปลว่า ไม่เคยสนใจในเรื่องชนิดนี้ ถ้าเป็นพุทธบริษัทที่เคยสนใจในเรื่องชนิดนี้ ก็จะเข้าใจได้ทันทีว่าพระพุทธเจ้าท่าน ได้ฆ่ามารแล้วอย่างไร มารมาอวดดีว่า เขามีบ่วงสำหรับคล้องใจสัตว์ อยู่เต็มไปทั้งอากาศ ลอยว่อนอยู่ในอากาศ ไม่มีใครพ้นมือของเขาไปได้ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ฉันนี่แหละเป็นผู้ที่ไม่มีความพอใจอะไร ในรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่เป็นบ่วงของแก ดังนั้นแกนั่นแหละถูกฉันฆ่าตายแล้วตั้งแต่ทีแรก" หมายความว่าพระพุทธเจ้าได้กำจัดมารหรือทำลายให้มารหมดความเป็นมารไปเสียแล้วตั้งแต่ทีแรกดังนี้.

มารได้ท้าทายพระพุทธเจ้า อีกอย่างหนึ่งว่าพวกมนุษย์กล่าวกันซึ่งสิ่งใดว่า เป็นของกูหรือกล่าวว่าตัวกู, ถ้าจิตของท่านยังข้องอยู่ในสิ่งนั้นแล้ว สมณะเอ๋ย! เจ้าไม่พ้นมือของเราไปได้ดอก"(๕) พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า "คนเขากล่าวสิ่งใดกันว่าของกู เรามิได้กล่าวสิ่งนั้นว่าของกู คนใดที่เป็นคนกล่าว เราก็มิได้กล่าวว่านั่นมันเป็นตัวกู, มารเอ๋ย! เจ้าจงรู้จักเราว่าเราเป็นคนอย่างนี้ แม้แต่ร่องรอยของเราเจ้าก็จักมองไม่เห็น"(๖)

พระพุทธเจ้าตรัสท้าทายแก่มารว่า "ลู่ทางหรือร่องรอยของพระพุทธเจ้านั้น พวกมารมองไม่เห็นดอก" ไม่ต้องพูดถึงการที่มารจะติดตามล้างผลาญพระพุทธเจ้า เพราะมารไม่รู้จักหนทางไม่รู้จักร่องรอยของพระพุทธเจ้าผู้หมดเสียแล้ว ซึ่งความรู้สึกว่าตัวกูว่าของกูแล้วมารจะฆ่าพระพุทธเจ้าได้อย่างไร จะเอาบ่วงคล้องพระพุทธเจ้าได้อย่างไร.

---

(๓) อนฺตลิกฺขจโร ปาโส ยฺวายํ จรติ มานโส เตน ตํ พาธยิสฺสามิ น เม สมณ โมกฺขสิฯ

(๔) รูปา สทฺทา คนฺธา รสา โผฏฺฐพฺพา จ มโนรมา เอตฺถ เม วิคโต ฉนฺโท นิหโต ตฺวมสิ อนฺตกฯ (มาร. สํ. สคาถ. สํ. สูตร ๕/ วรรค ๒,๑๕)

(๕) ยํ วทนฺติ มมยิทนฺติ เย วทนฺติ อหนฺติ จ เอตฺถ เจ เต มโน อตฺถิ น เม สมณ โมกฺขสิฯ (มาร. สํ. สํ. สูตร ๙ วรรค ๒,๑๕)

(๖) ยํ วทนฺติ น ตํ มยฺหํ เย วทนฺติ น เต อหํ เอวํ ปาปิม ชานาหิ น เม มคฺคมฺปิ ทกฺขสิ (สูตร ๙ วรรค ๒, มาร. สํ. สํ ๑๕)

ปัญหามันก็เหลืออยู่แต่พวกเราที่นี่ ที่มีอะไร ๆ ก็พร้อมอยู่เสมอไป ที่จะยื่นคอเข้าไปในบ่วงของพญามาร เพราะเหตุว่า "อติโลโภ หิ ปาปโก" **ความโลภเกินไปนั้นลามก.** เพราะว่าเรามีความโลภเกินไป จึงได้ยื่นคอเข้าไปในบ่วงของมาร นั่นแหละคือความลามกของความโลภที่มากเกินไป. ความโลภนี้เป็นอันตรายแห่งธรรมะทั้งหลาย และถ้ามีความโลภมากเกินไปแล้วย่อมเป็นของลามก คือสูญเสียความเป็นมนุษย์ สูญเสียความเป็นพุทธบริษัท เกิดมาทั้งทีไม่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ นี่แหละคือสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าลามก.

มนุษย์ตกเป็นเหยื่อของความโลภ มีความโลภเกินไปเพราะว่าไม่คำนึงถึงคำสอนดังที่พระพุทธเจ้าท่านได้สอนไว้ในวันมาฆปุณณมี คือวันเช่นวันนี้ ที่เป็นวันประชุมแห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย จำนวน ๑๒๕๐ องค์เป็นการประดิษฐานคณะสงฆ์ลงไปอย่างมั่นคงในโลกนี้: ข้อนั้นได้แก่คำสอนที่ล้วนแต่จะเป็นไป เพื่อจะกำจัดเสียซึ่งความโลภ ดังที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง.

เว้นเสียจากการทำความชั่วทั้งปวงได้ ก็เพราะไม่มีความโลภ

ทำกุศลทั้งหลายให้ถึงพร้อมได้ก็เพราะไม่มีความโลภ

ชำระจิตของตนให้ขาวผ่องได้ ก็เพราะว่าชำระความโลภให้พ้นออกไปจากจิตใจของตนได้

ไม่เป็นผู้ร้าย กล่าวร้ายต่อใครอีกต่อไป ก็เพราะว่า เอาชนะความโลภในใจของตนเสียได้

เป็นคนสำรวมระวังรักษาระเบียบวินัยไว้ได้อย่างดี อย่างถูกต้อง ก็เพราะว่าความโลภไม่ครอบงำ

เป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภค เอาแต่เพียงว่ากินอยู่พอดีดังนี้ได้ ก็เพราะควบคุมความโลภได้

ซ่องเสพเสนาสนะอันสงัด รู้สึกเป็นสุขเพราะอยู่ในความสงัด นี้ก็เพราะความโลภไม่ครอบงำ

เป็นผู้ฝึกฝนในการทำจิตให้เป็นจิตที่สูงยิ่งได้ด้วยการพ้นไปจากความโลภนั่นเอง.

ทั้งหมดนี้ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. โอกาสนี้เป็นโอกาสที่เราจะระลึกนึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกนึกถึงพระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้ได้ปฏิบัติแล้วโดยลักษณะอย่างนี้ เป็นผู้ชนะมารแล้ว พ้นจากความทุกข์ทั้งหลายแล้ว; จงนำมาเป็นอนุสรณ์อยู่ในจิตใจตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในวันมาฆบูชาเช่นวันนี้ด้วยกันจงทุกคนเถิด การทำมาฆบูชาของเรา ก็จักเป็นการได้ที่ดีเป็นการกระทำที่ถูกต้องสมกับที่เป็นพุทธบริษัท ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอวํก็มีด้วยประการฉะนี้.

ครุฐานียกถา

สิ่งที่ผู้ฉลาดถือเอาเป็นครู

ของ

พุทธทาสภิกขุ

แสดง ณ วัดศรีเวียง อำเภอไชยา

๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

เย จ พุทฺธา อตีตา จ เย จ พุทฺธา อนาคตา

ปจฺจุปฺปนฺนา จ เย พุทฺธา สพฺเพ สทฺธมฺมครุโน ต

ธมฺโม สกฺกจฺจํ โส ตพฺโพ ติ.

ณ บัดนี้ จะได้วิสัชนาธรรมเทศนา ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา, ส่งเสริมศรัทธาความเชื่อ, และวิริยะความพากเพียร, ของท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัทให้เจริญงอกงามก้าวหน้า ในทางแห่งพระศาสนา ของสมเด็จพระบรมศาสดา อันเป็นที่พึ่งของเราทั้งหลาย กว่าจะยุติลงด้วยเวลา.

ธรรมเทศนาในวันนี้ เป็นธรรมเทศนาพิเศษ ดังที่ท่านทั้งหลายก็ทราบอยู่แล้วว่าเป็นธรรมเทศนาเนื่องในอภิลักขิตสมัยของท่านบูรพาจารย์ผู้ล่วงลับไป และเราทั้งหลายได้ช่วยกันประกอบทักขิณานุปทานกิจ อุทิศส่วนกุศลแด่ท่าน. ธรรมเทศนาเนื่องกันกับการกระทำอันนี้ จึงมีการกล่าวถึงเรื่องราวอันเกี่ยวกับท่านผู้เป็นบูรพาจารย์ เรียกว่าเรื่องอันเกี่ยวกับครูอาจารย์ หรือเรื่องอันเกี่ยวกับอุปัชฌาย์อาจารย์ ก็แล้วแต่กรณี ว่าบุคคลนั้น ๆ ตั้งอยู่ในฐานะเป็นศิษยานุศิษย์ หรือเป็นมิตรสหาย, หรือแล้วแต่ว่าจะเกี่ยวข้องกันทางใด หลายอย่างหลายทางก็ได้

ในที่นี้จะได้กล่าวถึง ครุฐานียบุคคล หรือบุคคลที่ตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นครูบาอาจารย์, เป็นที่เคารพสักการะบูชาโดยทั่วไป, หรือจะเรียกสั้น ๆ ว่า ว่าด้วยเรื่องครุบุคคล คือบุคคลที่เป็นผู้ที่คนทั้งหลายควรจะมีความหนัก คือความเคารพ.

เราทั้งหลาย ไม่ว่าผู้หญิง ผู้ชาย เด็กผู้ใหญ่ ล้วนแต่จะต้องมีบุคคลที่ตั้งอยู่ในฐานะเป็นที่เคารพ ด้วยกันทั้งนั้น. อย่างน้อยที่สุด. ก็มีท่านอาจารย์ผู้ล่วงลับไปแล้ว มีสรีระปรากฏอยู่เป็นสักขีพยานในที่นี้ ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครุฐานียบุคคล คือบุคคลผู้ที่ควรเคารพ หรือควรหนัก หรือเรียกว่าครูบาอาจารย์ หรืออุปัชฌาย์อาจารย์ แล้วแต่จะเกี่ยวข้องกันอย่างไร. ถ้าจะกล่าวโดยกว้างขวางทั่วไปแล้ว ก็ต้องกล่าวได้ว่า ในโลกนี้ทุกคนต้องมีที่เคารพ คือทุกคนจะต้องมีครูบาอาจารย์นั่นเอง. เพราะว่าการอยู่โดยเสมอกัน โดยไม่มีที่เคารพนั้น เป็นความทุกข์. ท่านได้กล่าวไว้นมนานแต่โบราณกาลว่า การอยู่เสมอกันเป็นความทุกข์. แม้ในพระพุทธศาสนาเรา ก็มีคำกล่าวว่า ทุกฺโข สมานสํวาโส แปลว่า การอยู่โดยเสมอกันเป็นความทุกข์ดังนี้. เป็นอันว่าเราจักต้องมีที่เคารพ คือมีที่ ที่สูงกว่า หรือมิใช่เสมอกัน; นั่นแหละคือครุฐานียบุคคล.

ทีนี้จะได้พิจารณากันโดยละเอียด ถึงข้อที่ว่า ผู้ที่เป็นครู หรือเป็นครุฐานียบุคคลนี้ มีอยู่อย่างไรบ้าง จะได้นำมากล่าววิสัชนาให้ทั่วถึง เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญาทั่ว ๆ ไปบ้าง: และเพื่อจะได้สำนึกถึงพระคุณของท่านอาจารย์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว มีสรีระตั้งอยู่เป็นสักขีพยานในที่นี้ด้วยบ้าง ขอท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟังให้ดี ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป.

ข้อแรกที่ว่า เราจะต้องมีครูบาอาจารย์นั้น ขอให้เป็นที่ยุติถูกต้องกันทั่วไป ไม่มีข้อคัดง้างกันเสียก่อน. ให้พิจารณาให้เห็นว่า คนเราเกิดมาไม่รู้อะไร ต้องมีผู้สอน ผู้ชักนำ ผู้ชักจูง แล้วก็ต้องมีหลักสำหรับยึดถือ และมีที่เคารพสำหรับใช้ทำความเคารพ เพื่อจะประพฤติตามหลักที่ยึดถือให้สำเร็จประโยชน์ยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนได้; เพราะฉะนั้น สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความเคารพนั้นเป็นของสำคัญ. เราอยู่มาได้ด้วยกันทุกวันนี้ ด้วยความสงบสุขนี้ ก็เพราะมีที่เคารพ. เราเรียกท่านอาจารย์ว่า "ท่านอาจารย์เพชร"

นี้ก็หมายความว่า เป็นผู้ที่ตั้งอยู่ ในฐานะเป็นที่เคารพ; มิฉะนั้น เราก็ไม่เรียกท่านว่า ท่านอาจารย์; ความหมายสำคัญ อยู่ตรงที่จะต้องมีความรู้สึกเคารพ. เมื่อมีความเคารพแล้ว ก็จะมีความรู้สึกอย่างอื่นตามมา เช่นความเชื่อฟัง; การปฏิบัติตาม, หรือการเห็นอกเห็นใจ; หรือการไม่กล้าทำอะไรให้ผืนใจของท่าน; เมื่อเป็นดังนี้ ก็ย่อมเป็นหนทางให้มีแต่การกระทำที่ดี ที่งาม เป็นประโยชน์ตนประโยชน์ท่านสืบต่อไปเดี๋ยวนี้เรา ประชุมกัน เพื่อบำเพ็ญทักขิณานุปทานกิจ มีประการต่าง ๆ เพื่อท่านที่เคารพนั้น ก็ด้วยเหตุที่มีความเคารพอีกนั่นเอง. ขอให้ท่านนึกถึงคำว่า บุคคลอันเป็นที่ตั้งแห่งความเคารพนี้ อยู่ในใจตลอดเวลา ที่จะได้ฟังธรรมเทศนาต่อไปด้วย.

คำว่าที่เคารพนั้น ควรจะนึกถึงให้ไกลเลยลงไปถึงบุคคลที่แรกที่สุด ซึ่งเรียกว่า "**บุพพาจารย์**" คือบิดามารดา. บิดามารดาตั้งอยู่ในฐานะเป็นที่เคารพ สักการะและเป็นอาจารย์; แต่ว่าคำพูดในภาษาไทยของเรา ไม่ได้เรียกว่าอาจารย์. หรือไม่ได้เรียกว่าครู. เรียกกันว่าบิดามารดา นั้นก็เพราะเพ่งเล็งถึงอาการสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือผู้ที่ให้กำเนิดมา. ชีวิตของเราได้มาจากบุคคลทั้งสองนี้. คนทั้งสองนี้ตั้งอยู่ในฐานะ เป็นบิดามารดา; แต่แล้วเราอย่าลืมไปว่า บิดามารดานั้นไม่เพียงแต่ให้กำเนิดชีวิตเรามา; แต่ท่านได้ทำหน้าที่ ของครูบาอาจารย์ด้วย. คือสอนสารพัดอย่าง, สอนมาตั้งแต่อ้อนแต่ออก หรือสอนมาตั้งแต่ลืมหูลืมตามาในโลกนี้ทีเดียว. ที่สำคัญที่สุดก็สอนให้รู้จักกินอาหาร, สอนให้รู้จักป้องกันอันตราย จึงได้รอดชีวิตมาได้ดังนี้. แล้วก็สอนให้รู้จักทุกๆ สิ่งที่เราควรจะรู้ในเบื้องต้นเพราะฉะนั้น, บิดามารดา จึงเป็นอาจารย์ยิ่งกว่าบุคคลใด และเป็นอาจารย์ก่อนบุคคลใดทั้งหมด เราจึงได้เรียกว่า "บูรพาจารย์" เมื่อดูอีกทางหนึ่ง บิดามารดาก็เป็นที่ตั้งแห่งความเคารพ ตรงกับคำว่า "ครุฐานียบุคคล" ด้วยเหมือนกัน บิดามารดา ตั้งอยู่ในฐานะที่ควรเคารพแก่บุตรมาตั้งแต่อ้อนแต่ออก, แต่ความรักในฐานะที่เป็นบิดามารดามีมากกว่า จึงไม่ได้เรียกว่าครู ทั้ง ๆ ที่มีความเป็นครูอยู่ทุกกระเบียดนิ้ว ที่เนื้อที่ตัวของบิดามารดา และทุกเวลาทั้งหลับและทั้งตื่น; เพราะฉะนั้น เราควรจะนึกถึงครู คือบิดามารดาก่อนพวกอื่นหมด. นี่คือครูในฐานะที่เป็นครุฐานียบุคคล คนหนึ่งทีเดียว.

ที่นี้กล่าวเลยไปถึงผู้ที่รับหน้าที่ต่อมา คือครูที่โรงเรียน, หรืออุปัชฌาย์อาจารย์ที่วัด นี่ก็ล้วนแต่ตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นครู, เราเรียกชื่อต่าง ๆ กันไปว่า เป็นครูบาอาจารย์ก็มี, เป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ก็มี. แต่ความหมายอยู่ในที่ ที่เดียวกันอย่างหนึ่ง คือผู้ที่ควรเคารพ. ครูก็ควรเคารพ, อุปัชฌาย์ก็ควรเคารพ, อาจารย์ก็ควรเคารพ.

ในตอนนี้อยากจะให้ท่านทั้งหลายได้ทราบหรือจะได้พิจารณากันโดยละเอียดสักหน่อย ว่าครูอุปัชฌาย์อาจารย์นี้เป็นอย่างไร คือบุคคลชนิดใด ? ถ้าเราจะถือเอาภาษาไทยเป็นหลัก ย่อมพื้นเผือ เพราะเรียกกันอย่างพื้นเผือ; ฉะนั้นเราจะถือเอาภาษาบาลีหรือภาษาสันกฤตเป็นหลัก และถือเอาตามที่ใช้กันอยู่ในประเทศอินเดีย ในครั้งโบราณกาล. ถ้าถือเอาอย่างนี้แล้ว ความหมายก็จะต่าง ๆ กันไป, แต่ละคำ ๆ ไม่เหมือนกัน และจะต้องย้อนมาจากคำว่าอาจารย์ก่อนแล้วจึงถึงอุปัชฌาย์แล้วจึงจะถึงครู

คำว่า**อาจารย์**นั้น หมายถึงผู้ฝึกฝนทั่วไป แต่โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คือการฝึกฝนในทาง มรรยาท ในทางกิริยา หรือการประพฤติต่อสังคมเป็นส่วนใหญ่; เรียกได้ว่า เป็นผู้ฝึกในทางมรรยาทในทางสังคม.

คำว่าอุปัชฌาย์ ในภาษาท้องถิ่นในอินเดียแต่โบราณนั้นหมายถึงอาจารย์เฉพาะวิชา อาจารย์ที่ศิษย์จะต้องเพ่งเล็งเฉพาะวิชา ได้แก่อาจารย์ที่สอนวิชาอาชีพ นั่นเอง. อาจารย์ที่สอนอาชีพให้อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น เขาเรียกว่าอุปัชฌาย์แม้แต่สอนร้องเพลงสอนดนตรี, นี้ก็เรียกว่าอุปัชฌาย์ในวิชานั้น ๆ, เป็นผู้ที่ศิษย์จะต้องเพ่งเล็งเฉพาะเจาะจงลงไปในวิชาใดวิชาหนึ่ง หน้าที่ใดหน้าที่หนึ่ง; นี้เป็นคำที่ใช้ทั่วไปอย่าเพ่อนึกถึงความหมาย โดยวงแคบในพุทธศาสนา.

โดยวงแคบในพระพุทธศาสนา คำว่าอุปัชฌาย์หมายถึงผู้ชักนำเข้าสู่การอุปสมบทเพื่อให้สงฆ์ให้อุปสมบทแก่บุคคลนั้น; เพราะฉะนั้น อุปัชฌาย์ในกรณีอย่างนี้ มีความหมายที่ลึกซึ้ง ก็คือผู้ที่ทำให้บุคคลคนนั้น มีอาชีพร่วมกันกับภิกษุสงฆ์, ที่เรียกว่ามีสิกขา และสาชีพกับภิกษุทั้งหลายนั่นเอง. เรายังเข้าใจผิดกันอยู่มากในคำ ๆ นี้ คล้าย ๆ กับว่าอุปัชฌาย์เป็นผู้ให้อุปสมบท, โดยที่แท้แล้วคณะสงฆ์ต่างหากเป็นผู้ให้อุปสมบท อุปัชฌาย์เป็นผู้รับประกัน และรับรองบุคคลคนนั้น เพื่อให้สงฆ์ให้อุปสมบท; เพราะ

ฉะนั้นอุปัชฌาย์จึงเป็นที่เพ่งเล็งของอุปสัมปทาเปกข์ คือผู้บวชจะต้องเพ่งเล็งเฉพาะต่ออุปัชฌาย์นั้น ผู้นั้นจึงได้ชื่อว่าอุปัชฌาย์, และผู้นั้น ก็ได้ทำให้สำเร็จประโยชน์ในการที่ทำให้ภิกษุบวชใหม่นั้น มีสิกขา และสาชีพ คืออาชีพเนื่องกันกับภิกษุทั้งหลาย; พิจารณาดูอย่างนี้ก็ยังเห็นได้ว่า คำว่าอุปัชฌาย์นั้น หมายถึงผู้ให้ความสำเร็จในอาชีพอยู่ตามเดิมเป็นความหมายที่กว้างขวางทั่วไป ไม่ว่าในวิชาอาชีพชนิดไหน

ทีนี้ก็มาถึงคำว่า "**ครู**" คำว่าครูในที่นี้ มีความหมายเป็นผู้นำในทางวิญญาณ คือบรรดาวิชาความรู้ที่ลึกซึ้งทางจิตทางใจ ทางวิญญาณ ที่ครูธรรมดาสามัญสอนให้ไม่ได้แล้ว ก็เป็นหน้าที่ของครูชนิดนี้ คือเป็นผู้นำในทางวิญญาณ, นำวิญญาณให้เดินไปให้ถูกทาง ของสิ่งที่เป็นกุศล เพื่อให้ชนะได้ทั้งโลกนี้ ชนะได้ทั้งโลกหน้า และให้ชนะได้จนเหนือโลกเป็นต้น; นี่เรียกว่าผู้นำในทางวิญญาณ. หน้าที่มันสูงกว่าอาจารย์ผู้ฝึกหัดในทางมรรยาท. และสูงกว่าอุปัชฌาย์ที่สอนวิชาอาชีพ. ถ้าเราพิจารณาให้ดี เราจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าก็ตั้งอยู่ในฐานะเป็นผู้นำทางวิญญาณ หรือเป็นบรมครูของเรา, เพราะว่าเป็นผู้นำวิญญาณ ให้เป็นไปในทางสูง ๆ สูงขึ้นไป จนสูงเหนือโลกที่เรียกว่า โลกุตตระได้.

ขอทบทวนใหม่ ซึ่งท่านทั้งหลายจะต้องกำหนดจดจำตามตัวหนังสือไว้ก่อนว่า อาจารย์นั้นคือผู้ฝึกมรรยาทหรือฝึกวิชาทั่ว ๆ ไป จนกระทั่งสอนหนังสือ. ส่วนอุปัชฌาย์นั้น คืออาจารย์ผู้สอนอาชีพใดอาชีพหนึ่งโดยเฉพาะ. ส่วนครูนั้น คือผู้นำในทางวิญญาณอันเป็นความรู้ที่ลึกขึ้นไปกว่าธรรมดา. พิจารณาดูเถิดว่า มันต่างกันมาก และมีอยู่เป็นระดับ ๆ กัน อย่างนี้ในภาษาที่ใช้อยู่ในประเทศอินเดียสมัยโน้น; แต่พอมาถึงสมัยนี้ในประเทศไทยเราโดยเฉพาะคำว่าครูเข้ามาแทนที่อาจารย์ และเรียกคนที่เป็นครูได้ทั่วไปหมด แม้แต่ครูสอนหนังสือ หรือครูสอนอาชีพ คำจึงฟั่นเฝือปนเปกัน; เราพูดกันอย่างภาษาไทยก็ต้องเอาตามภาษาไทย. แต่ถ้าพูดตามภาษาบาลี ภาษาสันสกฤตแต่เดิมแล้ว ก็ต้องเอาอย่างภาษานั้น ๆ และได้ความตามนั้น แล้วท่านทั้งหลายก็ไปพิจารณาดูเอาเอง ว่าครูอุปัชฌาย์อาจารย์นี้ ต่างกันอย่างไร.

ท่านอาจารย์ของเราผู้ล่วงลับไปแล้ว ท่านก็ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครูอุปัชฌาย์อาจารย์; เพราะว่าทางหนึ่งท่านก็สอนเรื่องเบ็ดเตล็ดเล็ก ๆ น้อย ๆ เรื่องกิริยามารยาทเรื่องหนังสือหนังหา แก่คนบางคน. อีกทางหนึ่งท่านก็ตั้งอยู่ในฐานะสอนวิชาเฉพาะที่จะช่วยบุคคลผู้นั้นให้รอดชีวิตได้ ในการทำอาชีพ. ในทางหนึ่งท่านก็เป็นผู้นำทางวิญญาณ คือเป็นตัวอย่างที่ดีในการปฏิบัติที่เป็นกุศล ปฏิบัติทำบุคคลให้ก้าวหน้าไปในทางสูงของจิต ของวิญญาณ; นี่จึงเรียกว่า เป็นทั้งครูอุปัชฌาย์อาจารย์ พร้อมกันไปในตัว เจือกันไปในตัว แต่เราเรียกท่านว่า "ท่านอาจารย์เพชร" เฉย ๆ อย่างนี้. ถ้าพิจารณากันเพียงเท่านั้น มันยังไม่พอ จะต้องพิจารณาดูให้ดีว่า ท่านเป็นทั้งผู้ฝึกมรรยาท, ท่านเป็นทั้งผู้สอนวิชาชีพ, ท่านเป็นทั้งผู้นำในทางวิญญาณ. คำว่า "ครู" มีความหมายกว้างขวางอย่างนี้.

เมื่อเราทบทวนดูให้ดีก็จะเห็นว่า ผู้ที่เป็นบิดามารดาก็ยังเป็นครู คือสอนทางมารยาทก็สอน, สอนวิชาอาชีพก็สอน เป็นผู้นำในทางวิญญาณมากน้อย ตามความสามารถของท่าน. นี่จะเห็นได้ว่า ที่เราเรียกรวม ๆ กันว่าครูบาอาจารย์นั้น ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยเลย, และมีความหมายแตกต่างกันอยู่เป็น ๓ อย่าง ว่าผู้ฝึกมรรยาทก็มี, ผู้สอนอาชีพก็มี, ผู้นำในทางวิญญาณก็มี. ยิ่งพิจารณาดูให้ดีก็ยิ่งพอใจในพระคุณของของท่าน; และบิดามารดายังมีความหมายมากเป็นพิเศษ ในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดแก่ชีวิตให้เป็นผู้เป็นคนขึ้นมาได้ดังนี้.

ทีนี้เราจะได้พิจารณากันถึงคำว่า "ครูในฐานะที่เป็นครุฐานียบุคคล" ใคร ๆ อย่าได้ประมาทเลยว่าคนเราจะไม่ต้องมีครู, และอย่าได้ประมาทเลยว่า คนแต่ละคนจะไม่เป็นครู, เพราะว่าแม้ที่สุด แต่ท่านเหล่านั้นจะอยู่นิ่ง ๆ ท่านก็ยังเป็นครู. สมมุติว่าท่านอาจารย์เพชรจะนั่งอยู่นิ่ง ๆ ไม่ได้พูดอะไรสักคำ, ท่านก็ยังเป็นครู หมายความว่าเมื่อเรามองดูท่านที่นั่งนิ่ง ๆ นั้น เราต้องเข้าใจอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง จนไม่กล้าทำอะไรลงไปให้ผิดความประสงค์ของท่าน, เพราะเราเกรงใจท่าน เพราะเรารักท่าน, และเพราะเรารู้จิตใจของท่าน ว่าต้องการอะไร; ดังนั้นเพียงแต่ท่านนั่งอยู่นิ่ง ๆ ไม่ปริปากเลย ท่านก็เป็นครูของเราเต็มที่ทั้งเนื้อทั้งตัวอยู่แล้ว จึงไม่ต้องพูดกันถึงการที่ท่านจะ

ต้องปริปาก. หรือบางทีสมัยหนึ่ง ท่านจะต้องจับไม้เรียวขึ้นเฆี่ยนตีเด็กบางคน หรือจะได้พร่ำสอนภิกษุสามเณรสืบมาตามลำดับ จนกระทั่งถึงว่า ในสมัยที่ท่านพูดอะไรไม่ได้ นั่งอยู่นิ่ง ๆ ก็ยังเป็นครู, แม้เหลืออยู่แต่ร่างกายในหีบศพในลักษณะเช่นนี้ ท่านก็ยังเป็นครู แม้ว่าจะได้เอาไปเผาเอาอัฐิไปบรรจุไว้ในเจดีย์แล้วท่าน ก็ยังตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นครู คือเราจะต้องมีความเคารพต่อท่าน; และความปรากฏอยู่แห่งสรีระของท่านหรือเกียรติคุณของท่าน หรืออะไรของท่าน ทั้งหมดนั้นจักเป็นครู คือว่าจักเป็นเครื่องชักจูงจิตใจ, หรือว่าจะช่วยให้บุคคลเกิดความรู้สึกระลึกนึกคิด ไปตามทางที่ท่านต้องการให้เป็นไป และเราก็มีความเคารพนับถือ มีความกตัญญูกตเวทีต่อท่าน ก็ต้องทำตามที่เรารู้สึก ว่าท่านมีความต้องการจะให้ทำ; เพราะฉะนั้น ท่านจึงเป็นครูตลอดเวลาแม้ว่าจะต้องบรรจุอัฐิของท่านเข้าไปในเจดีย์แล้ว. นี่แหละ คือข้อที่ว่าเราจะต้องนึกถึงบุคคลที่เรียกว่า "ครู ๆ" นี้กันอย่างไรบ้าง ซึ่งกินความไปถึงบิดามารดา ครู อุปัชฌาย์อาจารย์ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น; นี้คือ ครู ในฐานะที่เป็นบุคคลอย่างมนุษย์.

ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึง **ครู ในฐานะที่ไม่ใช่บุคคล** คือเหตุการณ์ เป็นต้น ถ้าคนเรามีสติปัญญา สิ่งต่าง ๆ ก็จะเป็นครูได้.

ว่ากันโดยที่แท้แล้ว สิ่งต่าง ๆ ก็เป็นครูอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคนเราเป็นประจำวัน คือการงานที่เราทำอยู่ทุกวัน, หรือว่าเหตุการณ์ที่ผ่านมาในชีวิตของเรา, หรือว่าตัวชีวิตนั่นเอง ที่ได้ประสพสิ่งต่าง ๆ มามากแล้ว มันก็เป็นครู. การงานที่เราทำอยู่ทุกวัน ๆ มันสอนเราให้ฉลาดขึ้น, ให้รู้จักทำให้ดีขึ้น การงานนั้น มันก็เป็นครูของเรา. เหตุการณ์ที่ผ่านมา เช่นการตกทุกข์ได้ยาก, การรวยแล้วจน, ยากเจ็ดที มีเจ็ดหน, อะไรทำนองนี้ มันก็เป็นครู. สิ่งต่าง ๆ ที่ได้ผ่านเข้ามาในชีวิตจิตใจของเราทั้งหมดทั้งสิ้นนี้ ล้วนแต่เป็นครู, เราก็ฉลาดขึ้นเพราะสิ่งนี้มากกว่าอย่างอื่น. จงคิดดูให้ดี ว่าสิ่งที่เรียกว่าครูนั้น ไม่ใช่มีแต่บุคคล; แม้แต่การงานและชีวิตนั่นเอง มันก็เป็นครูได้ แต่คนโง่ ๆ ไม่สนใจ แล้วก็กลับประมาท แล้วก็อวดดีไม่ให้ความเคารพแก่ครูชนิดนี้ เขาจึงโง่ไปจนตาย! ถ้าว่าจะได้สนใจกันให้ดี ๆ มีความ

เข้าใจถูกต้องแล้ว ครูชนิดนี้ ก็มีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งจะได้พิจารณากันต่อไป คือ จะชี้ให้เห็นในข้อที่ว่า แม้แต่ความผิดก็เป็นครู.

การกระทำที่ทำลงไปผิด ที่ได้รับความเดือดร้อนแสนสาหัส นั่นแหละเป็นครู; เพราะมันสอนอย่างแท้จริงสอนอย่างรุนแรง. สำหรับความถูกนั้น ไม่ค่อยเป็นครู. ข้อนี้เป็นอย่างไรลองพิจารณาดูกันให้ดี. เมื่อเราทำผิดเราก็ได้รับโทษ ได้รับทุกข์ มันก็เจ็บปวด มันก็คิดมากนึกมาก มันก็เป็นครูสอนให้มาก แต่ถ้าเราทำถูกได้รับผลเป็นที่พอใจ ก็สนุกสนานเพลิดเพลินไปเสีย ไม่รู้จักครู ไม่ขอบใจครู ไม่รู้ว่ามันเป็นครู. นี้แหละระวังให้ดี ๆ ความทุกข์นั้นเป็นครู; แต่ความสุขนั้นไม่ค่อยจะเป็นครู กลับจะเป็นผู้ชักชวนให้เหลิงเจิ้งฟุ้งเฟ้อไปเสียอีก. จงพอใจที่จะพิจารณาให้ดีว่า **ความผิดพลาดนั้นเป็นครู; ความทุกข์ยากนั้นเป็นครู** และเป็นครูอย่างยิ่ง ส่วนความถูก หรือความสนุกสนาน สบายนั้น มีแต่หลอกลวงให้เข้าใจผิดต่อโลกต่อชีวิตน, ช่างไม่เป็นครูเอาเสียเลย. เราจงขอบใจความทุกข์ยากลำบาก หรือแม้แต่ความผิดพลาด ที่เมื่อทำลงไปแล้วได้รับความลำบากแสนสาหัส ว่านี้ก็เป็นครูอย่างยิ่ง. ครูชนิดนี้เราไม่ค่อยสนใจ เราไม่ค่อยให้ความเคารพ นั้นมันเป็นความโง่ของเราเอง เราจึงได้อะไร ๆ จากครูชนิดนี้น้อย เมื่อเราได้น้อยเราก็ต้องทำผิดอีกต่อไป เราก็ต้องมีความยากลำบากมากมายอีกต่อไป. แต่ถ้าสนใจให้ดี ๆ แล้ว จากความผิดพลาด หรือความทุกข์ยากลำบากนั้น เราจะได้ความรู้ที่ดีที่สุด และสอนให้เราทำถูกไม่มีผิดอีกต่อไป.

ทีนี้จะดูกันต่อไปอีกว่า ครูที่ไม่ใช่บุคคลนี้ยังมีอย่างละเอียดลึกซึ้งอยู่อีกประเภทหนึ่ง คือ **ตัวธรรมชาติ** นั่นเอง. ที่เรียกว่า "ธรรมชาติ" นี้ เราหมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติตามธรรมดา เช่น ก้อนหิน ต้นไม้ แผ่นดิน ความร้อน ความหนาว ทุกสิ่งทุกอย่าง, และที่สำคัญที่สุดก็คือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย กิเลสบ้าง ความทุกข์บ้าง ที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติในจิตใจของคนเรา; นี้คือธรรมชาติที่จะเป็นครูอันวิเศษ เราจะต้องดูให้ดี ๆ ให้รู้จักครูชนิดนี้, หรือครูตัวนี้ ครูคนนี้ให้ถูกต้อง คือธรรมชาติ, ธรรมชาติที่จะต้องเกิดแก่ เจ็บตาย ธรรมชาติที่จะต้องเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ธรรมชาติที่เป็นกิเลสเกิดขึ้น แล้วจะต้องร้อนรน, ธรรมชาติ

ที่ไม่ใช่กิเลสมีอยู่แล้ว ก็สงบเย็น, อีกมากมายหลายสถาน ที่เป็นตัวธรรมชาติ และเป็นกฎของธรรมชาติ. ธรรมชาตินี้เป็นครู, เป็นครูอยู่ทุกกระเบียดนิ้ว ทุกเวลา และเราได้รับความฉลาดขึ้นมาจากครูตัวนี้ ยิ่งกว่าครูชนิดไหน, ลึกซึ้งยิ่งกว่าครูชนิดไหน.

ถ้าจะกล่าวให้ดี ก็อาจจะกล่าวได้ทีเดียวว่า **ธรรมชาติสอนนี้ดีกว่าพระพุทธเจ้าสอน**; ถ้าท่านไม่เข้าใจท่านก็คงจะคัดค้าน ในการที่จะกล่าวว่า "ธรรมชาติสอนดีกว่าพระพุทธเจ้าสอน" **พระพุทธเจ้าสอน**ในที่นี้ หมายถึงบุคคลที่เป็นพระพุทธเจ้าสอนด้วยปาก, สอนด้วยเสียง ตามแบบที่คนสอน ๆ กัน นี้ก็อย่างหนึ่ง; เรียกว่าพระพุทธเจ้าสอน. ส่วน **ธรรมชาติสอน** นั้น ไม่มีบุคคลที่ไหนมาสอน แต่ว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดอยู่ในใจนั้นมันสอน เช่นพอกิเลสเกิดขึ้น มันก็สอนให้รู้ว่าร้อนอย่างไร; เจ็บปวดอย่างไร เป็นทุกข์อย่างไร; เมื่อไม่มีกิเลส มันก็สอนให้รู้ว่า สงบเย็นอย่างไร. และธรรมชาติสอนนี้ ชัดเจนแจ่มแจ้งเฉียบขาดเด็ดขาด ประจักษ์แก่ใจอย่างยิ่ง ไม่เหมือนกับที่บุคคลสอนซึ่งเป็นเพียงคำพูด ต้องเอาไปคิดไปนึก ไปศึกษา ไปปฏิบัติอีกต่อหนึ่ง ไม่ทันทีทันควันเหมือนที่ธรรมชาติสอน; เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวว่า **ธรรมชาติสอนดีกว่าพระพุทธเจ้าสอน**. และเพราะเหตุนั้นเอง พระพุทธเจ้าท่านจึงได้ตรัสว่า "ท่านทั้งหลายอย่าเชื่อคำที่ตถาคตกล่าวในทันที, ท่านทั้งหลายจะต้องไปพิจารณาดู ให้รู้จักสิ่งที่มีอยู่ตามเป็นจริงในจิตใจ ในชีวิต แล้วเห็นจริง แล้วจึงเชื่อคำของตถาคต" เช่นว่าสอนความโลภ ความโกรธ ความหลงเป็นกิเลส เป็นเหตุให้เกิดทุกข์อย่างนี้ มันก็เชื่อทันทีไม่ได้เพราะไม่เข้าใจ; แต่ถ้าไปรู้จากตัวความโลภ ความโกรธ ความหลง เสียจริง ๆ แล้ว มันก็จะรู้ทันทีและถึงที่สุด ว่าเป็นความทุกข์อย่างไร; เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงสอนว่า อย่าเชื่อตถาคต แต่ให้เชื่อตัวเองที่ได้รู้สึก หรือได้เกี่ยวข้องกับสิ่งนั้น ๆ ตามที่ตถาคตสอน. เช่นพระตถาคตสอนเรื่องความทุกข์ ท่านทั้งหลายจะต้องเข้าถึงตัวธรรมชาติคือความทุกข์เสียก่อน จึงจะรู้จักความทุกข์ และเข้าใจความทุกข์ แม้จะสอนเรื่องความดับทุกข์ ก็ต้องปฏิบัติ ๆ ๆ จนตัวความดับทุกข์ปรากฏเสียก่อน จึงจะรู้จักตัวความดับทุกข์.

การที่ความทุกข์ปรากฏ หรือความดับทุกข์ปรากฏนี้เป็นตัวธรรมชาติปรากฏ, เป็นการสอนของธรรมชาติ, เพราะเหตุฉะนี้แหละ เราจึงเห็นได้ทันทีว่า พระพุทธเจ้าก็ทรงโอนหน้าที่ หรือโยนหน้าที่อันนี้ไปยังธรรมชาติ ให้เราเข้าไปติดต่อกับธรรมชาติแล้วให้ธรรมชาติสอน. พระองค์จึงได้ตรัสว่าตถาคตทั้งหลายเป็นแต่ผู้ชี้ทางการเดินทางเป็นสิ่งที่ท่านทั้งหลาย จะต้องเดินเอง ไม่มีใครเดินแทนได้. หมายความว่า พระพุทธเจ้าก็มาดับทุกข์แทนเราไม่ได้ เราจะต้องดับทุกข์ของเราเอง, เราจะต้องเข้าถึงตัวธรรมชาติที่เป็นความทุกข์ และธรรมชาติที่เป็นความดับทุกข์ด้วยตนเองให้ธรรมชาตินี้ประจักษ์แก่ใจแล้ว ก็เป็นธรรมชาติสอนขึ้นมา. พระศาสดาจึงเป็นแต่ผู้ที่ชี้ให้เรา รู้จักถือเอาธรรมชาติเป็นครูให้สำเร็จ. พระพุทธเจ้าเป็นผู้ชี้ให้เรา รู้จักถือเอาธรรมชาติมาเป็นครูให้สำเร็จ คือให้เข้าถึงธรรมตามธรรมชาติ ให้เข้าถึงธรรมทุกอย่างทุกประการตามธรรมชาติ, แล้วรู้ประจักษ์แก่ใจเอง โดยที่ธรรมชาตินั้นเป็นผู้สอน.

พระพุทธเจ้ามีพระคุณแก่เรามากมาย ก็ตรงที่ชี้หนทางให้เรารู้จักถือธรรมชาติมาเป็นครูแก่เราได้สำเร็จ; ข้อนี้ก็ได้แก่การ ถือเอาธรรมะมาเป็นครูแก่เราให้ได้สำเร็จ พระพุทธเจ้าได้ชื่อว่า เป็นพระบรมครูของเราก็เพราะเหตุนี้ เพราะท่านชี้หนทางให้เราถือเอาธรรมชาติมาเป็นครูได้สำเร็จ! ดังนั้นแหละ จึงได้มีคำกล่าวดังที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นนิเขปบทข้างต้นว่า เย จ พุทฺธา อตีตา จ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่าใดในอดีตก็ดี. เย จ พุทฺธา อนาคตา พระเจ้าทั้งหลายเหล่าใดในอนาคตก็ดี. ปจฺจุปฺปนฺนา จ เย พุทฺธา พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่าใด ในปัจจุบันนี้ก็ดี, สพฺเพ สทฺธมฺมครุโน พระ-พุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ทุกพระองค์ ล้วนแต่เคารพพระธรรม. พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ เคารพพระธรรม, ลองคิดดูเถิดว่าทำไมพระพุทธเจ้า จะต้องเคารพพระธรรมก็เพราะว่าพระธรรมเป็นครู ของพระพุทธเจ้า, เป็นครูที่ยิ่งเหนือไปกว่าพระพุทธเจ้า; ข้อนี้ปรากฏเรื่องราว ในพระคัมภีร์นั้น ๆ แล้ว ว่าเมื่อพระพุทธเจ้า ท่านได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นมาใหม่ ๆ ในวันนั้น ท่านทรงรำพึงถึงข้อที่ว่าเราตถาคตจักถือสิ่งใด เป็นที่เคารพ, จะถือผู้ใดเป็นที่เคารพ? พระองค์ทรงทบทวนไป ทบทวนมาในที่สุดก็พบว่า ไม่มีบุคคลใด หรือสิ่งใด ที่ควรเป็นที่เคารพแก่พระพุทธเจ้านอกไป

จากธรรม; เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์จึงได้เคารพพระธรรม ถือเอาพระธรรมเป็นครู. ดังนั้นเราจึงกล่าวได้ว่า ยอดสุดของครู หรือบรมครู ก็คือพระธรรมที่พระพุทธเจ้า ทุก ๆ พระองค์ ได้ถือเอาเป็นที่เคารพ, มีความเคารพหนักแน่นในสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม"

นี่แหละลองประมวลดูเถิดว่า ผู้ที่เรียกว่า ครู ๆ ๆ กันนี้มีอยู่ ๒ ประเภท คือครูที่เป็นบุคคลด้วยกันสอนให้เช่นบิดา มารดา ครู อุปัชฌาย์อาจารย์เหล่านี้พวกหนึ่ง; เรียกว่าครูที่เป็นบุคคล. ทีนี้ครู ชนิดไม่ใช่บุคคล, เป็นนามธรรม หรือแม้แต่เป็นสิ่งของวัตถุที่ไม่ใช่บุคคลก็มีอยู่อีกพวกหนึ่ง ซึ่งสอนให้เรารู้อะไรอย่างแท้จริงยิ่งขึ้นทุกวัน มีความเจนจัดในสิ่งนั้น มากขึ้นทุกวัน จนรู้ถึงธรรมชาติอันลึกซึ้ง ที่เรียกว่าพระธรรม และมีพระธรรมเป็นยอดสุดของครู สำหรับที่จะเป็นที่ตั้งแห่งความเคารพโดยประการทั้งปวง.

ในที่สุด เราก็มาพิจารณาดูอีกครั้งหนึ่งว่า เมื่อได้เข้าถึงธรรม บรรลุธรรม บรรลุสัจธรรมโดยแท้จริงอย่างเต็มเปี่ยมสมบูรณ์แล้ว มีธรรมะ หรือมีพระธรรมเป็นครูแล้ว ก็ยังมีทางที่จะนึกต่อไปอีกว่า ครูคนสุดท้ายก็ยังมีอยู่ คือตัวเราเอง.

ผู้ที่บรรลุธรรม ถึงที่สุดแล้ว ย่อมมีลักษณะเป็นครูแก่ตัวเอง. และจะต้องเป็นผู้ที่รู้แจ้ง แทงตลอดต่อธรรมนั้น ๆ ทุกสิ่งทุกอย่าง โดยประการทั้งปวง; จึงจะเป็นผู้ที่เรียกว่า เป็นครูต่อตัวเองได้; หมายความว่า เราอยากจะรู้อะไร อยากจะเห็นอะไร อยากจะรู้จักอะไร ก็สามารถจะรู้จะเห็น จะรู้จักได้จากตัวเอง. เดี๋ยวนี้เรามีความสงสัยอะไรก็ถามตัวเองได้ ไม่ต้องไปถามใครที่ไหน, จะถามเรื่องความทุกข์ ความดับทุกข์ หรือเหตุให้เกิดทุกข์ หรือทางให้ถึงความดับทุกข์ เรื่องมรรคผล นิพพาน อะไร ๆ ก็ถามตัวเองได้. ตัวเองอาจจะตอบได้ และได้ดีที่สุดกว่าที่คนอื่นจะตอบให้; เพราะฉะนั้น ในที่สุด เมื่อบุคคลได้บรรลุถึงธรรมะอันสูงสุดแล้ว ก็กลายเป็นครูแก่ตัวเอง มีตัวเองเป็นครูอันสูงสุด ดังนี้.

แต่พิจารณาดูให้ดีแล้ว ก็จะเห็นได้ว่า ตัวเองในที่นี้นั้น ก็คือธรรม หรือพระธรรมอีกนั่นเอง, เพราะว่าพระธรรมได้มีอยู่ในจิตใจอย่างสมบูรณ์ อะไร ๆ จึงมีครบถ้วน

อยู่ในจิตใจ, เพราะฉะนั้นจึงอาจจะแสวงหา หรือจะถามหรือจะซักไซ้อะไรได้ จากจิตใจของตัวเอง โดยไม่บกพร่อง, โดยไม่ขาดตกบกพร่องแต่ประการใด ดังนี้. คนอย่างนี้เรียกว่า คนที่เต็มเปี่ยมแล้ว คือเป็นพระอรหันต์

คำว่าพระอรหันต์ หมายถึงบุคคลที่ไปจนถึงความเต็มเปี่ยมของความเป็นคน. เป็นไปจนถึงความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์, เป็นผู้ควรแก่คำว่ามนุษย์. ถึงที่สุดแห่งความเป็นมนุษย์ ก็เป็นครูแก่ตัวเองได้, แล้วก็เป็นผู้หนักต่อตัวเอง มีความเคารพต่อตัวเอง เป็นผู้หนักในพระธรรมที่มีอยู่ในลักษณะ ที่สมมติเรียกว่า "ตัวเราเอง" พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า "อตฺต–ทีปา อตฺต–สรณา; ธมฺม–ทีปา ธมฺม–สรณา; เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีตนเป็นดวงประทีป. จงเป็นผู้มีตนเป็นสรณะ คือมีธรรมะเป็นดวงประทีป. มีธรรมะเป็นสรณะ ดังนี้. นี่เรียกว่าเรามีครุฐานียธรรม ถึงที่สุด. มีบุคคลที่เป็นครูถึงที่สุด มีธรรมชาติที่เป็นครูถึงที่สุด ได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้รับแล้ว ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์และพบพระพุทธศาสนาเลย.

ในที่สุดนี้ ขอให้ท่านทั้งหลายจงได้พิจารณาดูให้ดีว่าคำพูดเพียงคำเดียวว่า "ครู ๆ" นี้มีความสำคัญอย่างไรซึ่งจะทบทวนอีกครั้งหนึ่ง โดยย่อ ๆ ว่า, ครูที่เป็นบุคคลก็มี, คือบิดา มารดา ครู อุปัชฌาย์อาจารย์ ที่เราเรียกกันอยู่ทั่วไป. ครูที่ไม่ใช่บุคคลก็มี เช่นสิ่งต่าง ๆ ที่แวดล้อมตัวเรา ก็สอนอะไร ๆ ให้เราฉลาดขึ้น, ชีวิตการงาน ก็สอนเราให้ฉลาดขึ้น, ธรรมชาติ ที่มีกฎ แห่งความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เกิด แก่ เจ็บ ตาย เหล่านี้ ก็สอนอะไร ๆ ให้เราฉลาดขึ้น. และเมื่อเราได้บรรลุธรรมเหล่านี้ ทุกอย่างทุกประการแล้ว เราก็สามารถจะเป็นครู แก่ทุกสิ่งทุกอย่าง รวมทั้งตัวเราเองด้วยได้ คือได้รับผลสำเร็จที่เป็นประโยชน์แก่ตัวเองถึงที่สุดแล้ว, และยังสามารถที่จะช่วยผู้อื่น หรือสอนผู้อื่นได้สืบต่อไปอีก; จึงเรียกว่า "คนที่เต็มเปี่ยม" แล้ว, เป็นมนุษย์ที่ได้สิ่งที่ดีที่สุด ไม่เสียทีที่เกิดมาพบพระพุทธศาสนา.

ก็ในโอกาสเช่นนี้ เราพร้อมกันมาประชุมที่นี้เพื่อแสดงคารวะ คือความหนักต่อบุคคลผู้เป็นครูของเรา คือท่านอาจารย์ที่ล่วงลับไปแล้วนั้น, เราจะต้องนึกถึงให้ดีพิจารณาดูให้ดีว่าท่านตั้งอยู่ในฐานะเป็นครูอย่างไร โดยตรงโดยอ้อม ก็จงนึกดูให้หมด,

และแม้แต่เพียงท่านนั่งอยู่นิ่ง ๆ ก็ยังจะเป็นครูที่ดีที่สุด, แม้ว่าท่านจะถูกบรรจุลงไว้ในพระเจดีย์แล้ว ท่านก็ยังต้องเป็นครูอีกต่อไป อย่าได้ประมาทเลย. จงได้ถวายความเคารพความเชื่อฟัง, ความซื่อสัตย์ ความกตัญญูกตเวทีต่อท่านทุกอย่างทุกประการ จนตลอดกัลปาวสาน และจงมีความระลึกนึกถึงความผูกพันอันนี้ เป็นเครื่องหน่วงน้าวจิตใจไว้ ไม่ให้ตกไปจากหนทางของครู คือให้เป็นไปแต่ในหนทางของสิ่งที่เรียกว่าธรรมหรือพระธรรมอันเป็นครูของพระพุทธเจ้าทั้งหลายด้วย.

ในที่สุดนี้ก็จักได้อุทิศส่วนกุศลทุกอย่างทุกประการที่เราได้ประกอบได้กระทำขึ้นตามความรู้สึกของเรา ที่รู้สึกว่าเป็นที่ถูกใจ ถูกอัธยาศัยของท่านอาจารย์, แล้วจึงน้อมระลึกส่วนกุศลทั้งหมดนี้ เป็นเครื่องบูชาคุณของท่านอาจารย์ให้สำเร็จประโยชน์โดยสมควรแก่คติวิสัย ทุก ๆ ประการในสัมปรายภพเถิด.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอวํก็มีด้วยประการฉะนี้.

ความเจ็บไข้มาตักเตือนให้คนฉลาด

ของ

พุทธทาสภิกขุ

เทศน์ตักเตือนคนเจ็บไข้ ณ โมกขพลารามไชยา

เมื่อ ๒๕ เมษายน ๒๕๑๓

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

เอตํ ภยํ มรเณ เปกฺขมาโน

โลกามิสํ ปชฺชเห สนฺติ เปกฺโข–ติ

ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตพฺโพ–ติ

ณ บัดนี้ จะได้แสดงธรรมเทศนาเป็นเครื่องตักเตือนคนเจ็บไข้ จงตั้งใจฟังดังต่อไปนี้

ขึ้นชื่อว่าความเจ็บไข้นี้ พึงเห็นว่าเป็นของธรรมดาที่จะต้องมีมาแก่สังขารทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ชนิดไหน เพราะเหตุว่าสังขารทั้งหลายจะต้องมีความเปลี่ยนแปลงไป เมื่อมีความเปลี่ยนแปลงแล้ว ก็จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงทั้งขึ้นๆ และลง ๆ เปลี่ยนแปลงไปในทางขึ้นก็ดูสบายดี แต่ถ้าเปลี่ยนแปลงมาในทางลง ก็คือความเจ็บไข้ และเมื่อสังขารทั้งหลายมีอายุมากขึ้นตามลำดับแล้ว ก็มีแต่จะเปลี่ยนแปลงไปในทางเจ็บ ๆ ไข้ ๆ นี่แหละ คือข้อที่จะต้องมองให้เห็นตามที่เป็นจริง ว่าสังขารทั้งหลายย่อมจะเป็นอย่างนี้เอง.

สรุปความได้ว่า ความเจ็บ ๆ ไข้ ๆ นี้มันเป็นธรรมดาของสังขารทั้งหลาย.

ทีนี้จะได้พิจารณากันต่อไปว่า **ความเจ็บไข้นี้มีมาทำไม ?** ควรจะพิจารณาให้เห็นว่า **ความเจ็บไข้มีมานี้มาสำหรับจะตักเตือน** ความเจ็บไข้ไม่ได้มาสำหรับให้เป็น

ทุกข์หรือเสียใจ ไม่ต้องมีเรื่องที่จะต้องเป็นทุกข์หรือเสียใจ จะเป็นทุกข์หรือเสียใจก็ไม่มีประโยชน์อะไร เพราะสังขารต้องเป็นอย่างนั้นเอง แต่ที่แท้แล้ว ความเจ็บไข้มิได้มาเพื่อให้เป็นทุกข์ หรือเพื่อให้เสียใจ แต่ว่ามาเพื่อตักเตือนให้ฉลาด มาเพื่อสั่งสอนให้ฉลาด หรือว่ามาเพื่อบอกให้เตรียมเนื้อเตรียมตัว สำหรับการดับไม่เหลือแห่งความทุกข์.

ถ้ายังเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร มันก็ต้องเป็นทุกข์ด้วยความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ถ้าจะไม่ให้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ก็ต้องอย่าเวียนว่ายไปในวัฏฏสงสาร เดี๋ยวนี้ความเจ็บความไข้ได้มาตักเตือน ได้มาแสดงให้เห็นแล้วว่า มันเป็นอย่างนี้เอง ถ้าต้องการจะพ้นจากความเป็นอย่างนี้ คือความเจ็บไข้แล้ว ก็ต้องเตรียมตัวสำหรับความดับไม่เหลือ

ความดับไม่เหลือนี้ เป็นความดับของสังขาร อย่ามีเชื้อเหลือมาเกิดอีกต่อไป ถึงแม้ว่าร่างกายยังไม่ทันจะแตกดับ จิตใจก็สมัครดับ เรียกตรงๆว่า **สมัครตายเสียก่อนตาย** เราจะมีการปลงลงไปทุกสิ่งทุกอย่าง ว่าหมดเรื่องแล้วสิ้นเรื่องกันที เราจะต้องรู้สึกว่าถ้าจะขืนเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารมันจะต้องเป็นอย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด ถ้าต้องการจะหยุดจะพัก มันก็ต้องไม่เป็นอย่างนี้ คือดับความรู้สึกของสังขารนั้นๆว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเราเสีย.

สังขารมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ถ้าเราไปยึดถือเอาว่า สังขารเป็นของเรา ความเจ็บไข้มันก็กลายเป็นของเรา เราก็รู้สึกเป็นทุกข์ เสียใจและน้อยใจ ถ้ามาตั้งใจกันเสียใหม่ให้เด็ดขาดลงไปด้วยสติปัญญา หรือด้วยกำลังจิตอันเข้มแข็ง ว่าเรื่องของสังขารมันก็จงเป็นไปตามเรื่องของสังขารอย่ามาเป็นเรื่องของเรา.

เรื่องของสังขาร ย่อมไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แต่เรื่องที่เราปรารถนานั้นเป็นเรื่องหยุด เรื่องดับ เรื่องสงบ เรื่องเย็น เป็นนิพพาน จิตจะต้องมองให้เห็นอย่างนี้เสียก่อน จึงจะไม่ถือเอาเรื่องของสังขาร มาเป็นเรื่องของเรา ให้สังขารเจ็บไข้ทำลายไปตามธรรมดา จิตไม่ถือเอา ความเจ็บ ความไข้ หรือความตายนั้นเป็นของเรา จิตจะไม่ผูกพันกับความเจ็บไข้และความตาย แต่เปลื้องออกมาเสีย สู่ความเป็นอิสระ.

นี่แหละคือคำเตือนของความเจ็บไข้ มันมาเตือนไม่ได้มาสำหรับให้เราเป็นทุกข์หรือเสียใจ แต่มาเตือนว่า จงเตรียมตัวไว้ให้พร้อมสำหรับความดับไม่เหลือแห่งความรู้สึกว่าตัวกูว่าของกู โดยใจความก็คือดับตัวกู ดับของกูเสีย.

ในการเตรียมตัวเตรียมใจสำหรับจะดับไม่เหลือนี้ จะแยกออกเป็น ๓ อย่าง คือ

เรื่องที่ ๑. ให้มีความระลึกว่า เรื่องที่คนเราจะต้องประพฤติกระทำในเรื่องโลกียะวิสัยต่าง ๆ นานานั้น เป็นเรื่องโลก ๆ ทั่วไปนั้น บัดนี้ เราได้ทำเสร็จแล้ว ได้ทำครบถ้วนแล้ว ได้เลี้ยงบุตรภรรยา เพื่อนฝูง มิตร สหาย หรือได้กระทำทุกอย่างแล้ว ที่เป็นเรื่องของโลก ๆ ก็ได้ทำเสร็จแล้วนี้เรื่องหนึ่ง.

เรื่องที่ ๒. เรื่องบุญกุศลต่าง ๆ นานา เรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องสงเคราะห์สาธารณะประโยชน์อะไรก็ตาม ที่เป็นเรื่องบุญเรื่องกุศล เราก็ได้ทำเสร็จแล้ว ได้ทำเพียงพอแก่อัตภาพแล้ว ได้ทำเหมาะสมแก่การที่เกิดมาเป็นมนุษย์คนหนึ่ง ๆ แล้ว ในการที่จะบำเพ็ญกุศล ได้มากมายเพียงไร เราก็ได้ทำเสร็จแล้ว นี้ก็อีกเรื่องหนึ่ง.

เรื่องที่ ๓. นี้ ก็คือทำความระลึกว่า มันพอกันทีสำหรับที่จะเวียนว่ายไปในอาการอย่างนี้ คือมันพอกันทีสำหรับที่จะเวียนว่ายไปในสังสารวัฏฏ์ จะเกิดเป็นมนุษย์คือจะไปเกิดเป็นมนุษย์อีกมันก็ประสบกันอย่างนี้อีก พอกันที แม้จะไปเกิดเป็นเทวดามันก็ยังจะต้องตาย ยังจะต้องเป็นทุกข์เป็นร้อนเพราะกิเลส ไม่ดีไปกว่ามนุษย์ ก็พอกันทีสำหรับที่จะไปเกิดเป็นเทวดา ถ้าเราทำบุญทำกุศลไว้ก็ได้เกิดเป็นเทวดานี้แน่นอนแต่ว่าเกิดเป็นเทวดาแล้ว ไม่ใช่ว่าจะพ้นทุกข์ ยังคงมีกิเลสสำหรับเป็นเหตุให้มีความทุกข์ มีความกลัว มีความเจ็บไข้ในทางจิตใจ คือกิเลสเบียดเบียนอยู่เสมอ ทำบุญเพื่อเกิดเป็นเทวดานี้ก็พอกันที.

ทีนี้แม้ว่าจะสูงขึ้นไปกว่านั้น ในบางครั้งบางคราว บางชาติ เราก็เกิดเป็นพรหมคือเป็นเทวดาขั้นสูงสุด แต่แล้วมันก็ยังมีตัวมีตนสำหรับที่จะต้องตายอยู่นั่นเอง ยังมีความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวกูอยู่นั่นเอง ยึดมั่นว่าอะไร ๆ เป็นของกูอยู่นั่นเอง แม้พวกพรหมก็มีตัวกูมีของกูที่เข้มข้น ไม่อยากตาย เพราะมันสบายมาก มันก็เลยไม่อยากจะตายแต่แล้วมันก็ต้องตาย พวกพรหมก็ยังต้องเป็นทุกข์เพราะความตาย เพราะฉะนั้นพอกันทีสำหรับที่จะไปเกิดเป็นพรหม

นี้เรียกว่าพอกันที สำหรับที่จะเวียนว่ายไปในสังสารวัฏฏ์ เกิดเป็นมนุษย์อีกก็ไม่ไหว เกิดเป็นเทวดาก็ยังไม่ไหว เกิดเป็นพรหมก็ยังไม่ไหวอีกอยู่นั่นเอง เพราะ-ฉะนั้นพอกันทีสำหรับสังสารวัฏฏ์ ขอให้ระลึกอย่างนี้ด้วยอีกเรื่องหนึ่ง.

รวมกันก็เป็น ๓ เรื่องด้วยกัน คือระลึกว่าเรื่องโลก ๆ ก็ได้ทำเสร็จแล้ว เรื่องบุญกุศลก็ได้ทำเสร็จแล้ว พอกันทีสำหรับการเวียนว่ายไปในสังสารวัฏฏ์

จงทบทวนใหม่อีกครั้งหนึ่ง ในการที่จะระลึกเพื่อความดับไม่เหลือเพื่อนิพพานนั้น จะต้องระลึกว่า.

๑. เรื่องโลก ๆ เราก็ได้ทำเสร็จเรียบร้อยไปแล้ว.

๒. เรื่องบุญ เรื่องกุศล เราก็ได้ทำเสร็จเรียบร้อยไปแล้ว.

๓. พอกันทีสำหรับจะเวียนว่ายไปเกิดเป็นมนุษย์ หรือเป็นเทวดา หรือเป็นพรหมด้วยบุญกุศลนั้น ๆ

มีอยู่ ๓ เรื่องดังนี้ ล้วนแต่แสดงว่า มันพอกันทีสำหรับที่จะทำเรื่องโลก ๆ มันพอกันทีสำหรับที่จะทำบุญทำกุศล มันพอกันทีสำหรับที่จะเวียนว่ายไปตามอำนาจของบุญของกุศล เราต้องการจะหยุด เราต้องการจะดับไม่เหลือ เพื่อความไม่เวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป นี่แหละเรียกว่าหยุดกันทีสำหรับสังสารวัฏฏ์ ขอสมัครดับไม่เหลือแห่งตัวกูของกูเป็นพระนิพพาน.

พระพุทธเจ้าท่านก็ได้ตรัสว่า "เอตํ ภยํ มรเณ เปกฺขมาโน" เมื่อใดมองเห็นภัย อันเกิดจากความเจ็บไข้หรือความตาย "โลกา มิสํ ปชฺชเห สนฺติเปกฺโข" เมื่อนั้นจงละเหยื่อในโลกนี้เสีย มุ่งหวังสันติ คือความสงบรำงับ ดับไม่เหลือนั้นเถิด.

ทบทวนอีกครั้งหนึ่งว่า เมื่อใดมองเห็นภัยแห่งความเจ็บไข้หรือความตาย เป็นเบื้องหน้าแล้วเมื่อนั้น จงละเหยื่อต่าง ๆ ในโลกเสีย มุ่งหวังหาสันติ คือความสงบรำงับดับเย็น เป็นนิพพานเถิด.

เดี๋ยวนี้เราก็มองเห็นอยู่แล้วว่า ความเจ็บไข้หรือความตายเป็นภัยที่คุกคาม ทีนี้เราจะเอาชนะความเจ็บไข้หรือความตายให้ได้ เราก็จะต้องละเหยื่อในโลกเสีย คือว่าถ้าเรายังไปยินดี หรือไปหวังอะไรในเรื่องโลก ๆ แล้ว ความเจ็บไข้และความตาย มันก็จะคุกคามเรา มันจะบีบคั้นเราให้เรากลัว ให้เราเสียใจให้เราเป็นทุกข์ แต่ถ้าเราไม่

หวังอะไร ๆ ในโลกแล้ว มันก็บีบคั้นเราไม่ได้ ความเจ็บไข้หรือความตายจะมาขู่เข็ญให้เรากลัว ให้เราเสียใจ ให้เราเป็นทุกข์นั้นไม่ได้ เราเป็นทุกข์เพราะเรายังหวังอยู่ในโลก เรายังติดอยู่ในโลก ยังติดอยู่ในสิ่งสวย ๆ งาม ๆ ของสังสารวัฏฏ์ พอเรามองเห็นว่า นี้เป็นของมายาชั่วครั้งชั่วคราวและหลอกลวงให้เราเป็นทุกข์ดังนี้แล้ว เราก็ไม่หวังเหยื่อไม่หวังที่จะกินเหยื่อ ไม่หวังที่จะเอร็ดอร่อยสนุกสนานในเรื่องโลก ๆ อีกต่อไป ไม่หวังที่จะไปเกิดเป็นอะไรที่ไหนอีกทั้งหมด มันเป็นเรื่องมายาหลอกลวง ชั่วครั้งชั่วคราวไปทั้งนั้น เมื่อจิตมามองเห็นว่า ไม่มีอะไรที่น่าไปเอา ไม่มีอะไรที่น่าไปเป็นที่โลกไหน หรืออย่างไร ดังนี้แล้ว จิตก็จะน้อมไปสู่สันติ คือความสงบรำงับดับไม่เหลือ.

บัดนี้ จงทำในใจให้เห็นว่า ไม่มีอะไรในโลกไหนที่น่าเอาหรือน่าเป็น มีอยู่อย่างเดียวเท่านั้นคือสันติ ความสงบรำงับดับไม่เหลือเยือกเย็นเป็นนิพพาน.

นิพพานคือความเย็น เพราะไม่มีความร้อนคือกิเลส ไม่เวียนว่ายไปในสังสารวัฏฏ์ เป็นความเย็นดังนี้ ความเจ็บไข้มาเตือนให้เราพอกันที สำหรับความเวียนว่ายไปในวัฏฏสงสาร มองเห็นภัยในความเจ็บไข้ และความตายแล้ว จงสละความอาลัยในเหยื่อโลกเสีย ไม่หวังจะกินเหยื่ออะไรในโลกอีกต่อไปแล้ว มุ่งหน้าเฉพาะต่อสันติ ความดับเย็นเป็นนิพพาน ไม่มีการเวียนว่ายอีกต่อไปเถิด.

ธรรมเทศนาตักเตือนคนเจ็บไข้ สมควรแก่เวลา ยุติลงเพียงเท่านี้.

อานาปานสติ

(สำหรับคนทั่วไปอย่างง่าย ขั้นต้น ๆ ให้รู้จักไว้ทีก่อน)

ในกรณีปกติ ให้นั่งตัวตรง (ข้อกระดูกสันหลังจดกันสนิท เต็มหน้าตัดของมัน ทุก ๆ ข้อ) ศีรษะตั้งตรง ตามองไปที่ปลายจมูกให้อย่างยิ่ง จนไม่เห็นสิ่งอื่น จะเห็นอะไรหรือไม่เห็นก็ตามใจ ขอให้จ้องมองเท่านั้น พอชินเข้าจะได้ผลดีกว่าหลับตาและไม่ชวนให้ง่วงนอนได้ง่ายด้วย โดยเฉพาะคนขี้ง่วงให้ทำอย่างลืมตานี้แทนหลับตา ทำไปเรื่อย ๆ ตามันจะหลับของมันเอง ในเมื่อถึงขั้นที่มันจะต้องหลับ หรือจะหัดทำอย่างหลับตาเสียตั้งแต่ต้นก็ตามใจ แต่วิธีที่ลืมตานั้นจะมีผลดีกว่าหลายอย่าง แต่ว่าสำหรับบางคนรู้สึกว่าทำยาก โดยเฉพาะพวกที่ยึดถือในการหลับตา ย่อมไม่สามารถทำอย่างลืมตาได้เลย มือปล่อยวางไว้บนตัก ซ้อนกันตามสบาย ขาขัดหรือซ้อนกันโดยวิธีที่จะช่วยยันน้ำหนักตัวให้นั่งได้ถนัดและล้มยาก ขาขัดอย่างซ้อนกันธรรมดา หรือจะขัดไขว้กัน นั้นแล้วแต่จะชอบหรือทำได้ คนอ้วนจะขัดขาไขว้กันอย่างที่เรียกขัดสมาธิเพชรนั้นทำได้ยาก และไม่จำเป็น ขอแต่ให้นั่งคู้ขามาเพื่อรับน้ำหนักตัวให้สมดุลย์ล้มยากก็พอแล้ว ขัดสมาธิอย่างเอาจริงเอาจังยาก ๆ แบบต่าง ๆ นั้น ไว้สำหรับเมื่อจะเอาจริงอย่างโยคีเถิด

ในกรณีพิเศษสำหรับคนป่วย คนไม่ค่อยสบาย หรือแม้แต่คนเหนื่อย จะนั่งอิงหรือนั่งเก้าอี้ หรือเก้าอี้ผ้าใบสำหรับเอนทอดเล็กน้อย หรือนอนเลยสำหรับคนเจ็บไข้ก็ทำได้ทำในที่ไม่อับอากาศ หายใจได้สบาย ไม่มีอะไรกวนจนเกินไป เสียงอึกทึกที่ดังสม่ำเสมอ และไม่มีความหมายอะไร เช่น เสียงคลื่น เสียงโรงงาน เหล่านี้ไม่เป็นอุปสรรค (เว้นแต่จะไปยึดถือเอาว่าเป็นอุปสรรคเสียเอง) เสียงที่มีความหมายต่าง ๆ (เช่นเสียงคนพูดกัน) นั้นเป็นอุปสรรคแก่ผู้หัดทำ ถ้าหาที่เงียบเสียงไม่ได้ ก็ให้ถือว่าไม่มีเสียงอะไร ตั้งใจทำไปก็แล้วกัน มันจะค่อยได้เอง

ทั้งที่ตามองเหม่อ ดูปลายจมูกอยู่ ก็สามารถรวมความนึก หรือความรู้สึกหรือเรียกภาษาวัดว่า สติ ไป กำหนดจับอยู่ที่ลมหายใจเข้าออกของตัวเองได้ (คนที่ชอบหลับตาก็หลับตาแล้วตั้งแต่ตอนนี้ คนที่ชอบลืมตาลืมไปได้เรื่อย จนมันค่อย ๆ หลับของมันเอง เมื่อเป็นสมาธิมากขึ้น ๆ เพื่อจะให้กำหนดได้ง่าย ๆ ในชั้นแรกหัดให้พยายามหายใจให้ยาวที่สุดที่จะยาวได้ด้วยการผืน ทั้งเข้าและออกหลาย ๆ ครั้งเสียก่อน เพื่อจะได้รู้ของตัวเองให้ชัดเจนว่า ลมหายใจที่มันลากเข้าออกเป็นทางอยู่ภายในนั้นมันลากถูหรือกระทบอะไรบ้างในลักษณะอย่างไร และกำหนดได้ง่าย ๆ ว่า มันไปรู้สึกว่าสุดลงที่ตรงไหนที่ในท้อง (โดยเอาความรู้สึกที่กระเทือนนั้นเป็นเกณฑ์ ไม่ต้องเอาความจริงเป็นเกณฑ์) พอเป็นเครื่องกำหนดส่วนสุดข้างในและส่วนสุดข้างนอกก็กำหนดง่าย ๆ เท่าที่จะกำหนดได้ คนธรรมดาจะรู้สึกลมหายใจกระทบปลายจะงอยจมูก ให้ถือเอาตรงนั้นเป็นที่สุดข้างนอก (ถ้าคนจมูกแฟบ หน้าหัก ริมฝีปากบนเชิด ลมจะกระทบปลายริมฝีปากบน อย่างนี้ก็ให้กำหนดเอาที่ตรงนั้นว่าเป็นที่สุดท้ายข้างนอก) แล้วก็จะได้จุดทั้งข้างนอกและข้างใน โดยกำหนดเอาว่าที่ปลายจมูกจุดหนึ่ง ที่สะดือจุดหนึ่ง แล้วลมหายใจได้ลากตัวมันเองไปมาอยู่ระหว่างจุดสองจุดนี้ขึ้นลงอยู่เสมอ ทีนี้ทำใจของเราให้เป็นเหมือนอะไรที่คอยวิ่งตามลมนั้น ไม่ยอมพราก ทุกครั้งที่หายใจทั้งขึ้นและลง ตลอดเวลาที่ทำสมาธินี้จัดเป็นขั้นหนึ่งของการกระทำ เรียกกันง่าย ๆ ในที่นี้ก่อนว่าขั้น **"วิ่งตามตลอดเวลา"**

กล่าวมาแล้วว่า เริ่มต้นทีเดียว ให้พยายามผืนหายใจให้ยาวที่สุด และให้แรงๆ และหยาบที่สุดหลาย ๆ ครั้งเพื่อให้พบจุดหัวท้าย และพบเส้นที่ลากอยู่ตรงกลาง ๆ ได้ชัดเจน เมื่อจิต (หรือสติ) จับหรือกำหนดตัวลมหายใจที่เข้า ๆ ออก ได้ โดยทำความรู้สึกที่ ๆ ลมมันกระทบลากไป แล้วไปสุดลงที่ตรงไหน แล้วจึงกลับเข้า หรือกลับออกก็ตาม ดังนี้แล้วก็ค่อย ๆ ผ่อนให้การหายใจนั้นค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นหายใจอย่างธรรมดาโดยไม่ต้องผืน แต่สตินั้นคงกำหนดที่ลมได้ตลอดเวลา ตลอดสาย เช่นเดียวกับเมื่อแกล้งหายใจหยาบ ๆ แรงนั้นเหมือนกัน, คือกำหนดได้ตลอดสายที่ลมผ่าน จากจุด

ข้างในคือสะดือ (หรือท้องส่วนล่างก็ตาม) ถึงจุดข้างนอกคือปลายจมูก (หรือปลายริมฝีปากบนแล้วแต่กรณี) ลมหายใจจะละเอียด หรือแผ่วลงอย่างไร สติก็คงกำหนดได้ชัดเจนอยู่เสมอไป โดยให้การกำหนดนั้นประณีตละเอียดเข้าตามส่วน ถ้าเผอิญเป็นว่าเกิดกำหนดไม่ได้ เพราะลมละเอียดเกินไป ก็ให้ตั้งต้นหายใจให้หยาบหรือแรงกันใหม่ (แม้จะไม่เท่าทีแรก ก็เอาพอให้กำหนดได้ชัดเจนก็แล้วกัน) กำหนดกันไปใหม่จนให้มีสติรู้สึกอยู่ที่ลมหายใจไม่มีขาดตอน ให้จนได้ คือจนกระทั่งหายใจอยู่ตามธรรมดาไม่มีฝืนอะไรก็กำหนดได้ตลอดมันยาวหรือสั้นแค่ไหน ก็รู้, มันหนัก หรือเบาเพียงไหนมันก็รู้พร้อมอยู่ในนั้น เพราะสติเพียงแต่คอยเกาะแจอยู่ ติดตามไปมาอยู่กับลมตลอดเวลา ทำได้อย่างนี้ เรียกว่าทำการบริกรรมในขั้น "วิ่งตามไปกับลม" ได้สำเร็จ การทำไม่สำเร็จนั้น คือสติ (หรือความนึก) ไม่อยู่กับลมตลอดเวลา เผลอเมื่อไรก็ไม่รู้ มารู้เมื่อมันไปแล้ว และก็ไม่รู้ว่ามันไปเมื่อไหร่ โดยอาการอย่างไร เป็นต้น พอรู้ก็จับตัวมันมาใหม่ และฝึกกันไปกว่าจะได้ในขั้นนี้ ครั้งหนึ่ง ๑๐ นาที เป็นอย่างน้อย แล้วจึงค่อยฝึกขั้นต่อไป.

ขั้นต่อไป ซึ่งเรียกว่า บริกรรมขั้นที่สอง หรือขั้น "ดักดูอยู่แต่ตรงที่แห่งใดแห่งหนึ่ง" นั้น จะทำต่อเมื่อทำขั้นแรกข้างต้นได้แล้ว เป็นดีที่สุด (หรือใครจะสามารถข้ามมาทำขั้นที่สองนี้ได้เลยก็ไม่ว่า) ในขั้นนี้จะให้สติ (หรือความนึก) คอยดักกำหนดอยู่ตรงที่ใดแห่งหนึ่ง โดยเลิกการวิ่งตามลมเสีย ให้กำหนดความรู้สึก เมื่อลมหายใจเข้าไปถึงที่สุดข้างใน (คือสะดือ) ครั้งหนึ่ง แล้วปล่อยว่างหรือวางเฉย แล้วมากำหนดรู้สึกกันเมื่อลมออกมากระทบที่สุดข้างนอก (คือปลายจมูก) อีกครั้งหนึ่ง แล้วก็ปล่อยว่างหรือวางเฉย จนมีการกระทบส่วนสุดข้างใน (คือสะดือ) อีก ทำนองนี้เรื่อยไปไม่มีการเปลี่ยนแปลง. เมื่อเป็นขณะที่ปล่อยว่างหรือวางเฉยนั้นจิตก็ไม่ได้หนีไปอยู่บ้านช่องไร่นา หรือที่ไหนเลยเหมือนกัน. แบ่งว่าสติคอยกำหนดที่ส่วนสุดข้างในแห่งหนึ่งข้างนอกแห่งหนึ่งระหว่างนั้น ปล่อยเงียบหรือว่าง เมื่อทำได้อย่างนี้เป็นที่แน่นอนแล้วก็เลิกกำหนดข้างในเสีย คงกำหนดแต่ข้างนอก คือที่ปลายจมูกอย่างเดียวก็ได้ สติคอยเฝ้ากำหนดอยู่แต่ที่จะงอยจมูก ไม่ว่าลมจะกระทบเมื่อหายใจเข้า หรือเมื่อหายใจออกก็ตามให้กำหนดรู้ทุกครั้ง สมมุติเรียกว่าเฝ้าแต่ตรงที่ปากประตู, ให้มีความรู้สึกครั้งหนึ่งๆ

เมื่อลมผ่าน นอกนั้นว่างหรือเงียบ ระยะกลางที่ว่างหรือเงียบนั้น จิตไม่ได้หนีไปอยู่ที่บ้านช่องหรือที่ไหนอีกเหมือนกัน ทำได้อย่างนี้เรียกว่า ทำบริกรรมอยู่ในชั้น "ดักอยู่แต่ในที่แห่งหนึ่ง" นั้นได้สำเร็จ จะไม่สำเร็จก็ตรงที่จิตหนีไปเสียเมื่อไหร่ก็ไม่รู้ มันกลับเข้าไปในประตูหรือเข้าประตูแล้วลอดหนีไปทางไหนเสียก็ได้ ทั้งนี้เพราะระยะที่ว่างหรือเงียบนั้นเป็นไปไม่ถูกต้อง และทำไม่ดีมาตั้งแต่ข้างต้นของขั้นนี้ เพราะฉะนั้นควรทำให้ดี หนักแน่นและแม่นยำมาตั้งแต่ขั้นแรก คือขั้น "วิ่งตามตลอดเวลา" นั้นทีเดียว

แม้ขั้นต้นที่สุด หรือที่เรียกว่าขั้น "วิ่งตามตลอดเวลา" ก็ไม่ใช่ทำได้โดยง่ายสำหรับทุกคน และเมื่อทำได้ก็มีผลเกินคาดมาแล้ว ทั้งทางกายและทางใจ จึงควรทำให้ได้ และทำให้เสมอ ๆ จนเป็นของเล่นอย่างการบริหารกาย มีเวลาสองนาทีก็ทำ เริ่มหายใจให้แรงจนกระดูกลั่นก็ยิ่งดี จนมีเสียงหวีด หรือซูดซาดก็ได้ แล้วค่อยผ่อนให้เบาไป ๆ จนเข้าระดับปกติของมัน ตามธรรมดาที่คนเราหายใจอยู่นั้น ไม่ใช่ระดับปกติ แต่ว่าต่ำกว่า หรือน้อยกว่าปกติ โดยไม่รู้สึกตัว โดยเฉพาะเมื่อทำกิจการงานต่าง ๆ หรืออยู่ในอิริยาบถที่ไม่เป็นอิสระนั้น ลมหายใจของตัวเองอยู่ในลักษณะที่ต่ำกว่าปกติที่ควรจะเป็น ทั้งที่ตนเองไม่ทราบได้ เพราะฉะนั้น จึงให้เริ่มด้วยหายใจอย่างรุนแรงเสียก่อน แล้วจึงค่อยปล่อยให้เป็นไปตามปกติ อย่างนี้จะได้ลมหายใจที่สายกลางหรือพอดี และทำร่างกายให้อยู่ในสภาพปกติด้วย เหมาะสำหรับจะกำหนดเป็นนิมิตของอานาปานสติในขั้นต้นนี้ด้วย ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า การบริกรรมขั้นต้นที่สุดนี้ ขอให้ทำจนเป็นของเล่นปกติสำหรับทุกคน และทุกโอกาสเถิด จะมีประโยชน์ในส่วนสุขภาพทั้งทางกายและทางใจอย่างยิ่งแล้วจะเป็นบันไดสำหรับขั้นสองต่อไปอีกด้วย

แท้จริงความแตกต่างกันในระหว่างขั้น "วิ่งตามตลอดเวลา" กับขั้น "ดักดูอยู่เป็นแห่ง ๆ" นั้น มีไม่มากมายอะไรนัก เป็นแต่เป็นการผ่อนให้ประณีตเข้า คือมีระยะการกำหนดด้วยสตินัอยเข้า แต่คงมีผลคือจิตหนีไปไม่ได้เท่ากัน เพื่อให้เข้าใจง่าย จะเปรียบกับพี่เลี้ยงไกวเปลเด็กอยู่ข้างเสาเปล ขั้นแรกจับเด็กใส่ลงในเปลแล้วเด็กมันยังไม่ง่วง ยังคอยจะดิ้นหรือลุกออกจากเปล ในขั้นนี้พี่เลี้ยงจะคอยจับตาดู แหงนหน้าไปมา

ดูเปล ไม่ให้วางตาได้ ซ้ายที ขวาทีอยู่ตลอดเวลา เพื่อไม่ให้เด็กมีโอกาสตกลงมาจากเปลได้ ครั้นเด็กชักจะยอมนอน คือไม่ค่อยจะดิ้นรนแล้ว พี่เลี้ยงก็หมดความจำเป็นที่จะต้องแหงนหน้าไปมา ซ้ายทีขวาทีตามระยะที่เปลไกวไปไกวมา พี่เลี้ยงคงเพียงแต่มองเด็กเมื่อเปลไกวมาตรงหน้าตนเท่านั้นก็พอแล้ว มองแต่เพียงครั้งหนึ่ง ๆ เป็นระยะขณะที่เปลไกวไปมาตรงหน้าตนพอดี เด็กก็ไม่มีโอกาสลงจากเปลเหมือนกัน เพราะเด็กชักจะยอมนอนขึ้นมา ดังกล่าวแล้ว ระยะแรกของการบริกรรมกำหนดลมหายใจในขั้น "วิ่งตามตลอดเวลา" นี้ ก็เปรียบกันได้กับระยะที่พี่เลี้ยงต้องคอยส่ายหน้าไปมา ตามเปลที่ไกวไม่ให้วางตาได้ ส่วนระยะที่สองที่กำหนดลมหายใจเฉพาะที่ปลายจมูก หรือที่เรียกว่าขั้น "ดักอยู่แห่งใดแห่งหนึ่ง" นั้นก็คือขั้นที่เด็กชักจะง่วงและยอมนอน จนพี่-เลี้ยงจับตาดูเฉพาะเมื่อเปลไกวมาตรงหน้าตนนั่นเอง.

เมื่อฝึกหัดมาได้ถึงขั้นที่สองนี้อย่างเต็มที่ ก็อาจฝึกต่อไปถึงขั้นที่ผ่อนระยะการกำหนดของสติให้ประณีตเข้า ๆ จนเกิดสมาธิชนิดแน่วแน่ เป็นลำดับไปจนถึงเป็นฌาณขั้นใดขั้นหนึ่งได้ ซึ่งพ้นไปจากสมาธิอย่างง่าย ๆ ในขั้นต้น ๆ สำหรับคนธรรมดาทั่วไป และไม่สามารถนำมากล่าวรวมกันไว้ในที่นี้เพราะเป็นเรื่องละเอียดรัดกุม มีหลักเกณฑ์ซับซ้อน ต้องศึกษากันเฉพาะผู้สนใจถึงขั้นนั้น

ในชั้นนี้ เพียงแต่ขอให้สนใจในขั้นมูลฐานกันไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะเป็นของเคยชินเป็นธรรมดา อันอาจจะตะล่อมเข้าเป็นขั้นสูงขึ้นไปตามลำดับในภายหลัง ขอให้ฆราวาสทั่วไปได้มีโอกาสทำสมาธิ ชนิดที่อาจทำประโยชน์ทั้งทางกายและทางใจ สมความต้องการในขั้นต้นเสียขั้นหนึ่งก่อน เพื่อจะได้เป็นผู้ชื่อว่ามีศีล สมาธิ ปัญญาครบสามประการ หรือมีความเป็นผู้ประกอบตนอยู่ในมรรคมีองค์แปดประการได้ครบถ้วน แม้ในขั้นต้น ก็ยังดีกว่าไม่มีเป็นไหน ๆ กายจะระงับลงไปกว่าที่เป็นกันอยู่ตามปกติก็ด้วยการฝึกสมาธิสูงขึ้นไปตามลำดับ ๆ เท่านั้น และจะได้พบ "สิ่งที่มนุษย์ควรจะได้พบ" อีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งทำให้ไม่เสียทีที่เกิดมา.

หอสมุดธรรมทาน

ความดับไม่มีเหลือ

ของ

พุทธทาสภิกขุ

เรื่องดับไม่เหลือนั้นมีวิธีปฏิบัติเป็น ๒ ชนิด: คือตามปกติ ขอให้มีความดับไม่เหลือแห่งความรู้สึกยึดถือว่า "ตัวกู" และ "ของกู" อยู่เป็นประจำอย่างหนึ่ง. อีกอย่างหนึ่งหมายถึงเมื่อร่างกายจะต้องแตกดับไปจริง, ขอให้ปล่อยทั้งหมด, รวมทั้งร่างกายชีวิตจิตใจ. ให้ดับเป็นครั้งสุดท้าย ไม่มีเชื้ออะไรเหลืออยู่ หวังอยู่ สำหรับการเกิดมีตัวเราขึ้นมาอีก. ฉะนั้น ตามปกติประจำวัน ก็ใช้อย่างแรก. เมื่อถึงคราวจะแตกดับของร่างกาย ก็ใช้อย่างหลัง. ในกรณีที่ประสบอุบัติเหตุ ไม่ตายทันที มีความรู้สึกเหลืออยู่บ้างชั่วขณะ ก็ใช้อย่างหลัง, ถ้าสิ้นชีวิตไปอย่างกระทันหัน ก็หมายว่าดับไปด้วยความรู้สึกในวิธีอย่างแรก อยู่ในตัวและเป็นว่ามีผลคล้ายกัน คือความไม่อยากเกิดอีกอีกนั่นเอง.

หรือวิธีปฏิบัติอย่างที่ ๑ คือประจำวันนั้น หมายความว่ามีเวลาว่างสำหรับทำจิตใจเมื่อไร, ก่อนนอนก็ดี ตื่นนอนใหม่ก็ดี ให้สำรวมจิตเป็นสมาธิด้วยการกำหนดลมหายใจหรืออะไรก็แล้วแต่ถนัด พอสมควรก่อน แล้วจึงพิจารณาเห็นความที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงทุกสิ่ง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเรา หรือเป็นของเรา แม้แต่สักอย่างเดียว. เป็นเรื่องอาศัยกันไปในการเวียนว่ายตายเกิดเท่านั้นเอง. ยึดมั่นที่สิ่งใดเข้า ก็เป็นทุกข์ทันที, และทุกสิ่ง. การเวียนว่ายตายเกิดนั้นเล่า ก็คือการทนทุกข์ทรมานโดยตรง, เกิดทุกทีเป็นทุกข์ทุกที เกิดทุกชนิดเป็นทุกข์ทุกชนิด ไม่ว่าจะเกิดเป็นอะไร ก็เป็นทุกข์ไปตามแบบของการเกิดเป็นอย่างนั้น. เกิดเป็นแม่ก็ทุกข์อย่างแม่ เกิดเป็นลูกก็ทุกข์อย่างลูก ฯลฯ เกิดเป็นคนรวยก็ทุกข์อย่างคนรวย เกิดเป็นคนจนก็ทุกข์อย่างคนจน เกิดเป็นคนดีก็ทุกข์อย่างคนดี เกิดเป็นคนชั่วก็ทุกข์อย่างคนชั่ว เกิดเป็นคนมีบุญก็ทุกข์

ไปตามประสาคนมีบุญ เกิดเป็นคนมีบาปก็ทุกข์ไปตามประสาคนมีบาป. ฉะนั้น สู้ไม่เกิดเป็นอะไรเลย คือ "ดับไม่เหลือ" ไม่ได้.

แต่ที่นี้ สำหรับการเกิด หรือคำว่า "เกิด" นั้น อย่าหมายเพียงการเกิดจากท้องแม่, ที่แท้มันหมายถึงการเกิดของจิต คือของความรู้สึก ที่รู้สึกขึ้นมาคราวหนึ่ง ๆ ว่า **กู** เป็นอะไร, เช่น เป็นแม่ เป็นลูก เป็นคนจนคนมีคนสวยคนไม่สวย คนมีบุญมีบาป เป็นต้น ซึ่งนี่แหละเรียกว่าความยึดถือ หรืออุปาทาน ว่าตัวกูเป็นอย่างไร ของกูเป็นอย่างไร. ตัวกู หรือของกู อย่างที่กล่าวนี้ เรียกว่าอุปาทาน มันเกิดจากท้องแม่ของมันคือ อวิชชา, มันเกิดวันหนึ่งไม่รู้กี่สิบครั้ง กี่ร้อยครั้ง หรือไม่รู้กี่ร้อยชาตินั่นเอง. เกิดทุกคราวเป็นทุกข์ทุกคราว อย่างไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยง, ทุกคราวที่ตาเห็นรูป หรือหูได้ยินเสียง หรือจมูกได้กลิ่น หรือลิ้นได้รส หรือกายได้สัมผัสทางผิวหนัง หรือจิตมันปรุงเรื่องเก่า ๆ เป็นความคิดเป็นเรื่องเป็นราวขึ้นมาเองก็ตาม, ถ้าควบคุมไว้ไม่ดีแล้ว ตัวกูเป็นโผล่หรือเกิดขึ้นมาทันที และต้องเป็นทุกข์ทันที ที่ตัวกูโผล่ขึ้นมา, ฉะนั้น จงระวังอย่าเผลอให้ "ตัวกู" โผล่หัวออกมาจากท้องแม่ของมันได้ เป็นอันขาด. เพียงแต่ตาเห็นรูป หรือหูได้ยินเสียงเป็นต้น แล้วเกิดสติปัญญารู้ว่าควรจัดการอย่างไรก็จัดไป หรือนิ่งเสียก็ได้ อย่างนี้ไม่เป็นไร. ขออย่างเดียวแต่อย่าให้ "ตัวกู" ถูกปรุงขึ้นมาจากตัณหา หรือเวทนาอันเกี่ยวเนื่องกับสิ่งที่ได้เห็น หรือได้ยินเป็นต้นนั้น, อย่างนี้เรียกว่า "ตัวกู" ไม่เกิด คือไม่มีชาตินั่นเอง, เมื่อไม่เกิดก็ไม่ตาย หรือทุกข์อย่างใดทั้งสิ้น, นี่แหละ คือข้อที่บอกให้ทราบว่า การเกิดนั้นไม่ใช่หมายถึงเกิดจากท้องแม่ทางเนื้อหนังโดยตรง, แต่มันหมายถึงการเกิดทางจิตใจของ "ตัวกู" ที่เกิดจากแม่ของมันคือ อวิชชา.

การ "ดับไม่เหลือ" ในที่นี้ก็คือ อย่าให้ตัวกูชนิดนี้เกิดขึ้นมาได้นั่นเอง เมื่อแม่ของมันคืออวิชชา ก็ฆ่าแม่ของมันเสียด้วย วิชชา หรือปัญญาที่รู้ว่า "ไม่มีอะไรควรยึดมั่นถือมั่น" นั่นเอง, หรืออีกอย่างหนึ่งก็ว่า มันเกิดได้เพราะเราเผลอสติ, ฉะนั้นเราอย่าเผลอสติเป็นอันขาด. ถ้าเป็นคนขี้มักเผลอสติ ก็จงแก้ด้วยความเป็นผู้รู้จักอายรู้จักกลัวเสียบ้าง โดยอายว่าการที่ปล่อยให้เป็นอย่างนั้น ๆ มันเป็นคนสาระเลวยิ่งกว่า

ไพร่หรือขี้ข้าสถุลเสียอีก, ไม่สมควรแก่เราเลย. ที่ว่ารู้จักกลัวเสียบ้างนั้น หมายความว่ามันไม่มีอะไรที่น่ากลัว ว่าความเกิดชนิดนี้แล้ว มันยิ่งกว่าตกนรก หรืออะไรทั้งหมด. เกิดขึ้นมาทีไร เป็นสูญคนเสียคนไม่มีอะไรเหลือ, เมื่อมีความอายและความกลัวอย่างนี้บ่อย ๆ แล้ว สติมันจะกล้าเผลอของมันเอง. การปฏิบัติก็จะดีขึ้นตามลำดับ จนเป็นผู้ที่มีการ "ดับไม่เหลือ" อยู่เป็นประจำ, ทุกค่ำเช้าเข้านอน ต้องมีการคิดบัญชีเรื่องเกี่ยวกับการดับไม่เหลือนี้ ให้รู้รายรับรายจ่ายไว้เสมอไป ข้อนี้มีอานิสงส์สูงไปกว่าไหว้พระสวดมนต์หรือทำสมาธิ ๆ.

เรื่องเกี่ยวกับดับไม่เหลือทำนองนี้ ไม่เกี่ยวการเพ่งหรือหลับตาเห็นสี เห็นดวงหรืออะไรที่แปลก ๆ เป็นทำนองปาฏิหาริย์หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์. แต่เกี่ยวกับสติปัญญาหรือสติสัมปชัญญะโดยตรงเท่านั้น. อย่างมากที่สุดที่มันจะสำแดงออก ก็เพียงถ้ามีสติสมบูรณ์จริง ๆ ได้ทีเต็มที่แล้ว ก็จะสำแดงออกมาเป็นความเบากายเบาใจ, สบายกายสบายใจอย่างที่บอกไม่ถูกเท่านั้นเอง. แต่อย่านึกถึงเรื่องนี้เป็นอันขาด จะกลายเป็นที่ตั้งของอุปาทานอันใหม่ขึ้นมา แล้วมันก็จะดับไม่ลง, และมันจะ "เหลือ" อยู่เรื่อย คือเกิดเรื่อยทีเดียว เดี๋ยวจะได้กลุ้มกันใหญ่ไปกว่าเดิม. พวกที่ทำวิปัสสนาไม่สำเร็จ ก็เป็นเพราะจ้องจับเอาความสุขอยู่เรื่อยไป. มุ่งนิพพานตามความยึดถือของตนอยู่เรื่อยไป, มันก็ดับไม่ลง หรือนิพพานไม่ลงนั่นเอง, มีตัวกูเกิดในนิพพานแห่งความยึดมั่นถือมั่นของตนเองเสียเรื่อย. ฉะนั้น ถ้าจะภาวนาบ้างก็ต้องภาวนาว่า ไม่มีอะไรที่ควรยึดมั่นถือมั่นแม้แต่สิ่งที่เรียกว่านิพพานนั้นเอง สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย – สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น"

สรุปความว่า ทุกค่ำเช้าเข้านอน ต้องทำความแจ่มแจ้งเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น ให้แจ่มกระจ่างอยู่เสมอจนเคยชินเป็นนิสัย, จนถ้าเกิดตายไปในเวลาหลับ ก็ยังมีหวังที่จะไม่เกิดอีกต่อไปอยู่นั่นเอง. มีสติปัญญาอยู่เรื่อย อย่าให้อุปาทานว่า "ตัวกู" หรือ "ของกู" เกิดขึ้นมาได้เลยในทุก ๆ กรณี ทั้งกลางวันกลางคืน ทั้งตื่นและหลับ, นี้เรียกว่าเป็นอยู่ด้วย ความดับไม่เหลือ หรือ ความไม่มีตัวตน มีแต่ธรรมะอยู่ในจิตที่ว่างจากตัวตนอยู่เสมอไป เรียกว่าตัวตนไม่ได้เกิด, และมีแต่การดับไม่เหลืออยู่เพียง

นั้น. ถ้าเผลอไป ก็ตั้งใจทำใหม่เรื่อย, ไม่มีการท้อถอยหรือเบื่อหน่าย ในการบริหารใจเช่นนี้ เช่นเดียวกับเราบริหารกายอยู่ตลอดเวลานั้นเหมือนกัน. ให้ทั้งกายและใจได้รับการบริหารที่ถูกต้องคู่กันไปดังนี้ ในทุกกรณีที่ทำอยู่ทุกลมหายใจเข้า–ออก, เป็นอยู่ด้วยปัญญา ไม่มีความผิดพลาดเลย.

ทีนี้ก็มาถึง วิธีปฏิบัติอย่างที่ ๒ คือในเวลาจวนเจียนจะดับจิตนั้น อยากจะกล่าวว่ามันง่ายเหมือนตกกระไดแล้วพลอยโจน, มันยากอยู่ตรงที่ไม่กล้าพลอยกระโจนในเมื่อตกกระไดมันจึงเจ็บมาก เพราะตกลงมาอย่างไม่เป็นท่าเป็นทาง. ไหน ๆ ก็เมื่อร่างกายนี้มันอยู่ต่อไปไม่ได้แล้ว จิตหรือเจ้าของบ้านก็พลอยกระโจนตามไปเสียด้วยก็แล้วกัน ให้ปัญญามันกระจ่างขึ้นมาในขณะนั้น ว่าไม่มีอะไรที่น่าจะกลับมาเกิดใหม่เพื่อเอาเพื่อเป็น เพื่อหวังอะไรอย่างใดต่อไปอีก. หยุด สิ้นสุด ปิดฉากสุดท้ายกันเสียที, เพราะไปแตะเข้าที่ไหนมีแต่ทุกข์ทั้งนั้น ไม่ว่าไปเกิดเป็นอะไรเข้าที่ไหน หรือได้อะไรที่ไหนมา. จิตหมดที่หวังหรือความหวังละลาย ไม่มีที่จอด มันจึงดับไปพร้อมกับกายอย่างไม่มีเชื้อเหลือมาเกิดอีก. สิ่งที่เรียกว่าเชื้อ ก็คือความหวังหรือความอยาก หรือความยึดมั่นถือมั่นอยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั่นเอง. สมมุติว่าถูกควายขวิดจากข้างหลังหรือรถยนต์ทับ หรือตึกพังทับ ถูกลอบยิง หรือถูกระเบิดชนิดไหนก็ตาม ถ้ามีความรู้สึกเหลืออยู่ แม้สักครึ่งวินาทีก็ตาม จงน้อมจิตไปสู่ความดับไม่เหลือ หรือทำความดับไม่เหลือให้แจ่มแจ้งขึ้นในใจ เหมือนที่เราเคยฝึกอยู่ทุกค่ำเช้าเข้านอนขึ้นมาในขณะนั้น, แล้วให้จิตดับไปก็เป็นการเพียงพอแล้ว สำหรับการ "ตกกระไดพลอยโจน" ไปสู่ความดับไม่มีเชื้อเหลือ. ถ้าหากจิตดับไปเสียโดยไม่มีเวลาเหลืออยู่สำหรับให้รู้สึกได้ดังนี้ ก็แปลว่า ถือเอาความดับไม่เหลือ ที่เราพิจารณาและมุ่งหมายอยู่เป็นประจำทุกค่ำเช้าเข้านอนนั่นเอง เป็นพื้นฐานสำหรับการดับไป, มันเป็นการดับไม่เหลืออยู่ดี ไม่เสียท่าเสียทีแต่ประการใด อย่าได้เป็นห่วงเลย.

ถ้าป่วยด้วยโรคที่เจ็บปวดหรือทนทรมานมาก ก็ต้องทำจิตแบ่งรับ ว่าอ้ายยิ่งเจ็บมากปวดมากนี่แหละมันจะได้ดับไม่เหลือเร็วเข้าอีก. เราขอบใจความเจ็บปวด เมื่อเป็นดังนี้ ปีติในธรรม ก็จะข่มความรู้สึกปวดนั้นไม่ให้ปรากฏ หรือปรากฏแต่น้อยที่สุดจนเรามีสติสมบูรณ์อยู่ดังเดิม และเยาะเย้ยความเจ็บปวดได้.

ถ้าป่วยด้วยโรคเช่นอัมพาตและต้องดับด้วยโรคนั้น ก็ให้ถือว่าตัวเราสิ้นสุดไปแล้วตั้งแต่ขณะที่โรคนั้นทำให้หมดความรู้สึก. ที่เหลือนอนตาปริบ ๆ อยู่นั้น ไม่มีความหมายอะไร, ทั้งนี้เพราะว่าจิตของเราได้สมัครน้อมไปเพื่อความดับไม่เหลือเสร็จสิ้นแล้วตั้งแต่ก่อนล้มเจ็บเป็นอัมพาต หรือตั้งแต่ความรู้สึกยังดีอยู่ในการเป็นอัมพาตตลอดเวลาที่มีความรู้สึก, ครั้นหมดความรู้สึกแล้ว มันก็เลิกกัน แม้ว่าชีวิตยังไม่ดับทันที มันก็หามีตัวตนอะไรที่เป็นตัวกูหรือของกูที่ไหนไม่. อย่าได้คิดเผื่อให้มากไปด้วยความเขลาของตัวเองเลย ยังดี ๆ อยู่นี่แหละ รีบทำความดับไม่เหลือเสียให้สมบูรณ์ด้วยสติปัญญาเถิด มันจะรับประกันได้ไปถึงเมื่อเจ็บ, แม้ในกรณีที่เป็นโรคอัมพาตดังกล่าวแล้ว ไม่มีทางที่จะพ่ายแพ้ หรือเสียท่าเสียทีแก่ความเจ็บแต่ประการใดเลย เพราะเราทำลาย "ตัวกู" ให้หมดความเกิดเสียแล้วตั้งแต่เมื่อร่างกายยังสบายอยู่นั่นเอง.

สรุปความในที่สุด ทั้ง ๒ ชนิดว่า จงมีจิตที่มีปัญญาแท้จริง. มองเห็นอยู่ว่าไม่มีอะไรที่ควรยึดมั่นถือมั่นแม้แต่สักสิ่งเดียว. ในจิตที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นโดยสิ้นเชิง อย่างนี้แหละ "ไม่มีตัวกู" หรือ "ของกู" มีแต่ธรรมะที่เป็นความหลุดพ้นอย่างสมบูรณ์ ซึ่งเราจะสมมุติเรียกว่าพระรัตนตรัย หรือ มรรคผลนิพพาน หรืออะไรที่เป็นยอดปรารถนาของคนยึดมั่นถือมั่นนั้นได้ทุกอย่าง แต่เราไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทานในสิ่งเหล่านั้นเลย จึงดับไม่เหลือ หรือนิพพาน ได้สมจริงสมชื่อ **นิ** แปลว่า ไม่เหลือ **พาน** แปลว่า ไป หรือ ดับ. **นิพพาน** แปลว่า ดับไม่เหลือ เป็นสิ่งที่มีลักษณะความหมายการปฏิบัติ และอานิสงส์อย่างที่กล่าวมานี้แล.

ข้อความทั้งหมดนี้ยังย่ออยู่มาก แต่ถ้าขยันอ่านและพินิจพิจารณาอย่างละเอียดไปทุกตัวอักษร ทุกคำ ทุกประโยค ก็คงจะพิสดารได้ในตัวมันเอง และเพียงพอแก่การเข้าใจและปฏิบัติ. ฉะนั้นหวังว่าคงจะอ่านฟังอยู่เป็นประจำ โดยไม่ต้องคำนึงว่ากี่เที่ยวกี่จบ จนกว่าจะเป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งโดยปัญญา และมั่นคงโดยสมาธิ นำมาใช้ได้ทันท่วงที ด้วยสติสมตามความประสงค์ ทุกประการ.

